

UNIVERZITET U BEOGRADU

ARHITEKTONSKI FAKULTET

Denis Ambruš

**MODELI INTEGRACIJE
ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA
POST-INDUSTRIJSKIH GRADOVA**

doktorska disertacija

Beograd, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Denis Ambruš

**MODELS OF INTEGRATION OF THE HISTORICAL CENTER
AND THE RIVER COASTAL AREA IN POST - INDUSTRIAL
CITIES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

MENTOR:

dr Vladan Đokić, redovni profesor,
Univerziteta u Beogradu – Arhitektonskog fakulteta

Članovi komisije:

dr Ružica Bogdanović, profesor emeritus,
Univerziteta UNION – Nikola Tesla - Arhitektonskog fakulteta

dr Uroš Radosavljević, vanredni profesor,
Univerziteta u Beogradu – Arhitektonskog fakulteta

dr Velimir Šećerov, redovni profesor,
Univerziteta u Beogradu – Geografskog fakulteta

dr Tihomir Jukić, redovni profesor,
Sveučilišta u Zagrebu – Arhitektonskog fakulteta

Datum odbrane:

.....

Beograd

ZAHVALA

Za savete, ideje i pomoć pri pisanju doktorske disertacije iz naučne oblasti arhitektura i urbanizam zahvaljujem se mentoru profesoru Vladanu Đokiću, profesorki Ružici Bogdanović, te profesorima Velimiru Šećerovu, Urošu Radosavljeviću, i Tihomiru Jukiću.

U raznim fazama pripreme rada korisne informacije i savjete dobio sam od Zorana Radmilovića, Dragoslava Pavlovića i Živojina Bate Kara-Pešića iz Beograda; Vlatka Dusparića iz Osijeka; Zorana Hebara, Ljubomira Miščevića i Radovana Miščevića iz Zagreba; Andreja Pogačnika iz Ljubljane, te kolegkinice Sone Scepan iz Bratislave.

U radu sam pokušao dati novi sintezni razvojni pristup urbanističkog planiranja istorijskog centra i rečnog priobalja. Zahvaljujem se prof. Mirjani Radmilović na lektorisanju teksta, prof. Vlatki Kalafatić na prevodu teksta, kolegama Vladislavu Živanoviću i Aleksandru Đorđeviću na susretljivosti i savetima, kao i kolegkinici Milici Milojević, od koje sam dobio korisne savete, te gospođi Vesni Mulić na razumevanju i srdačnosti tokom boravka na AF u Beogradu.

Na kraju se zahvaljujem roditeljima Jelici i Viktoru, sestri Ines, koji su me kao profesori istorije umetnosti usmerili u područje likovnih umetnosti.

MODELI INTEGRACIJE ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA POST – INDUSTRIJSKIH GRADOVA

REZIME

Tema doktorske disertacije je istraživanje modela integracije istorijskog centra i rečnog priobalja post-industrijskih gradova, koja pripada području urbanističkog planiranja. Istorijski centar kao jedan od ključnih sastavnica gradskog prostora, je „telo“ koje se transformiše i prilagođava promenama rasta, što naposljetku doprinosi urbanitetu i kvalitetu uslova života u gradu. Istraživanjem su utvrđeni principi oblikovanja istorijskog centra kao i urbanog područja rečnog priobalja, te je jasnije utvrđeno morfološko gledište na usmereni rast postojećeg istorijskog centra s ciljem integracije planiranog urbanog područja rečnog priobalja, u gradsku celinu. Za razumevanje istraživačkog problema, sagledane su specifične lokacije odabranih gradova (Beograd – Republika Srbija, Zagreb i Osijek – Republika Hrvatska), s istaknutom idejom njihove rekonstrukcije. Što se više povećava kompleksnost grada, u zavisnosti od njegove veličine, uočeno je da raste količina neplaniranog, spontanog i delimično usmerenog razvoja istorijskog centra. Zadatak istraživanja bio je dovesti delove rečnog priobalja u vezu s istorijskim centrom kao pojavom novog integrisanog kvalitetnog oblika korišćenja i namena površina. Nakon što je istraživanjem na izrađenim modelima proverena valjanost hipoteza, dokazano je na sva tri primera gradova da su istorijski centar i rečno priobalje najvažnije sastavnice suodnosa grada i reke, a njihova integrisanost ukazuje na vrednost celine grada. Integracija istorijskog centra i rečnog priobalja ostvariva je planiranjem usmerenog rasta istorijskog centra uz uvažavanje konteksta i identiteta grada. Planiranje prostorne integracije moguće je unutar „gravitacionog polja“ među razvojnim polovima, pri čemu su se pokazali različiti intenziteti uzajamnog privlačenja istorijskog centra i rečnog priobalja, (Osijek – intenzivno, Beograd – srednje intenzivno, Zagreb – nisko intenzivno). Na osnovu teza iskazani su scenariji za mere integracije istorijskog centra i rečnog priobalja kod daljeg urbanističkog planiranja. Realni scenario ostvariv je u Beogradu artikulisanjem usmerenog rasta istorijskog centra s varijacijama (dunavskim i savskim) uređenja rečnog priobalja i njihovom integracijom u prostorno fizički sklop. Pesimistički scenario integracije istorijskog centra i rečnog priobalja poželjno je promeniti u Zagrebu otklanjanjem konceptualnog procepa između planova uređenja „centralne ose“ i realizacije uređenja rečnog priobalja u cilju umanjenja njihove separacije. Optimistički scenario integracije istorijskog centra i rečnog priobalja u Osijeku oslanja se na kompleksnost i originalnost njihovog međuodnosa i izraza, dok je moguća transpozicija istorijskog centra u novo urbano područje rečnog priobalja na levoj obali reke. Činjenica da je neki grad nastajao pod određenim uticajem i u međusobnoj interakciji nepromenljiva je kategorija jer urbanističko

planiranje sa artefaktima istorijskog centra i rečnog priobalja kao i njihova prošlost ne mogu se rekontekstualizovati. Rad je delom povest urbanizma Beograda, Zagreba i Osijeka iz razdoblja pripadnosti zajedničkoj državi.

Ključne reči:

urbanizam, urbana morfologija, istorijski centar, rečno priobalje, post-industrijski grad

Naučna oblast: arhitektura i urbanizam

UDK broj:

SUMMARY

The theme of the doctoral dissertation is a research of the model of the integration of the historical centre and the river coastal area in post - industrial cities, which belongs to the area of urban planning. The historical centre as one of the key components of urban space is the "body" that transforms and adapts to changes in growth. At the end, it contributes to the urbanization and quality of living conditions in the city. The research has determined the principles of the formation of the historical centre and the urban area of the river coastal area. Morphological point of view has been established on the directed growth of the existing historical centre with the aim to integrate the planned urban area of the river coastal area into the urban unit. In order to understand the research problem, specific locations of selected cities (Belgrade - Republic of Serbia, Zagreb and Osijek - Republic of Croatia) have been illustrated, together with an idea of their reconstruction. As the city complexity increases, depending on its size, the amount of unplanned, spontaneous and partially directed development of the historical centre is growing. The main task of the research was to bring the parts of the river coastal area in connection with the historical centre as a new integrated quality form of utilization and use of the surface. After checking the validity of the hypothesis, the three examples of cities have proved that the historical centre and the river coastal area are the most important constituents of the city and river, and their integrity points out the value of the city. The integration of the historical centre and the river coastal area can be realized by planning a directed growth of the historical centre, with respect to the context and identity of the city. Planning of spatial integration is possible within the "gravitational field" between the developmental poles. At that point, different intensity of mutual attraction of the historical centre and the river coastal area (Osijek - intensive, Belgrade - medium intensive, Zagreb - low intensive) has been determined. Based on the thesis, the scenarios for measuring the integration of the historical centre and the river coastal area are presented in the further urban planning. A realistic scenario can be accomplished in Belgrade by articulating a directed growth of a historical centre with variations (Danube and Sava) of the river coastal arrangements and their integration into a spatially physical frame. The pessimistic scenario of integrating the historical centre and the river coastal area should be changed in Zagreb by removing the conceptual gap between the plans of the "central axis" and the realization of the river coastal management in order to reduce their separation. The optimistic scenario of the integration of the historical centre and the river coastal area in Osijek relies on the complexity and originality of their interrelationship and expression. There is a possible transposition of the historical centre into the new urban area on the left bank of the river. The fact that one city has emerged under certain influence and interaction is an invariable category for urban planning. The artefacts of the historical centre and the river coastal area, as well as their

past, cannot be reconsidered. The dissertation is partly composed of the history of urbanism of Belgrade, Zagreb and Osijek from the period when they belonged to a common state.

Key words:

urbanism, urban morphology, historic center, river coastal area, post-industrial city

Scientific Field: Architecture and Urbanism

UDK number:

MODELI INTEGRACIJE ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA POST – INDUSTRIJSKIH GRADOVA

REZIME

SUMMARY

SADRŽAJ

SPISAK SLIKA

SPISAK TABELA

(I) UVOD: OBRAZLOŽENJE TEME I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Uvodne napomene o temi.....	1
Prethodna analiza o predmetu i problemu istraživanja	1
Problem i predmet istraživanja	8
Relevantni primarni i sekundarni bibliografski izvori.....	9
Cilj i zadaci istraživanja	15
Polazne hipoteze	16
Naučni metodi istraživanja.....	17
Generalna struktura doktorske disertacije.....	19
Naučna opravdanost i očekivani rezultati istraživanja	21
Praktična primena rezultata istraživanja	23

1. Deo

UVODNE NAPOMENE O RELACIJI ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA

Glava I: Morfološki aspekt relacije istorijskog centra i rečnog priobalja

1.1. Relacija istorijskog centra i rečnog priobalja u industrijskom gradu

1.2. Relacija istorijskog centra i rečnog priobalja u postindustrijskom gradu	29
1.3. Konceptualni pravci transformacija rečnog priobalja i istorijskog centra	34

2. Deo

KRITERIJUMI I VREDNOSTI EVROPSKIH PLANERSKIH PRAKSI TRANSFORMACIJE PRIOBALJA

Glava II: transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Ljubljane, Beča i Bratislave

	41
--	-----------

2.1. Transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Ljubljane

	41
--	-----------

2.1.1. Grad Ljubljana, pregled razvoja grada tokom vremena

	41
--	-----------

2.1.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

	42
--	-----------

2.1.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

	43
--	-----------

2.1.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

	46
--	-----------

2.2. Transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Beča

	51
--	-----------

2.2.1. Grad Beč, pregled razvoja grada tokom vremena

	51
--	-----------

2.2.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

	52
--	-----------

2.2.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

	54
--	-----------

2.2.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

	57
--	-----------

2.3. Transformacija rečnog priobalja i centra Bratislave

	60
--	-----------

2.3.1. Grad Bratislava, pregled razvoja grada tokom vremena.....

	60
--	-----------

2.3.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

	61
--	-----------

2.3.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

	62
--	-----------

2.3.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

	68
--	-----------

Glava III: Morfogeneza priobalja industrijskih gradova u periodu od 1960. do 2020. godine

3.1. Studija slučaja 1: Beograd.....

	70
--	-----------

3.1.1. Istorijski pregled razvoja grada Beograda	70
3.1.2. Period do pred Prvi svetski rat	72
3.1.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata	73
3.1.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine.....	78
3.1.5. Period od 1960. do 2000. godine.....	87
3.1.6. Period od 2000. godine do danas.....	109
3.2. Studija slučaja 2: Zagreb	116
3.2.1. Istorijski pregled razvoja grada Zagreba	116
3.2.2. Period do pred Prvi svetski rat	117
3.2.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata	120
3.2.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine.....	122
3.2.5. Period od 1960. do kraja 2000. godine	132
3.2.6. Period od 2000. godine do danas.....	151
3.3. Studija slučaja 3: Osijek.....	160
3.3.1. Istorijski pregled razvoja grada Osijeka	160
3.3.2. Period do pred Prvi svetski rat	160
3.3.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata	161
3.3.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine.....	165
3.2.5. Period od 1960. do 2000. godine.....	166
3.3.6. Period od 2000. godine do danas.....	193
3. Deo	
MODELI INTEGRACIJE ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG	
PRIOBALJA	
Glava IV: Mera i karakter integracije istorijskog centra i rečnog	
priobalja.....	198
4.1. Model 1: fragmentiranost.....	198

4.2. Model 2: balansiranost.....	202
4.3. Model 3: celovitost.....	206
4.4. Praktična vrednost naznačenih modela	210
4.5. Teorija skupa i rezultat morfogenog procesa	212
ZAKLJUČAK.....	215
Tumačenje rezultata i izvođenje zaključaka.....	215
Značaj rezultata sa teoretskog i praktičnog stanovišta	218
Značaj rezultata studije slučaja Beograda sa teoretskog stanovišta	219
Značaj rezultata studije slučaja Beograda sa praktičnog stanovišta	220
Značaj rezultata studije slučaja Zagreba sa teoretskog stanovišta	222
Značaj rezultata studije slučaja Zagreba sa praktičnog stanovišta	223
Značaj rezultata studije slučaja Osijeka sa teoretskog stanovišta	224
Značaj rezultata studije slučaja Osijeka sa praktičkog stanovišta.....	225
Rasprava o rezultatima istraživanja	226
Literatura	230
Biografija autora	244

SPISAK SLIKA

- Sl. 1: Budimpešta-Dunav, (Izvor: autor, 2007).
- Sl. 2: Amsterdam-tri kanala: Herengracht, Prinsengracht i Keizersgracht,, (Izvor: autor, 2011).
- Sl. 3: Prag-Vltava, (Izvor: autor, 2014).
- Sl.4: Ulm-Dunav, (Izvor: autor, 2017).
- Sl. 5: Vilnius-Neris, (Izvor: autor, 2008).
- Sl. 6: Hamburg-Elba, (Izvor: autor, 2014).
- Sl.7: Skopje-Vardar, (Izvor: autor, 2014).
- Sl. 8: Sarajevo-Miljacka, (Izvor: autor, 2007).
- Sl. 9: „CIAM premiers i CIAM seconds“ – Le Corbusierova skica podele CIAM-a na generacije pre i nakon 1956. god. sa smernicama budućega delovanja. (Izvor: Ivanković, V. 2006. *Prostor* 2(32) 14(2006), p.192)
- Sl. 10: Savannah, U.S. State of Georgia, Colonial Park - rijeka Savannah, a) gradski rast. (Primer dobre prakse-osam faza rasta grada (1733/1856): prema Košir, F. (1993, p. 207), b) panorama, postojeće stanje, (1993, p. 207), b) panorama, postojeće stanje, (Izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Savannah>) pristupljeno 15. 10. 2017.
- Sl. 11: Model preobražaja „obalnog grada“ 1. istorijske faze, (grad sa centralno planiranim sadržajima). (Izvor: Carmona et al., 2003, *Public places – urban spaces; The dimensions of urban design*. London, Architectural press, p.30)
- Sl. 12: Model preobrazbe „obalnog grada“ 2. povijesne faze, (grad sa raspršenim sadržajima na rubu). (Izvor: Carmona et al., 2003, *Public places – urban spaces; The dimensions of urban design*. London, Architectural press, p.30)
- Sl. 13: Model preobražaja „obalnog grada“ 3. istorijske faze, (grad sa sadržajima na gradskom rubu kojim se oblikuje kompaktno područje). (Izvor: Carmona et al., 2003, p.30. *Public places – urban spaces; The dimensions of urban design*. London, Architectural press.)
- Sl. 14: Grad Ljubljana – panorama, IC i RP (Izvor: Slike. Google, Podaci karte ©2017), pristupljeno 2017.
- Sl. 15: Grad Ljubljana – geneza grada, IC s najstarijim stambenim jezgrom (naselje rimskog carstva, srednjovekovni grad). (Izvor: *Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča (ur.) Sočivica, S., 2013.*)

Sl. 16: Grad Ljubljana – panorama, a) IC, preplitanje planiranih i neplaniranih struktura (Izvor: Foto: Dunja Werdam, p.64.), b) Pijaca s „tromostovljem“ i Grajski grič s Barjem u pozadini. (Izvor: Foto: Maša Šorn, Novi prostorni akti MOL, 2008. god., p. 5.)

Sl. 17: Grad Ljubljana - Generalni plan urbanističkog razvoja Ljubljane, 1965. god. zbirni plan, Okrajni zavod za urbanizam, (Novi prostorni akti MOL, 2008, p. 62.)

Sl. 18: Grad Ljubljana. Najznačajnije poveznice i parkovni potezi, uređenje priobalnih poteza urbanog značenja. (Novi prostorni akti MOL, 2008, p. 51.)

Sl. 19: Grad Ljubljana- IC, reka Ljubljanica s mostovima (Izvor: autor, 2014.)

Sl. 20: Grad Beč – orto foto panorama, IC i RP (reka Dunav s „Wienfluss“ i „Donaukanal“ (Izvor: Slike. Google, Podaci karte ©2017.), pristupljeno 2017.

Sl. 21: Grad Beč – predlog transformacije. Gradske intervencije ulaze/investiraju u poluperiferne i periferne gradske zone. (Izvor: Aymonino, 2009. Origini e sviluppodellacitta moderna, biblioteca Marsilio, Venezia, p. 49.)

Sl. 22: Grad Beč - modeli integracije, IC i RP, (Izvor: STEP 2025), pristupljeno 2017.

Sl. 23: Grad Beč – dunavski kanal – slika metropole iz doba Otta Wagnera (Izvor: Redl, Čip 4/1988 (421), p. 21)

Sl. 24: Grad Beč – Glavni trg a) Trg sv. Stjepana u Beču, pogled na kuću Haas, b) pogled ka Zavetnoj crkvi-Votivkirche (Foto: autor, 2017.)

Sl. 25: Grad Beč – postojeće stanje, a) pogled na „Wienfluss“, b) pogled na „Donaukanal“ (Foto: autor, 2017.)

Sl. 26: Grad Beč – panorama, a) pogled na IC unutar Ringas „Wienfluss“ i „Donaukanal“ (Izvor: STEP 2025), pristupljeno 2017.

Sl. 27: Grad Bratislava - orto foto panorama, IC i RP (reka Dunav) (Izvor: Slike. Google,CNES / Airbus, Digital Globe, Podaci karte ©2017. Google), pristupljeno 2017.

Sl. 28: Grad Bratislava – panorama, Fotografija Bratislave iz 1960-ih god. (Izvor: Sočivica, S., (ur.) 2013.Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča)

Sl. 29: Grad Bratislava- geneza grada (Izvor: Sočivica, S., (ur.) 2013. Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča p.4.)

Sl. 30: Grad Bratislava – postojeće stanje, RP pogled od Eurovea centra, a) nizvodno i b) uzvodno ka reci Dunav (Foto: autor, 2010.)

Sl. 31: Grad Bratislava – postojeće stanje, pogled ka Eurovea centru i Dunavu, „International Trade Centre Bratislava“ (Foto: autor, 2010.)

Sl. 32: Grad Bratislava – pregledna situacija River Park, Kempinski Hotel (Izvor: <https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

Sl. 33: Grad Bratislava - Multifunkcionalni kompleks „River Park“, odnos između a) morfologije zemljišta, b) izvedenih volumena, (Izvor: <https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

Sl. 34: Grad Bratislava – panorama, područje „Zuckermandel“. (Izvor: <https://www.aktuality.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

Sl. 35: Grad Bratislava – postojeće stanje RP, pogled od Eurovea centra ka putničkom pristaništu u IC-u (Foto: autor, 2010.)

Sl. 36: Grad Beograd – mural na kući pored Dunava iz 1717. god. „Belgrad ober; Grad Ulm, Nemačka, Georg Bosch 1954. god., restaurirano kao sećanje na grupne transporte Dunavom (1664-1718). (Foto: autor, 2017.)

Sl. 37: Grad Beograd – panorama, a) sa terase Starog grada, b) na terasu Starog grada, spada među najlepše u Beogradu usprkos neuređenosti savske padine. (Izvor: Foto „Putnik“, Beograd, Generalni urbanistički plan 1950, izdanje izvršnog odbora N.O. Beograda 1951.)

Sl. 38: Grad Beograd - Plakat za izložbu, Jugoslovenske savremene arhitekture, Paviljon Cvijeta Zuzorić, 18.-26. februara 1931. (Izvor: Manević, Z., 1983. Zagreb – Beograd 1912-1941. Čip, 10/1983 (367), Zagreb, p.31)

Sl. 39: Grad Beograd - Okružni ured za osiguranje radnika, Nemanjina 2, Horvat, L, 1929.-1931. god. (dovršio Gačić, P.) Prvobitni izgled, s pogledom na Glavnu železničku stanicu i Savamalu (Izvor: Premerl, T. 2015. Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Nova tradicija, EPH Media, Zagreb, p.64)

Sl. 40: Grad Beograd – Grad Beograd – Terazije predlog transformacije. a) Međunarodni konkurs za Terazijsku terasu u Beogradu, Dobrović, N. 1929 – 1930. god., plan, Dobrović, (Izvor: Urbanizam Beograda 58, p.57.) b) Predlog uređenja Terazijske terase, 1946. (Izvor: ur.

Radosavljević, Z. 2017. Arh. Nikola Dobrović: Osnovi potencijalnog prostornog planiranja. APPS. Beograd.)

Sl. 41: Grad Beograd - Most kralja Aleksandra I Karađorđevića, na Savi (porušen početkom rata 1941. god.), sa pešačkom vezom sa beogradskim Starim sajmištem iz 1937. god. (Izvor: www.opušteno.rs), pristupljeno 17. 01. 2018.

Sl. 42: Grad Beograd - Osnivanje i razvoj Beograda. Crtež Jovanović, D. (Izvor: Generalni urbanistički plan 1950, izdanje izvršnog odbora N.O. Beograda 1951., p.22)

Sl. 43: Grad Beograd - Urbanistički plan Novog Beograda, konkursni projekt Stržić, Z., 1947. god. (Izvor: Odak, T., Hrvatska arhitektonska alternativa 1945-85. Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985. Broj 196-199/86, p.42.)

Sl. 44: Grad Beograd - „glavna okosnica“ novoga grada i njegova prometna mreža, a) Skica 1., b) Skica 2., Seissel, J. (1947: 21) (Izvor: Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda, „Arhitektura”, mesečnik za arhitekturu, urbanizam i primenjenu umetnost, (ur.) Šegvić, N. 3 (1): Savez društava inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.18-23.)

Sl. 45: Grad Beograd – plan a) Idejni urbanistički plan Beograda, izrađen 1948. god. pod rukovodstvom Dobrović, N., b) „Naslovna strana“ - Minić, O., „Generalni urbanistički plan 1950. rađen u Urbanističkom zavodu IONO-a, rukovodilac: direktor Zavoda Somborski, M., (Izvor:Minić, O., 1951. Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.)

Sl. 46: Grad Beograd - Generalni plan Beograda, Opšti prikaz Generalnog plana, rađenog 1949. i 1950. god. u M 1: 10000, rađen u Urbanističkom zavodu IONO-a, rukovodilac: direktor Zavoda Somborski, M., (Izvor: Minić, O., 1951. Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, p. 6.)

Sl. 47: Beograd – postojeće stanje IC, Knez Mihailova ulica, pogled od Kalemegdana (Foto: autor, 2017.)

Sl. 48: Grad Beograd - Maketa idejnog plana Novog Beograda, sa pogledom od IC-a ka savskoj padini i RP-a. rađenog 1948. god. pod rukovodstvom arh. Nikole Dobrovića (projektant – saradnik arh. M. Macura.) (Izvor: Vrbanić, V., 1951. Urbanistički plan Novog Beograda, p.150)

Sl. 49: Grad Beograd – postojeće stanje, Terazije, (IC), a) od zgrade Savezne industrijske komore (SIK) b) u noćnoj prazničnoj scenografiji (foto: autor, 2018.)

Sl. 50: Grad Beograd – skice Košir, F., a) geografske determinante, b) urbanističke determinante, 1968. god., Opšte rešenje uz projekt Trga Dimitrija Tucovića u Beogradu. I i II (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 51: Grad Beograd – skice Košir, F., urbanističke determinante su organizovane u zametak sistema trouglova, 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 52: Grad Beograd – skice Košir, F., Opšte rešenje uz projekt Trga Dimitrija Tucovića u Beogradu. 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 53: Grad Beograd – skice Košir, F., Silhueta danas: Pobednik-magacini-Saborna crkva- CK SKJ-Ž. stanica-Slavija-Svetosavski plato, 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 54: Grad Beograd – skice Košir, F., Silhueta u zoni koja nije definisana, nove intervencije su dobro došle., 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 55: Grad Beograd – skice Košir, F., Silhueta-mogućnost nove: nepromijenjivi gabarit (Terase) - mogućnost novih akcenata (Terase i zelena obala)., 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

Sl. 56: Grad Beograd - uređeno RP, na levoj (novobeogradskoj) obali Save, (Izvor: Milenković, A., 1979. Čip 19/1979 (319) , p.17; Beograd 1945-1975. Urbanizam: Bratislav Stojanović Arhitektura: Uroš Martinović Izdavač: NIRO „Tehnička knjiga“, Beograd 1978.)

Sl. 57: Grad Beograd - Perović, M., R. i saradnici: Gradski centar – Savski amfiteatar (Dom prijateljstva, 1975). (Izvor: Manević, Z. Kulturno središte Beograda. ČIP, 8-9/1985., (389-390.), Zagreb, p.22)

Sl. 58: Grad Beograd - Lojanica, M., maketa fokusne tačke 2. Središta kulture „Treći milenijum“ (u pročelju iznad kaskada – zgrada Opere narodnog pozorišta, a u prvom planu – rečno pristanište. (Izvor: Lojanica, M., 1985. Beleška uz crteže nekih objekata središta kulture „Treći milenijum“. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.15)

Sl. 59: Grad Beograd – predlog transformacije Novog Beograda i Savskog amfiteatra, nagrađeni radovi „Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda”, (Izvor: Budućnost Novog Beograda, 1986. god.)

Sl. 60: Grad Beograd – predlog transformacije za dorćolski deo priobalja, a) Riverside rešenje, b) Downtown, c) Grand Canal, „Libeskind studio“ na projektu „Luke Beograd”., kompjuterska vizualizacija. (Izvor: preuzeto po Mihajlović, M., P., 2017.)

- Sl. 61: Grad Beograd - aktualno predloženo rešenje, kompjuterska vizualizacija „Libeskind studio“ na projektu „Luke Beograd“ (Izvor: <http://lukabeograd.com/press/GradNaVodi/Masterplan/strategija.html>), pristupljeno 25. 3. 2018.
- Sl. 62: Grad Beograd, Lokacija strateškog urbanog projekta Beograd na vodi (izvor: bing, 2014 preuzeto po Radosavljević, 2017.)
- Sl. 63: Grad Beograd – postojeće stanje, savsko RP, pogled s Mosta Gazela na Savski amfiteatar, deo strateškog projekta „Beograd na vodi“. (Foto: autor, 2017.)
- Sl. 64: Grad Beograd, – postojeće stanje RP a) sa reke Save, ka Patrijaršiji i Sabornoj crkvi, b) pogled sa Brankovog mosta na RP ka ušću (Foto: autor, 2017.)
- Sl. 65: Beograd, – postojeće stanje RP a) pogled sa reke Save, ka Starom mostu i Savskom amfiteatru b) pogled od novobeogradske obale Save ka Starom gradu (Foto: autor, 2017.)
- Sl. 66: Grad Zagreb - Pogled na Zagreb s juga 1862. god. Litografija Julija Hühna. (Izvor: Odak, F., Čip 1/1987 (406) Zagreb, p.6)
- Sl. 67: Grad Zagreb – Donji grad - Zrinjevac. U drugom planu pogled ka području južno od pruge i reci Savi.(Izvor: Fotografija iz 1897. god. foto: Stiasni, Muzej Grada Zagreba, Fototeka)
- Sl. 68: Grad Zagreb - Donji grad, a) Lenucijeva zelena potkova, pogled od Zrinjevca ka Praškoj ulici, b) Bogovićeve ulica, sa „Zakladnim blokom“. (Foto: autor, 2018)
- Sl. 69: Grad Zagreb – plan grada i predlog rekonstrukcije centralne ose „Internacionalni konkurs za generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba“, 1930/31. god. Autori: Haffner, R., Mayer, H., Otkup. (Izvor: Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.28)
- Sl. 70: Grad Zagreb – IC, a) pogled od katedrale ka središnjem gradskom trgu. 1949. god. (Foto: Dabac, Arhitektura 18-22, 1949. Zagreb, p.9) b) Pogled od središnjeg gradskog trga ka katedrali. (Foto: autor, 2014.)
- Sl. 71: Grad Zagreb – IC i RP a) Idejna skica za regulaciju Zagreba 1948; kroki centralnog područja, etapa realizacije. b) Regulacioni plan Zagreba, 1948; Regulacija centra. Uz osu kulturne ustanove, a okomito na nju administrativne centralne ustanove, maketa (Antolić V.: Izvor: foto: Szabo, p. 26.)
- Sl. 72: Grad Zagreb - idejna regulatorna osnova Zagreba. Pogled sa Save. Pogled sa mosta na osu grada, na centar, na Gornji i Donji grad i Sljeme. Antolić, V., (Izvor: Str. 26. Regulacioni plan Zagreba, 1948., p. 26.)

Sl. 73: Grad Zagreb - pogled na centar grada sa juga od reke Save ka Donjem gradu, Kaptolu i Gradecu. Antolić, V. , (Izvor: foto: Szabo, p. 5.)

Sl. 74: Grad Zagreb – IC i RP, a) Idejna regulaciona osnova centra Zagreba. Plan izgradnje. Antolić, V. (Izvor: p. 27.), b) Regulacioni plan Zagreba, 1948; maketa. V. Antolić (Izvor: p. 43.)

Sl. 75: Grad Zagreb - Direktivna regulaciona osnova Zagreba. Plan Zona. Antolić, V. (Izvor: p. 29.)

Sl. 76: Grad Zagreb - detalj regulacije Zagreba: ukrštanje tadašnje Moskovske i produžene Runjaninove ulice, Antolić, V. crtež, 1948. god. (Izvor: p. 22.)

Sl. 77: Grad Zagreb – postojeće stanje, Ulica grada Vukovara, pogled od Gradske skupštine ka „Zagrepčanki“, (Foto: autor, 2017.)

Sl. 78: Grad Zagreb – Gradska skupština, Ostrogović, K., Maketa konkursnog rada smeštena uz tadašnju Ulicu proleterskih brigada, na zapadnoj strani tadašnjeg Trga revolucionara. (Izvor: Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985. Br. 196-199/86, p.53)

Sl. 79: Grad Zagreb – Urbanističko rešenje 400 metara širokoga središnjeg poteza u osi Zrinjevca, Kolacio, Z. i Sila, Z. 1955. god. (Izvor: Ivanković, V., 2006. Prostor 14 (2006), Zagreb, p.189)

Sl. 80: Grad Zagreb – Urbanistički plan. Idejno urbanističko rešenje Trnja (voditelj Maretić, M., s grupom Urbanističkoga zavoda Grada Zagreba,) (Izvor: Barišić Marenić, Z., 2013. Prostor (274-291) Urbanistički zavod grada Zagreba: idejno urbanističko rešenje Trnja, Zagreb, 1965. p.281)

Sl. 81: Grad Zagreb – Centar Zagreba u Trnju, 1969. god.. Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save. (Izvor: Marinović Uzelac, A., Čip 9/1987 (414), Zagreb, p.19)

Sl. 82: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Preporuke Predstavništva za procenu Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i Save; (Izvor: „Čip“, savez arhitekata Hrvatske, (ur. Siladin, B.) 370 (1): Zagreb, p. 5-24.)

Sl. 83: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske.

Sl. 84: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, (Sl. a,b,c,d) Koncept sadržajno-oblikovnog nadopunjavanja savskih obala u središnjemu gradskom prostoru: Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske.(Izvor: Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.19)

Sl. 85: Grad Zagreb – panorama, Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Koncept sadržajno-oblikovnog nadopunjavanja savskih obala u središnjemu gradskom prostoru: Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske. (Izvor: hebar, Z., 2017. revitalizacija prostora uz rijeku Savu s osvrtom na uređenje toka u cjelini, Zagreb, p.124)

Sl. 86: Grad Zagreb – opšti sintezni mentalni model (crtež Zagreba) (Izvor: Hržić, M., 1994. Prostor 1-2, Zagreb, p.10)

Sl. 87: Grad Zagreb – HBZ-središnja osa. Novi urbani akcent (Foto: autor, 2017.)

Sl. 88: Grad Zagreb – crtež Hržić. M., Milenijski toranj s Metropolitanom, pogled ka križištu tadašnje Avenije Proleterskih brigada i produžene Draškovićeve. (Izvor: 12 predloga zagrebačkih arhitekata Zagrebu 1992. za Zagreb 1994., p.21)

Sl. 89: Grad Zagreb – Predlog za oblikovanje prostora Ulice Hrvatske bratske zajednice i središnjeg trga u Zagrebu. a) skica strukturalne analize poteza (Izvor: Čip 3-6/1992 (460-463), Zagreb, p.20) b) „Potez“, središnji prostor grada Zagreba, 1992. (Izvor: www.njiric.com)

Sl. 90: Grad Zagreb - RP Save, od središnjega gradskog Mosta slobode, ka zapadu (Prisavlju) (Foto: autor, 2017.)

Sl. 91. Grad Zagreb – konkursni predlog Kompleks zgrada Vlade, iz 1996. god., Bach, N. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.30)

Sl. 92. Grad Zagreb – konkursni predlog Kompleks zgrada Vlade, iz 1996. god., Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.32)

Sl. 93. Grad Zagreb – konkursni predlog Kompleks zgrada Vlade, iz 1996. god., Modričin, L., Pavlinović, Ž., Žajkić D. – Olcott, I., Ptičja perspektiva – skica. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.39)

Sl. 94. Grad Zagreb – predlog transformacije „Okviri metropole/Sava između dva Zagreba“, „Pružimo Savi priliku“ Merilo i položaj Save podaruju Zagrebu velegradski potencijal za ulazak u treći milenijum. Ivaniš, K., (Berc, D., Dellale, S., Hrabak, H., Pavelić, D.) (Izvor: Čip 3-6/2002 (576-577), Zagreb, p.56)

Sl. 95: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“ a) perspektiva grada Zagreba, b) perspektiva Savske ceste, kompjuterska vizualizacija. Autori: Milas, M., D., Periša, A., Prlić, Z. (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.60-61)

Sl. 96: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“ perspektiva Zagreba, kompjuterska vizualizacija. Autori: Delalle R., Delalle J.S., (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.63)

Sl. 97: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“, koncept morfološkog rešenja. Autor: Hebar, Z. (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.65)

Sl. 98: grad Zagreb - postojeće stanje rečno priobalje Save, pogled s desne (novozagrebačke) obale i od središnjega gradskog Mosta slobode, ka istoku (Foto: autor, 2017.)

Sl. 99: Grad Osijek – osječka zimska luka u snegu, 1909.god. slika, ulje na platnu, 85x90; sign.d.d.: Guido Jeny. Pogled s reke Drave. (Foto: autor, 2017.)

Sl. 100: Grad Osijek – panorama, pogled od Gornjeg grada ka „Lučkom polju“ pored reke Drave i Tvrđi, oko 1900. god. (Izvor: privatna zbirka Ambruš, V.)

Sl. 101: Grad Osijek – postojeće stanje, panorama IC-a, GČ Tvrđa i GČ Gornji grad, pogled od poslovnog kompleksa „Eurodom“ ka zapadu. (područje obuhvata za konkurs iz 1925. god.) (Foto: autor, 2014.)

Sl. 102: Grad Osijek – panorama, crtež Esch, A., 1925. god. Prvonagrađeni rad na međunarodnom pozivnom konkursu za uređenje središta Osijeka. Pogled s juga ka Tvrđi i reci Dravi. (Izvor: Jukić, T., Pegan, S., 2006. Urbanistički razvoj i transformacija Osijeka 1918.-1945. Osječka arhitektura 1918.-1945. HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku (ur.) Martinčić, J., Hackenberger, D., Osijek, p.42)

Sl. 103: Grad Osijek – IC, pogled od Uredske zgrade Okružnog ureda za osiguranje radnika iz 1938. god. autora, Auer, B., Vrkljan, Z., ka tadašnjem Vijećničkom trgu, današnja lokacija Parka Petra Krešimira IV. (Izvor: privatna zbirka Ambruš, V.)

Sl. 104: Grad Osijek – prikaz regulacije centralnog dela grada u modelu. 1948. god. Seissel, J.; Halilibrahimov, A., (Izvor: Seissel, J. Arhitektura 18-22, 1949. Zagreb, p.61)

Sl. 105: Grad Osijek – idejna studija Generalnog urbanističkog plana – zonski plan, Mišćević, R. 1965. god. Urbanistički institut SR Hrvatske. (Izvor: Mišćević, R. 1965. god. Urbanistički institut SR Hrvatske. Općinska skupština Osijek, p.65-prilog)

Sl. 106: Grad Osijek – rekonstrukcija bloka „Centar“ – novo trgovačko središte s lokacijom Robne kuće „Prehrana“, autora Mihelić, M. (Izvor: Venturini, D., 1968. god. Arhitektura 97-98, Zagreb, p.29)

Sl. 107: Grad Osijek – plan IC-a a) Položajni nacrt starog bloka Županijske, Deszathyeve, Jägerove i Kapucinske ulice, 1919. god. b) Urbanistički projekt rekonstrukcije gradskog centra 1967/ 68. (kompleks bloka „Centar“); maketa: Balaško, I. (Izvor: Mišćević, R., 1965. Osijek-urbanistički plan, p.34)

Sl. 108: Grad Osijek – Robna kuća „Prehrana“ (EMONA – Supermarket) u blok Centru i stambeno-poslovni objekti, 1967/70. god. Mišćević, R. (Izvor: Mišćević, R., 2009. Fenomen grada, p.128)

Sl. 109: Grad Osijek – dravska promenada, gradu daje posebne vrednosti a) šetalište uz Dravu, pre izgradnje (Izvor: Osijek, urbanistički plan, 1965., p.50); b) promenada kod Zimske luke, (Izvor: Arhitekt Radovan Mišćević, p.75); c) promenada kod Zimske luke (Foto: autor, 2018); d) rekonstrukcija – dravska promenada 2015. god. (Izvor: Foto: Vekić, A.)

Sl. 110: Grad Osijek – rekonstrukcija gradskog centra i dravska promenada 1971/72. god. OC, Osijek Centar, urbanističko rešenje, Trg Slobode. (Izvor: Mišćević, R., planovi, projekti, realizacije, p.78)

Sl. 111: Grad Osijek – panorama rekreacioni centar „Leva obala“ - Copacabana. Pogled s leve obale Drave, ka RP-u i IC-u. (Izvor: Mišćević, R., 2009. Fenomen grada p.130)

Sl. 112: Grad Osijek – GUP Osijek 2000, Plan namene površina, Centri: gradski, rejonski i mesnih zajednica, Historijska jezgra Mišćević, R., 1975. Urbanistički plan Osijek 2000, Skupština opštine Osijek, Urbanistički institut SR Hrvatske 1975. na osnovu Programa i pretkonceptije urbanističkog plana Osijeka iz 1973. god.

Sl. 113: Grad Osijek – Gornji grad kod Zimske luke. Silueta grada prema reci Dravi, „waterfront“, (Izvor: Dražić, Đ., 1984-1985. Po-etika ponašanja u urbanom kontekstu. Arhitektura 189-195, Zagreb, p.115)

Sl. 114: Grad Osijek – plan grada, urbanistički konkurs Novi deo grada Osijeka, na levoj obali Drave, (1982/83).

- Sl. 115: Grad Osijek – panorama IC-a i RP-a „obale reke i njeni kejovi obrasli su zelenilom“ crtež autori: Bradić, D., Bradić, D., Ružić, Ž., Bilić, T., Zagreb. (Izvor: 1983. god. p. 41.)
- Sl. 116: Grad Osijek – postojeće stanje panorama IC –a Gornjeg grada s pogledom ka levoj obali Drave. (Izvor: Glas Slavonije Foto: Davor Kibel), pristupljeno 25. 7. 2017.
- Sl. 117: Grad Osijek – plan grada, Rad autora Ranka Radovića (Izvor: Miščević, R. (ur.) Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave 1982/83. p.71)
- Sl. 118: Grad Osijek – plan grada, Autori Doklešić, B., Gamulin, N., Obsieger, B., Pasinović, A., 1) Grad za sanaciju, (stari Osijek), 2) Grad za obnovu i nadograđivanje, (prizemni Osijek), 3) Grad uz velike infrastrukturne sisteme, (luka, Osijek na „ledini“), 4) Novi gradski vrt (Izvor: Miščević, R. (ur.) 1982/83. Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave, p.101)
- Sl. 119: Grad Osijek – plan grada, a) crtež, b) maketa; u odnosu na motive toka Drave i urbanog nasleđa desne obale, novi deo grada ne može se posmatrati izdvojeno iz celokupne slike budućeg Osijeka. (Izvor: Bobić, M., Gaković, B., 1983. 101 tema za novi Osijek)
- Sl. 120: Grad Osijek – plan grada, centar na reci Dravi (Izvor: Bobić, M., Gaković, B., 1983. 101 tema za novi Osijek)
- Sl. 121: Grad Osijek – Morfologija centralnog gradskog prostora, pešačke površine. Autori: Musović, M., Dusparić, V., Dujmović, B., (Izvor: Hebar, Z., 1986. blok centar II u Osijeku Čip 6/1986 (399), Zagreb, p.14)
- Sl. 122: Grad Osijek – panorama područja obuhvata planiranog zahvata Blok Centra II, perspektivni crtež rada autora Miščević, R., Miščević, Lj. (Izvor: Hebar, Z., 1986. blok centar II u Osijeku Čip 6/1986 (399), p.10)
- Sl. 123: Grad Osijek – Urbanističko rešenje dela središta Osijeka (Gornjodravska obala) 1971/72. god. Urbanistički institut SRH – Zagreb. Autor makete: Milić, V. (Izvor: Arhitekt Radovan Miščević, Urbanizam-Arhitektura, planovi, projekti, realizacije, p.79)
- Sl. 124: Grad Osijek – postojeće stanje RP Drave, pogled od Zimske luke ka Promenadi (Foto: autor, 2017.)
- Sl. 125: Osijek – postojeće stanje IC, a) Kapucinska ulica, b) Trg A. Starčevića (Foto: autor, 2017.)
- Sl. 126: Grad Osijek – plan IC-a i RP-a a) prvonagrađeni rad: autori Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D., b) Urbanistički plan uređenja središta Osijeka, izrađen po konceptu prethodnog rada, ID iz 2017. („Službeni glasnik“ Grada Osijeka broj 7/00, 5/02, 6/04, 3/12).

Sl. 127: Grad Osijek – plan IC, RP, a) drugonagrađeni rad: Dusparić, V., Hebar, Z., Musović, M., b) aksonometrijski prikaz uže zone i obale Drave. (Izvor: Programske smernice za izradu regulacionog plana središta Osijeka. 1994. p.1)

Sl. 128: Grad Osijek – predlog transformacije RP-a, nagrađeni rad „Povedi me na reku“ Stipa, A., Mosco, V, ITA (Izvor: Jurković, Ž., Koški, Ž., Lovoković, D., 2015. Urbanistički i arhitektonski natječaji u Osijeku 1994. - 2014., p.50)

Sl. 129: Grad Osijek – predlog transformacije RP-a, nagrađeni rad „Urbani otisak“, Lončar, I., Rajčić, M., (Izvor: European Hrvatska. European 4.E4. CRO. Graditi grad preko grada, p.28)

Sl. 130: Grad Osijek – postojeće stanje nakon rekonstrukcije RP-a, Promenada - treće generacije, Tranzit „Luka-Donji grad“ (Foto: autor, 2017.)

Sl. 131: Grad Osijek – predlog rekonstrukcije konkursni rad Šmit, E., Kulturno-poslovni centar Zimska luka iz 1997. god. (Izvor: Katalog izložbe natječajnih radova, UHA i DAO 1998, p.14)

Sl. 132: Grad Osijek – panorama IC-a i RP-a, idejno rešenje, „Topografska arhitektura“ Mutnjaković, A., Mutnjaković, B., autorska brošura, Bela lađa, Osijek, 2009. (Izvor: Mutnjaković, A.)

Sl. 133: Grad Osijek – predlog rekonstrukcije RP-a, a) plan po fazama realizacije, b) kumpjuterska vizualizacija, prvonagrađeni rad autora: Medić, B., Puljiz, P. 2009. (Izvor: Jurković, Ž., Koški, Ž., Lovoković, D., 2015. god. Urbanistički i arhitektonski natječaji u osijeku 1994.-2014., Osijek, p.p.266-267)

Sl. 134: Grad Osijek – postojeće stanje, pogled s reke Drave, uzvodno ka IC-u Gornjeg grada i na RP (Foto: autor, 2017.)

Sl. 135: Model 1: fragmentiranost, IC sa železničkom prugom, okružen grupom susedstva (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Sl. 136: Zagreb - GUP, Generalni urbanistički plan grada Zagreba, karta korišćenja i namena površina (Izvor: Ispis GeoportalZG), pristupljeno 28. 3. 2018.

Sl. 137: Grad Zagreb - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

Sl. 138: Model 2: balansiranost, IC na padinama okružen grupom susedstva RP-a (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Sl. 139: Grad Beograd – plan grada GP Beograda 2021, (Izvor: <http://urbel.com/usvojeni-planovi/>), pristupljeno 25. 3. 2018.

Sl. 140: Grad Beograd - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

Sl. 141: Model 3- celovitost – optimalan kao „urbanistička celina“, IC uz RP (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Sl. 142: Osijek - GUP, 2017. god. (Izvor: <https://www.osijek.hr/urbanisticki-planovi/generalni-plan-grada-osijeka/gup-go-iid-2017>), pristupljeno 25. 3. 2018.

Sl. 143: Osijek - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

SL. 144: Unija skupova IC U RP (Izvor: autor, 2018. god.)

Sl. 145: Presek skupova $RP \cap IC \cap RP$ (Izvor: autor, 2018. god.)

Sl. 146: Relativni komplement skupa IC u skupu RP, $IC - RP$ (Izvor: autor, 2018. god.)

SPISAK TABELA

Tabela 1: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu fragmentiranost“ s primenom na: grad Zagreb.

Tabela 2: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu balansiranost“

Tabela 3: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu “

(I) UVOD: OBRAZLOŽENJE TEME I TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Uvodne napomene o temi

Tema doktorske disertacije je istraživanje modela integracije istorijskog centra (u daljnjem tekstu: IC) i rečnog priobalja (u daljnjem tekstu: RP) post-industrijskih gradova, koja pripada području urbanističkog uređenja. IC kao jedan od ključnih sastavnica gradskog prostora, je „telo“¹ koje se jednostavno transformiše i prilagođava promenama rasta, što naposljetku doprinosi urbanitetu i kvalitetu uslova života u gradu. Istraživanjem su utvrđeni principi oblikovanja IC-a kao i urbanog područja RP-a, te je jasnije utvrđeno morfološko gledište, kao sklop specifičnih oblika, na proširenje postojećeg IC-a s ciljem integracije planiranog novog urbanog područja RP-a u gradsku celinu. U preglednim uvodnim napomenama o temi istraživanja, sagledane su evropske praktične planerske prakse transformacije RP-a kao komparacija sa stranim primerima uz pregled referenci iz literature. Istraživanje se tematski preciznije usmerilo na evropske kontinentalne „gradove na rekama“ unutar crnomorskog sliva, posebno bitne zbog vidika i statusa RP-a. Unutar grupe odabranih i istraženih gradova uočeno je da su se dosadašnja istraživanja vezana za ovu temu potvrdila kao parcijalna i nedovoljna u odnosu na standardna urbanistička istraživanja. Na predmetnoj temi uočeno je u kojem pravcu se razvija savremena urbanistička praksa. Proces razvoja gradskih struktura poput IC-a i RP-a potrebno je interpretirati komparativno i shvatiti kompleksno, dok ih je potrebno oblikovati pre svega celovito kako bi tokom vremena pokazali optimalnu delotvornost. Problemska ishodišta teme proizlaze iz mogućeg izmeštanja, rekonstrukcije ili transformacije industrijsko-servisnih i ostalih neprikladnih „zona“ RP-a u post-industrijskom gradu, kao konkretnih problema na koje ovo istraživanje nudi doprinos. Evidentirano je šta se sve dogodilo, u smislu nastalih promena, u proteklom vremenskom periodu od 60-ih god. 20. veka do danas na prelomu 21. veka i različiti događaji pokrenuti socijalnim, ekonomskim, kulturnim i tehnološkim faktorima koji oblikuju IC i RP u istraženim odabranim gradovima.

Prethodna analiza o predmetu i problemu istraživanja

U ovom delu rada ukazuje se na prethodne analize informacija o predmetu i problemima istraživanja. Podsticaj za odabir istraživačke teme doktorskog rada između ostalog bilo je dugogodišnje učešće na velikom broju skupova i manifestacija, vezanih za temu (reka, jezera i plovnih kanala), kako u Republici Hrvatskoj, tako i u inostranstvu (Osijek-Drava, Zagreb-

¹Košir, F., (1993: 377): „Nukleacija, oblikovanje jezgra, izraz podrazumevamo iz biologije, upotrebljavan i u našoj struci.“

Sava, Beograd-Sava i Dunav, Beč-Dunav, „Danube Canal“ i „Wien River“, Bratislava-Dunav, Ljubljana-Ljubljanica; Budimpešta-Dunav (Sl. 1), Amsterdam-Tri kanala – Herengracht, Prinsengracht i Keizersgracht (Sl. 2), Prag-Vltava (Sl. 3), Ulm-Dunav (Sl. 4), Vilnius-Neris (Sl. 5), Hamburg - Elba (Sl. 6), Skopje-Vardar (Sl.7), Sarajevo-Miljacka (Sl. 8), itd. u kojima se spoznaju vrednosti prisustva i dostupnosti vode u prirodi i gradu kao međusobnom prožimanju.

Sl. 1: Budimpešta-Dunav, (Izvor: autor, 2007).

Sl. 2:Amsterdam-Herengracht, Prinsengracht Keizersgracht (Izvor: autor, 2011).

Sl. 3: Prag-Vltava, (Izvor: autor, 2014).

Sl.4: Ulm-Dunav, (Izvor: autor, 2017).

Sl. 5: Vilnius-Neris, (Izvor: autor, 2008).

Sl. 6: Hamburg-Elba, (Izvor: autor, 2014).

Sl.7: Skopje-Vardar, (Izvor: autor, 2014).

Sl. 8: Sarajevo-Miljacka, (Izvor: autor, 2007).

Tema IC i RP istraživana i analizirana je tokom prethodnih godina i objavljivana autorski (op.a. Ambruš, D.) u prethodnim radovima. Kao primeri navedeni su odabrani delovi prethodnih radova koji izražavaju mišljenja o izvorima problema koji su sagledani na grupi odabranih „gradova na rekama“, a što su u ovom slučaju istraživani gradovi Beograd, Zagreb i Osijek.

Osobinu i oblik IC-a Ambruš, (2014: 547-552) utvrđuje u radu: „Plansko usmerenje razvoja – gradski centar“ ili kako ga naziva i jasno determiniše Mušič (1980), društvenog centra, te izražava sve faze njegovog razvoja. Za taj pojam važna su dva istorijska vidika:

- U bezobličnoj pretežno stambenoj aglomeraciji uređujemo žarišta društvenog života.
- Program funkcija se raširio, obogatio i povezao s pojmom centra u oblikovnom smislu, koji ima za osnovu bogati izraz.

Centar (the core) je izraz glavnih faktora ljudske prirode i organskog života uopšte, te je kao takav stalna i nezamenljiva pojava u makro-strukturi (gradskoj aglomeraciji ili regionalnoj jedinici). Mušič smatra da je za prethodno vreme bilo značajno, a biće i za budućnost, da za centar tražimo geografski dominantno stanište (položaj) s arhitektonskim elementima koje takav položaj nudi. Progresivna uloga gradova u razvoju društvenog i kulturnog života izražena je u sadržaju gradskog društvenog centra. U gradskom društvenom centru oseća se bilo/puls gradskog života, koji grad čini gradom. Društveni centri su najtrajnjiji elementi grada. Možemo konstatovati da je tema „proizvodnje“ prostora naših gradova aktuelna i praktična tema modernog urbanizma koja ne prestaje da zaokuplja struku i javnost. Traže se odgovori na dva bitna polja za odnos delova i celine: polje građenja i nastajanja, kao i polje pristupa i stava. Spoznaje se da karakteristični posebni gradski delovi ne istražuju sistematski

i stalno u nizu razvojnih alternativa, otvoreno i zavisno od gradske slike, funkcija celog grada kako to sugeriše Radović (1979). Takvim pristupom delovi RP-a bili bi dovedeni u vezu s ukupnom morfologijom grada, kao i mogućim oblicima, kao nove male celine. RP bi bilo gledano kao celina celine, što ono stvarno jeste.

U sledećem radu uticaj izgradnje RP-a na morfologiju primarnog IC-a daje preciznije Ambruš (2015: 493-498) u radu pod nazivom: „Iskustvo primene plana – integracija urbanog područja priobalja“. Kod proširenja i planiranja RP-a (novog dela celine) postavlja se pitanje o uticaju izgradnje urbanog fenomena „urbanizma na vodi“ na morfologiju primarnog IC-a. Istraživani rast grada nosi jednu, u drugim primerima nepostojeću osobnost-tla, kao prostor za izgradnju. Tlo kao stvoreno, a ne kao zatečeno dobro. U gradovima, na mestima gde se prostor za izgradnju ničega ljudskog ne seća, permanentno je prisutna svest o važnosti poštovanja konteksta. Istina planiranja „grada na reci“ je u sprezi pravilnosti morfologije IC-a iz kojeg zrači snaga ekspanzije grada i raznolikosti kreativne intervencije u sudbinu reke, a ne u progonu jednog drugim. Ne možemo raspravljati o zaštiti materijalnih ostataka naše kulturne prošlosti, a da se ne suočimo s problemom zaštite samog inicijalnog IC-a, naročito jer su ti ostaci urbani i čvrsto usađeni u urbanu morfologiju. Preusmeravanja stanovništva i procesa ostavilo je prazninu i prouzrokovalo poremećaje na fizičkoj i društvenoj strukturi IC-a. Iza svega stoji primarni IC sa spektrom mogućnosti akcije i izbora, očuvanom specifičnom fizionomijom središnjeg jezgra, kao urbane individualnosti, kao neponovljive vrednosti jedinstvenog ambijenta, kao ljudskog merila koje sređuju sve dimenzije budućeg velikog „grada na reci“. Zbog toga IC ne može biti decentralizovan.

U radu na primeru grada Beograda: „Planerski pristup – polazište prostornog uređenja teritorije“ (Ambruš, 2013: 447-453), uočeno je na paradigmi Savskog amfiteatra da se primarno ističe monofunkcionalni karakter, kao rezultat egzistirajućeg stanja prometnog čvorišta. Slobodno prometno cirkulisanje u svim smerovima uslovljeno je: konfiguracijom, prohodnosti-izolovanosti, pogodnosti reljefa, rasporedom i karakterom vodotoka, te karakterom obala. Urbanu transformaciju i održivost rešenja veštački oblikovanog područja RP-a do prirodno strukturisanog potrebno je kreativno usmeriti, kako Bajić Brković (2009: 47) tvrdi: „Specifični prostori su bili kreirani kao odgovor na specifičnosti sredine i specifičnosti zahteva koji proizlazi iz sredine, ali uz jasno izraženi i visoko postavljeni cilj, afirmacije sopstvenog regiona ili grada“. Savremeno uređenje grada kao težište i žarište delatnosti zbog integracijskih kretanja, sve više je uslovljeno, ne po lokanim faktorima urbanog centra, već po uslovima širih područja.

Pitanje redefinicije grada i njegove regije, uz ekonomske osnove razvoja i ekološke determinante ocenjujemo potrebom da se:

- osigura bolja fizička okolina produktivnijeg življenja IC-a,
- uskladi suprotstavljene zahteve pri korišćenju ograničenog zemljišta uravnoteženim sistemom organizacije prostora RP-a,
- osigura fizičke osnove unapređenja gradske zajednice uz nadzor nad konurbiranim rastom.

Prvi uslov regionalnog kontinuiranja prirodnog i grupnog prostora je mogućnost korespondiranja s prirodnim i istorijskim koordinatama regije. Kritikom „urbane grupne forme“, težimo sinergijskom prostornom uzorku regionalnog karaktera. U objavljenom radu „Budućnost urbane utopije“ na problemskom području savskog RP-a, Bobić (1992) postavlja okvire ponašanja u drugačijem, promenjenom globalnom kontekstu. Razlog za ovakvo opredeljenje proizlazi iz shvatanja posebnosti lokacije (Savski amfiteatar), neposrednog konteksta (Beograd), regionalnih uslovljenosti (Srbija, Europa) i opštih istorijskih tendencija globalnog i urbanog razvitka. Međuzavisnost određuje koncept koji preferira intenzivno povezivanje svih aspekata urbane i „globalne strukture“.

Istraživanjem u radu na primeru grada Zagreba: „Uslovljeni gradski oblici – prestrukturiranje centralne zone Zagreba uzduž jedne velike osovine sever – jug“, Ambruš (2016: 142-149) prati urbanističko oblikovanje IC-a koji se razvija u kretanju kroz vreme, u preoblikovanju prostornih modela (morfološki i tipološki). Na primeru grada Zagreba, Maroević (2000) uočava horizontalnu i vertikalnu slojevitost istorijskog identiteta grada. Horizontalna se odražava u pridodavanju delova grada, koji nastaju u 19. i 20. veku, a vertikalna u promenama strukture komunikacija i blokova. Uvaženo je mišljenje Ivančevića (2001) o sudbini središnje zone Zagreba², promišljenim kretanjem od severa prema jugu Zagreba: od feudalnog, srednjovekovnog i baroknog Gornjeg grada, kroz građanski Donji grad 19. veka, u industrijski, socijalistički Novi grad 20. veka, te post-industrijski grad. Ovim istraživanjem odabrana je specifična urbana celina centralnog dela grada Zagreba (područje teritorije obuhvata južno od Glavne železničke stanice i železničke pruge do priobalja reke Save) s

²Ivančević, R., (2001: 472): „U 19. veku Zagreb je bio organička celina, o gradu kao celini mislili su tada planeri, kao celinu su ga projektovali urbanisti, u skladu s celinom gradili su arhitekti kuće i sadili parkove, a kao celinu su ga živeli, doživljavali i uživali građani.“

kojom je uzorak istraživačkog predmeta IC-a postao relevantan. Takav princip prikaza IC-a postaje jedinstven na ovom primeru: daje se kratki prikaz istorije grada³, prikazuje se IC uz opis „složene transformacija identiteta“ gradskog miljea i izražava jedan dogovor planske zaštite kao moto rada. Od prvobitne istraživačke ideje dolazimo do tipološke analize (uticaja izgradnje novog dela grada na strukturu, morfologiju i prostornu organizaciju IC-a s intenzitetom novonastalih pojava).

Sledeći primer obrađen je u radu Ambruša i Dusparića (2016), na primeru grada Osijeka: „Osijek – javni prostori održivog grada“. Radom se prezentirala ideja i koncept modela „reka u gradu“ autora Miščevića (1975) koja se zasniva na humanističko-sociološkoj i ekološkoj osnovi koja integriše istorijske, prirodne i kulturološke vrednosti grada kao i temeljnu ideju urbanog razvoja Osijeka. U njemu reka Drava i njene obale postaju kompozicijska osa, središnji javni urbani prostor, oslobođen pritiska savremenog života, mesto ljudskih susreta i komunikacija, mesto rekreacije, igara, sporta, odmora, atraktivnih slobodnih prostora u celosti prihvaćenih od svojih građana.

Uz izraženu longitudinalnost gradske strukture i gradskog zelenila, kao važnog elementa identiteta Grada Osijeka koju definiše reka Drava, istaknuta kao tema je u radu: „Reka u gradu ili Grad na reci – osječka situacija (Ambruš, Dusparić, 2009: 2-7). Po pitanju odnosa urbane aglomeracije prema reci, uočeno je da prema Dusparić, Musović, Hebar (1994) razlikujemo tri karakteristična slučaja:

- Grad pored reke, (podrazumeva razvoj grada duž jedne obale, pri čemu funkcije i fizičke strukture ne dolaze u neposredan kontakt s rekam).
- Grad na reci, (okreće svoje lice prema reci ističući svoje funkcije duž reke ponekad i s izgrađenim strukturama na obe obale).
- Reka u gradu, (podrazumeva da reka i urbana aglomeracija na obe obale čine jedinstvenu funkcionalnu i prostornu celinu).

Tokom svog nastanka i razvoja gradovi menjaju odnos prema reci u razvojnom nizu: pored reke – na reci – reka u gradu, ili stabilizirajući razvoj u jednoj od faza. Obrnut niz razvoja nije uočen. Nakon grada pored reke Osijek se u istorijsko-prostornom razvoju zaustavio na

³Čorak, Ž., (1988: 17): „Tako su strukturirani i „spojevi“ Dolca i Trga Republike. Smisao njegove dimenzije (odnosno uskoće) i jeste psihološki: vođenje od gustine na širinu, od ubrzanijeg ritma na veći i polaganiji i obratno.“

konceptu grada na reci. Tek sredinom prošlog veka javilo se uverenje da je za prostorni razvoj Osijeka važno prekoračiti reku Dravu s desne na levu obalu. Svi koraci u tom smeru završavali su na dokumentima prostornog uređenja s težnjom da se ostvari koncept „reka u gradu“. Na nedoumicu „reka u gradu ili grad na reci“ (nije puka doskočica) mišljenje je izložio Ž. Kara-Pešić (2016) koji navodi: „Pražnjica identiteta je uzvraćaj na lokalitet. On je slika presudnih (dakle strateških!) odluka predaka o izboru mesta zasnivanja grada, oslonjenog na okosnicu reljefa (pobrđe, nepristupačnost, zaštita), šumu (izvor gradiva, lovno područje), rudno nalazište. Tako je i urbana forma Osijeka duguje svoju poduznost morfološkoj silnici reke (od pijaće vode do nekadašnje tekuće prepreke).“ On dalje navodi da: okosnica može s vremenom početi da spotiče matricu i da se pod pritiskom graditeljske masovnosti izrodi u spontanu poduznost (bolest koja ukida čulno-doživljajnu koliko i namensko-značenjsku višeslojnost na obodu gradova). Autori se zalažu za koncept „reka u gradu“, svesni kako preskok grada na drugu obalu ne samo da menja odnos ravnodušnog sa postojanja reke i grada u prisnu prožetost, nego presudno doprinosi uravnoteženju ukupne urbane forme. Svesni i da se sa tom odlukom ne sme zakasnuti, podvrgavaju ispitu moguće pravce razvoja, zaključuje Ž. Kara-Pešić.

Istražujući urbani identitet grada Osijeka, Ambruš, Dusparić, (2008: 135-140) utvrdili su u radu: „Integracija/dezintegracija grada - Osječka situacija“, da prihvatajući shvatanje Dražića (1984-1985), koji u okviru rada na Urbanističkom konkursu za novi deo grada na levoj obali Drave, ističe da je linearnim razvojem Osijeka promovisan longitudinalni karakter njegove urbane strukture u prvi i najvažniji element njegovog identiteta. Uz longitudinalnost gradske strukture, drugi element osječkog identiteta – priroda koja se provlači kroz kolektivno pamćenje grada od njegova postanka. Reka Drava, s kojom je grad oduvek živio i razvijao se, izražava suptilni spoj s prirodom na gradskim rubovima prema reci i jedinstvo grada i prirode izraženo brojnim parkovima, drvoredima i vrtovima, kao nasleđenim prirodnim resursom.

Popis izvora je upozorio na dosadašnja istraživanja koja su bila ograničena na partikularni pristup IC-u i RP-u. Autori koji su zapaženi da su se bavili analizom stanja IC-a i RP-a ukratko su navode. Tako su zabeležena recentra urbanistička istraživanja na temu grada Beograda kod autora Đokić (2009); Šećerov (2012); Radosavljević (2014); Gligorijević (2016), grada Zagreba kod Matković, Obad Ščitaroci (2012); Hebar (2017) i grada Osijeka kod Dusparić (1996); Jukić, Pegan (2001, 2006); Mišćević (2009), itd. Posebnu vrednost ukazale su analize urbanističkog uređenja u radovima koje su predstavili Mann (1973); Ellin

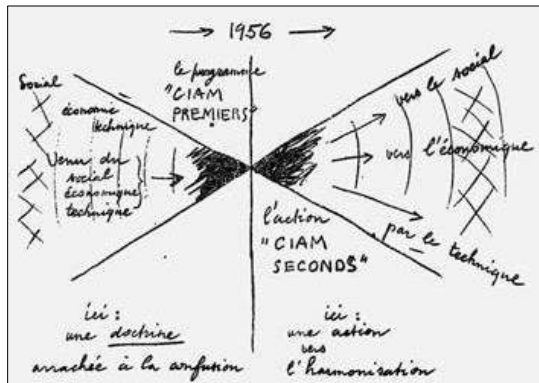
(2006); Calabi (2008); Fischer (2008); Pogačnik (2013) itd. jer su na taj način prethodno sagledane informacije o problemu i predmetu istraživanja.

Problem i predmet istraživanja

U vrijeme socijalističkog društvenog uređenja i u okruženju istoga, bili smo suočeni s pojavom i nastankom opsežnih novouređenih područja teritorija, koje je po shvatanju Jakoša (2006: 17) urbanizacija izgradila, dok je suburbanizacija prostorno raširila gradsko područje. Socijalistički industrijski gradovi Jugoslavije, 60-ih godina 20. veka (Beograd, Zagreb, Osijek i Ljubljana), prostorno su se širili i njihov visinski gabarit je rastao, kompozicija urbanog tkiva postajala je povezana sa glavnim ulicama kao tačkama orijentacije. Do toga perioda teško možemo razmišljati o filozofskim ili naučnim delima, koji se bave pitanjem celovitog uređenja prostora, jer je izostalo stručno promišljanje o prostornoj kompoziciji kao celini. Potvrđena urbanistička konstanta toga perioda, kao uticajni faktor fizičkih struktura grada na stanište prirodnih faktora RP-a u post - industrijskom gradu je IC kao izraz glavnih faktora ljudske prirode i organskog života uopšte. IC je izraženi javni prostor po svojim: upravnim, kulturnim, društveno animacijskim i organizacijskim funkcijama, koje imaju značajan izraz u socijalnim kontaktima i reprezentativnom okviru. Za karakter IC-a posebno su značajni: raznolikost, promenljivost i preplitanje, jednostavno težnja za udruživanjem u određene namenske zone. Samim tim i njegova prostorna forma doživljava konstantne promene u vremenu. Pored organizacijskih funkcionalnih nedostataka nasleđeni IC, predstavlja između ostalog, stalnu materijalnu vrednost. Radi toga po pravilu se IC „ne isključuje“ kod sagledavanja i planiranja celovitog grada.

Za razumevanje istraživačkog problema, koje sagledavamo, na specifičnim lokacijama odabranih gradova (Beograd – Republika Srbija; Zagreb i Osijek – Republika Hrvatska), ističemo ideju njegove rekonstrukcije. U svakome od tih gradova spoznaju se prostorne promene nastale planskom i spontanom izgradnjom. Što se više povećava kompleksnost grada, u zavisnosti od njegove veličine, uočeno je da raste količina (slobodno „rasla“ struktura) neplaniranog, spontanog i delimično usmerenog razvoja IC-a i RP-a. S odabranim osnovnim ciljem istraživanja nastoji se ostvariti razrešenje zakonitosti i logika formiranja prostora IC-a i RP-a kroz prikaz istorijskog razvoja kao skupa faktora koji sintetizirani korisno obrazuju identitet urbanog miljea. U slučaju postavljenog problema jedina svakodnevna tačka interesa unutar zadatih urbanističkih uslova je tehnička solucija (poboljšanje kvaliteta infrastrukture), bez oblikovanja alternativa u kojima će prostorno planerske škole tretirati IC kao ideologiju sa svojim vlastitim istraživačkim radovima.

Današnje stanje u istraživanom prostoru je posledica ekonomskog rasta prošlih decenija sa enormnom ekspanzijom periferne izgradnje kao odbačenom idejom svesnog „zoniranja“ grada u mesta za život, rad i odmor proklamiranog u CIAM-u (Sl. 9).

Sl. 9: „CIAM premiers CIAM seconds“ – Le Corbusierova skica podele CIAM-a na generacije pre i nakon 1956. god. sa smernicama budućega delovanja. (Izvor: Ivanković, V. 2006. *Prostor* 2(32) 14(2006), p.192)

Premda se savremeni urbanizam po proklamaciji može tretirati odvojeno od tradicionalnih arhitektonskih stilova, on ne može egzistirati u izolaciji u odnosu na kulturni kontekst u kojem se pojavljuje. Kao polazište istraživanja uzimamo da su nova urbana područja kao gradski delovi zavisni od celine i da se svaka postojeća urbana forma menja u odnosu na zatečeni urbani kontekst. Ovaj istraživački rad pripada području urbanističkog uređenja i predstavlja savremenije postavljeno sagledavanje problema rekompozicije i integrisanosti tradicionalnog IC-a s njegovim ustanovljenim mnogobrojnim slojevima dovodeći ga u vezu sa prenamenom i izgradnjom urbanog područja RP-a.

Relevantni primarni i sekundarni bibliografski izvori

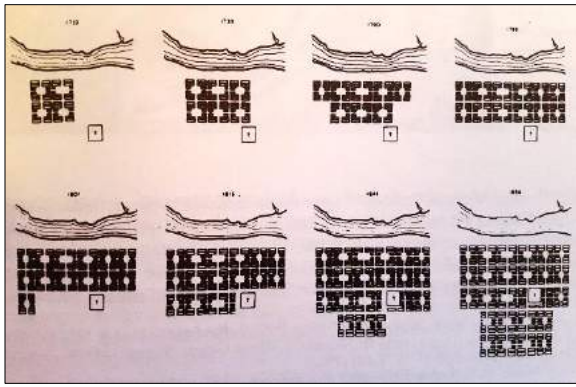
Ovo poglavlje podrazumeva prikupljanje i beleženje podataka iz primarnih i sekundarnih izvora iz područja sa gledišta prostorne problematike. Ukratko su iznesene neupitne činjenice o prikupljenim izvorima s teoretske osnove, zabeležena su prethodna iskustva prostornog planiranja za područja obuhvata IC-a i RP-a, kao i dobre evropske prakse kao jedinstvena istraživačka baza podataka na predmetnoj temi. U teoretskoj osnovi istraženi su procesi socijalističkog društvenog uređenja (Kardelj, 1978; Jakoš 2006), zatim su analizirani procesi izvršenih promena IC-a, (Mušič, 1980), kao društvenog centra u prethodnom razdoblju. Sagledan je razvoj grada u 20. veku uz razumevanje vida dugoročnog urbanističkog planiranja (Černe, 2004), a sve kao rezultat morfogenog procesa (Đokić, 2004). Iskustva toga doba iz 60-ih god. 20. veka ukazuju da je urbanizacija pre svega morala rešavati poteškoće razmeštaja

industrijskog sklopa u zavisnosti od stambene izgradnje. Uključena su i teoretska uporišta sa sociološkog gledišta (Rogić Nehajev, 1988), koja su upućivala na mogućnost integracija novih urbanističkih i arhitektonskih rešenja objekata-celina s postojećim, starim, istorijskim (Radović, 1987). S toga stanovišta, smatra Venturi (2002), problemi su ulaganja u obnovu starih centara i opustošenih, degradiranih područja. Kao uspešan primer navedena je politika planiranja prostora u Holandiji (Jukić, 1988), kao dobrih praksi evropskih gradova koje je dovelo do značajnog urbanog preobražaja (Stefanovska, Koželj, 2012). O iskustvu na relaciji IC-a u gradu, uočeno je (Bentley et al., 1985) da u tradicionalnim gradovima nije bilo ništa problematično. Modelima teoretske osnove preobražaja modernog grada (Carmona, 2003) ilustruje morfogenezu postanka post-industrijskog grada. Sa procesom industrijalizacije prostor „obalnih gradova“ dobio je novu strukturu u obliku industrijskih objekata, sagledao je preciznije Bugarić (2008). Sagledani se konceptualni pravci transformacija IC-a, po shvatanju Marinović Uzelca (1986) Rekao bi Frampton, (1995) da „na osnovu iskustava opisanih uzoraka, primeri ukazuju na pokušaj naglašavanja pojma „mesnog stvaranja“ poput kritičkog regionalizma“. Radi sve brojnijih opasnosti rezultata tih preobražajnih procesa i pobeda neoliberalizma kao problem uočen je u razvojnim uzorcima postsocijalističkih gradova (Sailer-Fliege, 1999) i institucionalnoj podlozi postsocijalističkog urbanizma (Maier, 1998).

Pored značajnih nacionalnih (slovenskih, austrijskih, slovačkih, srpskih i hrvatskih izvora, dobrih praksi evropskih gradova i tradicije planiranja, Beograda, Zagreba i Osijeka, usvojena su i praktična znanja o problemima tradicionalnih lokalnih politika dobrih urbanističkih praksi. U pretežno primarnim izvorima (arhivska građa, knjige, časopisi, konkursni grafički prilozi, idejne skice, koncepcijska rešenja, programska polazišta, projektni zadaci, usvojeni i realizovani planovi, kao i generalni urbanistički planovi na snazi i ostvareni urbanistički planovi, itd.) sagledana su prethodna iskustva i tradicija urbanističkog planiranja. O teoretskoj osnovi, iskustvima i dobrim praksama zapažanje iznose i obrađuju u radovima između ostalih različiti autori koji su klasifikovani po istraženim gradovima. Ističu se kao najznačajnije ideje za razumevanje teme istraživanja modela integracije IC-a i RP-a što dokazuju brojni primeri. U sledećim radovima tako su gradovi obrađivani prema autorima: Ljubljana - Gajšek (2008); Dimitrovska Andrews, Nikšić (2005); Šašek Divjak (2008); Kos (2008) itd. Beč - Redl (1988); Rainer (1995) kao i na drugom primjeru Cook (2003); Fournier (2003) itd. Bratislava - Kaliski (2017), Varga (2017), Šleht (2015) itd.; Beograd - Šećerov (2012); Kadrijević (2011); Dobrović (1932); Seissel (1947); Somborski (1951); Minić (1951); Đokić (2009); Paladino (2012); Košir (1968); Gligorijević (2016); Perović (1985); Manević (1985); Stojanović

(1985); Bobić (1985); Bogdanović, B. (1986); Bogdanović, R., Gajić, Zlatanović Tomašević (2007); Radosavljević, U. (2014), itd.; Zagreb – Knežević (1992); Premerl (1981); Matković, Obad Ščitaroci, M. (2012); Mohorovičić (1950); Antolić (1949); Pasinović (1978); Škreblin (1987); Hrzić (1994); Maroević (1991); Mattioni (1992); Richter (2002); Ivaniš (2002); Wenzler (2002); Hebar (2002) itd.; Osijek – Dusparić (1996); Ambruš, V. (1996); Jukić, Pegan (2006); Venturini (1968); Cupec, Musović (1996); Mišćević, R. (1975); Dražić (1984 – 1985); Bobić, Gaković (1983); Siladin (1994); Vukić (1995-1996); Mutnjaković, A. (2009) itd. U tome je bitna nadgradnja istraživačkog rada, jer su na taj način usvojena i teoretska i praktična znanja o industrijskom gradu i savremeni problemi i trendovi urbanističkog uređenja u post-industrijskom gradu. Prema Liewelyn-Davies (2006-2008), izrađeni su modeli urbane strukture, usledila je izrada modela i metode izrade strategije razvoja (Pogačnik, 1988), te su primenjena i druga shvatanja (Moudon, 1997) utemeljena na praksi italijanske Muratori i engleske Conzen urbane morfologijske škole.

Prikupljenim ulaznim podacima kroz aktualnu plansku dokumentaciju sagledan je razvoj ideje šire prostorne analize. Unutar okvira „centralnog područja“ pretpostavljeni su mogući degradacijski uticaji na kulturno podneblje IC-a i predio RP-a. Sužene su prethodne analize na konkretan morfološki činilac. Obraden je IC skupine odabranih gradova sa primenom na situaciju: (Beograd - Republika Srbija, Zagreb i Osijek - Republika Hrvatska), uočene su njihove opšte karakteristike i tipološke osobine, oslanjajući se na tematiku urbane morfologije. Kod morfološke strukture IC-a analizirani su elementi koji formiraju njihov oblik, a samim tim formiraju mu i karakter. Problemski pristup okarakterisan je kao kritički ka prostornim strukturnim problemima sa uvodnim obrazloženjima o domenu urbanističkog oblikovanja. Dalje su analizirane moguće metode racionalne i planske intervencije unutar stručne korektivne aktivnosti. Primenjena je i identifikacija faktora strukturnih procesa u preobražaju prostora sa uzročno-posledičnim poveznicama i mogućim uticajem na urbane strukture. Uz dostupnu građu proverene su savremene paradigme urbanističkog planiranja IC-a sa naglaskom na principe održivosti, društvene promenljivosti, javnih interesa u prostoru kao ograničenom dobru. Dokazano je i poznato da se u prethodnim periodima morfogeneze preko „bloka-međuprostora“ kako je među prvima utvrdio Kara-Pešić (1989: 13) hvatala veza sa gradom, jer se u njemu kao u svakoj strukturalnoj jedinici jasno ogledala celina.

a)

b)

Sl. 10: Savannah, U.S. State of Georgia, Colonial Park - rijeka Savannah, a) geneza grada (Primer dobre prakse-osam faza rasta grada (1733/1856): prema Košir, F. (1993, p. 207), b) panorama, postojeće stanje, (Izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Savannah>) pristupljeno 15. 10. 2017.

Glavni motiv te izuzetne realizacije, daje preciznije Košir (1993: 206) je modularna jedinica, oblikovana iz parcela, koji uokviruju središnji javni prostor. Modul se ponavlja: grad raste izrazito slobodno i oblikovno krajnje uređeno. U suptilnom tkivu se na kraju pojavljuje diskretno celovito akcentovani motiv uzdužne ose. S racionalističkim urbanizmom je pripremljen temelj za moderni logični funkcionalizam: racionalistički intermezzo znači prirodni gradski član među humanističkom komponentom unutar renesansnih šablona i urbanizmom našeg vremena. Razdoblje industrijske revolucije je revolucionarno u svakom pogledu. Grad se nalazi u „mlinskom kamenu“ idealno neproživljene „utopije“ i realne funkcionalnosti. Strukture u kojima razabiremo zbijenost su retke, i sa svojim njihanjem između geometrijski dosledne šeme i anarhijski slobodnog sastava, zaključuje Košir (1993: 207). U zavisnosti od načina rasta IC-a (npr. izlazi van istorijske jezgre i horizontalno raslojava strukturu) kao rezultat morfofenog procesa moguća je:

- Integracija IC-a sa novim urbanim područjem RP-a u prostorno fizički sklop.
- Separacija IC-a u odnosu na novo urbano područje RP-a.
- Transpozicija IC-a u novo urbano područje RP-a.

Razumevanje procesa razvoja i vida dugoročnog planiranja grada sagledava Černe (2004: 31) spoznajom da prostor ima ograničenu sposobnost za razvojni rast ne odričući se razvojnih interesa. Dok Gaberščik (2010: 63) pak jasno razlučuje dve oblasti planiranog nivoa: prostorni nivo (strukturnog poboljšanja u regionalnom/gradskom prostoru) i urbanistički nivo (arhitektura sa funkcionalnom i umjetničkom ulogom). Pod pretnjom stvaranja urbanog

disbalansa koji ugrožava održivost grada, RP-a testiramo kroz vremenske horizonte i ocenjujemo kao: doživljaj prošlosti, sadašnje stanje i planske ciljeve budućnosti. Rekonstrukcija IC-a obuhvata dve različite aktivnosti, rešavajući urbanističke probleme:

- Preoblikovanje i obnovu postojeće sadržajne i fizičke forme. Zadržavanjem starog položaja i oblika IC-a, podređuje se staroj urbanističkoj koncepciji.
- Proširenje i izgradnju novog dela grada na konverzijom oslobođenom zemljištu.

Za cilj biramo stvaranje interaktivnog odnosa, a način razmišljanja utemeljen je na primerima i modelima, dobrim uzorima. Česti primer monocentričnog-ekscentričnog rasta (rast i razvoj izgrađenih struktura na bazi jednog centra, u odnosu na koji se struktura širi), podrazumeva širenje u dva ili čak jednom pravcu u odnosu na IC. Ovakve situacije javljaju se kada postoje određene topografske karakteristike terena koje onemogućavaju širenje u više različitih pravaca. Druga kategorija koja je analizirana u odnosu na IC podrazumeva rast i razvoj izgrađenih struktura zasnovanih na više centara u odnosu na koje se struktura širi. Karakterističan slučaj ovakvih struktura zasnovan na više struktura vezan je za „gradove na rekama“ koji se formiraju kao dve nezavisne urbane celine, koje ili ostaju takve i u budućem razvoju, ili pak jedna ostaje dominantna. Vredna je spoznaja u tom kontekstu Đokića (2004: 201): „U zavisnosti od načina razvoja inicijalnih centara, rezultat policentričnog morfogennog procesa može biti dvojak:

- ujedinjenje više centara u jedinstvenu celinu,
- separacija pojedinih centara“.

Inicijativa je da se usled izgradnje područja RP-a i drugog elementa IC-a uspe potpuno izmeniti izgled prostora, tako da su svi postojeći elementi povezani u jedinstvenu celinu, dajući prostoru određen stupanj gradskog sklada. Danas smo svesni značaja pojma IC-a prvenstveno po upravnim, kulturnim, društveno-animacijskim i organizacionim funkcijama, koje imaju izraz u socijalnim kontaktima i reprezentativnom okviru za njega. Potrebno je pojasniti opšta ishodišta današnjih rasprava o IC-u. Kao dokaz navodimo stanovište Mušiča, (1980, 321): „Za upotrebu morfološke teorije približavamo se predmetu, koji nas zanima kao celina, kao Geštalt, jer je stvarni oblik rezultat kreativnog procesa“. U predelima RP-a gde je granica neposredno na aktivno tkivo grada, pojavljuje se mogućnost prenosa težišta poslovnog života na rub IC-a, gde je mogući rast nove strukture. U ovom istraživanju nemoguće je reći koji od ponuđenih elemenata bi bili za nekadašnje ili za savremenog oblikovatelja odlučujući element u harmonizaciji celine, ali je na pojedinim primerima

poučno spoznati određene zakonitosti. Prepoznata specifična struktura grada u svim koncepcijama prostornog razvoja podrazumeva se kao urbana vrednost. Oblikovanjem novog koncepta razvoja fizički određujemo izgrađeni i otvoreni, prostor grada. Današnji prostori postaju međusobno neprepoznatljivi, posebno u postupcima kada planeri ne poštuju prepoznate vrednosne elemente gradske strukture⁴ ne prepoznajući njeno promenljivo delovanje. Otvoreni prostori su nužna nova prizorišta društvenih interakcija i kolektivnog identiteta. Danas smo suočeni s „proizvodnjom“ hibridnih urbanih tvorbi u svakodnevnoj promeni gradova, njihove prepoznate specifične strukture kada se „ponavljajući uzorci prostornih obrazaca“ nadograđuju. Zonu nasleđa koristimo kao resurs i društveni kapacitet lokalne zajednice⁵, dok smo suočeni s novonastalim uticajima ključnim za formiranje i transformaciju ili raslojavanje prostornih struktura. Uz osnovnu svrhu i obrazloženje teme obavljene su i početne prostorne analize u kojima se spoznaje:

- raspored,
- obim, i
- intenzitet,

novonastalih pojava kao postojeće stanje u prostoru. Može se konstatovati da su usled izgradnje unutar granica područja istraživanja i pod uticajem rekonstrukcije IC-a i RP-a utvrđene promene u njihovim oblicima. Uočeno je da harmoničniji odnos starih i novih struktura grada iziskuje novo uspostavljeni odnos između IC-a i oblikovne uloge RP-a. Određeni su pravci transformacija prostornih struktura kroz održivu ulogu istorijskog nasleđa u razvoju odnosa izgrađenog IC – RP, kao postojećeg antropogenog i prirodnog fenomena. Dosadašnja pozicija IC-a u urbanom tkivu kroz makro lokacijski položaj ukazala je na aktivnu ulogu u strukturnom smislu i uspostavila je odnos između IC-a i drugih urbanih faktora kao morfološke strukture grada.

Tema istraživanja je i univerzalna jer obrađuje oblikovnu ulogu reke u gradskom tkivu, te prisustvo ili tragove njene prisutnosti kao imperativa prirodnog autoriteta u strukturi grada.

⁴Domljan, Ž., (1988: 64): „Od osvajanja ledina na rubu grada čime se samo gomila kvantitet, planiranje grada se mora okrenuti osvajanju kvalitete urbanog prostora dovršavanjem njegovog središta. Dovođeni grad kao paradigma urbaniteta preduslov je da i novi delovi grada vremenom poprime obeležja i karakter urbanizovanih prostora.“

⁵Reba, D., (2010: 80): „Zajednički motiv i smisao je obrazovanje skladnih odnosa u urbanim prostorima, koji nisu pojedinačna ostrva – fragmenti, nego integralni delovi šireg konteksta, jer je jasno da isključivo u celini dolazi do izražaja pojedinačna urbana, kao i bilo koja druga vrednost.“

Područje RP-a je deo grada koji se značajnije otvara prema vodi, a predstavlja neizostavni deo celine grada. Zanimarivanje mikrolokacija dovodi do toga da i se regionalno tkivo degeneriše, ne obnavljajući svoje funkcije (osećaj pripadnosti tlu, ambijentu, posebnosti i specifičnosti prostora). Iz stava autoriteta⁶, a prema Černetu (2007, 112) proizlazi teorijska osnova i određivanje po kojoj urbano ima svoj prostor, koji ima granice istraživanja, ima središte i hijerarhijski je sastavljen iz različitih prostora, otuda slede nejednakosti, razlike i tenzije. Zanimljiva razmišljanja na ovu temu – kako dostići zadovoljavajući nivo uspešnosti i ostaviti trag u prostoru novim oblicima, a istovremeno zaštititi i očuvati stare (problem je koji muči urbaniste i planere na globalnom nivou) – sugerišu u radu Krčum, Šećerov (2014: 133) i zagovaraju: „Zato je neophodno otvoriti osnovne dileme koje se odnose na upravljanje i odgovornost u prostoru kako bi se nesmetano moglo ući u proaktivne akcije koje će omogućiti rešenje i ponuditi put ka uspostavljanju harmoničnijeg odnosa novih i starih struktura grada“.

Cilj i zadaci istraživanja

Lokacijske specifičnosti unutar odabranih gradova sugerišu značajne razlike u izvorima problema. Kontinuirano je prisutna spoznaja prostornih promena koje su uzrokovane planskom i spontanom izgradnjom. Zapaženo je u istraživanju u zavisnosti od njegove veličine, da što se više intenzivira kompleksnost grada, uočeno je i da raste količina neplaniranog, spontanog i delimično usmerenog razvoja IC-a i RP-a. Kao istraživački cilj postavljena je moguća spoznaja razrešenja međusobne zakonitosti integrisanja IC-a i RP-a. Tako je postavljen glavni istraživački cilj koji treba upravo razrešiti logiku i zakonitosti formiranja IC-a kroz prikaz istorijskog razvoja, kao skupa razvojnih faktora koji sintetizirani korisno obrazuju identitet urbanog prostora. Pretpostavka je da su novi gradski delovi, pa tako i planirano RP-a kao novi deo grada zavisno od celine, te da se svaka urbana forma menja u odnosu na zatečeni urbani kontekst. Istraživački cilj je ostvariti moguću integraciju IC-a i novog urbanog područja RP-a u celinu grada. Konceptcija razvoja IC-a i RP-a zasnovana je na sledećim podciljevima:

- Sa povećanjem ekonomske moći IC-a i novi delovi grada, poput RP-a imaće pokretačku ulogu u promeni privredne strukture i približavanju stepenu razvoja koji je prisutan u evropskim gradovima s uređenim RP-om.

⁶Černe, A., (2007: 112): „Naša pažnja mora biti usmerena na to što urbano jeste, na to kako jeste, ne na samo delovanje opstanka. Kad ga spoznamo potrebno je najpre istražiti, što je, odnosno da li je moguće promišljeno prvo opredeliti, što nije. Taj deo određujemo s lučenjem svih elemenata, koji nemaju značaj urbanog.“

- Formiranjem kvalitativne prostorne organizacije omogućiti spektar aktivnosti suvremenog komuniciranja i funkcionisanja u gradu na integrisanom području obuhvata IC-a i RP-a.
- Uravnotežen razvoj na čitavom prostoru IC-a i RP-a podržavanjem procesa razvoja u vremenu i jačanjem funkcija RP-a.
- Povećanje atraktivnosti i pristupačnosti RP-a poboljšanjem dostupnosti javnim gradskim saobraćajem. Potreba dostupnosti do javnih površina u RP-u uz poboljšanje uslova pešačkog i biciklističkog saobraćaja u funkciji sporta i rekreacije.

Tako je jedan od ciljeva urbanističkog uređenja gradova i da se vremenom unapredi i znatno uveća standard korišćenja prostora IC-a i RP-a. Ukupni cilj istraživačkog rada je usvojiti opšta merila i uslove za dalje uređenje stabilne i transformirane strukture, za svaki prostorni obrazac na podlozi detaljnih morfoloških analiza.

Za istraživački zadatak potrebno je odrediti morfološko gledište u vezi proširenja IC-a sve do RP-a ukoliko postoji potreba i mogućnost na nivou pojedinih delova i celine grada. Zadatak istraživanja bio je dovesti delove RP-a u vezu s IC-om unutar celovitog grada, kao pojavom novog mogućeg kvalitetnog oblika korišćenja i namene integrisanog IC-a i RP-a.

Polazne hipoteze

U ovom poglavlju utvrđene su i formirane istraživačke hipoteze, kao i priprema i konstruisanje predviđenih naučnih metoda. Za svaku od postavljenih hipoteza predložene su naučno istraživačke metode kako bi se ostvarili ciljevi istraživanja. To je ključni deo za razumevanje elemenata strukture IC-a i njegovog uticaja na strukturni i morfološki smisao identiteta i čitljivosti grada. Konfiguracijski elementi uključili su i urbano područje RP-a kao prostorni „položeni okvir“. U ovom delu rada analizirana i uočena je: transformacijska uloga IC-a u vremenu globalizacije, ispitivanjem relacija koje uspostavlja IC u međuodnosu na RP. Postaje bitno razrešenje njihovog uzajamnog položaja, značaja i uloge u okviru ovih gradskih prostornih celina. Taksonomski je urađeno svrstavanje tematski relevantnih uzoraka na osnovu sličnosti i razlika koje su hijerarhijski strukturirane. Istražen je IC kao takav i njegova bit, postojanje i egzistencija. Postavljeno je pitanje kretanja promena identiteta i njihovih razlika. U ovom delu analiziran je IC kao „glavna forma“ (ono što jeste) kao i drugi subjekti poput RP-a koji su mu podređeni. Izneseno je sve poznato o istraživačkoj pojavi, kako se usvojila i na čemu je zasnovana, te u koji oblik prelazi u smislu proučavanja prostornih i

urbanih struktura i pojava. Tezom je istražena i data prednost mogućnosti „rasta u vremenu“ održivog susjedstva između IC-a i novog urbanog područja RP-a. Iz navedenog predmeta i problema istraživanja, kao i primenjenog teoretskog okvira proizašle su sledeće logične pretpostavke i parametri za istraživanje koje su postavile moguću korelaciju između više urbanih fenomena. Naučne radne hipoteze proizašle su iz proučavanja teoretske osnove, a mogu se svrstati u tri grupe:

- IC i RP najvažnije su sastavnice „grada na reci“ i njihova integrisanost ukazuje na vrednost celine grada.
- Integracija IC-a i RP-a može se ostvariti planiranjem usmerenog rasta IC-a uz uvažavanje konteksta i identiteta grada.
- Planiranje prostorne integracije moguće je unutar gravitacionog polja, koje se formira među razvojnim polovima IC-a i RP-a.

Naučni metodi istraživanja

U naučnom istraživanju primenjeno je više metoda. Prikupljeni su i sistematizovani primarni izvori kako bi uspostavili kriterijume za izbor podataka, način i konkretne metode prikupljanja i analize podataka. Zatim je izvršena analiza urbanističkih planova i arhivskih dokumenata koji se odnose na predmet istraživanja. Ishodišna teorijska pozicija utvrđena je analizom teorijskih radova, kritičkom analizom dosadašnjih istraživanja, a zatim je istražen problem na konkretnim odabranim primjerima dobrih praksi evropskih gradova (Ljubljana, Beč, Bratislava). Kako je predmet rada prvenstveno definisan kroz primere IC-a i RP-a, odabrani primeri istraženi su metodom studije slučaja Beograda, Zagreba i Osijeka.

Upotrebljene su i druge naučne metode koje se odnose na istraživačke urbanističke analize kao što je metoda terenske participativne opservacije. Ne postoji opšte priznata teorija gradskog razvoja, koju je moguće primeniti kao matematički model. U grupi urbo-morfoloških analiza sa temom rasta (Pogačnik, 1988) uvažene su sledeće tri: (teorija talasa, razvojnih koridora i teorija razvoja polova), te kombinacija među njima. Obavljena je SWOT analiza koja je omogućila ocenu mogućeg prostornog razvoja. SWOT analiza je analiza prostornih, socijalnih, ekonomskih i prednosti sredine, slabosti, prilika i pretnji planirane izgradnje RP-a i njegovog uticaja na IC. Izrađeni su prema Liewelyn-Davies (2006-2008), modeli urbane strukture: fragmentiranost, balansiranoost i celovitost koji su primenjeni na studije slučajeva gradova i njihov IC i RP kao jedinice susjedstva. U zavisnosti od načina rasta

IC-a kao rezultat morfogenog procesa unutar „gravitacionog polja“, određena je teorija skupa, pri operacijama geokodiranja dvodimenzionalnih prostornih elemenata, a u ovom slučaju s primenom na IC i RP. Skup se može shvatiti kao bilo koja „kolekcija različitih objekata“ smatrana celinom. Matematički odnosi između skupova vizualizirani su izrađenim Vennovim dijagramom, prilagođenim za specifične studije slučajeva gradova. Zaključna razmatranja podrazumevaju primenu integrisane urbane morfološke metode koja je utemeljena na praksi italijanske (Muratori) i engleske (Conzen) urbane morfologijske škole. Metoda logične argumentacije i metoda korelacije primenjene su kao važne za donošenje zaključaka.

IC izražava svoju individualnost, životni stil, identitet, imidž, simbolizam, koncept u čisto arhitektonskim terminima. To je urbanizam koji se bavi modusima pomoću kojih formalne ideje mogu biti artikulisane jezikom arhitekture. Novu urbanost⁷ označava prvenstveno želja re-hijerarhizacije i obnove izgubljenog locusa, traženjem novih logika urbane arhitektonske kulture i novih topoloških uzoraka, koji ne proizlaze iz tradicionalne podele na centar i periferiju, već slede drugačiji životni ritam i mobilnost.

Kod uticaja izgradnje RP-a na morfologiju IC-a sprovedeno je istraživanje, razumevanje, isčitavanje i interpretacija urbanog fenomena sa brojnim relacijama koje se odvijaju u dominantnom „strukturnom aspektu“ urbane morfologije. Stav urbanističke prakse koji iznosi Đokić (2004: 02), je da pomogne u tumačenju novih, kreiranih ili planiranih oblika gradskog prostora, kao i da potvrdi povezanost sa urbanim nasleđem i kontekstom. Sledi i značajna spoznaja o prostornom rasporedu i međusobnim odnosima morfoloških elemenata u gradskom prostoru i istraživanje nastanka i razvoja oblika građenih struktura i otvorenih neizgrađenih prostora u urbanim sredinama. Planerska logika nalaže da se IC planira (ukoliko postoje mogućnosti) proširiti sve do RP-a, kako bi se bolje definisao prostor. Brojni primeri ukazuju na jasnu ideju za povezivanjem IC-a sa rečnom površinom RP-a, koja predstavlja najbitniju prirodnu karakteristiku određenog područja. Prema Đokiću (2004: 198) jasno se razlučuju dve kategorije morfogenih procesa promatranih sa stanovišta centraliteta rasta i razvoja:

- monocentrični i
- policentrični

⁷Stanič, I., (2004: 5): „Urbanizam i planiranje su se transformisali na umetnosti oblikovanja gradova i prostora u budžetski bilans upotrebe, odnosno usmerenu realizaciju određenih interesnih grupa, tim više što oblikovnih ishodišta za stvaranjem poželjne urbane kulture je izostalo.“

Razvijanje urbanog i arhitektonskog kontinuiteta su važne planske odrednice koje usmeravaju oblikovanje fizičkih struktura. Ključno pitanje svakog urbaniteta kako to sugeriše Reba (2010: 68) je pristup projektanta postojećem, zatim dovođenje u vezu novog s mnogobrojnim (stratigrafskim) slojevima koji su ustanovljeni na datom prostoru. Tokom analize primera primenjene su karakteristične strukture koje sa okruženjem grade adekvatne i podsticajne kontekstualne odnose. IC treba u budućnosti izražavati novu ravnotežu kako konstatuje Maretić (1996: 18) i koji postavlja pitanje: „Mora li glavni gradski sadržaj zadržati svoj monopol?“ Ako prihvatimo činjenicu da megalomanija u forsiranom razvoju pojedinog novog dela gradskog centra vodi decentralizaciji grada, onda tražimo mogućnosti obnovljenog i reorganizovanog, odnosno proširenog dotadašnjeg IC-a koji bi mogao odgovoriti ulozi koja se očekuje od njega. Jer na sačuvanom IC-u, kad je ustanovljeno da je zastarela njegova struktura, pokazalo se da se on više ne razvija jer stagnira. IC je centralna tačka grada koji treba rasteretiti u nekim primerima izgradnjom „sekundarnog gradskog centra“ formiranjem hijerarhijskog reda i uvažavanjem kontinuiteta uz racionalnu meru njihovih međusobnih prostornih udaljenosti. Postavljeno je pitanje i mogućnosti uticaja na stvaranje nove urbane kohezije? IC je najzahvalniji poligon za oblikovanje nove i značajne slike novog grada⁸, sugeriše Đokić, (2007: 63), gde se oblikuje plastika i volja novog gradskog arhitektonskog okvira. Stoga ne bi smeli zaboraviti u postojećim uslovima: u gradovima i regionalnoj strukturi nismo dosegli koncentraciju delatnosti, koja je standardna za metropole. Opšte kritičke primedbe o celini IC-a mogu se konstatovati po sledećem redosledu:

- funkcionalnom pristupu,
- konstruktivnim konsekvencama i tektonskim izrazima strukturalnog sistema,
- realizovanim prostornim principima,
- realizacijama (funkcionalnim, strukturalnim i prostornim).

Generalna struktura doktorske disertacije

Ukratko u ovome delu rada izneta je generalna struktura doktorske disertacije kako bi postigli kvalitetniju preglednost i veću produktivnost rada. U uvodnom delu rada navedene su uvodne napomene o istraživačkoj temi, te je detaljno predložena prethodna analiza informacija o

⁸ Đokić, V., (2007: 63): „Morfogeneza u suštini predstavlja seriju transformacija prostora u kojima se njegovo stanje usklađuje sa novim potrebama. Transformacija prostora prvenstveno se odnosi na transformaciju njegove forme, uzroci promene vezani su kako za funkciju, tako i za identitet sredine.“

predmetu i problemu istraživanja. Kao primeri navedeni su odabrani delovi autorovih prethodnih radova koji izražavaju mišljenja o prostornim problemima koji su sagledani. Dalje je u radu detaljnije obrazložen i određen ključni problem teme istraživanja. Relevantni primarni i sekundarni bibliografski izvori predstavljeni su opširnije, jer su oslonjeni na istraživanje u različitim sredinama „In situ“, koje su ujedno primeri dobre evropske prakse ili studije slučaja grada, što je sagledivo iz terenskih opservacija i obimnom fotodokumentacijom, te u direktnom komuniciranju sa interdisciplinarnim profilom stručnjaka iz navedenog područja urbanističkog uređenja. Još su prikupljeni teoretski podaci da bi kvalitetnije bio sagledan ukupni prostorni koncept. Analizirani su dostupni tekstovi iz literature, istraživanjem teorijskih podataka i koncepata, obavljene su uporedne prostorne analize (raspored, obim, intenzitet novonastalih stanja), te je utvrđeno postojeće stanje u prostoru i mogući pravci transformacija. Tako je konstatovan pregled dosadašnjih analiza informacija o predmetu istraživanja, nakon čega su izneseni osnovni ciljevi i zadaci istraživanja. U tome delu istraživanja još su postavljene polazne hipoteze uz navođenje naučnih metoda istraživanja koji su korišćeni u toku izrade ovog rada. Istražen je ovim radom uticaj izgradnje novog urbanog područja i prikazani su kriterijumi za valorizaciju, radi vrednovanja primerenosti prostora za prostornu integraciju. Vrednovan je potencijal istorijskog nasleđa, tehničkog napretka, degradacijske uticajne pojave na procese nastale usled dogradnje (pozitivne i negativne). U njemu je nadalje utvrđen razvojni potencijal izgradnje novog urbanog područja RP-a. Naveden je osnovni motiv, napomene, analizirani su dostupni arhivski i drugi podaci, te je formiran istraživački okvir rada, kako bi se definisala naučna opravdanost i očekivani rezultati istraživanja.

Primenjena je komparativna prostorna analiza (poređenja sa primerima dobre prakse evropskih gradova) njihovih centralnih područja kroz njihovo formiranje u prostoru i vremenu, te transformacije kao nove vrednosne karakteristike. Postavljen je konkretan okvir razumevanja početne strukture i karakteristika šireg konteksta kao i karakteristika IC-a. Na primerima odabranih gradova obavljeno je precizno posmatranje nastanka i savremene transformacije IC-a i RP-a. IC trajan je urbani fenomen grada, što se utvrđuje na tri odabrana primera evropskih „gradova na rekama“: Ljubljana (SLO), Beč (A) i Bratislava (SK). Istorijski procesi razvoja RP-a usmeravaju i određuju mesta novog urbanog područja u razvojnim urbanim procesima. U tome delu rada obrazložen je izbor kriterijuma za odabir primera dobre prakse. Iz savremenih primera urbanističkog uređenja koji su uspeli nadvladati probleme i kritičkom analizom referentnih izvora uočena je horizontalna i vertikalna

slojevitost istorijskog identiteta. Postavljen je konkretan okvir razumevanja početne strukture i karakteristika šireg konteksta kao i karakteristika IC-a. Na taj način sagledane su transformacije RP-a i IC-a sa strateškim pravcima razvoja gradova, koji se oslanjaju na karakter zaštite ili razvoja. Uz mogući intenzitet promena koji je moguć kao umerena ili radikalna transformacija. Nadalje u tome delu rada iznesena su mišljenja, kritike i predlozi. Prikazano je vrednovanje primerenosti za različite strukture i definisana je relevantnost specifičnih uzoraka.

Morfogeneza priobalja industrijskih gradova u periodu od 1960. god. do 2020. god. kao središnji deo istraživanja, a ujedno i najopsežniji, jer obuhvata sve što je prethodilo u vremenskom periodu prve polovine 20. veka istražena je na tri studije slučaja. One su po svom obimu teme i u skladu sa veličinama sagledanih problema detaljnije izrađene za Beograd, Zagreb i Osijek. Po detaljnijem uvidu u morfogenezu istraženih gradova, predloženi su i izvedeni modeli integracije IC-a i RP-a. U njima su određene mere i karakter integracije IC-a i RP-a. Modeli integracije podeljeni su u grupe: fragmentiranost, balansirano i celovitost. Testiranjem i dobijanjem stvarnih rezultata na kreiranim i sprovedenim modelima potvrđuju se na sva tri primera grada polazne hipoteze, uz manju varijaciju u poslednjoj hipotezi, što je rezultat specifičnosti gradova. Na taj način se utvrdilo realno opažanje koje je istovetno sa pretpostavljenim i nije mu protivrečno. Jednako tako na taj način raste poverenje u hipotezu, te se konstatuje uspešna njihova potvrda. Na upoređivanju rezultata istraživanja sa postavljenim hipotezama zasnovana je naučna opravdanost disertacije sa očekivanim rezultatima. Prikazana je primenjivost dobijenih rezultata sa potvrdom utvrđenih istraživačkih ciljeva. Iznesene su smernice za dalje planiranje i razvoj centralnih gradskih područja. U zaključnim razmatranjima raspravlja se o rezultatima istraživanja i praktičnoj primeni rezultata. Sumirana su razmatranja i pravci istraživanja, te značaj rezultata sa teorijskog i praktičnog stanovišta. Rezimirana je naučna opravdanost teme sa mogućom primenom i vizijom daljih pravaca istraživanja.

Naučna opravdanost i očekivani rezultati istraživanja

Utvrđena je analiza prikupljenih podataka i dolazak do istraživačkih rezultata. Obrazložena je hijerarhija razrade nosioca određenih promena. Formirane su tipologije za zone nasleđa IC-a i moguće modele razvoja. Sagledan je njihov položaj u prostornim planovima, dosadašnje transformacije, te smernice daljeg planiranja. Ambijentalni elementi IC-a su oni činioci (objekti) koji ga strukturiraju i formiraju njihov identitet, izdvajaju ga ili povezuju sa gradom

kao celinom. U istraživanju bilo je neophodno potrebno odrediti kriterijume po kojima se procenjuju centralna područja. Analiza podataka i dolazak do istraživačkog rezultata, poslužio je za moguće smanjenje degradacijskih pojava, uticaja i procesa usled izgradnje RP-a. U Bobićevom (1992: 25) teoretskom arsenalu nailazimo jasno opredjeljenje za: „Istraživanje mogućih alternativa i korekcija u okolnostima prostorne redistribucije savremenog grada, njegovih funkcija i stanovništva pokazalo se kao veoma pogodan i realan model za rešenje problema“. Rekonstrukcijom se pozitivni elementi zadržavaju i osigurava im se povoljniji položaj u odnosu na druge elemente i stvara im se bolja okolina, koja će odgovarati njihovim funkcijama. Novom obradom i sadržajem slobodnog prostora unose se nova shvatanja, čime savremeniji IC postaje bliži novim potrebama. Urbanistička rešenja oba problema (IC-a i RP-a) sjedinjena su u organizovanu plansku celinu, sa prvenstvom jednom od dva problema (IC-a ili RP-a), zavisno od vrednosti nasleđenog sadržaja i strukture grada. Uveden je novi pojam prepoznate strukture grada, označavanjem urbanih oblika kao rezultata istorijskog razvoja. Za ključne razvojne potrebe uočena je međusobna prepoznatljivost grada i njihova „unutrašnja diferenciranost“. Kroz budući razvoj određene lokacije (Dimitrovska Andrevs, Mihelič, Stanič, 2001: 5) primenjenog na Ljubljani, utvrdio se kontekst prostora koji obuhvata: istorijski razvoj, sadašnju sliku i značaj, planski status, potencijalnu soc-ekonomsku ulogu. Istorijski uslovljeni morfološki uzorci sa izrazito prostornim i ambijentalnim identitetom prepoznati su hronološkim redosledom 1860.- (gradnja železničke pruge i zgušnjavanje kompleksa javnih delatnosti) 1918.- (organizovana blokovska izgradnja, novouređeno regulisano zemljište) 1945.- (stambena gradnja i javne delatnosti) 1960.- (lokalni centri). Naučnom metodologijom može se konstatovati identitet prepoznate strukture sagledavanjem sledećih uticajnih faktora: toka geneze; stepena promene/cikluse; uticaj na oblik strukture koji pripada određenom istorijskom preseku kontinuiranog razvoja u definisanom vremenskom obuhvatu istraživanja sledećih perioda 1960.-1980.-2000.-2020. godine.

Predložena je izrada morfološke analize pod uticajem izgradnje RP-a na IC, sa mogućim ukupnim delovanjem na transformaciju IC-a. Na osnovu analize podataka na mezo i mikro nivou, uz proučenu morfogenezu strukture IC-a, moguće je vrednovanje prilagođenosti prostora IC-a, za ekstrapolaciju različitih novih struktura. Delovi IC-a najvitalniji i najstroženiji su elementi grada, a kako se u njima sukobljavaju različiti interesi, i tako utiču na odvijanje urbanih procesa. Očekivanim rezultatima istraživanja dobijen je odgovor na pitanje: da li je moguće usled izgradnje urbanog područja RP-a i usmerenog proširenja IC-a adekvatno izmeniti urbanističkim oblikovanjem i organizacijom nove prostorne strukture, tako da svi

sastavni elementi čine što kvalitetniju jedinstvenu celinu. Značaj morfološkog istraživanja prema Đokiću, (2007: 61) odnosi se na relaciju sa kulturnim kontekstom i transformacijom kroz vreme, gde se utvrđuje da je svaka promena urbane forme rezultat određenih socijalnih uslova koji vladaju u konkretnoj zajednici. Za odlučivanje o davanju prvenstva proširenju IC-a od presudnog značaja su pogodnost slobodnog zemljišta i njegovih prometnih veza. Dinamika novih društvenih potreba dovodi do promena u sadržaju i oblicima IC-a, sa „produžavanjem života“ IC-a, preko izgradnje novih objekata i novih urbanističkih artefakata. Urbanisti moraju akceptirati da zaštita istorijskog nasleđa od pustošenja tehnologije nije manje važna od borbe za zaštitu i očuvanja prirode. Kod planiranja potrebno je IC tretirati kao vredni artefakt, koji zaslužuje stručnu brigu i poznavanje. Kao posledica neuvažavanja vrednosti IC-a, dolazi do promena merila koje zauzimaju iracionalne razmere, kao kontraste bez presedana u istoriji urbanizma. Dok je iz iskustva poznato da prikladni kontrasti starijeg i novijeg IC-a često stvaraju utisak skladnih slika u gradskom pejzažu. IC je neodvojiv od istorije koju ilustruje i ogleda se i u svojoj okolini.

Očekivani rezultati odnose se na ostvarenje kvalitetnije rekonstrukcije delova IC-a, koje je potrebno harmonično uklopiti u celinu grada, a u isto vreme razlikovati ih od originala, bez falsifikovanja arhitektonskih istorijskih stilova. Na osnovu rezultata istraživanja i ustanovljenih ciljeva prikazani su zaključni stavovi o izabranoj studiji slučajeva gradova sa davanjem smernica za nova urbanistička planiranja i razvoj IC-a. Cilj je izbeći opasnost da izgradimo nepotrebno velik novi centar, na neprimerenoj lokaciji, ili da predvidimo premalo prostora za sve delatnosti na pravoj lokaciji. Oblikovala su se dva glavna radna usmerenja, koja se međusobno ne isključuju i moraće se zbližiti zbog suživota u jedinstvenu metodološku osnovu. Primarna je geografska, te kao druga ekonomska. Polazi od analize korišćenja zemljišta, do analize privrednih funkcija, međusobnih odnosa pojedinih delatnosti i do lokacijskih teorija. Neposredno se oslanja na prvu geografsku, te je sledi kompleksna urbanistička definicija IC-a, analiza koja ne zanemaruje oblikovnu komponentu i celovitost grada. Ta dva teorijska usmerenja postavljaju i međusobno dopunjuju hijerarhiju IC-a, njegovo prostorno ograničenje, programsku zaključenost, te usklađuju funkcionalne elemente, organizovane urbanističke strukture.

Praktična primena rezultata istraživanja

Od ispitivanja racionalnijeg korišćenja postojeće teritorije grada zavisi potreba daljeg širenja IC-a sa što potpunijim značajem prirodnih uslova. Odnosi se na IC-e pored vodenih tokova,

koji su od RP-a ostali udaljeni ili se sa RP-om malo koriste. Jedan od uslova za uspešan rezultat je u pravilnom postavljanju problema i realno postavljenom programu srastanja IC-a u urbanu masu. Mišćević (2009: 122) tvrdi: „Nova urbanistička koncepcija upućuje širenje centra prema obalama kao drugom pravcu razvoja“. Radi daljeg urbanističkog poimanja i tretiranja RP-a, korisna su i druga razmišljanja. Neophodno je traganje za budućim korisnim analogijama približno slične teme. Ono što je posebno vredno je potencijalni prospekt sa kojim se deo grada značajnije otvara prema vodi. Uočeno je i savetuje se zato da i rekonstrukciju IC-a, prethodno dovedemo u vezu sa odlukama o izgradnji na obali reke, koja u gradovima nastalim uz nju, u velikoj meri doprinosi samom oblikovanju gradske strukture. Taj uticaj pojašnjava Đokić, (2004: 43), a ogleda se na dva prostorna nivoa:

- s jedne strane, radi se o čitavim urbanim matricama koje su često podređene vodenoj površini uz koju se nalaze,
- s druge strane, radi se o samoj formi pojedinih izgrađenih frontova koji su limitirani postojećom vodenom površinom.

Kod pravca planiranja uvažavamo pravac koji se kretao ka transformaciji postojećih urbanih centara uvažavajući osobitost u pogledu:

- uklapanja u kod urbane forme i njegovu prepoznatljivost,
- zaštite formirane i specifično vredne vedute grada na obali,

nasuprot radikalne transformacije koja je podrazumevala potpuno menjanje nasleđenih urbanističkih struktura, kako zaključuje Đokić. Dalje jedno razmišljanje o toj temi (Dimitrovska Andrews, Mihelič, Stanič, 2001: 5) odnosi se na primerenu upotrebu u domaćoj planerskoj praksi za identifikaciju karakterističnih urbanih područja i za ocenjivanje i usmerenje razvoja onih koji nemaju izraženi identitet. Pod kojim uslovima nastaju „identitetski javni prostori“, kao sidrišta ugrožene urbanosti i u kojem su razmeru s nastajućom postmodernom teritorijalnom fragmentacijom. Planska potpora uspostavlja diferencirane i integrisane identitete, a vitalnost izabranog dela grada omogućava usmerenu

plansku zaštitu.⁹ Podela novih načina i oblika prostorne integracije u praksi se iskazuje s zajedničkim karakterističnim identitetom u odnosu na druge gradove.¹⁰

Za istraživanje predmetne teme značajni postaju pojedini elementi gradske forme i odnosi među njima:

- Prepoznata sačuvana struktura centra grada i formirani novi deo centra grada,
- Ukupna celovita struktura centra grada integrisana u postojeću strukturu grada.

Nakon sprovedenih analiza uz pretpostavljene kriterijume integracije mogli bi sagledati i prednosti kvalitetnog koncepta i prilike koje iz njega proizlaze. Očekivani rezultati istraživanja trebalo bi da daju odgovor na pitanje, da li je moguće usled izgradnje urbanog područja RP-a i usmerenog proširenja IC-a, uspešno ih izmeniti, urbanističkim oblikovanjem i organizacijom prostorne strukture, tako da svi elementi čine što kvalitetniju jedinstvenu celinu. U procesu i cilju integracije starog i novog elementa neophodna je serija transformacija „grupisanog i objedinjenog terena kao područja obuhvata“ u kojima se njegovo stanje usklađuje sa novim potrebama jer atraktivno i značajno urbano područje u postindustrijskom društvu predstavlja za grad izvanrednu razvojnu priliku.

⁹Maroević, I., (2000: 77): „Novi urbanitet sledeći tragove modernog urbanizma, rastakao je istorijsku gradsku strukturu, a vitalni gradski sadržaji napuštali su istorijske gradske strukture prepuštajući ih propadanju.“

¹⁰Maroević, I., (2002: 53): „Urbanističko rešenje budućeg središta dalo je niz predloga kako Savu integrisati u Zagreb. Proteći će još dosta vremena dok grad stvarno ne dođe do savskih obala. Zagreb je pedesetih godina preskočio Savu i da je na drugoj obali niknuo novi grad.“

1. Deo

UVODNE NAPOMENE O RELACIJI ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA

Glava I: Morfološki aspekt relacije istorijskog centra i rečnog priobalja

1.1. Relacija istorijskog centra i rečnog priobalja u industrijskom gradu

Kao najznačajnije ideje za razumevanje relacija morfološkog aspekta relacije IC-a i RP-a u industrijskom gradu Antolić (1948: 52) ističe, da industrijalizacija Jugoslavije nije imala duži kontinuirani razvoj, i s njom su bili obuhvaćeni glavni naši gradovi i veća mesta. Smeštaj industrije unutar naših gradova imao je veoma loše posledice, posebno u pogledu higijenskih i urbanističkih prilika u dotičnim gradovima. Pokazala se potreba da se sanira nastalo loše stanje većine naših mesta. Posle Oslobođenja (Drugog sv. rata) ubrzanim razvojem naše industrijalizacije najveći deo ranije izvedenih industrijskih postrojenja zadržan je i dalje, te je po nuždi bio često i proširivan. Time su nastale još veće teškoće za buduću sanaciju naših gradova. Da bi se izbegle i dalje pogreške pristupilo se proučavanju urbanističke problematike, naših gradova, naročito u vezi ubrzane urbanizacije zemlje. Uočeno je u tome vremenskom periodu da nije bilo mesta za prostorno planiranje, nerazrađen koncept prostornog planiranja je problem koji istakao Kardelj (1978: 6). Jer sadašnji stepen ekonomskog razvoja, koji je još uvek takav da izgledaju prihvatljivija rešenja koja su trenutno ekonomski povoljnija, a manje se zalažemo za rešenja koja bi bila u skladu sa dugoročnim ekološkim načelima kojima teži prostorno planiranje. Pitanje koordinacije ne bi trebalo postavljati kao predmet državne prinude, već kao saradnju u konkretnoj praksi. Kada pak, razgovaramo o sintezi u tadašnjem urbanistikom radu, što nam daje preciznije Ralić (1978: 23), mi se ne ustručavamo o njoj govoriti sa stanovišta ideologije odnosno onog marksizma, koji se plemeži živom revolucionarnom praksom. Sintezi, a u okviru nje; arhitekturi, moramo prići kao ideološkoj činjenici, moramo biti zainteresovani za idejni sadržaj arhitekture i urbanog planiranja. Nama bi trebala arhitektura udruženog rada i slobodnih i ravnopravnih ljudskih odnosa, a ne arhitektura takvih društvenih rastojanja koja razdvajaju ljude na one „iz centra,, i one s „periferije,,. Potrebna nam je arhitektura koja je, saglasno ljudskoj prirodi i socijalističko-samoupravnim vrednostima, udružila područje intimnosti i područje društvenosti. Nešto je pak drugo ovde upitnije: da li naše doba, koje je još pretežno vreme oskudice za veći deo čovečanstva, nužno podržava arhitekturu koja je u funkciji egzistencijalnih ljudskih potreba (stanovanje, spavanje, odmor) ili je moguć i takav

arhitektonski projekt i takvo urbano planiranje koje ide u prilog razvoja i viših ljudskih potreba, potreba stvaranja po zakonima lepote i istine vremena.¹¹

Prožeta industrijskom ideologijom, urbanizacija je pre svega morala rešavati poteškoće industrijskog sklopa. O tome je vredno zapažanje izneo Rogić Nehajev, I. (1988: 7). Bez jasne svesti o specifičnosti urbane strukture, bez svesti o njenoj i reduktibilnosti na kategorije industrijskog i ekonomskog sistema, nije se moglo detaljnije izraditi ni pitanje o urbanom subjektu, o karakteru razloma, i najzad, o oblicima njegove industrijske rekonstrukcije. Tri su činjenice u posleratnim preobražajima grada (op.a. kao primer u tekstu navodi se grad Rijeka koji se nalazi istovremeno i na reci i na moru) neposredno povezane s razlomom urbanog subjekta, Rogić je mišljenja:

1. „činjenica je tip revitalizacije „Staroga grada“. Polazna teza o preobražaju „Staroga grada“, na početku 60-ih god., sastoji se od predloga da se grad sruši, i na nastaloj površini sagradi desetak nebodera, ili sličnih znakova iz poretka industrijskog samo-označavanja. Kada se ta odluka posmatra kao znak, onda ona upućuje na dovršavanje procesa brisanja tradicionalnog urbanog subjekta u gradu. Pokazuje se da grad u samom svom srcu, može – bez srca,
2. činjenica povezana direktno s razlomom (riječkog) urbanog subjekta, jeste odlaganje pitanja o izlasku „grada na more“. Grad je izbio na more na užem delu, ostale je delove pod svoje uzela industrijska struktura ili industrijski pretovar. U planskim predlozima 70-ih god. aktuelizuju se zamisli o daljem povezivanju grada i mora. Aspiracijama da se „delta“ podredi kontaktu grada s morem očigledno su se suprotstavile „uverljivije“ težnje da se ona preobrazu u novu poslovnu parcelu, kojoj more kao granice, okvir i prepreka i nije nužno potrebno.
3. činjenica direktnije povezana s razlomom riječkog urbanog subjekta, paradoksalna je simbolička matrica. Činjenica da klasična industrijska struktura funkcioniše i kao označitelj i kao označeno posebno ne začuđuje. Takav radikalni gest industrijskog samo-označavanja nije prisutan tamo gde je urbani subjekt održao kontinuitet, i gde je svest o primatu urbanog nad industrijskim, makar i u tragovima još očuvana.“

Premda su industrijski rezovi uneli dalekosežne promene, odvajanja i premeštanja, obnova nekih osnovnih kontinuiteta je ipak moguća. Kritičko pretraživanje spomenutih činjenica

¹¹Ibid., 23.

omogućava da se jasnije artikuliraju barem neki među njima, koji su neposrednije povezani s gradom.¹²

Na tu temu imamo i dalja istraživanja, među prvima je utvrdio (Macura 1984 cit. po Budisavljević 1987: 4), koji ističe najznačajnije ideje i predlaže ih za urbaniste teoretičare, kao i one koji proizvode generalne i usvojene planove, urbanističke projekte i uslove uređenja prostora, retka su mesta gde autor ulazi u dublju analizu:

- razloga,
- uzroka i
- posledica,

izgradnje i razgradnje gradskih jezgri. Primera radi, pitanje realizacije i nerealizacije urbanističkih planova: „nekada su planovi bili jednostavniji, obuhvatali su područje koje će se urediti i realizovani su.“ Ili zašto su tri primera centra varoši u formi mreže došla do istog rezultata, a iz različitih situacija, bitno je shvatiti po mišljenju Macure. Posebno je pak pitanje po shvatanju Fiskovića (1978: 23) kako u svemu treba početi od ishodišnih spoznaja o celovitosti i jedino celovitoj vrednosti kulturno-istorijskih dobara. Bilo koja spomenička vrsna, stara ili nova arhitektura, gubi na svojem značenju ako je ne primenjujemo u ambijentu urbanog ili ruralnog prostora, pa i pejzažnoj ili hortikulturnoj okolini, isto kao što je i naselja, čitave gradove i manje naseobine nemoguće vrednovati izvan njihova prirodnoga i istorijskog prostora, što možemo primeniti i na relacija IC-a i RP-a u industrijskom gradu.¹³ Upravo je u prošlom obrađenom periodu industrijskog grada, a što možemo preneti i u današnjem vremenu postindustrijskog grada, osnovna zamisao, institucijskog karaktera konkursa koji zagovara Radović (1987: 4) integracija novih urbanističkih i arhitektonskih rešenja objekata-celina s postojećim, starim, istorijskim. Jer iz njih proizlaze inovativna i korisna rešenja, kreativno mišljenje iskazano u konkursnim radovima, kao osnovne vrednosti. I u ovome doktorskom radu birane su i određene: konkretna lokacija, grad, tema, program, problem, nivo, karakter i opseg intervencije. S tim što je istorijski horizont u vremenskom smislu odredio, za tadašnje jugoslovenske uslove sve što je građeno od 60-ih godina 20. veka, kako je do sada u prethodnom delu rada i bilo navedeno. Model integracije IC-a i RP-a u

¹²Ibid., 7.

¹³Fisković, C., (1978: 23): „Moguće je mnoge jedinstvene vrednosti zaštititi kao opšte dobro, kao čvrsti i izvorni dokaz našega umetničkog i kulturnog stvaranja, koja nam pokoljenja predadoše na čuvanje i održavanje s težnjom da ovekoveče i dokažu pravo malih naroda na samosvojni razvitak i daljnji napredak, čemu, zapravo i mi danas svi skupa težimo.“

postindustrijskom gradu može se primeniti i upotrebljiv je na: izabrane gradove, a tako i šire na gradove tadašnje Jugoslavije, koje možemo podvesti pod naziv „grad na reci“ i bilo kojeg nivoa (istorijski gradovi i celine, veći urbanistički ansamblji).

1.2. Relacija istorijskog centra i rečnog priobalja u postindustrijskom gradu

Ako danas detaljnije istražujemo postindustrijski grad dolazimo do spoznaje da se najznačajnije recentne urbanizacijske pojave ne događaju u Evropi. Kako je među prvima utvrdio i zapažanje izneo Venturi (2002: 6) – najveći gradovi i urbane aglomeracije su u drugim delovima sveta. Značajan vidik je smanjenje značaja evropskih urbanih centara u pripadajućim urbanim područjima s primerima¹⁴ iz drugih delova sveta. Dugo je bilo uzeto pravo, da je Evropa pobornik, samim tim i izvoznik modela urbanizacije. Danas lako tvrdimo, da evropska urbanistička praksa ne nudi „pobedničke modele“ niti rešenja na tradicionalnim područjima, tj. urbanoj tehnologiji, integrativnim mogućnostima ili dinamici privlačnosti.

Ovim doktorskim radom ustanovljeno je da među pojedinim fazama tranzicije grada, upravo istraživana područja IC-a i RP-a ponovo otkrivaju svoju funkciju, koja je prostor akumulacije postojećeg bogatstva, ljudskih resursa i raznovrsnih projekata. S toga stanovišta smatra Venturi (2002: 9) problemi su ulaganja u obnovu starih centara i opustošenih, degradiranih područja dugoročno kontraproduktivna. Svakako, ta područja sposobna da privuku stalan protok turista, nikako ne zadovoljavaju autonomne vitalnosti istorijskim obuhvatom područja IC-a, a propadanjem infrastrukture i tehnoloških mreža onemogućava se novi rast ili stvaranje razmera, nužnih za poboljšanje njihove urbanosti. Neke karakteristike moguće je opaziti, posebno one koje utiču na procese promena, ne na njihove oblike:

- Zgusnuto - razređeno; Od početka su bile razlike u gustini IC-a, veća gustina je u centru grada, manja na periferiji. Može se konstatovati da se gustina u svim evropskim centrima smanjuje.
- Koncentrisano - dekoncentrisano; Razlika u potencijalima centra i periferije je obrnuta u korist tendencije nevažnosti lokacije: ono što je sada važeće je celokupna kritična masa, a ne više unutarnja artikulacija.
- Kontinuirano – diskontinuirano; Novi urbanizirani prostor nije više izotropan. Kontinuitet nije više niti fizički niti društveni. Nove gradove čine fragmenti, izdvojena

¹⁴Venturi, M., (2002: 9): „U istini značajke evropskog grada i pripadajućih najvećih uspeha moguće je naći u odgovoru, otporu ili odazivu na česte drugačije oblike uvezenog urbanizma.“

uređenja, traženje individualne dobiti, izražene preko međusobne osame pojedinih kompleksa, u opredeljenju granica teritorije na štetu zajedničkih prostora.

U grupi utvrđenih u prošlosti i novih zajednica, međusobno povezanih s tehnološkim mrežama, u kojoj kvaliteta i količina stvari značajno prelazi nekadašnje, ne možemo opaziti pomanjkanje planova i predloga koji najavljuju moguću budućnost naših urbanih sistema. To je niz različitih gradova s jednom zajedničkom osobinom – gradovi neće razvijati tradicije evropskih gradova, već će se, naprotiv, tome opirati.

Po padu državnog socijalizma u razvoju grada došlo je do temeljnih promena u uređenju grada, zapažanje koje su izneli Stefanovska, Koželj (2012: 16) i koje je dovelo do primetnog urbanog preobražaja. S tim promenama su kapitalizam i tržišna privreda postali najbitniji faktori procesa rasta i razvoja, koji su zahtevali uspostavljanje novoga sistema planiranja. Svi planovi do toga doba pokušali su IC-u dati neki novi značaj i zato je pozicioniranje svakoga od njih imalo snažni uticaj na urbanističke promjene u gradu. Kao primer navodi se slovenska urbanistička planerska praksa u kojoj se dugo pokazivala potreba za detaljnijim planiranjem uticaja struktura, a sve kako bi mogli odrediti koje elemente razvoja fizičkih struktura bi morali s vidika zaštite „slike grada“ i pojedinih vrednosti lokalne urbane sredine usmeravati i nadgledati. To je danas važno jer u skladu sa paradigmom, permanentnog razvoja, planiramo prvenstveno rast grada „ka unutra“ – u postojeće urbano tkivo – kao što su zahvati dogradnje, obnove i (re)urbanizacije postojećih stambenih zemljišta. Pored toga navedeni su primeri „grada na reci“, koja predstavlja geografsko ograničenje i takva kompozicija, (podeljena na dva dela), postaje izuzetno zanimljiva za proučavanje celovitosti i kompaktnosti grada.

Malobrojni naučni projekti, skromni i nepovezani rezultati naučno-istraživačkog rada ne pružaju dovoljno odgovora u rešavanju brojnih izuzetno složenih problema organizacije i razvoja gradova i njihovih IC-a, vredno je zapažanje koje je izneo Mišćević (1996: 47), gde su koncentrisani vitalni društveni, kulturni, zabavni, poslovni i trgovački sadržaji uz najčešće narušavanje postojeće prostorne vrednosti i onemogućavanje optimalnih rešenja. Razmišljanja da će se naši urbani centri razvijati u skladu sa centrima zapadnoevropskih zemalja, treba primiti s određenom rezervom. Izloženi pritiscima agresivnih ekonomskih interesa, odnosno velikim rekonstrukcijskim zahvatima, evropski gradovi i njihovi centri menjaju svoj identitet što se ne može prihvatiti kao paradigma razvoja naših urbanih središta koja obiluju istorijskim i kulturološkim vrednostima. Semantičkim pristupom i kognitivnim analizama autor objašnjava atribuciju vrednosti, uzorke i posledice pozitivnih i negativnih procesa i pravaca razvoja IC-a, prostornih odnosa i ograničenja zahteva za promenama „sadržajne strukture“

koje donosi novo vreme. U prvi plan stavlja istraživanja istorijskog razvoja, zaštitu istorijskih, kulturoloških, ekoloških i ambijentalnih vrednosti naših IC-a što ovoj temi daje puni smisao. Uspešno uočava pozitivne i negativne primene razvoja i organizacije IC-a u svetu i kod nas. Ukazuje na različitost koncepcijskih pristupa u rešavanju opštih problema IC-a upoređujući američke i evropske gradove. Američki gradovi su se razvijali bez istorijskih tradicionalnih vrednosti oblikujući ortogonalnu urbanu matricu ulica i avenija izgrađenu „violentnom“ arhitekturom ekonomskih interesa izvan merila i kriterijuma evropskih gradova i njegovih konstruktivnih elemenata tj. trga i IC-a bez kojih su evropski gradovi nezamislivi.

U dosadašnjoj urbanističkoj praksi zemljište, kao prirodni faktor i element razvoja ekonomski se neracionalno koristi, o čemu piše Vončina (1981: 29), što nalaže da se o tom pitanju počne raspravljati na drugačiji način, kako bi se stvorili uslovi za optimalizaciju korišćenja prostora, a time i efikasnije privređivanje i stabilizaciju. Na taj način može se ostvariti stalna sprega ekonomskih uslova i mogućnosti razvoja s prostornim i ekološkim ograničenjima, što može omogućiti bolje sagledavanje složenosti sistema i zakonitosti koje vladaju u prostoru, da se na njih utiče, kako bi se brojne neizvesnosti razvoja otklonile ili bar svele na najmanju meru. Pri tome, kad je reč o zaštiti okoline, prostorni i urbanistički planovi moraju tome posvetiti značajnu pažnju, odnosno mora se osigurati da zaštita čovekove okoline bude sadržaj planiranja, a kvaliteta okoline koji se želi ostvariti element za vrednovanje plana. Nedostatak novca i smanjenje investicija na teritoriju tadašnje Jugoslavije u periodu kraja 80-ih godina 20. veka zaustavili su plansko širenje grada po shvatanju Ščekića (1987: 21) i interes okrenuli ka starim delovima centara. Siromaštvo i tragična devastiranost centara naterala nas je da se vratimo gradu. To je opasnost, jer siromaštvo nas može navesti da žurimo, površno razmišljamo, mnogo i brzo rušimo, previše i parcijalno gradimo. Ta razmišljanja bila su prisutna u razgovorima o rekonstrukciji starih gradskih centara. Kao i mogućnost odlaska u dve krajnosti, sa jedne strane mimikriju, slepo podražavanje i „okamenjivanje“ nasleđa, a sa druge u agresivno nametanje novog i autorskog. Primeri rekonstrukcije starih delova Beograda ponavljaju donekle greške arhitekture novih naselja u tome vremenskom periodu. Uzimamo za primer da u tom vremenu jedan autor koji je gradio hiljade stanova u satelitskom naselju Beograda sada gradi ili kroz urbanistički plan „utiskuje svoj znak i pečat“ na desetinama hektara starog jezgra. Isti postupak u različitom kontekstu.¹⁵

¹⁵Ibid., 21.

Iz dostupnih primjera dobre prakse ističemo dvije studije kao najznačajnije ideje za razumijevanje na ovu temu. Tako je prva od njih Koželjova (1988: 5) studija. U njoj su upotrebljene i druge metode istraživanja relacija IC-a i RP-a u postindustrijskom gradu, te se bavi analizom odnosa tipologije kuće i morfologije grada, te postavlja tipologiju kao spoznajnu djelatnu metodu, upušta se u odnose društvenih razmjera i razvojnu postojanost graditeljskog tipa. Teoretizira o fenomenu blokovske izgradnje u gradu i njenim pojedinim dijelovima. U posebnom poglavlju obrađuje i uzima kao primjer dobre prakse primjer Južnog Amsterdama kao sveobuhvatnog, jedinstvenog gradskog tkiva i odnose unutar vlastite strukture, te odnose prema postojećem starom gradu.

Drugi važan primer je politika planiranja prostora u Holandiji. Jedna od značajnijih godina, koju ističe Jukić (1988: 10) u studiji, kao primer dobre evropske prakse ostaće 1974. godina. Tada se započelo s organizovanim podizanjem novo planiranih gradova na polderima (Almere) i procesom urbane obnove postojećih velikih gradova. Pod pojmom urbana obnova podrazumeva se renoviranje postojećeg, „zapuštenog“ stambenog fonda, a ponekad i stvaranje nove strukture unutar već formiranih stambenih područja. To je niz akcija kojima se daje novi život i novi kvalitet stanovanja „zapuštenim“ delovima grada. Kad se govori o starim delovima grada, više se ne koriste uobičajeni termini „čišćenje“, „rušenje“, a njih zamenjuje novi „urbana obnova“. Za sprovođenje tog novog procesa postavljene su osnovne smernice: depopulaciju Rotterdama uzrokovanu preseljenjem ljudi u okolne gradove trebalo bi zaustaviti procesom „re-urbanizacije“, najboljim mogućim iskorišćavanjem kako postojeće tako i nove izgradnje, pronalaženjem novih mogućnosti unutar samog gradskog tkiva, a ne izvan njega.

Kako bi se sačuvala jednaka socijalna struktura ili slična onoj koja je bila i pre obnove, gradske stanarine je delimično subvencionisala i sama država, a njihov režim strogo je planiran i kontrolisan. Osim obnove starih zona krenulo se u novije vreme i s intenzivnom izgradnjom na „napuštenim“ prostorima unutar grada. To su bile delimično tzv. „tranzitne zone“, tj., stambene zone u koje su se doseljavali okolni stanari kuća koje su se obnavljale. Ta ideja preseljenja nije u potpunosti sprovedena u praksi. Preseljenjem lučkih i tranzitnih postrojenja iz središta grada omogućena je na tom mestu izgradnja novih zona kolektivnog stanovanja na vrlo atraktivnim lokacijama uz vodu. Dakle, paralelno s urbanom obnovom odvija se proces formiranja kompaktnog gradskog tkiva, koji prati intenzivna gradnja uz postojeće stambene zone ili unutar njih. To je ujedno promena u politici planiranja i povratak

„urbanom“, a ne više „suburbanom“ društvu. Proces urbane obnove počeo je 70-ih godina 20. veka, odvija se i danas, a uspešno se nastavlja i dalje, uz stalne promene¹⁶.

Važno je zapažanje, da postavljena granica definiše prostor i daje mu značenje, koje je izneo Nikšić (2003: 60), te je s tim određena njegova budućnost, te nadovezivanje na susedne prostore. Tako se stvara kontinuirana mreža prostora, koja ima bitnu ulogu u oblikovanju slike o gradu. Primarna je fizička struktura kao osnova vizualne slike prostora, zato ćemo najviše pažnje usmeriti na pregled morfoloških pristupa. Urbana morfologija udružuje vrstu pojedinih pogleda na grad (kao što su funkcionalno-tehnički, društveno-ekonomski, figurativno-oblikovni). On ne istražuje isključivo fizičku građu urbanog tkiva (strukturu, oblike, forme), ili njegov razvoj. Za gradsku strukturu je ključan figurativno-oblikovni vidik.¹⁷ Planer fizički oblikuje rubove otvorenog javnog prostora, tako da na gradskoj razini otvoreni gradski prostor deluje koherentno i doprinosi oblikovanju slike o gradu. Na tom primeru još jednom naglašavamo i fokusiramo se na problem fizičkog oblikovanja prirodnog ruba, koju postižemo ekstenzijom IC-a do RP-a.¹⁸ O relaciji IC-a u gradu, smatra (Bentley 1985 cit. po Nikšić 2003: 63) da u tradicionalnim gradovima nije bilo ništa problematično, jer su bili gradski prostori prepoznati zbog svoga specifičnog položaja/veličine/oblikovanja. U savremenim gradovima je čitljivost zbog promena (odsutnih) oblikovnih pravila izbrisana (poslovni neboderi su najviši, ali ne nužno najbitniji, i često neizražajno oblikovani, te se dodatno urušava prostorna razmera). Pri oblikovanju javnoga prostora najbitniji njegov rub¹⁹ – ne samo zbog toga jer se tu odvija većina aktivnosti, već jednostavno zato, jer je za većinu ljudi, rub prostora – prostor sam. Navedeni pregled, pojasnio je neke relacije između morfologije javnog prostora i oblikovanja vizuelne slike:

- fizička povezanost javnog prostora u mrežu je bitna za oblikovanje slike,
- uspostavljeni rub i aktivnosti na rubu su nužni uslov za definisanje prostora.

Kada razmatramo po shvatanju Bugariča (2006: 5), javni prostor, koji je u modernizmu postavljen na demokratskom konceptu, u savremenom se gradu na podlozi globalnih interesa kapitala preoblikuje u internacionaliziran prostor bez vlastitog identiteta. U njemu globalne osobine preuzimaju prevlast nad lokalnim, kojih je premalo da bi bile konkurentne globalnim normativima. U razdoblju modernizma IC je nosilac njegovog identiteta, a u savremenom gradu se preoblikuje u periferiju, jer se rubovi sve više centralizuju. Savremeni grad na

¹⁶Ibid.,11.

¹⁷Nikšić, M., (2003: 63): „Tlocrtni oblik određuje odnos do topografskih obeležja, ulična mreža i parcelacijska struktura, sistem javnih otvorenih površina te odnos između izgrađenog i neizgrađenog prostora, površina.“

¹⁸Ibid., 63.

¹⁹Ibid., 63.

prelazu iz 20. u 21. vek planiran je na idealu modernističke tradicije, postaje zbog koncentracije centra moći, hiper produkcije i distribucije kapitala, okvir produkcije komercijalnih društvenih osobina. Kroz tranziciju iz industrijskog u postindustrijski grad posebno se IC transformišu na podlozi dva razvojna procesa:

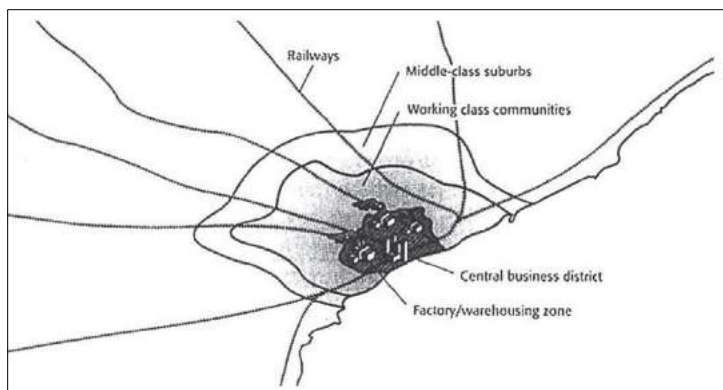
- na jednoj strani je degradacija i „zapuštenost“ prostora radi pomanjkanja društvenih osobina,
- na drugoj strani je uvođenje novih oblika organizacije po meri kapitala koji oblikuje područja, koja su namenjena isključivo za potrošnju.

Procese seobe iz IC-a ubrzali su: kvalitetnija gradnja i mogućnost manipulacije sa zemljištem. IC je nezanimljiv za gradnju prvenstveno radi nepopustljivih zahteva zaštite spomenika i previsokih finansijskih zahteva obnove, i radi „zapuštenosti“ koja povećava socijalno raslojavanje stanovništva.²⁰

1.3. Konceptualni pravci transformacija rečnog priobalja i istorijskog centra

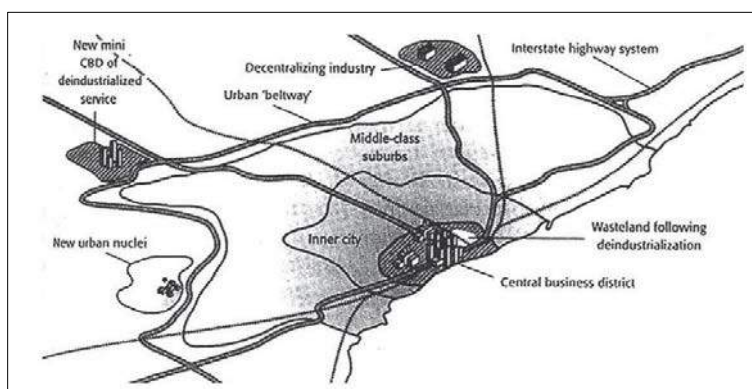
Radi procesa industrijalizacije prostor „obalnih gradova“ dobio je novu strukturu u obliku industrijskih objekata, o tome piše preciznije (Carmona 2003 cit. po Bugarič 2008: 47). Danas te strukture ostaju bez odgovarajućih osobina i predstavljaju degradirana područja grada, koje pokušava na svaki način uravnotežiti interes kapitala. Nakon industrijskog grada ostali su veliki objekti, koji su danas zbog „zapuštenosti“ postali degradirana područja grada. Neuravnoteženost ugradnje osobina u urbani i preterani zahvati u prirodni prostor su doprineli preteranom stereotipiziranju prostora. Radi komercijalnog usmeravanja osobina na nivou javnog prostora, takvi u IC-u gube svoj osnovni značaj. Procesi koji su formalno i osobinski preobrazili definiciju grada, posežu u industrijsko razdoblje, koje je jasno vidljivo na slici (Sl. 11) u 1. istorijskoj fazi:

²⁰Bugarič, B., (2006: 7): „Javni prostor se oblikuje u organizovan sistem, gde je razvoj tekao na podlozi funkcionalističkih pravila. Podobno totalitarno uređenje unutar oblikovanja javnog prostora i njegovog urbanističkog uređenja, raspoznaje se u prethodnom razdoblju naseljavanja proletarijata u grad. Urbanizam kao praktična nauka gradskog razreda je bio upotrebljen kao oruđe za disciplinovanje anonimnoga radničkog razreda.“

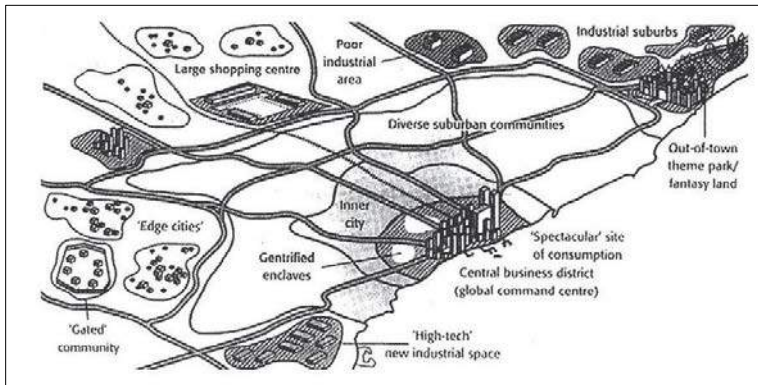
Sl. 11: Model preobražaja „obalnog grada“ 1. istorijske faze, (grad sa centralno planiranim sadržajima). (Izvor: Carmona et al., 2003, Public places – urban spaces; The dimensions of urban design. London, Architectural press, p.30)

Tranzicija iz klasičnog industrijskog grada preko fordističkog u postfordističku metropolu je u gradu oblikovala nove osobine i raspršila ih je po prostoru. Osnova raspršene strukture grada bolje deluje kad ima odgovarajuću komunikacijsku dostupnost i povezanost. IC, koji je imao centralnu ulogu je postao poslovno, odnosno upravno birokratsko središte. Na rubu su počeli nastajati novi organizacijski oblici, koji su međusobno lučeni po funkcijama. Tamo su smeštena raznolika područja namene površina: područja potrošnje s trgovačkim centrima, tematski parkovi, industrijska područja, tehnološki parkovi i novi oblici stanovanja u zatvorenim stambenim naseljima, koje je jasno vidljivo na slici (Sl. 12) u 2. istorijskoj fazi:

Sl. 12: Model preobrazbe „obalnog grada“ 2. povijesne faze, (grad sa raspršenim sadržajima na rubu). (Izvor: Carmona et al., 2003, Public places – urban spaces; The dimensions of urban design. London, Architectural press, p.30)

Zbog unosa kapitala na gradskom rubu se oblikuje kompaktno područje trgovačkog grada koje zauzima u prvom planu gradsku vedutu, koje je jasno vidljivo na slici (Sl. 13) u 3. istorijskoj fazi:

Sl. 13: Model preobražaja „obalnog grada“ 3. istorijske faze, (grad sa sadržajima na gradskom rubu kojim se oblikuje kompaktno područje). (Izvor: Carmona et al., 2003, *Public places – urban spaces; The dimensions of urban design*. London, Architectural press, p.30)

U svojem istraživanju obrađuje i slovenske „obalne gradove“ u tri istorijske faze²¹ i prikazuje kako društveni i privredni uticaji menjaju prostorne odnose u gradovima. Svako područje ostavlja iza sebe fizičke strukture, koje su u idućem istorijskom razdoblju neodgovarajuće. Industrijski obrati se tako danas u gradovima pojavljuju kao degradirana i neiskorišćena područja, funkcionalistički arhitektonski i urbanistički zahvati su zbog ideološkog i društvenog prvenstva bez gradotvornih osobina.

Postoji konflikt između dva zahteva: potrebe za čuvanjem arhitektonske baštine i potrebe za razvojem nove arhitekture. Naravno, savremeni život zahteva bezuslovne zahvate u starim gradskim jezgrima i usklađenje s ritmom novih delova grada. A svaki zahvat u stari deo grada nosi sa sobom rizik gubitka ograničenosti, jer kreator takvih zahvata retko da je bio obazriv i studiozan u procesu stvaralačkog urbanističkog projektovanja novoga u starom²². Cilj intervencija u stari deo grada je mirna koegzistencija kako tvrdi Sekulić Gvozdanić, (1988/89: 52) između starog rečnika i novog životnog stila. Savremena arhitektura se uključuje u istorijska jezgra gradova kao životna komponenta, ali dobija građansko pravo pod uslovom prilagođavanja ambijentu, a to prilagođavanje nikako ne može biti faksimilsko, već problem interpolacije u određeno staro gradsko tkivo, poštujući principe vizura, merila i

²¹Ibid.,49.

²²Tange, K., (1978) cit. po Sekulić Gvozdanić, (1988/89: 51) : „Tradicija ne može delovati sama po sebi kao pogonska snaga kreativnosti, ali u sebi nosi priliku za stimulaciju kreativnosti.“

kvaliteta, koja „zvuči istim tonom“. Jedan od konceptualnih pravaca transformacija IC i RP za koje se zauzima Hrzić (1983: 24) je da se na temelju sinteze prikupljenih podataka predloži način organizacije centralnih sadržaja, tj., njihov razmeštaj i dimenzije i da se odrede njihove percepcijske, komunikacijske i morfološke karakteristike. Izražava se potreba fizičkog aspekta istraživanja okoline. Delovanje u jednom području izaziva promene u drugom, pa će transformacija (smanjenje), osnovnih teritorijalnih organizacija izazvati „prelom“ dosadašnjeg dosledno hijerarhijskog modela prostorne organizacije urbanističkih jedinica. Istraživanjem je obuhvaćen trodimenzionalni prostor da bi otkrili odnos arhitektonske tipologije „centralnih sadržaja“ i urbane morfologije i da bi utvrdili koliko urbana morfologija odgovara perceptualnim, socijalnim, kulturnim potrebama ljudi. U prvom planu je ukupna kompozicija centralnih sadržaja na liniji kretanja u gradskom tkivu.²³ Ako rezimiramo gornje teze i dodamo još neke obrađene u studiji, dobićemo važne karakteristike predloženog modela: produžeci i prateći sadržaji raspoređeni su po celom području, nisu smešteni u fiksnom centru, u planiranju se polazi od „društvenog jezgra“, jezgra (trakasti centar) razlikuje se od stambenog tkiva i doprinosi jasnoći organizacije. Ovaj odabran model imao je obeležja novog u tadašnjoj urbanističkoj praksi Jugoslavije. Neki stavovi slični ranijim istraživanjima, ovde se modifikuju detaljnim razmatranjem naše specifične fizičke okoline. Razmatraju se sledeći aspekti: morfološke različitosti između starog i novog naselja, pitanje simultanog i svesnog artikulisanja prostora i fizičke strukture, potreba stvaranja kompleksne mreže kretanja i čuvanja današnjeg duha i integriteta lokacija. Oblik i ostale karakteristike elemenata mogu se menjati, ali osnovni karakter organizacije ostaje, uz nepromenjenu matricu. Paralelna analiza proporcija (relativnih odnosa) i apsolutnog merila vrlo je dobra, ali ne bi trebalo zanemariti druge kriterijume koji odlikuju složeni kontekst unutar kojeg se sintetizira forma, bilo prostora bilo objekata.²⁴

Vredno je podsetiti na još jedan konceptualni pravac koji je krajem 80-ih godina 20. veka izneo Radović (1989: 29) u kojemu je objasnio i pokazao diskontinuitet prostora i vremena. Kroz trajnost nekih formalnih rešenja dokazana je vitalnost ideje modernizma, koja danas živi sudbinu jednog od mogućih izbora oblikovanja. Ako je dekonstrukcija odraz u ogledalu ili lavirint konstruktivizma, onda je savremeni trenutak samo još jedna mogućnost „veka prepunog istorije“. Kao obeležja gradskog sistema u urbanom kontekstu budućnosti Bobić (1992: 28), smatra značajnim sledeće:

²³Ibid., 25.

²⁴Ibid., 26.

- Distance u budućem gradu.
- Morfološka struktura budućeg grada.
- Klasifikacija javnih prostora budućeg grada.
- Građene strukture budućeg grada.
- Ekonomski značaj i uslovljenost komunikacionih sistema.

Za razliku od dotada primenjivanih metoda, on smatra da je bilo moguće realno predviđati rešenje problema koji se javljaju kao posledica gubitka gustine, tempa i složenosti gradskih središta. Utvrdila se svest da novim oblicima struktura nije moguće u potpunosti kompenzovati ekonomski i kulturni značaj tradicionalnog središta. Tradiciji, istoričnosti i simbolizmu, koje oni sadrže, nemoguće je suprotstaviti nove strukture bez obzira na njihove likovne i funkcionalne vrednosti. Iz tih razloga u ovom periodu pored modela dezurbanizovanog grada javljaju se i projekti „superstruktura i megastruktura“, kao izraz težnje da se sačuva istorijski princip nastanka i rasta grada.²⁵ Predlažući četiri scenarija za budućnost, (Wurster, 1963 cit. po Bobić 1992:29) na primer pored alternativa „generalne disperzije“ i „razgranatog, a integrisanog grada“, predviđa i „super – grad“ kao neminovnost i logičan nastavak aktuelnog trenda razvoja. Ovakav teoretski stav podudaran je sa mnogobrojnim futurističkim projektima tog vremena i gotovo da predstavlja vrstu njihovog programa. Pokazalo se da su projekti članova Archigram-a²⁶ i japanskih metabolista²⁷ odredili tokove arhitekture u jednom značajnom prelomnom periodu, ali su njihove ideje doživele i svoju tržišnu interpretaciju u strukturama novih naseobina, gradskih centara i posebno prostora za zabavu. Konceptualni pravac transformacije IC-a, po shvatanju Marinović Uzelca (1986: 170) za gradnju unutar IC-a, npr. upravne zgrade, jeste prestiž, kao jedina motivacija koja se javlja za izbor centralnog položaja. Upravo takove mitove o novim gradskim centrima on vidi prvenstveno kao ideju načina uređenosti prostora. Na prvom primeru „Delte na Rijeci“²⁸ ističe da je pogotovo postao prividno idealan prostor za „novi centar“ nakon spajanja Rijeke i Sušaka, jer je on ranije razdvajao ta dva grada. Slobodni prostor jednako tako ako je

²⁵Ibid.,28.

²⁶Pripadnici Grupe Archigram su: Peter Cook, Warren Chalk, Ron Herron, Dennis Crompton, Michael Webb i David Greene.

²⁷Pripadnici japanskih metabolista su: KenzoTange, Takasi Asad, Kiyonori Kikutake, Kisho Kurokawa, Masato Ohtaka i Fumihiko Maki.

²⁸Ibid., 172.

uređen na odgovarajući način, može ujedinjavati uverljivije nego izgrađeni prostor, a ne „razdvajati“, kako je uvreženo mišljenje. Jednostavno zato jer „prostor“ po svojim fizičkim značajkama spaja, dok volumen, tijelo, ne može drugo nego razdvajati, konstatirao je Marinović Uzelc (1986: 171) i tvrdi: „Grad mora modifikovati elemente svoje topografije, novi oblik mora imati svoju genezu u nekadašnjim prirodnim uslovima i tako se čuva „identitet“. To naravno vredi za istaknuta i karakteristična mesta urbane topografije, čvorove i žarišta „slike grada“. Prostor Delte treba da omogući kontinuitet: slobodnih, zelenih pejzažnih, vizualnih vrednosti.“ Dalje navodi kao primer „Marijin dvor u Sarajevu“ koji nameravaju da pretvore u novi poslovni centar, zato što u centru nema više mesta. Prvi put se došlo do zaključka da Marijin dvor nije centar, pa je o tome izrečena i sumnja, i predloženo je da se za centar izvrši rekonstrukcija već izgrađenog prostora. Upravo radi toga on²⁹ smatra da je centar na Marijin dvoru zabluda. Marijin dvor se nalazi na rubu tzv. Centralne zone grada koja obuhvata uglavnom grad izgrađen do Prvog sv. rata.³⁰ Prazni prostor Marijin dvora nije bio prilika za rasterećenje glavnog centra, nego je postao uzrok njegovog još većeg opterećenja i još veće konvergencije prometa prema starom glavnom centru. Takvog je mišljenja Marinović Uzelac (1986: 174) te, kaže: „Diskontinuitet gradske strukture koji je postojao na Marijin dvoru, da stvara „prekid“, u stvari je bio više nego potreban. On bi ostvario kontinuitet diskontinuiteta, kontinuitet diferencijacije, izmenu izgrađeni i neizgrađeni prostor. Zeleni prostor Marijin dvora bio bi taj dragoceni prekid koji bi uzdigao stari deo grada. Položaj Marijin dvora je kontaktna tačka geografsko topografskih elemenata, te nije slučajno da je tu nastala železnička stanica.“ Za pravi centar³¹ treba više od jednog veka da se formira smatra Marinović Uzelac (1983: 177) i posebno naglašava uočenu negativnu posledicu izgradnje koju parafrazira mišlju: hajde podignimo poslovne zgrade, neka barem „liči“ na centar ako to nije. Prethodno navedeni primeri odnose se na velike prostore i na ključnim pozicijama u strukturi grada.

Kako je među prvima bio istakao i formulisao Frampton (1985: 28), kao novu interpretativnu hipotezu – „kritički regionalizam“ – koji nužno ne isključuje prošlost, ali se okreće prema obogaćivanju sadašnjosti. Uočeno je da on razume hipotezu „kritičkog regionalizma“ kao kritiku prosvetiteljstva. Ona je kritička u tom pogledu za moderni pokret onoliko koliko je

²⁹Ibid., 174.

³⁰Marinović Uzelac, A., (1986: 174): „Ovde „centar“ prestaje biti centrom. Izgradnja poslovnih i hotelskih objekata nije stvaranje novog centra nego neprekinuto proširivanje starog.“

³¹Marinović Uzelac, A., (1983: 177): „Longitudinalni centar nije moguć zbog zakona o nemogućnosti dovoljne mase centralnih funkcija na prevelikom broju mesta. Zato se dobar sistem centara može ostvariti samo longitudinalnim rasporedom tačaka veće koncentracije između kojih se nalaze potezi manje koncentracije centralnih funkcija.“

herojsko razdoblje 20-ih i 30-ih god. 20. veka bilo nastavljanje totalnog projekta prosvetiteljstva. Taj pripisuje pozitivistički pojam da je modernizacija nužno „putanja linearne progresije“ poljuljali su mnogi traumatski događaji 30-ih i 40-ih god. 20. veka. Rekao bi Frampton³² da „kritički regionalizam, pokušava naglašavanjem pojma „mesnog stvaranja“ povesti kulturni „gerilski rat“ protiv posvemašnjeg i prostorno neograničenog potrošačkog megalopolisa. U toj borbi on se više obraća definisanim celinama, nego samostalnim objektima. Istovremeno pokušava očuvati i razviti oslobađajuću liniju modernog pokreta, a možda iznad svega način na koji je moderna arhitektura, u svojim najvišim dometima, ostvarila nov i slobodniji, harmoničniji odnos s prirodom, uključujući i našu vlastitu unutrašnju prirodu. To je bio funkcionalizam na vrhuncu.“ Brze političke i privredne promene po padu socijalizma su prouzrokovale dinamične procese urbanoga prestrukturiranja u gradovima po shvatanju Mariottia i Koželja (2016: 27), pri čemu su stare uzorke i modele rasta zamenili oni, pri kojima su bili kapital i tržišna privreda ključni za rast i razvoj. Na podlozi analize izabranih gradova predstavljaju procese postsocijalističkog prostornog prestrukturiranja, pri čemu prećutkuju promene njihovih centara, koje su prouzrokovale razdrobljenost gradova i raspadanje urbanog tkiva. U primjerenoj studiji je pored toga prikazano, kako se u gradovima s pravilnom prošlosti pojavljuju različiti razvojni uzorci. Oni smatraju da je iznenadni prelaz iz socijalizma snažno uticao na preobražajnu dinamiku i snagu razvoja većine srednje – i zapadnoevropskih gradova.³³ Ponovno uvođenje vlasništva i početak privatizacije su bili ključni faktori, koji su doprineli prostornom prestrukturiranju grada. (Harloe, 1996.; Nedovic-Budic i dr., 2006 cit po Mariotti, Koželj, 2016: 35). Glavni cilj ovoga rada je naglasiti prostorno prestrukturiranje grada, te predstaviti odnose među lokacijskim uzorcima centra i urbanističkih procesa i njihovu dinamiku. S proučavanjem tih različitih navedenih koncepata, težilo se u ovom doktorskom radu doprineti boljem razumevanju urbanog preobražaja po padu socijalizma, pri čemu je glavni naglasak na prostornom prestrukturiranju grada na podlozi njihovih promjenljivih IC-a.

Glavna istraživačka pitanja su glasila:

- koji su lokacijski uzorci bili za IC u tim gradovima značajni pred pad socijalizma i nakon njega i
- na što je uticala pojava novih centara u postsocijalističkom razdoblju.

³²Ibid., 28.

³³Ibid., 28.

Preobražaj postsocijalističkih gradova je posledica kompleksnih društvenih, privrednih, kulturnih i političkim promena. U pozadini tih procesa, bila je privatizacija, ali i vraćanje umrežavanja nastankom novih država, koje je promenilo tržište i uslove za razvoj grada. Konačni rezultat tih preobražajnih procesa je bila pobeda neoliberalizma u razvojnim uzorcima postsocijalističkih gradova (Sailer-Fliege, 1999 cit. po Mariotti, Koželj, 2016: 32). Pri postsocijalističkom preobražaju gradova je došlo do zgušnjavanja urbanog tkiva na podlozi stalnog povećavanja broja stambenih, i trgovačkih centara. Tako se prostorna izgradnja tih gradova korenito promenila, te su se iz industrijske i proizvodno prirodnih, promenila u prostornu izgradnju postindustrijskih gradova, koji se temelje na trgovini. Kad je bio u tim gradovima uveden postsocijalistički urbanizam, promenila se i njegova institucionalna podloga (Maier, 1998 cit. po Mariotti, Koželj, 2016: 34).

2. Deo

Kriterijumi i vrednosti evropskih planerskih praksi transformacije priobalja

Glava II: transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Ljubljane, Beča i Bratislave

2.1. Transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Ljubljane

Sl. 14: Grad Ljubljana – panorama orto-foto, IC i RP (Izvor: Slike. Google, Podaci karte ©2017), pristupljeno 7.11.2017.

2.1.1. Grad Ljubljana, pregled razvoja grada tokom vremena

Grad Ljubljana (Sl. 14) sa svojih 280.000 stanovnika, smešten je u središnjem delu Republike Slovenije u području „Ljubljanskih vrata“ veličine od približno 275 kvadratnih kilometara, prosečne gustine 977 st./km². Ljubljana leži na reci Ljubljanici, približno 10 km od ušća u Savu. Prostorni oblik modernog grada ima oblik zvezde. Grad se iz IC-a širi uzduž glavnih

saobraćajnica između kojih se nalaze prostrana zelena područja. Sredinom 19. veka povezivanje Ljubljane sa železničkom linijom Beč-Trst donelo je gradu modernizaciju. Dva jaka zemljotresa ostavila su velike posledice na današnji izgled grada. Nakon drugog zemljotresa 1895. god., osmišljen je novi projekat moderne Ljubljane. Pred Drugi sv. rat Ljubljana se razvila u industrijsko središte. Velike industrijske zone povezane s novim, prostranim naseljima iznikle su na periferiji grada. Nakon političkih i privrednih promena 1991. god., urbanistički razvoj počeo je stagnirati. IC je izgubio svoju živost, dok su stambene zone na periferiji nastavile nekontrolisano da rastu (Sl. 15). Vizija Ljubljana 2025 i prilagođeni aktuelni urbanistički plan postavljaju ključne smernice i tematske fokuse budućeg urbanističkog razvoja.

Sl. 15: Grad Ljubljana – geneza grada, IC s najstarijim stambenim jezgrom (naselje rimskog carstva, srednjovekovni grad). (Izvor: Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča (ur.) Sočivica, S., 2013.)

2.1.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

Trenutni izazovi i ciljevi urbanističkog razvoja grada Ljubljane su:

- Revitalizovati IC grada, poboljšanjem javnih površina i povećanjem pešačkih zona.
- Unaprediti projekte heterogene namene u IC-u da bi se povećala privlačnost tih lokacija.

Projekat trgova i obala reke Ljubljanice je kombinovani projekat koji je predložila gradska uprava u saradnji sa preduzećima koja su aktivna unutar i oko grada, a koji cilja na društveni i privredni napredak središnjih gradskih lokacija u Ljubljani tako što će javne prostore učiniti privlačnijima. Investicije su stoga usmerene na redizajn trgova, ulica i zelenih površina kao i na poboljšanje pristupačnosti i dizajna obala reke, te na proširenje pešačke zone (Sl. 16 a,b)

Planirana izgradnja sedam novih pešačkih mostova preko Ljubljanice rezultira dodatnim rutama za pešake i bicikliste sa mogućnošću uključivanja u područje RP-a.³⁴

a)

b)

Sl. 16: Grad Ljubljana, a) IC, preplitanje planiranih i neplaniranih struktura (Izvor: Foto: Dunja Werdam, p.64.), b) Tromostovlje i Grajski grič s Barjem u pozadini. (Izvor: Foto: Maša Šorn, Novi prostorni akti MOL, 2008. god., p. 5.)

2.1.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

Savremeni strateški dokument mora dati samo glavne poteze dugoročne urbanizacije, kako je objasnio Koželj (2008: 4) i prikazati ih u grafički jednostavnim, jasno sagledivim oblicima nekakvog ideograma grada, iz kojeg su jasno vidljivi pravci razvoja, razvojni centri, uzorci mreža i oblici povezivanja.³⁵ Savremeni planovi danas moraju uzeti u obzir heterogenost grada, uz međusobno usklađivanje različitih inicijativa i projekata, čiji će se modeli vremenom menjati i nadograđivati. Gledajući socijalni prostor IC-a Ljubljane moramo naglasiti, da je ključno ishodište svakog njegovog budućeg planiranja upravo gradska obnova ili urbana regeneracija, koja znači, da se grad ne bi širio, samo prema spolja, izvan svojih granica u svoje zaleđe, već u velikoj meri prema unutra. To znači prioritarno obnovu stambenih naselja, počevši sa IC, za koji treba uspostaviti poseban plan upravljanja, tzv. „primarnog zapunjavanja“ izgrađene strukture sa plombama. Grad Ljubljana poseduje tri istinske izuzetne vrednosti, utvrdio je Gajšek (2008: 9), koji izražavaju „genius loci“ grada, a one su:

- kao prvo, jer ima već spomenuti poseban zvezdasti oblik,

³⁴Sočivica, S., (ur.) 2013., Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča, p.14

³⁵Ibid., 5.

- kao drugo, iz IC-a je moguće u nekoliko koraka pristupiti u park Tivoli, pravo u prirodu,
- kao treće, istinska izuzetna vrednost je da, nije i neće nastati nova Ljubljana negde na periferiji.

U novom planu sve te tri vrednosti nadograđujemo. Zato smo posebno naglasili značaj mreža otvorenih javnih prostora, IC i RP-a, koji povezuju grad i pospešuju život na trgovima, ulicama, obalama.³⁶ Obnova IC-a u najširem značenju predstavlja uslov za poboljšanje fizičkog stanja grada i arhitekture, za poboljšanje identiteta prostora, njegov „genius loci“.³⁷ Među degradirana područja svrstavaju se: opustošena industrijska područja i železnički kompleksi, tzv. „sive zone“, (nerazvijena, razvojno zapostavljena područja).³⁸ U svim tim područjima pravilno se izvodi celovita obnova preko povezujućih struktura (ulica, trgova, parkova, vodotokova), ukratko, otvoreni prostor koji povezuje izgrađena područja u gradsko tkivo narazini gradskog IC-a, koji obnavljamo na način da ga kvalitetno programski i oblikovno nadograđujemo. Temeljni strateški planerski cilj je:

- stvoriti povezanu i preglednu mrežu otvorenih javnih prostora visoke kvalitete na celovitom području,
- prvenstveno završiti programsko osmišljene i raznolike javne prostore i
- oblikovati „prestonički“ karakter Ljubljane.

Naglašavamo kao bitno, obnovu postojećih i uređenje novih javnih zelenih površina. Priobalni prostori (RP-e Ljubljance i Save) postaću sistemsko uređene površine grada, ponudiće mogućnost veće rekreacijske i sportske namene toga prostora, uz poštovanje okolišno-zaštitnih zahteva i zaštite prirodnih vrednosti. Može se konstatovati, na osnovu iskustva sa dosadašnjim održanim radionicama o RP-u,³⁹ da su bile izražene potrebe za strukturno uređenje RP-a Ljubljance i Save s većom raznolikosti namena uzduž celoga RP-a. Iskazane ideje su bile namenjene za do sada još neiskorišćene mogućnosti korišćenja prepoznatog RP-a Ljubljance. Intenzivne su ideje za sanaciju RP-a, i utvrđene mere za razvoj ili revitalizaciju prirodnog stanja vodotoka. Izražena je želja za uvođenje posebne kategorije RP-a u

³⁶Ibid., 19.

³⁷Gajšek, M., (2008: 20): „U morfološkoj izgradnji Ljubljane raspoznaju se različita istorijska razdoblja: od rimskog grada koji se razvio u ravnini Ljubljanskih vrata, srednjovekovnog grada stešnjelog među „grajski hrib“ i Ljubljancu, koji su dali osnovu današnjemu IC-u, do modernog grada koji se organski raširio.“

³⁸Ibid., 22.

³⁹Ibid., 48.

prostornim planovima grada Ljubljane.⁴⁰ Rečni vodotoci predstavljaju poteze gradskog merila, što je bitna karakteristika definicije „reke u gradu“. U gradskoj strukturi oni su zapaženi po svojoj unutrašnjoj raznolikosti i raščlanjenosti. RP nudi veliku mogućnost za druge namene i uređenje, sa naglaskom na prirodnu sredinu, pristupe rečnog prometa, uređene pristupe do vode, svuda gde je to moguće. Uređenje RP-a se dalje širi u parkovne površine. RP se obogaćuje sa novim uređenim pristupima do vode i u rečna pristaništa, dopunjena sa turističkim programima.

Prvi celoviti urbanistički dokument Ljubljane nakon Drugog sv. rata, bio je GUP iz 1965. god. (Sl. 17). Može se konstatovati da GUP Ljubljane lako pojmimo kao prvu zajedničku i međusektorsku izradu plana Ljubljane koja je premašila dotadašnje izrazito autorske izrađene planove, nesumnjivo bitne radi novih ideja, ali po drugoj strani pojednostavljene ili podređene izrazito prostornoj predstavi i izraženo urbanističko-oblikovnoj metodi.

Sl. 17: Grad Ljubljana - Generalni plan urbanističkog razvoja Ljubljane, 1965. god. zbirni plan, Okrajni zavod za urbanizam, (Izvor: Novi prostorni akti MOL, 2008, p. 62.)

U skladu sa savremenim težnjama prostornog planiranja 2000. god. organizovan je konkurs za idejna rešenja o prostoru grada Ljubljane, u obliku pisanih eseja pod radnim naslovom „Pogledi na Ljubljanu – eseji“⁴¹, koje su napisali ugledni Ljubljančani. Prostorni planeri su bili uključeni u sudelovanje u sprovedenoj anketi pod nazivom „Ideje o razvoju grada Ljubljane“. Organizovana je i radionica uz određivanje problema i prioriteta i radionica „Agora“ za rešavanje problema. Vizija prostornog razvoja predstavljena je 2007. god. sa

⁴⁰ (Novi prostorni akti MOL, 2008, 50): „Zelene veze su jedna bitna struktura u gradskom tkivu, koja povezuje i oblikuje gradski prostor. Nabitniji među njima u ovom slučaju potezi rečnih vodotokova, dopunjavaju prepoznatu gradsku sliku. Sa svojim uzdužnim vodenim tokom povezuju pojedina područja zelenih površina međusobno i sa prirodnim zaleđem što je njihova bitna karakteristika održivosti životne sredine.“

⁴¹Ibid., 63.

vremenskim horizontom pod ustaljenim nazivom *Ljubljana 2025*. Predmetna vizija se usmerila na tri područne teme:

- Ljubljana – glavni grad Slovenije.
- Ljubljana – idealni grad.
- Ljubljana – grad građen na paradigmi zaštite životne sredine.

2.1.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

Unutrašnji razvoj grada u savremenoj urbanističkoj praksi, koju zagovaraju Dimitrovska Andrews, Nikšić (2005: 21), spoznali su i utvrdili kao jedan od najboljih održivih oblika razvoja grada, koji ima brojne prednosti pred širenjem grada na nova zemljišta. Pored svih prednosti, otvara i dileme, kako novogradnje umetnuti u urbanu sredinu, da ne proizvedu estetske ili funkcionalne degradacije, ali i da investitori ne budu uskraćeni za očekivanu finansijsku dobit. Unutrašnji razvoj grada je određen kao primarni urbani razvoj, koji mora imati prednost pred širenjem izgradnje na nova područja. Cilj takvog unutrašnjeg razvoja je bolja iskoristivost i kvalitetnija namena praznih površina ili „neprimereno“ korišćenog zemljišta. Izvodi se sa promenom namene objekata i zemljišta, sa zgušćivanjem ekstenzivno korišćenih površina, sa obnovom, reurbanizacijom, rekonstrukcijom i sanacijom degradiranih područja. Do sada je po iskustvu u praksi opšte prihvaćeno da često prazna zemljišta unutar urbanizovanog područja⁴² ostaju neizgrađena iz razloga:

- manje primerene zemljišne osnove (slaba nosivost, poplavno područje),
- otpora lokalnog stanovništva od novog uređenja, ili
- prestrogih urbanističko-oblikovnih uslova koji povećavaju troškove investicija.

Na kraju je poznata činjenica da se za novogradnje na području teritorija opustele industrije, konkurentnost lokacije se smanjuje radi troškova demontaže i čišćenja lokacije. Investitori predlažu gradnju koja zanemaruje valjani arhitektonsko-urbanistički kontekst i predlažu gradnju koja oblikovno i funkcijski nije usklađena sa okolinom.

Uloga urbanističke regulative je bitna radi zadovoljenja javnog interesa, kako oni⁴³ dalje tvrde, te su na toj podlozi razvili metodologiju koja poštuje temeljne principe dobre gradske forme: kontekst i opštu kompatibilnost (lokacija, namena, umetanje – karakteristike i merilo urbanog uzorka).

⁴²Ibid., 25.

⁴³Ibid., 25.

U tekstu su pokazane neke društvene posledice prelaza industrijskog grada u postindustrijski, a kao primer (Križnik, 2005:29), se navodi transformacija grada Ljubljane. Najpre pretpostavljamo da je grad nosilac ideoloških poruka, i da stvaralaštvo gradskog prostora proizvodi neposredne ideološke učinke. Pokazuje se da veća integracija lokalne ekonomije u globalnu ekonomiju i strukturni preobražaj bitno utiču na raspodelu lokalnih investicija, te neposredno određuje svakodnevno iskustvo grada i njegovih stanovnika. Sledeći bitan korak pri utvrđivanju Grada kao globalno konkurentne sredine je transformacija gradske ekonomije iz nekadašnje industrijske u postindustrijsku. Zato je razumljiva politika gradske uprave, koja želi u širem centru grada sjediniti takve ekonomske delatnosti, koje bi sa što manjom upotrebom prostora donosile što veću dobit, i s tim gradu veće prihode iz poreza. Takvi projekti okarakterisani su kao ambiciozni razvojni projekti koji imaju za cilj omogućiti ograničeno prostorno i funkcionalno zgušnjavanje najuspešnijih i najbržih razvojnih proizvodnih sektora, kako uslužnih, tako i logističkih. To je jedan od gradskih projekata i modela razvoja, koji se strateški sprovodi da grad ne bi zaostao za vodećim evropskim centrima u novim tehnologijama i uslužnim delatnostima. Za takve modele razvoja nužno se prioritetno uspostavlja, (funkcionalno, oblikovno i simbolički), jedno od „područja nove centralnosti“. Pored stvaranja razmera za brži ekonomski razvoj grada, bitan cilj je integracija novih proizvodnih delatnosti sa stambenom izgradnjom, te otvorenim javnim prostorima i parkovima, u višefunkcionalno naselje 21. veka.⁴⁴ Javni prostor koji je u modernizmu postavljen na demokratskom konceptu, utvrđen je po shvatanju Bugariča (2006: 5), u savremenom gradu na podlozi globalnih interesa kapitala i preoblikuje se u internacionaliziran prostor bez vlastitog identiteta. U njemu globalne karakteristike preuzimaju prevlast nad lokalnim, kojih je premalo da bi bile konkurentne globalnim normativima. Centar grada, u razdoblju modernizma je nosilac njegovog identiteta, a u savremenom gradu se preoblikuje u periferiju, jer se udaljeni delovi sve više centralizuju.⁴⁵ Kroz tranziciju iz industrijskog u postindustrijski grad⁴⁶ posebno se IC transformiše na podlozi dva razvojna procesa:

- na jednoj strani je degradacija i „zapuštenost“ prostora radi pomanjkanja društvenih osobina,
- na drugoj strani, uvođenjem novih oblika organizacije po meri kapitala stvaraju se područja koja su namenjena isključivo za potrošnju.

⁴⁴Ibid., 32.

⁴⁵Bugarič, B., (2006: 5): „Savremeni grad, sigurno je planiran na idealu modernističke tradicije, postaje zbog koncentracije centra moći, hiper produkcije i distribucije kapitala okvir produkcije komercijalnih društvenih osobina.“

⁴⁶Ibid., 6.

Procesu seobe iz IC-a doprinela je kvalitetnija gradnja i mogućnost manipulacije sa zemljištem. IC je nezanimljiv za gradnju prvenstveno radi nepopustljivih zahteva zaštite spomenika i previsokih finansijskih zahteva obnove, radi „zapuštenosti“ koja povećava socijalno raslojavanje stanovništva. U tome kontekstu se javni prostor oblikuje u organizovan sistem, gde je razvoj tekao na podlozi funkcionalističkih pravila.⁴⁷ Nastanak prvog naselja (Emona) na teritoriji sadašnje Ljubljane prouzrokovao je njen geografski položaj, smatra Jakoš (2006: 12), vezan za reku Ljubljanicu i njen prolaz između „Polhograjskih i Posavskih“ brda. Razvoj Ljubljane nakon Drugog sv. rata prošao je 4 faze urbanog razvoja:⁴⁸

- Urbanizacija.
- Suburbanizacija.
- Dezurbanizacija.
- Reurbanizacija.

Govorimo da je reurbanizacija poželjan proces, očuvanje graditeljskog nasleđa u originalnom obliku, te je vrlo zahtevna sama po sebi, jer istovremeno u moderno doba želimo unutrašnjost IC-a promeniti u primerene trendove boravišnih prostora.⁴⁹ Rezultat takve reurbanizacije bi bio obnovljeni IC s velikim brojem stalnih stanovnika, opremljen da zadovolji njihove osnovne, ali i ekskluzivne potrebe, kako i dolikuje jednoj evropskoj prestonici koja je na dobrom putu da povрати svoju privrednu i poslovnu rentabilnost. Ukratko rečeno, urbanizacija je izgradila Ljubljanu, suburbanizacija ju je prostorno raširila, dezurbanizacija ju je osiromašila prvenstveno u IC-u, dok reurbanizacija gradu daje nove vrednosti.⁵⁰

Nakon Drugog sv. rata nastala je nova vrsta studija i urbanističkih planova o gradu. Na njihovoj podlozi je izrađen, prethodno spomenuti, prvi GUP razvoja Ljubljane. Pri planiranju je uveo zoniranje i usklađeno infrastrukturno uređenje. Njegov prioritetni cilj je bio skladan razvoj celovite šire Ljubljane, te se ujedno istinski usredsredio na razvoj užega gradskog područja, među prvima zapaža i daje preciznije Šašek Divjak (2008: 14). Navešćemo još neke ključne prostorno planske dokumente koji su imali uticaja na rekonstrukciju IC-a i RP-a u Ljubljani. Tako 80-ih godina 20. veka nastaje „Dugoročni plan opštine za vremensko razdoblje 1986-2000“, koji je kratko imenovan *Ljubljana 2000*. Plan je poštovao morfološke

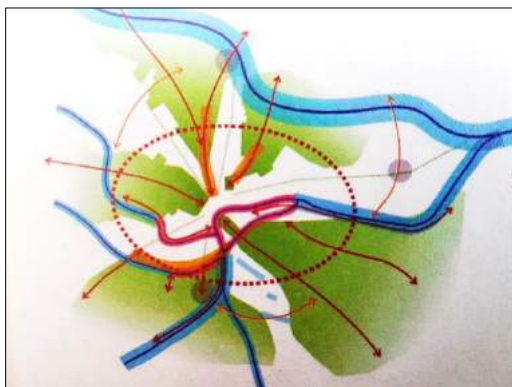
⁴⁷Ibid., 7.

⁴⁸Ibid., 13.

⁴⁹Ibid., 16.

⁵⁰Ibid., 17.

karakteristike grada i na njima stvarao novi prepoznatljiv oblik grada. Zaštita, nadgradnja i razvoj kvaliteta životne sredine, te identiteta grada su opredeljeni kao ključni elementi prostornog razvoja.⁵¹ Zgusnuto urbano područje sa osrednjim gradskim predelom IC-a razvijao se posebno s obnovom, revitalizacijom i transformacijom na postojećim urbanim površinama. Temelj postavke zelenih površina grada Ljubljane je negovanje pet zelenih klinova, (Sl. 18) koji iz zaleđa prodiru u IC.⁵²

Sl. 18: Grad Ljubljana. Najznačajnije poveznice i parkovni potezi, uređenje RP-a urbanog značenja. (Izvor: Novi prostorni akti MOL, 2008, p. 51.)

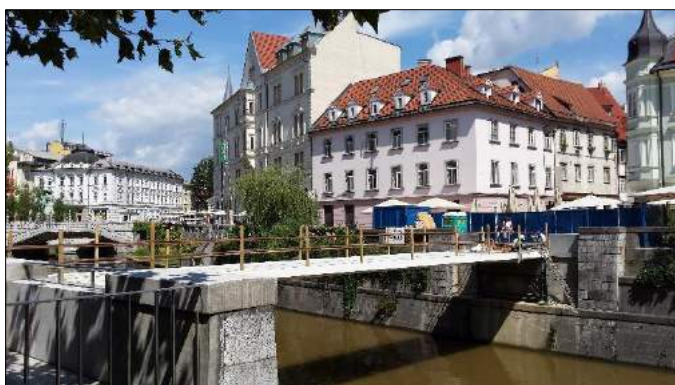
Kao poseban element postavke zelenih površina određeni su potezi zelenih površina i poveznice: vodene površine, vodotoci i priobalno uređenje. Potezi vodotoka Save i Ljubljanice su bitan deo zelenog sistema otvorenih javnih prostora. Na nivou IC-a negujemo i dograđujemo postojeći morfološki model, kojeg čini i sastavlja koncentrični IC između „Grajskoghriba“ i Ljubljance i ortogonalni raster grada među njima i unutrašnjim obručem.⁵³ Najkvalitetnije tzv. povezujuće strukture⁵⁴ građenog prostora odnosno gradskih poteza su konstante gradskog razvoja, između ostalog one oblikuju identitet gradskog IC-a i suoblikuju morfološku strukturu grada. Te poteze u koje pripada i priobalni potez RP-a Ljubljance (Sl. 19) i Save štitimo, obnavljamo, te kvalitetno programski i oblikovno nadograđujemo. Izbor opsega najbitnijih područja IC-a i RP-a, kao organizirane gradnje u izabranom vremenskom preseku predstavlja dovoljno reprezentativan uzorak za analizu.

⁵¹Ibid., 15.

⁵²Ibid., 19.

⁵³Ibid., 23.

⁵⁴Šašek Divjak, M., (2008: 23): „Povezujuće strukture su: sistem ulice, trgova, parkova, vodotokova, ukratko otvoreni prostor, koji povezuje sazidana područja u gradsko tkivo na nivou kompaktnog grada i gradskog IC-a.“

Sl. 19: Grad Ljubljana- IC, reka Ljubljanica s mostovima (Izvor: autor, 2014).

U svojim delima Kos (2008: 7) sugerira prvenstveno da su: konceptualne i praktične inovacije zato u „postnaftnom“ razdoblju nužne. Do promena neće doći planski i postupno, njegovo je zapažanje, te nastavlja da će rasplet verovatno biti konfliktan i sasvim sigurno neće biti postignut na najbolji način. Pitanje prirode i rečnih tokova u savremenim postmodernim gradovima je suštinski više od nostalgije. Naturalizacija urbanog prostora mora preći u novu funkcionalnu fazu. Takvo ekosistemsko razumevanje gradskih zelenih površina (odnosno elemenata) bi otklonilo parcijalno mišljenje i s tim u vezi redukcionističku obradu „prirode u gradu“.⁵⁵ Zapravo bi na taj način promišljeno sastavili to ključno pitanje savremenosti, zaključivši da planiranje oba ne može biti nezavisno jedno od drugoga i mora proticati istovremeno. Ukratko, bolje od rasprave o „prirodi u gradu“ u postmodernom globalnom svetu osmišljeno se potiče rasprava o „gradu u prirodi“, što možemo istaknuti kao optimalni planski model integracije IC-a i RP-a na primeru grada Ljubljane.

⁵⁵Ibid., 8.

2.2. Transformacije rečnog priobalja i istorijskog centra Beča

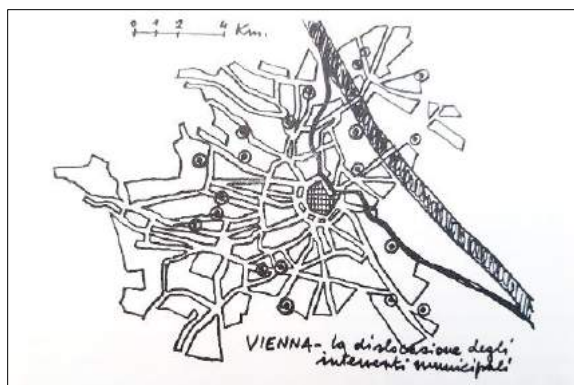

Sl. 20: Grad Beč – panorama orto-foto, IC i RP (reka Dunav s „Wienfluss“ i „Donaukanal“ (Izvor: Slike. Google, Podaci karte ©2017.), pristupljeno 7.11.2017.

2.2.1. Grad Beč, pregled razvoja grada tokom vremena

Grad Beč (Sl. 20), „Dunavski grad“ leži na obalama Dunava, 40 km od granice sa Slovačkom i njegovog glavnog grada Bratislave. Ima oko 1.867.000 stanovnika i rasprostire se na 414 kvadratnih kilometara, sa urbanom gustinom 4.000 st./km². Uprava Grada Beča posvećena je danas tome da grad uprkos brzom populacijskom i teritorijalnom rastu ostane ugodno mesto za život, te da je u njemu važno ostvariti ravnotežu urbanih sadržaja i prirode. Kao najznačajniji pregled teme za razumevanje postojećeg stanja IC-a i RP-a grada Beča ističemo planiranje urbanog razvoja, zatim kontinuirano praćenje trendova na primerima dobre prakse evropskih gradova, s kratkim presekom istorije urbanog razvoja grada Beča (Sl. 21). Problemi i izazovi IC-a i RP-a s kojima se gradovi susreću u praksi javno se prezentuju, jer je zaključeno da postoji volja i potreba za umrežavanjem srednjoevropskih gradova radi dalje razmene iskustava i pripreme zajedničkih projekata.⁵⁶

⁵⁶Sočivica, S., (ur.) 2013., Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča, p.2

Sl. 21: Grad Beč – predlog transformacije. Gradske intervencije ulaze/investiraju u poluperiferne i periferne gradske zone. (Izvor: Aymonino, 2009. *Origini e sviluppo della città moderna*, biblioteca Marsilio, Venezia, p. 49.)

Izgradnja Ringa⁵⁷ ikonički je obeležila urbanitet grada Beča, a započela je s namerom planskog širenja grada na mestu starih utvrđenja i gradskih zidina odlukom cara Franje Josipa I. iz 1857. god. Jedinstven u svojoj monumentalnosti širine 57 m, s dve aleje, otvoren je za javnost 1865. god. Duž bečkog Ringa su u periodu od 1869. i 1888. god. dovršene monumentalne javne građevine.⁵⁸ Izgradnja ovih građevina najvećim je delom finansirana prodajom materijala od srušenih fortifikacija, a između građevina nalaze se i brojni perivoji. Nemogućnost da se ukine privatno vlasništvo zemljišta, zapravo ne dopušta projektovanje celog grada, nego uslovljava rast i doterivanje samo pojedinih zona, da bi se tek tokom 20. veka zacrtali glavni pravci širenja i rasta grada, a planom obuhvatili i njegovi okolni delovi.

2.2.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

Beč je danas zeleni grad (STEP 2025, 2014: 18) jer brojna prostrana rekreacijska područja služe kao zeleni pojas duž ruba grada ili kao zelena pluća unutar grada (npr. Prater, Dunavsko ostrvo). U gusto razvijenom urbanom području postojeći trgovi, avenije, gradski parkovi i prostrana rekreacijska područja dobijaju značenje kao mesta susreta i interakcije, ali i mesta za opuštanje i beg od gradskog života. Način na koji se otvoreni prostori urbanistički oblikuju, funkcionišu i ispunjavaju različite potrebe stanovnika grada utiču na kvalitet i atmosferu

⁵⁷Radović Mahečić, D., (2004:119): „Ringstrasse – četiri kilometra dug bulevar koji zauzima raniji potez gradskih fortifikacija, rezultat je složeno nastale odluke i efikasnog izvršnog mehanizma. Master plan je izradila komisija 1859. godine, a svoj je rad temeljila na shemi arhitekta Ludwiga Forstera. Prostor je izvorno posedovala vojska, ali carskom odredbom 1857. dodeljen je gradskoj komisiji.“

⁵⁸Bečka državna opera, Prirodnjački muzej, Muzej istorije umetnosti, Zavetna srkva, Bečki univerzitet, Akademija primenjene umetnosti, Parlament, itd.

urbanog suživota. Demografski razvoj koji se očekuje u nadolazećim 20-tim godina 20. veka, donijeće nove izazove. U novim područjima grada Beča⁵⁹ i njegovom području RP-a, cilj je osigurati dovoljno otvorenih prostora i stvoriti vitalnost i urbanu raznolikost, koja karakteriše potpuno razvijene „urbane četvrti“. Takve planirane „gradske četvrti“ prvenstveno podrazumevaju upotrebu:

- mreža otvorenih prostora - otvoreni prostori u gradskim četvrtima s ciljanim intervencijama u urbanim područjima (npr. sadnja stabala, stvaranje malih parkova) i atraktivnom mrežom staza koje povezuju zelene prostore i rekreacijska područja,
- urbano zelenilo umesto klimatizacije,
- kvantitativne i kvalitativne parametre otvorenog prostora: Beč prilagođava postojeće kvantitativne parametre za osiguravanje zelenog i otvorenog prostora, te ih nadopunjuje kriterijima kvaliteta.

„STEP 2025“ prvi je Urbanistički plan Beča (Sl. 22), koji ne podleže datumu stvaranja, već stremlji u budućnost. Sve strategije, inicijative i instrumenti sadržani u planu ne temelje se samo na kritičkom pregledu trenutne situacije, već su usmereni i prema budućem scenariju. On služi kao temelj za sve buduće odluke i mere vezane uz prostorni razvoj grada.

Sl. 22: Grad Beč - modeli integracije, IC i RP, (Izvor: STEP 2025), pristupljeno 7.12.2017.

Međutim, „STEP 2025“ takođe je usmeren i prema drugim institucijama i pojedinačnim udruženjima, jer se mnoge mere mogu ostvariti samo uz saradnju:

⁵⁹Donau City, urbani centar sa heterogenom strukturom sadržaja - poslovnim zgradama 70%, rezidencijalnim 20% i kulturnim 10%, te rekreacijskim područjem. Razvojni koncept sledi EXPO - otkazan nakon referenduma 1991. god. , novi „City unutar City-a“ i Dunavskim parkom.

- nadležnih službi Gradske uprave,
- trgovačkih društava i
- drugih privatnih i javnih učesnika.

Ciljna područja predstavljaju područja koja su važna za grad kao celinu, pri čemu visoki razvojni potencijal i specifični izazovi dovode do složenih zahteva za saradnjom, te tako zahtevaju posebno blisku saradnju između privatnih i javnih interesnih grupa.

2.2.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

O aspektima „blage obnove“ grada Beča, može se primeniti mišljenje austrijskog urbaniste Leopolda Redla, po čijem je shvatanju u knjizi „Bečki model“ autora: Breit, R., Wenzler, F., Freisitzera, K., afirmativno predstavljen projekat i realizacija područja Dunava kod Beča. Novo Dunavsko ostrvo⁶⁰ prikazano je kao dobar primer političkog planiranja u Beču. Prethodni koncept Otta Wagnera (Sl. 23) predviđao je u Beču 4-5 mil. stanovnika, što je odgovaralo tadašnjem centralnom položaju Beča u dunavskom prostoru.

Sl. 23: Grad Beč – dunavski kanal – slika metropole iz doba Otta Wagnera (Izvor: Redl, Čip 4/1988 (421), p. 21)

Evropski gledano, danas je grad Beč u evropski ekstremno rubnom položaju. Tek ideje o mostu između istoka i zapada, te ideje o „Mitteleuropi“ stavljaju ga opet na pozornicu. Strukturalni problemi imaju relativno malo veze sa svim tim idejama. Kada se govori o dunavskom rekreacijskom prostoru RP-a, tzv. „Donauinsel“, ne nameće li se misao da je nestalo jedno područje između grada i ne-grada, neka vrsta slobodnog prostora za neregulisane životne pojave koje su egzistirale u senci, u tom poplavnom području, poznatom i iz literature. Da li je sadašnji regulisani rekreacijski prostor veliki dobitak za grad? Krajem osamdesetih godina 20. veka, zapažanje na tu temu izneo je Redl (1988: 21): „Ako se uzme

⁶⁰Novi Dunavski otok - Donauinsel

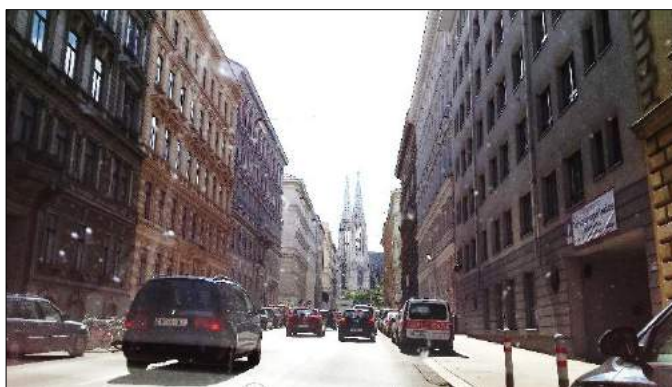
broj i učestalost posetilaca, a i stav koji većina stanovnika ovoga grada ima prema tom novostvorenom tipu rekreacije, onda je to sigurno uspeh.“ Ali drugo je pitanje, šta za kulturu grada znači nestajanje zadnjih ostataka takvog višeslojnog područja u kojemu su prirodni prostori egzistirali paralelno s industrijom, koje je od vremena regulacije u 19. veku doživljavalo spontana pre-formisanja, koje je imalo parazitarnih elemenata, koje je imalo vlastite zakone, gde su se mogle kretati problematične društvene grupe, gde su postojale forme korišćenja slobodnog vremena kakvih danas više nema. S druge strane, moglo bi se reći da celi kompleks planiranja i realizacije dunavskog prostora pojačava pojavu normiranja načina života i konzumaciju produkata industrije slobodnog vremena. U svakom gradu organskog rasta postoje problemi obnove i saniranja. U Beču ima dosta primera sanacije, cena koja je tako visoka da stanovnici zgrada u njima ne mogu ostati. Drugi je aspekt nadomeštanje čitavih uličnih blokova višom, finansijski racionalnijom građevnom strukturom. Kako je moguće uskladiti ljudski faktor s faktorom ekonomskog profita u tržišnoj privredi?

Kako je među prvima utvrdio Redl⁶¹ u Beču 60-ih i 70-ih godina 20. veka, nije bilo posebno snažnih promena građevinskih struktura zbog opadanja broja stanovnika i slabog privrednog rasta. Iseljavanjem ekološki neodrživih pogona nastaju u gradu slobodni prostori, koje građevinska industrija naravno želi odmah iskoristiti. Smatra li urbanist Redl to zgušnjavanje gradske strukture poželjnim? Redl je mišljenja i prvenstveno ističe da to nije samo problem gustine. Beč je grad koji je imao snažan rast u 19. veku i koji ima manjak slobodnih površina. S druge strane, gradski život se zbiva zbog urbanih kvaliteta. Realni problem obnove grada je u tome da smo mi, suprotno svim urbanističkim principima, stalno gradili u oblastima koja su već bila prenaseljena (Sl. 24 a,b).

⁶¹ Ibid., 23.

a)

b)

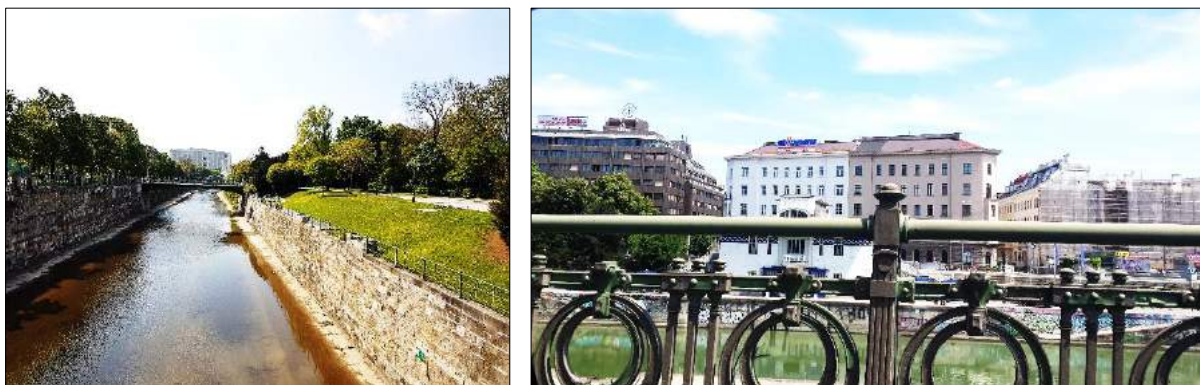
Sl. 24: Grad Beč – postojeće stanje a) Glavni trg - Trg sv. Stjepana u Beču, pogled na kuću Haas, b) pogled ka Zavetnoj crkvi-Votivkirche (Foto: autor, 2017.)

Obim gradnje je još veći nego u vreme kada nisu postojali detaljni prostorni i urbanistički planovi. Prenaseljenost sama po sebi ne bi donosila bitno pogoršanje kad bi se potrebna infrastruktura mogla po volji proširivati, što nije slučaj. Novogradnje se kvantitativno opremaju velikim trgovinskim lancima, što je drukčija ponuda od dotad postojeće mreže malih supermarketa. Može se reći da uporedo sa zgušnjavanjem struktura dolazi i jedna vrsta centralizma. Neki delovi grada neminovno ostaju izvan sfere društvenog života. Činjenica da se u strukturalnom smislu vrlo malo učinilo kako bi se gradska kvaliteta poboljšala, iako bi tu arhitektura imala bitnu posredničku ulogu. Zbog nedostatka konkretnih perspektiva dolazilo je u arhitekturi i urbanizmu 60-ih i 70-ih god. 20. veka, do oživljavanja utopija. Ako se promatra istorija teorije arhitekture, ili i sama istorija arhitekture, postoje pojednostavljeno rečeno uvek te dve struje, jedna je taj voz izvan istorije, koji dovodi u pitanje istorijske činjenice. Drugi voz vozi u prošlost. To su manirizmi, iako u opoziciji, to su fasete postmoderne. Oni su varijante iza kojih on ne vidi društvenu ulogu.⁶² Mislim da nijedna od tih struja ne doprinosi diskursu o gradu danas, niti radikalizaciji pozicija. Ne postoji ništa radikalnije u dekompoziciji grada od onog što grad sam svakodnevno čini. Onaj koji teži za istorijskim gradom, teži i za tim društvom. Danas je pozicija planera prilično neodređena, daje preciznije i zaključuje Redl, jer nema decidiranih društvenih uslova. Mišljenja je koje zagovara da će se tek u bližoj budućnosti konstituisati nadgradnja na bazi društvene situacije u koju ćemo doći na temelju ekologije. Mislim da su gradovi fiksne tačke jednog dugog razvoja, i nije slučajno što su mnogi gradovi nastali na rimskim osnovama. Postoji nešto kao permanentnost grada i ideje grada.

⁶²Ibid., 23.

2.2.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

Humano merilo i ekološki standardi su kriterijumi prema kojima Ronald Rainer⁶³ ima vrlo afirmativan stav, navodi Križić-Roban (1995: 46), a njegove stambene četvrti i urbanistički zahvati svedoče o izuzetnom maniru koji u postindustrijsko vreme brine o uređenju životne sredine i ekološkoj iskoristivosti. Nemoguće je postići primeren koncept planiranja grada bez jednog od najvažnijih kriterijuma stambenog kvaliteta – a to je kvalitet okoline (Sl.25 a,b).

a)

b)

Sl. 25: Grad Beč – postojeće stanje, a) pogled na „Wienfluss“, b) pogled na „Donaukanal“ (Foto: autor, 2017.)

Novе stambene četvrti u Beču, Rainer je zamislio poput onih starih, (Sl. 26) prikazanih na gravirama nastalima u 18. veku: IC sa sjajno raspoređenim blokovima s brojnim zelenim površinama, sve odlično proporcijski i nadasve humano. Gradskim planiranjem nije predviđeno da se sav kapital slije u dve – tri ulice, već je ceo grad ravnomerno osenio poboljšanje životnih i radnih uslova.

⁶³Ronald Rainer 1958. god. zadužen je za temeljni koncept urbanog razvoja Beča, i to u trenutku kad je prepoznat kao jedan od važnijih austrijskih arhitekata moderne.

Sl. 26: Grad Beč – panorama, a) pogled na IC unutar Ringas „Wienfluss“ i „Donaukanal“ (Izvor: STEP 2025), pristupljeno 2017.

Njegova ideja racionalne decentralizacije jedna je od esencijalnih u razumevanju različitosti bečkih gradskih celina koje nisu privilegovane u odnosu na prigradske delove, koji su postali sastavni deo gradskog tkiva zahvaljujući činjenici da je u njih Rainer razmestio brojne preko potrebne sadržaje. Rainer je bio uveren kako svaka gradska zajednica gradi svojevrsnu ljusku – što će reći grad kao zaštićeno sklonište, a posao gradskog planera je da tu normalnu ljudsku potrebu usmeri prema vlastitim oblikovnim idejama, ne boreći se protiv nje. Prema njegovom shvatanju grad je organizam koji se neprekidno razvija, i to razvijanje treba mu dozvoliti.

Kao dodatak istraživanja grada Beča na austrijskom iskustvu naveden je primer iz Graca (Fischer, 2008:1) s pozitivnim kontekstom integrisanja IC-a i RP-a. On treba da posluži kao uzor za događanja na relaciji prestonica i drugi gradovi (EPK: Ljubljana-Maribor, Zagreb-Rijeka, Beograd-Novı Sad). Pozitivna iskustva glavnog grada jedne evropske države prenose se i na nacionalnu mrežu gradova, što se uzročno-posledično manifestuje kao fragment pozitivnih događaja urbanističkog stvaralaštva prve polovine 21. veka. Poseban doprinos na relaciji Beč - Grac je u ostvarenju „prelivanja“ s razine prestoničkog karaktera na drugi grad, ali i obrnutom smeru. Stoga se ne može govoriti samo o uticaju bečke arhitekture na Grac, nego i obrnuto, jer upravo takvi procesi pripadaju afirmaciji savremenog urbanističkog uređenja. Relevantan je opisani uzorak na primeru evropskih velikih manifestacija⁶⁴ održane u Gracu i građevine Kunsthaus „Friendlyalien“ na kojem je jedan od autora, Fournier (2003: 20) uočio sledeće: „Kad smo počeli s radom, bili smo svesni činjenice da postoje dva načina pristupa: (modela, op.a.) projektovanju muzeja. Jedan način je ikoničan, s izrazito snažnom pojavnošću kao u Bilbao, a drugi način sledi ideju anonimnog funkcionalnog hangara koji

⁶⁴EPK - Evropska prestonica kulture, 2003: Grac

ostaje neutralan. Želeli smo postići hibrid, pri tome pazeći da ne zapadnemo u klopku jednog ili drugog. Napravili smo kuću s naglašenim ikoničnim kvalitetom, ali to se dogodilo naknadno.“ U tom delu vidi prvenstveno Cook (2003: 20) da je kolizija bitno drugačija nego u muzeju u Bilbao,⁶⁵ koji je više herojski. Kunsthaus ne doživljavam kao herojski, on je samosvojan i nestašan u gradu koji je prepun samosvojnih i nestašnih stvari. Ali gradnja javnih zgrada koje se koriste za posebne događaje i posebno fokusirane prilike, koje imaju posebne skrivene strane, to se, siguran sam, treba nastaviti. Pogotovo na lokacijama IC-a, kao što je ona na kojoj se nalazi Kunsthaus. Sama lokacija je posebno važna. Ona je izvanredna, pripada starom delu centra grada, okružena zelenilom.⁶⁶ Fournier konstatuje i daje preciznije: „Moduli i rasteri su samo alati generacije s početka veka. Postoji jedan bitan razlog zašto se muzeji i dalje grade.⁶⁷ Dobar primer za to je Tate Modern u Londonu, izgrađen s druge strane reke Temze što je bio najinteligentniji način da se podstakne investiranje u to područje. Mnogo je takvih primera i upravo identična stvar se događa u Gracu. Deo Graca sa zapadne strane reke oduvek se smatrao lošijim, od drugorazredne važnosti. Univerzitet, gradska skupština, muzeji – svi oni su smešteni s druge, buržajske strane, dok je ova, s kolodvorom, neka vrsta četvrti „crvenih fenjera“. Dakle političari su svesno odlučili da je ovo pravo mesto da se uspostavi veza sa drugom stranom grada.“⁶⁸

⁶⁵Cook, P., (2003:20): „Verujem da možete proširiti tehnologiju, proširiti granice, proširiti i umetničke i organizacijske tehnike, ali osnova leži u onom što je uobičajeno, u onome što možete kupiti u lokalnoj prodavnici alata.“

⁶⁶„Dunavska desna i savska desna obala u Beogradu, savska leva obala u Zagrebu i dravska desna obala u Osijeku.“ (op.a.)

⁶⁷Fournier, C., (2003:20): „Političarima su muzejske zgrade relativno jeftin način urbane obnove zanemarenih delova grada. Muzeji su znatno jeftiniji za izgradnju i održavanje od, recimo, opere, manje su elitistički i bitno su dopadljiviji javnosti.“

⁶⁸ Ibid., 25.

2.3. Transformacija rečnog priobalja i centra Bratislave

Sl. 27: Grad Bratislava - panorama orto-foto, IC i RP (reka Dunav) (Izvor: Slike. Google, CNES / Airbus, Digital Globe, Podaci karte ©2017. Google), pristupljeno 7.11.2017.

2.3.1. Grad Bratislava, pregled razvoja grada tokom vremena

Pregledom urbanog razvoja i planiranja grada, prikazom trendova na primerima gradova Ljubljane i Beča, te pregledom projekata urbanog razvoja grada Bratislave (Sl. 27) sagledali smo probleme i izazove IC-a i RP-a s kojima se gradovi susreću u praksi. Jedno od ključnih pitanja su trenutni izazovi i ciljevi urbanističkog razvoja, uz korespondenciju osnovnih informacija o IC-u i novim urbanističko-arhitektonskim projektima RP-a na Dunavu.

Sl. 28: Grad Bratislava – panorama, Fotografija Bratislave iz 1960-ih god. (Izvor: Sočivica, S., (ur.) 2013. Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča)

Grad Bratislava (Sl.28), pokriva teritoriju od približno 368 kvadratnih kilometara, s urbanom gustom 1159 st./km² i smešten je u jugozapadnom delu Slovačke, u podnožju Malih Karpata i na Dunavu koji teče kroz Bratislavu sa zapada na jug. Bratislava ima približno 460.000 stanovnika (popis 2006). Centar Bratislave, stari grad (Stare Mesto), čini mala istorijska gradska jezgra i na nju su organski nadovezane četvrti koje su u srednjem veku činile okolno

predgrađe.⁶⁹ Nakon rušenja utvrđenja u 18. veku usledilo je prostorno širenje. Redovna usluga prevoza parnim brodom na Dunavu započela je 1818. god.; 1848. god. grad je spojen na železničku mrežu i tako povezan s Bečom. Nakon Prvog sv. rata, Bratislavu je obeležio veliki priliv stanovništva, te su tada nastale velike fabričke četvrti. Taj razvoj se nastavio i nakon Drugog sv. rata, brojna sela su integrisana i započela je arhitektonska i industrijska modernizacija. Sa mnogih su područja nestale drevne građevine na čijim su temeljima iznikle nove.⁷⁰

2.3.2. Strateški pravci razvoja rečnog priobalja i istorijskog centra: zaštita ili razvoj?

Kao rezultat političkih i privrednih promena posle nezavisnosti Slovačke 1993. god., prostorni razvoj grada sve više su preuzimali privatni investitori. Jedno od ključnih pitanja urbanističkog razvoja Bratislave leži u ponovnom razvoju „napuštenih“ lokacija oko starog gradskog jezgra. Nakon 1989. god. ta su područja i građevine uglavnom bile prodane privatnim investitorima, čime je grad izgubio dragocene razvojne zone u blizini IC-a. Ključni zadatak budućeg prostornog razvoja je poboljšati prostorni i funkcionalni kvalitet grada. To se može postići jedino poboljšanjem privlačnosti otvorenih prostora u centru grada.⁷¹ Izvorno je Bratislava bila povezana s Dunavom šetalištem i parkovima na obali reke. Međutim, tokom 20. veka grad je postepeno postao odsečen od Dunava zbog radova na reci, izgradnje satelitskog grada Petržalka i izgradnje „Novog mosta“, tako da su šetališta uz reku skraćena, a novi obalski nasipi zaklanjaju pogled na reku (Sl. 29). Posljednjih se godina sve više napora usmerava na poboljšanje tog dela grada.⁷²

Sl. 29: Grad Bratislava - geneza grada (Izvor: Sočivica, S., (ur.) 2013. Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča p.4.)

⁶⁹Sočivica, S., (ur.) 2013., Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča, p.4

⁷⁰Ibid., 4.

⁷¹Ibid., 5.

⁷²Ibid., 6.

Bratislava je poznata i kao "lepotica na Dunavu", ali arhitekti su tek pokušali povezati i „napojiti“ svoje projekte na reku Dunav, kao što su to činili u nekim evropskim zemljama ili svetu. Donedavno, u području ispod dvorca, Bratislava nije imala nastavak u obliku kontinuiranog urbanog razvoja završenog na području „Fajnorove obale“, a neurbanizovana zona od „Starog mosta do današnjeg Apollo mosta“ predstavljala je samo neiskorišćene prostore. Situacija se značajno promenila izgradnjom dva najsavremenija polifunkcionalna kompleksa, pod nazivom „Eurovea“ i „River Park“, koji se završeni na RP-u Dunava. I njihovi investitori i arhitekti-autori planom su pretpostavili da će se proširiti centar grada od istorijskog jezgra (IC-a) do reke (RP-a), što će učiniti da Dunav u budućnosti inspiriše gradski život i veru u grad. Dodatni izazovi urbanističkog razvoja uključili su sledeće pretpostavke:

- Uklanjanje funkcionalnih praznina i poboljšanje javnih prostora i rekreativnih područja.
- Revalorizaciju lokacija u središtu grada i aktivan razvoj „napuštenih“ lokacija (uglavnom bivših industrijskih zona).

To je rezultiralo razvojem projekta „Eurovea“ na području na kojem se nalazi stara rečna luka, „napušteno“ gradsko područje uz IC, s namerom da se grad ponovo približi reci i da Dunav opet postane živ za stanovnike.

2.3.3. Intenzitet i karakter promena: umerena ili radikalna transformacija?

Kako bi spoznaja o intenzitetu i karakteru promena koje su usledile bila potpuna, detaljnije su predstavljena dva projekta neposredno nakon njihove izgradnje. U postindustrijskoj zoni u Pribinovej ulici, završen je novi multifunkcionalni kompleks „Eurovea“.⁷³ Značenje nove zone za Bratislavu i čitavu Slovačku treba da bude ime stvoreno kombinacijom riječi Europa i Vea (način). Međutim, kompleks nije samo arhitektonski ulaz u Evropu. Zbog svoje strateške lokacije, u blizini IC-a, ima ambiciju da postane i novi centar Bratislave. Da li će ova ambicija biti ispunjena pokazaće najbliža budućnost. Za sada sve ukazuje na to da bi se namera mogla postići. To se posebno dokazuje jasnim i ujednačenim urbanističko-arhitektonskim ansamblom sa centralnom masom staklene zgrade "oblika jajeta" na uglu, funkcionalnom

⁷³ Izvor: <http://uzemneplany.sk> (korespondencija: sonascepan@gmail.com), pristupljeno 13.08.2017.

raznolikošću,⁷⁴ odgovarajućom skalom i kvalitetom realizacije. Postojećem IC-u Bratislave i dalje nedostaje tipičan poslovni bulevar. Tu ulogu namerava ispuniti Pribinagalleria⁷⁵ (nazvan po knezu Pribinu) - šoping područje pod stalnim staklenim šetalištem, u okruženju dizajniranom da podseti na atmosferu IC-a grada. „Pribinagalleria“ ima ambiciju da postane budući nadregionalni trgovački centar. Urbanizam je igrao mnogo važniju ulogu u dizajniranju zone Euroveia od arhitektonskog egzibicionizma.⁷⁶ Uloga autora bila je da okupi postojeći gradski IC i RP uz reku Dunav, koja je godinama bila, u zoni Pribinova ulice, osiromašenog gradskog života. Investitori planiraju da nastave sa ovim konceptom jer je on u skladu sa vizijom grada koja podrazumeva obnavljanje dugo zanemarene zone gde su žive trgovačke ulice, koje su u Bratislavi skoro nestale. Veliki benefiti ovog kompleksa su velikodušno dizajnirani javni prostori za izgradnju grada,⁷⁷ gde je investitor izvršio prodaju zemljišta. Njegov zadatak je bio da unapredi definisane funkcije koje proističu iz „zelenih studija“ koji datiraju iz 1989. god. U suštini, međutim, on je redefinirao funkcije zona kako bi zadovoljio nove potrebe urbanog života.⁷⁸ Podjednako važne su i masovne analize šireg dela Bratislave, posebno njenog IC-a. Od lokalnih specifičnosti izdvajamo celokupan dizajn kompleksa baziran na dizajnu lokalnih arhitekata, zasnovan na interdisciplinarnom timu stručnjaka. Saradnja sa inostranim stručnjacima pokazala je mnoge razlike između mentaliteta i razmišljanja ljudi iz drugih zemalja, kao i zakonodavne razlike. Neuobičajena upotreba javnih prostora ogleda se u nameri da se izgradi tzv. „Otvoreni centar za fitnes u parku“ - koji će biti vremenski otporan objekat za vežbanje (Sl. 30 a,b).

⁷⁴Međunarodni tim arhitekata predložio je i stanove u Euroveiu da kreiraju novi životni standard. Nakon završetka stambenih objekata u kompleksu je izgrađeno 235 luksuznih stanova. U sklopu „Sheraton Bratislava Eurovea“ ima ambiciju da postane najraznovrsniji centar kulture, stanovanja i rada u Slovačkoj. Iz tih razloga hotelu nedostaje i nužan je urbani kompleks.

⁷⁵Svojom veličinom i sadržajem od 200 novih trgovina, s ukupnom površinom od 60.000 m² – raznolike strukture stanara i raznovrsnosti ponude namenjeni su maksimiziranju potencijala ovog „novog bulevara“ lociranom u centru grada.

⁷⁶Izvor:<https://www.asb.sk>, pristupljeno 13.08.2017.

⁷⁷Kaliski, B., (2017): „To je primer dobrog pristupa Vlade, zajedno sa spremnošću investitora da se odrekne relativno velikog prostora za dobrobit javnih zona.“ (<https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

⁷⁸Varga, M., (2017): „Primarni predlog je zasnovan na naporima da se stvori nova oblast, koja bi odgovarala proporcijama Starog grada i sačuvala svoju atmosferu.“ (<https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

a)

b)

Sl. 30: Grad Bratislava – postojeće stanje, RP pogled od Eurovea centra, a) nizvodno i b) uzvodno ka reci Dunav (Foto: autor, 2010.)

Projekat „Eurovea“ zamišljen je kao savremeni trgovački, poslovni i stambeni centar za razonodu. Njegovo središte čini prostrani trg na kojem se nalazi Slovačko nacionalno pozorište. Pored njega nalazi se šetalište uz obalu Dunava (Sl. 31) koje je nadopunjeno sa novih, P= 2 Ha, prostranim parkom uz reku s panoramskim mostom koji izbija preko vode. Projekat je završen 2010. god.

Sl. 31: Grad Bratislava – postojeće stanje, pogled ka Eurovea centru i Dunavu, „International Trade Centre Bratislava“ (Foto: autor, 2010.)

Celi kompleks u budućnosti će biti proširen pod nazivom „Eurovea 2“⁷⁹ i podeljen je u slobodnostojeće zgrade⁸⁰ kako bi nastavio u nesmetanom povezivanju sa IC-om i Dunavom.

⁷⁹ „Eurovea 2“ u pokazateljima, danas se rasprostire na 4, 6 Ha, po širenju na 8,5 Ha, trgovački centar je P=59 000 m², nakon izgradnje druge faze 84 000 m², sa javnim parkom P=0,84 Ha, na 1,5 Ha i promenadnim delom P=1,7 Ha, a nakon dovršenja 2,3 Ha. (Izvor: <https://reality.etrend.sk>), pristupljeno 02.05.2017.

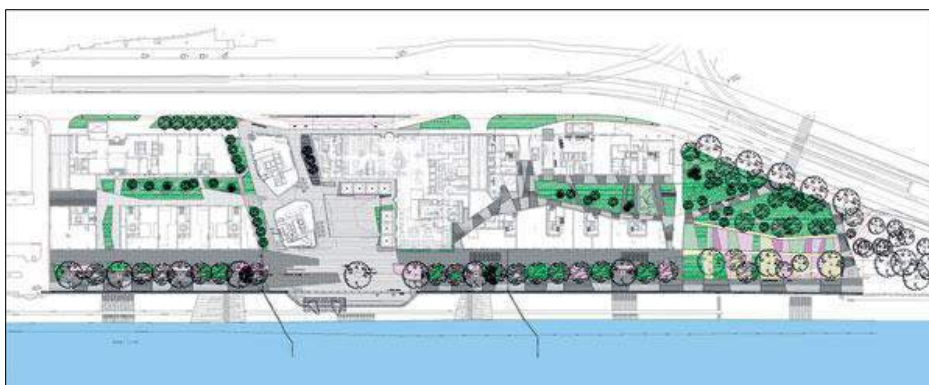
On razvija dalje već uspostavljenu mrežu i uzima u obzir karakter okolne gradske strukture. Sa „Eurovea“ RP-e Bratislave pre nekoliko godina je vraćeno u život, a druga faza „Eurovea 2“ samo podržava i poboljšava ono što je veoma popularno kod stanovnika u ovoj oblasti Bratislave, smatra Korbačka. Nedovršen predlog, rekao je on, podržava Dunav kao značajan fenomen urbanizacije formiranja Bratislave, uglavnom negujući obalu i podsticanjem širokog spektra razonode i sportskih aktivnosti u neposrednoj blizini reke. Bratislava dobija sportsku zonu, trgovine, usluge, mogućnosti za zapošljavanje, igrališta i širok spektar ugostiteljskih objekata. Traženo šetalište biće prošireno na Apollo most. „Eurovea“ treba da bude dobro povezana sa gradom. Predlog je pored proširenja bulevara Pribinova i idejnog rešenja javnog prevoza, priključenje novih biciklističkih puteva na postojeće mreže i dodavanje staza za pešake. Izgradnjom dva najsavremenija polifunkcionalna kompleksa, pod nazivom „Eurovea“ i „River Park“, trebalo bi da se stvore uslovi inter-konekcije u zoni RP-a za stvarno ispunjenje vizije Bratislave kao "grada na Dunavu". Cilj svih ovih aktivnosti je da se stanovnicima Bratislave omogući prilaz Dunavu i na široj osnovi aktivno korišćenje njenog RP-a, objašnjava filozofiju projekta Korbačka, (2017).

Očekivani projekat „River Parka“ u Bratislavi na levoj obali Dunava je završen.⁸¹ Njegova izgradnja započela je 2006. god., ali se tokom implementacije promenila uglavnom u kontekstu promena tržišne situacije, odakle su zasnovani zahtevi investitora na ukupan ishod projekta. Originalni urbanističko-arhitektonski koncept holandskog arhitekta Erica van Egeraata pretrpeo je brojne promene (Sl. 32) , ali je očuvana originalna ideja - održavanje projekta kao nastavak grada.⁸²

⁸⁰Korbačka, P., (2017): "U blizini se planira izgraditi neboder kao značajan orijentir, koji će imati 46 spratova“, objašnjava detalje projekta Korbačka, P., vlasnik kompleksa. Sa visinom od 168 metara, trebalo bi izgraditi prvi-najviši neboder u Slovačkoj.“

⁸¹ Izvor:<https://www.asb.sk>, pristupljeno 13.08.2017.

⁸²Bouda, P., (2017): "To nije bilo naselje ili mega-koncept arhitektonske jedinice, već multifunkcionalni centar, projekat koji je trebalo da bude u skladu sa prirodnim rastom grada. Zbog toga se „River Park“, kao i grad, sastoji od blokova određene veličine koji dolaze od različitih arhitekata."

Sl. 32: Grad Bratislava – pregledna situacija River Park, Kempinski Hotel (Izvor: <https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

Lajtmotiv projekta u Bratislavi i multifunkcionalnog kompleksa „River Park“ bio je da se stvori živo i atraktivno mesto na reci, koje pruža nove mogućnosti i oblikuje svoju raznolikost zgradama.⁸³ Namera investitora bila je da skrene u „gradski organizam“ reku Dunav i na taj način stvori uz atraktivan nasip urbanističko-arhitektonsko urbanu strukturu. Rezultat toga je mirni stambeni prostor okrenut ka Dunavu, koji se smenjuju sa administrativnim i komercijalnim zonama i kao zonom pružanja usluga. Visina izgradnje kulminira od zapada ka istoku (od Lafranconi do centra grada) i od juga ka severu (od reke do puta i brda). Na osnovu idejnog projekta,⁸⁴ je tim slovačkih arhitekata i građevinskih inženjera izradio projekat kompleksa, koji je nastavak "grada u gradu". To ne bi trebalo da bude rešenje, bilo kakve izgradnje izdvojenog urbanističkog mega koncepta, već bitan multifunkcionalni projekat gradskog centra u skladu sa prirodnim rastom grada. Zato se „River Park“, kao i postojeći grad, sastoji od blokova koji dolaze od projekata različitih arhitekata. Spoljašnjim dizajnom postepeno se završava celo područje – postavkom skulptura poznatih umetnika, gradske komunalne opreme i fontana na trgu. Šetalište na obali, sa svojom svojstvenom atmosferom i blagostanjem, postaje iskorišćeno javno mesto za relaksaciju za Bratislavu i posetioce glavnog grada. Ono što je realizacija „Eurovea“ nagovestio, nakon njega „River Park“ je razvio kao još jedan „slajd u mozaiku panorame“ moderne i multifunkcionalne obale Dunava. Ovo je jedan od planiranih savremenih načina za poboljšanje kulturnog i društvenog života, arhitekture i urbanizma grada Bratislave. Četiri nadzemne strukture - blokovi – razlikuju se

⁸³ Izvor: <https://www.asb.sk/architektura/stavby/bytove-domy/river-park-priblizuje-bratislavu-k-dunaju>, pristupljeno 02.05.2017.

⁸⁴Holandski arhitekt Erick van Egeraat dao je River Parku planirano lice, na način da je odredio broj objekata i njihovu podelu u blokovima.

po karakteru i funkciji. Projekat je odgovorio na period krize, i stoga ne ostaje samo prvobitno namenjen dizajnu RP-a. Do danas „River Park“ izdao je više od 85% kancelarijskog i poslovnog prostora i prodao više od 78% stanova. Period krize uticao je na realizaciju i metodu završavanja rezidencija i tako se postavio novi standard, koji je odgovorio na izmenjeni stav kupaca. "Sve promene su napravljene na osnovu kompatibilnosti dvaju naizgled nepovezanih elemenata - ekonomije rada i njegove jedinstvenosti. Jedinstvenosti ne samo u smislu estetske ravnoteže i povezivanje sa okruženjem, ali posebno s naglaskom na izbor ponuđene robe i usluga u odnosu na kupca (Posetilac)", kaže Andrej Lang, generalni direktor kompanije Diversified Retail, i. s., koja upravlja poslovnim prostorom „River Park“ (Sl. 33 a,b). Po završetku „Vidrica i Zuckermantla“, prestonica Bratislava imaće prijatno šetalište uz RP-e.

a)

b)

Sl. 33: Grad Bratislava - Multifunkcionalni kompleks „River Park“, odnos između a) morfologije zemljišta, b) izvedenih volumena (Izvor: <https://www.asb.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

Na levoj obali Dunava karakteristična silueta postala je područje: „Eurovea“ i „River Park“, dok investitor nastavlja izgradnju područja „Zuckermantel“.⁸⁵ Ovo je nekada bio rejon Bratislave, koji zaista ima bogatu istoriju, a prostor je izgrađen do 70-tih god. 20. veka. Veliki prosperitet počeo je 1713. god., kada je opštini odobreno tržišno pravo. Iz Austrije i drugih nemačkih regija, ovde su se preselili novi stanovnici, izgrađene su nove ulice. Uprava grada želi da iskoristi lokacijske prednosti, jer ova lokacija nije iskoristila svoj potencijal već dugi niz godina. Neizostavan deo atmosfere susedstva⁸⁶ biće posao investitora. Javni prostor će biti više od polovine ukupne površine. Mesto u „Zuckermantli“ (Sl. 34) naći će parkovi i

⁸⁵ Izvor: <https://www.aktuality.sk>, pristupljeno 02.05.2017.

⁸⁶ Krajnakova, K., (2015): „Nova urbana oblast u kojoj je i dvorac, zahvaljujući međusobnom odnosu stambenog, poslovnog i maloprodajnog prostora na raspolaganju građanima i turistima trebala bi živeti 24 sata dnevno.“

prirodno zelenilo, ulice i trgovi. Bivši glavni arhitekta grada nije toliko optimističan u vezi sa projektom Zukermandela.⁸⁷ "Ovaj projekat, kao što je River Park, po mom mišljenju je previše materijalan, preplavljen, bez arhitektonske elegancije. Mislim da će prilično ozbiljni problemi uglavnom dovesti do orijentacije koja prevladava tamo - sever-jug ", rekao je arhitekta Šlecht, (2015).⁸⁸

Sl. 34: Grad Bratislava – panorama, područje „Zuckermandel“.

(Izvor: <https://www.aktuality.sk>), pristupljeno 13.08.2017.

2.3.4. Kriterijumi i vrednosti integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

Kako se promenila bratislavska dunavska obala? Mnogi evropski gradovi koji leže na obalama reka, a često i mnogo manje veličanstvenih od Dunava, koriste svoju reku u potpunosti.⁸⁹ Dunavski nasip u Bratislavi i RP-e, međutim, pripadao je donedavno, onim delovima grada koji, kao da nisu deo „centra kapitala“ glavnoga grada. U poslednjih nekoliko godina ova situacija se promenila, s izgrađenim novim zgradama u velikim prostornim kompozicijama, rekonstrukcijama i mehanizmima za zaštitu od poplave koji predstavljaju novo lice grada prema obali Dunava. Domaći stanovnici grada Bratislave međutim naučili su da vide obalu Dunava, samo kada putuju preko mosta na drugu stranu reke. Ali i grad Bratislava mora takođe biti u stanju da pokaže svoju vrednost prema Dunavu (Sl. 35). Uistinu, grad uvek treba da bude svestan kako izgleda sa njegove reke.

⁸⁷Izgradnja je počela sa polugodišnjim odlaganjem, jer su se radi građevinskih i aktivističkih protesta kasnije dobile potrebne dozvole.

⁸⁸Šlecht, Š., (2015): „U kontekstu planirane izgradnje od PKO do Lafranconi, projekat je to koji uništava prvobitnu prirodu ovog dela RP-a i razmere ove lokacije.“

⁸⁹ Izvor:<http://www.uzemneplany.sk>, pristupljeno 13.08.2017.

Sl. 35: Grad Bratislava – postojeće stanje RP, pogled od Europea centra ka putničkom pristaništu u IC-u (Foto: autor, 2010.)

Glava III: Morfogeneza priobalja industrijskih gradova u periodu od 1960. do 2020. godine

3.1. Studija slučaja 1: Beograd

Sl. 36: Grad Beograd – mural na kući pored Dunava iz 1717. god. „Belgrad ober; Grad Ulm, Nemačka, Georg Bosch 1954. god., restaurirano kao sećanje na grupne transporte Dunavom (1664-1718). (Foto: autor, 2017.)

3.1.1. Istorijski pregled razvoja grada Beograda

U prošlosti urbanističkog planiranja Beograda⁹⁰ (Sl. 36) poznati su nam brojni primeri generalnog prostornog uređenja. Delovi Beograda van grada u šancu, bili su regulisani i pre generalne regulacije. Tako je 1834. god. Knez Miloš Obrenović usvojio plan regulacije naselja Savamala i Palilule, čiji su autori austrijski inženjeri, sa jasnom parcelacijom i uličnom matricom na koju bi se oslanjali novi blokovi grada. Retrospektivni prikaz planova grada u poslednjih 140 godina, po shvatanju Šećerova (2012: 164), može se podeliti u sledeće periode:

- Period do pred Prvi sv. rat, nadovezujući se na plan iz 1834. god., koji je regulisao delove grada van šanca (tadašnju periferiju, a današnji širi centar, Vračar) kojim je ostvarena osnova za razvojne aktivnosti u budućnosti. Zahvaljujući predlozima sadržanim u planu i danas postoji osnova za područje centralne zone Beograda (Stari Grad).

⁹⁰ Grad, pokriva teritoriju urbanog područja od približno 360 kvadratnih kilometara, sa urbanom gustinom 3.425 st./km² i ima približno 1.233.796, stanovnika (2011. god. popis). Područje uticaja od približno 3.222 kvadratnih kilometara, sa urbanom gustinom 515 st./km² i ima približno 1.659.440, stanovnika (2011. god. popis).

- Period neposredno pred početak Prvog sv. rata. Godine 1912. Alban Šambon realizovao je plan varoši Beograda, tzv. Šambonov plan u pozadini balkanskih ratova, koji ostavlja dubok trag u današnjoj prostornoj organizaciji Beograda, naročito u centralnim zonama.
- Period između Prvog i Drugog sv. rata, (Beograd je glavni grad države Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije).
- Period nakon Drugog sv. rata, od 1945. god. do kraja 2000. god., (Beograd je glavni grad države FNRJ, SFRJ i SRJ).
- Period od 2000. god. do danas, kao tranzicijski period. (SCG 2003-2006, Republika Srbija)

Planiranje grada, postaje danas još kompleksnije i osetljivije pitanje. Geneza nastanka modernog Beograda događala se periodično i dominantno je determinisana različitim društvenim sistemima. Svi ovi faktori imali su direktne posledice na sistem planiranja.⁹¹

Planovi nakon Drugog sv. rata i 1945. god. nisu puno koristili prethodna pozitivna i negativna iskustva, već kreću od početka, bez kontinuiteta rasta grada iz prošlosti.⁹² Nakon Drugog sv. rata, obnova i nova izgradnja grada bila je prioritetnija od dugotrajnog razmišljanja o idealnim razvojnim pravcima. Posle perioda obnove, krajem 50-ih god. 20. veka tj. koncipirana je celovita ideja izgradnje Novog Beograda, te je ustanovljen pravac širenja grada na levoj obali Save. Istovremeno je zapostavljen razvoj za područje starog Beograda. Doba socijalizma donosi strukturne promene u planiranju, kako na nivou Republike, tako i u samim gradovima.⁹³ Bogat planski opus Beograda u ovom periodu, iako ograničen jakim usmerenjima sa nacionalnog nivoa, susretao se veoma dinamično sa brojnim promenama. Urbanističko planiranje Beograda u to doba vrlo je dinamično, jer je nastupilo vreme demografskog pritiska, širenja i rasta perifernih delova grada, kapitalne izgradnje, promene privredne strukture i otvaranja prema širem okruženju. Ključne promene nastaju u drugoj polovini 20. veka, između 1960. god. i 1980/85. god. kada Beograd dobiva današnji oblik. Tranzicijski period u Srbiji, kao posledica promena društvenog sistema i celokupnih promena

⁹¹ Ibid., 175.

⁹² Ibid., 169.

⁹³ Ibid., 176.

u Evropi s kraja 90-ih god. prošlog veka, nastupio je sa decenijom zakašnjenja u odnosu na okolne zemlje. Decenija između 1991. i 2000. god. menja u velikoj meri zauzetu poziciju Beograda u prethodnom periodu. Proces izrade strateških planova gradova danas, u tranzicijskom periodu, trebalo bi da usledi prema akcijskom planu Šećerova⁹⁴:

- Proces izrade strategije plana, kojim se usmerava na analizu problema i sagledavanje realnih načina za njihovo rešenje.
- Uključenje kompleksne procedure izbora odgovarajuće koncepcije.
- Određivanje mera i instrumenata za njenu realizaciju, prioritetne projekte i načine kontrole i procene samog procesa, neku vrstu nadzora nad planom.

Opisani uzorak značajan je za razvojne strategije velikih gradova, koje naglašavaju njihovu projektnu orijentaciju u budućnosti.

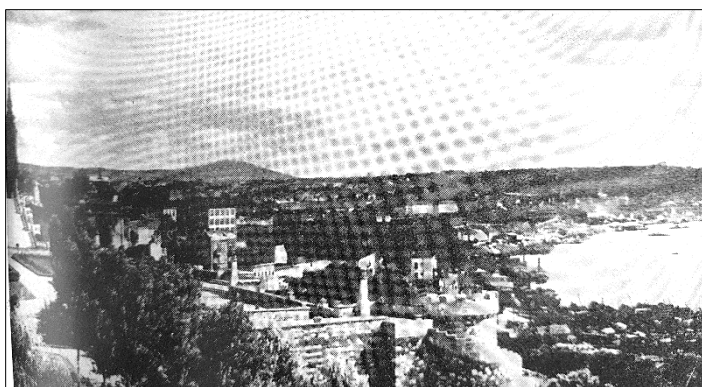
3.1.2. Period do pred Prvi svetski rat

Topografske karakteristike grada Beograda imaju ključnu ulogu u celovitom oblikovanju prostora. Prema Kovačeviću, B, S. (1983: 12): „Grad se formirao na granici ogromne evropske ravnice i okružen dvema velikim rekama. Nadmoćno je gledao niz Panonsku niziju, zbog toga je i formiran na završetku grebena iznad ušća Save u Dunav. Ukupno gradsko tkivo ne razvija se severno od Dunava, a između Dunava i Save tek od 1945. god. Greben koji počinje od Kalemegdana i otprilike se pokriva sa trasama (Bulevara revolucije⁹⁵ i Ulice proleterskih brigada⁹⁶) neosporno je geometrijski i topografski centar grada. Padanje terena od grebena prema Dunavu i prema Savi (Sl. 37 a,b) nije (fizičkom strukturom) naglašeno, pa ni toliko razmatrani silazak Beograda na reke nema dovoljno opravdanja.“

⁹⁴ Ibid., 227.

⁹⁵ Bulevar kralja Aleksandra (sadašnji)

⁹⁶ Krunska ulica (sadašnja)

a)

b)

Sl. 37: Grad Beograd – panorama, a) sa terase Starog grada, b) na terasu Starog grada, spada među najlepše u Beogradu usprkos neuređenosti savske padine. (Izvor: Foto „Putnik“, Beograd, Generalni urbanistički plan 1950, izdanje izvršnog odbora N.O. Beograda 1951.)

Dalje navodi⁹⁷ da se kod urbanog oblika, kao važnog elementa ili šire urbane morfologije, kompozicije i slike grada, izdvaja se dva osnovna porekla urbanih oblika Beograda:

- prvi, koji direktno proizlazi iz komunikacijskog pristupa gradu,
- drugi, element je oblikovanja samog po sebi.

Jedna od osnovnih vrednosti „l’art urbaine“ je formiranje pravaca i dominantni (u skladu sa važnošću koju dajemo ulici). Beograd je uglavnom svoje topografske, prirodne pravce obesnažio sadržajem zgrada u tim ulicama. Tu spadaju u prvom redu ulica (velikog pada i širokog profila) Kneza Miloša, a još više Nemanjina ulica, koja se završava zgradom Glavne železničke stanice. Još prema planu iz 1840. god. na ukrštanju Nemanjine i Ulice Kneza Miloša formiran je skup reprezentativnih administrativnih zgrada državne vlasti. Kovačević⁹⁸ smatra da je urbanom obliku komplementarna i mentalna slika prostora i grada. Izazovno ili ne podvizima urbanizma moderne, danas je neophodno sagledavati prostor i mentalnim, a ne samo fizičkim parametrima. Iako na prvi pogled ne-direktno vezano za urbani oblik, čini nam se da istrošenu „ideju o gradu po meri čoveka“ treba vratiti u život.

3.1.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata

U daljem delu istraživanja navodi se, za primer, jedan od vrhunaca gradnje prostornih kompozicija u IC-u, u periodu između dva sv. rata, po pitanju urbanističkog razvoja grada

⁹⁷ Kovačević, B, S. (1983: 13)

⁹⁸ Ibid., 14.

Beograda. Protok ideja kao i njihov odnos i uticaj u urbanizmu i arhitekturi, između tadašnjeg Zagreba i Beograda, uglavnom se kretao od Zagreba ka Beogradu, a vrlo malo u drugom smeru, tvrdi Manević (1983: 31). Konkursni projekti zagrebačkih arhitekata predstavljali su primere čistog „internacionalnog stila“ u krugu beogradskih modernista. Savremenik Branislav Marinković⁹⁹ o tome novodi: „Mi smo im zavideli - ali mi nismo mogli tako da radimo – kod nas to jednostavno nije išlo.“ O ovoj pojavi postoje različite teze kao o: „tiraniji prestonice“, zatvorenosti zagrebačke i otvorenosti beogradske sredine, zatvorenost ljubljanske sredine kako u Zagrebu tako i u Beogradu, i „naturanju evropske kulture“, te zaostalosti balkanskog i orijentalnog Beograda. U tom periodu dogodila se jedna važna manifestacija stručnog zajedništva, pod nazivom Prva izložba jugoslovenske savremene arhitekture, održana početkom 1931. god. u paviljonu „Cvijeta Zuzorić“ u Beogradu (Sl. 38).

Sl. 38: Beograd - Plakat za izložbu, Jugoslovenske savremene arhitekture, (Paviljon Cvijeta Zuzorić, 18.-26. februara 1931.) (Izvor: Manević, Z., 1983. Zagreb – Beograd 1912-1941. Čip, 10/1983 (367), Zagreb, p.31)

Tadašnji kritičari Đurđe Bošković i Branko Maksimović, zagrebačke autore nisu dočekali sa oduševljenjem za razliku od njihovih kolega projektanata. Maksimović ne iznosi opštu ocenu, već svakom od autora-izlagača ponešto zamera, dok Bošković zapaža da se: „Na radovima koje je izložio krug arhitekata iz Zagreba oseća već znatan korak u levo - mase se potpuno uprošćavaju – konstrukcija jasno ispoljava, mada se često unutrašnji raspored podvrgava već

⁹⁹ Branislav Marinković (1903-1985), predstavnik moderne arhitekture (Čip 10/1983 (367), p.31)

ranije rešenoj spoljašnosti.“ U području obuhvata IC-a u Beogradu, značajnije projekte i realizacije toga perioda ostvario je krug arhitekata iz Zagreba,¹⁰⁰ uprkos konzervativnoj beogradskoj kritici. Tako su svojim delima dali prilog i ton izgradnje grada Beograda nastajućeg u ozračju epohe evropske moderne (Sl. 39).

Sl. 39: Grad Beograd - Okružni ured za osiguranje radnika, Nemanjina 2, Horvat, L, 1929.-1931. god. (dovršio Gačić, P.) Prvobitni izgled, s pogledom na Glavnu železničku stanicu i Savamalu, fotografija iz 1940. god.) (Izvor: Premerl, T. 2015. Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Nova tradicija, EPH Media, Zagreb, p.64)

U traženju odgovarajućeg modela „integralne jugoslovenske kulture“ piše i Kadijević, A., (2011: 466) koji tvrdi: „Iako reprezentativna ostvarenja arhitekata, njih ne odlikuje čvršća konceptualna veza sa zatečenim slojevima beogradske arhitekture, ona nikada nisu tretirana kao nametnuto strano „telo“, već su smatrana priložima najkvalifikovanijih jugoslovenskih autoriteta. Podsticala su multikulturalna raspoloženja i interes javnosti za progresivne autorske programe, održavajući konstantno poštovanje prema zagrebačkoj arhitektonskoj školi, izraženije nego prema bilo kojem drugom uticaju na novije beogradsko graditeljstvo.“

Tako u razvoju predratnog Beograda, spoznajemo i karakter višenacionalne države. Posebnu vrednost dosledne primene postulata „internacionalnog stila“, predstavice nakon Drugog sv. rata, u celovitom oblikovanju prostora gradova kojim se bavi ova tema. Amblematsku ulogu pripisujemo Nikoli Dobroviću u okvirima njegovog celovitog opusa, na primerima urbanističkog uređenja tih razdvojenih perioda, pre i nakon Drugog sv. rata. Njegov

¹⁰⁰ Lavoslav Horvat sa zgradom „Okružni ured za osiguranje radnika“ iz 1929.-1931. god., zatim Hugo Erlich sa zgradom „Jugoslovenske udružene banke“ iz 1929. god., te Ernst Weissmann sa zgradom „Novinarski dom“ iz 1932.-1934. god.

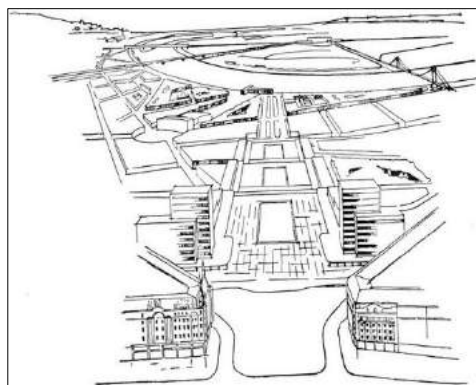
celokupan opus formiran je unutar mediteranskog kulturnog kruga, uključujući njegove predratne dubrovačke realizacije koje su ostavile stilskog traga i u beogradskom periodu. Dobrović se zalaže za razvitak gradskog jezgra i stvaranje takozvanog „City“-ja, u kojemu će prevladavati javna i poslovna namena. U okviru arhitektonskih problema Beograda sa savremenog gledišta on u tekstu Terazijska terasa¹⁰¹ (1932;1980: 58), piše: „Genius loci, tj. veličina širokih dječija kojima je priroda umela da dovede u vezu ravnice, vodene površine, padine ka Dunavu i Savi, u obliku dva polukružna amfiteatra, sa zajedničkom uzvišicom na grebenu, kao prirodnom dominacijom na jednoj i drugoj strani, sa pozadinom koja se postepeno diže u vis i spaja sa sferičnom površinom neba bez filigranstva i sitničarstva, sve je to povoljno za arhitektonske probleme. Drugo je pitanje, kako su neimari osetili taj genius loci, duh prirode koji je akumuliran u toj sredini, i da li su neimari, i ostali, nastavili stvaralački rad u intencijama određenim prirodnim silama.“

Zasigurno je jedan od ključnih problema uređenja IC-a u Beogradu prostor Terazija, koji je u periodu pre i nakon Drugog sv. rata značajno menjao svoj izgled (Calabi, 2008: 1), premda su prve opsežne studije za taj prostor bile izrađene još polovinom 19. veka¹⁰² Nakon sprovedenog konkursa 1929/1930. god. i osvojene 1. nagrade Dobrović (1932;1980: 55), u tekstu Uređenje „Terase“ na Terazijama u Beogradu¹⁰³ konstatira (Sl. 40 a, b): „Obzirom na to, da postojeći kompleks Terazija prikazuje sliku arhitektonske nesređenosti, bez ikakve ravnoteže, stvorena je za terasu geometrijska osovina simetrije, radi toga, da bi se uveo u centar grada bar donekle nekakav red, disciplina i tehnički sistem. Naročito što se spoljašnjeg izgleda ovog kompleksa tiče, to je jedan od glavnih razloga, zašto se na glavnom pročelju na Terazijama smeštene dve visoke kule. Ova dominantna reguliše estetski ne samo sav prostor oko Terazija, nego i onaj drugi prema savskoj obali i udara svoj beleg na fizionomiju celog grada.“

¹⁰¹ Dobrović, N., 1932. Terazijska terasa: Jedan savremeni problem prestonice. Vreme, p.2

¹⁰² Đokić, (2009: 202): „Prvi urbanistički plan kojim se predviđa uređenje Terazija, prostora oko Batal-džamije i Tašmajdana iz 1842. god. autora Franca Janke, predstavlja prvi beogradski urbanistički plan geometrijski pravilno zasnovane nove varoši van gradskih zidina.“

¹⁰³ Dobrović, N., 1932. Uređenje „Terase“ na Terazijama u Beogradu, Arhitektura (Ljubljana). No.4 (1932) p.p.114-118

a)

b)

Sl. 40: Grad Beograd – Terazije predlog transformacije. a) Međunarodni konkurs za Terazijsku terasu u Beogradu, Dobrović, N. 1929 – 1930. god., plan, Dobrović, (Izvor: Urbanizam Beograda 58, p.57.) b) Predlog uređenja Terazijske terase, 1946. (Izvor: ur. Radosavljević, Z. 2017. Arh. Nikola Dobrović: Osnovi potencijalnog prostornog planiranja. APPS. Beograd.)

Međunarodni konkurs, raspisan od strane Beogradske opštine 1929. god., pozitivan je doprinos promišljanju teme smatra Dobrović, N., (1932;1980: 62): „Njegova alternativa odgovara ovom cilju, a koncepcija dozvoljava proširenje građevinskog kompleksa prema potrebi, i postepeno, sve do savske obale.“ O velegradskim konturama i fizionomiji, budućeg grada Dobrović (1946;1980: 77) smatra: „Da će grad biti dostojan iskonske širokopotezne kompozicije prirode. Da će se rekonstrukcijom železničkih postrojenja osloboditi desna obala Save kao i prostor oko Gornjeg grada. I da će ujedno sav gradski servis zajedno sa železnicom napustiti Savu. Grad će se postepeno spustiti do Save. Stvoriće se tako, prema Dobroviću, „Savski prospekt“. Čim se to stvori – a razvoj će ići u tom pravcu – Beograd će ispuniti istorijski poziv velikog grada na rekama i ući u red velikih renomiranih gradova Evrope.“¹⁰⁴ U to doba on¹⁰⁵ je imao viziju projekcije i za urbanističko rešenje desne obale Dunava i RP koje su aktuelne i usvajamo ih kao mišljenje koje je moguće usvojiti i danas. Stručnjaci se uglavnom slažu s tim, da desnu priobalnu zona Beograda treba proširiti postepenim nasipanjem Dunava do povijene linije Ade Huje, gde bi se stvorio „Dunavski prospekt“. Na taj način dunavski priobalni pojas bio bi popunjen sadržajima u funkciji gradske opskrbe. Prema opštoj urbanističkoj potrebi planiraće se prodori u tkivo Beograda, kako bi se grad sa svim svojim organima stopio u celoviti velegradski organizam (Sl. 41).

¹⁰⁴ Dobrović, N., 1946. Obnova i izgradnja Beograda: Konture budućeg grada, Urbanistički institut NR Srbije, Beograd.

¹⁰⁵ Ibid., 77.

Sl. 41: Grad Beograd - Most kralja Aleksandra I Karađorđevića, na Savi (porušen početkom rata 1941. god.), sa pešačkom vezom sa beogradskim Starim sajmištem iz 1937. god. (Izvor: www.opušteno.rs), preuzeto 17. 01. 2018.

Teritorijalne vode Beograda (Dunava i Save), Dobrović (1957;1980: 80)¹⁰⁶ smatra: „značajnim za osnovu, lik i celokupnu strukturu Novog Beograda i „Velikog Beograda“. Njihove osobine ispoljavaju se različito:

- Linijama njihovih obala (oblikovanjem obalnih poteza), obalni potezi u istoj meri pripadaju kopnu kao i vodenim površinama; njihova oblikovna uloga je u svakom slučaju dvostruka i nju urbanista planer ne sme zapostaviti.
- Rešenje priobalja¹⁰⁷ ne počiva jedino na srećnom izboru ivičnih poteza reka. U pogledu uređenja tla priobalni pojasevi pripadaju najužoj strukturi samih obala; u odnosu na plastično izdelavanje prostora priobalni pojasevi sačinjavaju prvi plan kompozicije, gledano ne samo sa obale i njenih ivičnih poteza, već i sa vodenih površina.
- Osnovicom čitave urbanističke kompozicije Velikog grada i Novog Beograda. Priobalnom pojasu vodenih tokova pripada i odgovarajuća rešenja svih građevinskih objekata, kao što su: pristaništa, stepenice, mostovi, navozi i pristupi na njih.“

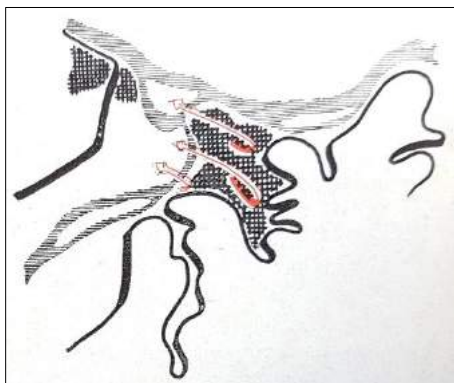
3.1.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine

Problemi urbanističkog planiranja Beograda nastavljaju se rešavati intenzivnije i neposredno nakon oslobođenja, po završetku Drugog sv. rata. Događaj od posebnog značaja zbio se 1945. god. kada je osnovan Urbanistički institut NR Srbije, a u tome posleratnom periodu Nikola

¹⁰⁶ Dobrović, N., 1957. Teritorijalne vode Beograda, njihov značaj za osnovu, lik i celokupnu strukturu Novog Beograda i Velikog beograda, Tehnika, 12, No.11.

¹⁰⁷ Ibid., 83.

Dobrović postaje 1948. god. glavni arhitekt grada Beograda, kao izuzetno kvalitetan izbor. Početak planske izgradnje Beograda od 1947. god. nadalje, ubrzava izradu GUP-a. Već prilikom izrade prvih urbanističkih studija za GUP, došlo se do zaključka da Beograd treba preći sa izgradnjom na levu obalu Save. Usmeravanje ekspanzije grada na terene preko Save, zahtevala je i usmerila priroda reljefa. Razlog tome je bio, jer je prethodna izgradnja zahvatila već sve upotrebljive terene koji se graniče sa grebenima na jugoistočnom i južnom delu grada, što je vidljivo na crtežu Jovanović, D. (Sl. 42).

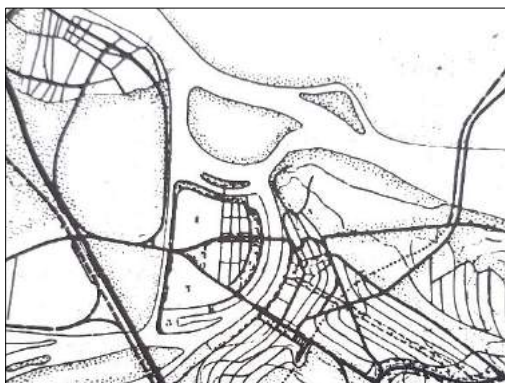

Sl. 42: Grad Beograd - Osnivanje i razvoj Beograda. Crtež Jovanović, D. (Izvor: Generalni urbanistički plan 1950, izdanje izvršnog odbora N.O. Beograda 1951., p.22)

Regulacioni plan novog Beograda na levoj obali Save, sastavni je i nerazdvojni deo Generalnog regulacionog plana Velikog Beograda, prema shvatanju Seissela (1947: 18). Sva razvojna urbanistička pitanja koja se postavljaju na „novom delu grada“ u istraživanom primeru RP-a, trebalo je rešavati u zavisnosti i povezanosti s postojećim gradom i njegovim uređenjem IC-a. Ovakvim pristupom ovoj temi Seissel se dotiče predmeta rešavanja odnosa IC-a i RP-a i njihove uzajamne zavisnosti. Tako, on smatra da arhitekt Zdenko Strižić, zastupa svojim projektom u pogledu veličine i namene „grada na levoj obali“ dijametralno različito stanovište od glavnog projekta vezanog za regulacionu skicu koji je izradio Urbanistički zavod Srbije. Polazeći od analize postojećeg grada Strižić, navodi dalje Seissel,¹⁰⁸ dolazi do zaključka: „Da je grad na desnoj obali Save uza svu nelepu izgradnju još i neracionalno izgrađen. Nastao je grad kontrasta, previsokih i preniskih zgrada, preuskih i preširokih ploha, teške reprezentacije i neugledne, divlje izgradnje.“ Analizirajući terene velikog Beograda, koji dolaze u obzir za proširenje grada, Strižić, (Sl. 43.) smatra da su: „povoljniji – kako u klimatskom pogledu, tako i u pogledu sastava tla – predeli na desnoj obali Save. Ovde, na

¹⁰⁸ Ibid., 18.

„beogradskom amfiteatru“, trebalo bi uređenjem postojećeg dela grada i nadovezivanjem novog dovesti tek do pravog izražaja prirodnu prednost ovog lepog masiva iznad dvaju reka.

Sl. 43: Grad Beograd - Urbanistički plan Novog Beograda, konkursni projekt Strižić, Z., 1947. god. (Izvor: Odak, T., Hrvatska arhitektonska alternativa 1945-85. Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985. Broj 196-199/86, p.42)

Naprotiv, prema projektu Strižića vidljivo je za teren Novog Beograda na levoj obali, da je prikladan za opšte javne potrebe, a ne za proširenje stambenog dela grada. Mnogo je češći slučaj da se javne građevine grupišu duž jedne okosnice, bila ona reka (npr. Neva u Lenjingradu), svečani pojas, (npr. Ring u Beču), ili jedna ili više svečanih osi (npr. bulevari Pariza), kod čega je grad više ravnomerno protkan javnim građevinama.¹⁰⁹ Tako je Seissel¹¹⁰ uočio različite koncepcijske modele. Kod radova izdvaja dva navedena autorska koncepta:

- Rad Zdenka Strižića, (U jednom slučaju reka Sava postaje „reka u gradu“ i glavnom žilom Novog Beograda oko kojeg su grupisane glavne građevine) i
- Rad Urbanističkog zavoda Srbije-glavni projekat vezan za regulacionu skicu, (U drugom slučaju stvara se novo težište grada u središtu velike nove površine određene za njegovu izgradnju.),

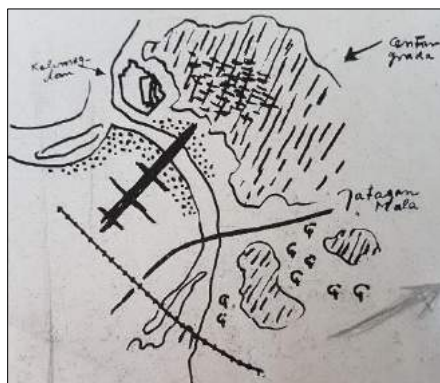
jer daju donju i gornju granicu obzirom na veličinu grada, na levoj obali Save i s tim u vezi njegovog zoniranja. Ostali se projekti i skice, obzirom na to osnovno pitanje, kreću između ova dva prethodno navedena ekstrema.

Promatrajući ostale konkursne projekte opažamo drugu osnovnu razliku među njima i to s obzirom na to, u kojem smeru polažu „glavnu okosnicu“ novoga grada i njegovu prometnu mrežu, a s tim u vezi i celokupnu orijentaciju izgradnje grada, što je predstavio Seissel svojim

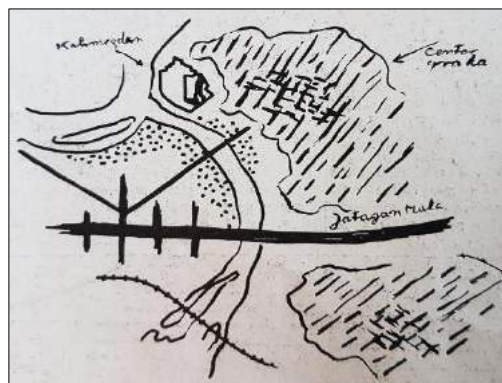
¹⁰⁹ Ibid., 19.

¹¹⁰ Ibid., 20.

idejnim skicama. Iz skica je vidljivo njegovo razmišljanje o terenu Novog Beograda vidljivog s Kalemegdana ili iz centra grada, da bi novi grad, pod amfiteatrom, trebao da se orijentira upravo prema IC-u. Jedna grupa učesnika konkursa,¹¹¹ zalaže se za orijentaciju novog grada, pod amfiteatrom, takođe prema IC-u (Skica 1) (Sl. 44a). Grad se u tom slučaju ograničava u svojem rastu, ali se pri takvoj shemi može uklopiti izgradnja RP-a i steći neposredni odnos s postojećim gradom i IC-om. Druga, grupa učesnika konkursa,¹¹² koju Seissel, predstavlja (Skica 2) (Sl. 44b) produžuje prometnu arteriju iz Jatagan-Male kao „glavnu okosnicu“ novoga grada, a koja pada centralno, a ne periferno, u novi grad, na koju se povezuje unutarnja gradska prometna mreža. Tako nastaje veća površina za izgradnju novoga grada kao samostalne jedinice. Treća grupa učesnika konkursa,¹¹³ nastoji pomiriti te dve koncepcije, pri čemu se u radu služi dijagonalnim arterijama. Upoređujući predložena rešenja koja je skicirao i analizirao Seissel¹¹⁴ proizlazi da je povoljnija druga od navedenih koncepcija, ali da se naročita pažnja posveti rešenju RP-a, tako da se na reci Savi povežu oba dijela grada u jednu celinu, što se može prihvatiti kao bitna činjenica za dalje istraživanje teme modela integracije IC-a i RP-a.

a)

b)

Sl. 44: Grad Beograd - „glavna okosnica“ novoga grada i njegova prometna mreža, a) Skica 1., b) Skica 2., Seissel, J. (1947) (Izvor: Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda, „Arhitektura“, mesečnik za arhitekturu, urbanizam i primenjenu umetnost, (ur.) Šegvić, N. 3 (1): Savez društava inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.p.18-23)

¹¹¹Macura-Kortus-Anagnosti-Ilić, Bajlon, Kauzlarić, Šegvić-Bon-Galić, Ostrogović K.- Ostrogović, B.-Marasović, M., Dumengjić i dr.

¹¹² Ravnikar, Bogojević, te kao alternativni projekt Urbanističkog zavoda Srbije i dr.

¹¹³ Maksimović, Ulrich-Potočnjak-Perak, Antolić-Bahovec-Tušek.

¹¹⁴ Ibid., 21.

U potrazi za tim vrednostima (ono što nazivamo specifičnim karakterom grada, njegovom fizionomijom i sl.), Seissel zaključuje da: „Projektanti nastoje da obogate grad ukrasnim avenijama, trgovima, živopisnom izgradnjom i sl., a pre svega oni traže jaki „urbanistički motiv“, koji će dominirati gradom i gornje elemente povezati, te biti glavni simbol grada. Tako prvi pokušavaju da oblikuju „svečani pojas“ javnih građevina duž leve i desne obale Save, kako je navedeno, tako da uz tu reku nastaje defile reprezentativnih građevina, dok drugi više posvećuju pažnju plastičkoj obradbi desne obale Dunava pridajući joj veću vrednost. Takvim smeštajem velikih monumentalnih građevina uzduž obala reka projektanti pokušavaju da formiraju „dominantni motiv“ novoga grada, s tim da reke uklope u grad.“¹¹⁵

Tokom istorije su bili poznati određeni problemi urbanističkog planiranja Beograda što dalje navodi Somborski, (1951: 5): „Postojeći Beograd, zbog svoje izgrađenosti, načina na koji je izgrađen i reljefa zemljišta, nije mogao da odgovori postavljenim zadacima centra nove države, te je izgradnja Beograda na ravničarskom terenu leve obale Save bila neminovna.“ U toku 1948. god. završena je prva idejna skica u merilu 1: 10 000 sa generalnim rešenjem saobraćaja i namenom gradskih površina, (Sl. 45 a) koja je obuhvatala vremenski period do 1966. god. Finansijski plan za ostvarenje Generalnog plana, izrađen je okvirno za vremenski rok od 20 godina, od 1947. do 1966. god. Konačni predlog Generalnog plana (Sl. 45 b) sa celokupnim elaboratom, izrađen je 1950. godine kada je isti i službeno usvojen.

a)

b)

Sl. 45: Grad Beograd – plan a) Idejni urbanistički plan Beograda, izrađen 1948. god. pod rukovodstvom Dobrović, N., b) „Naslovna strana“ - Minić, O., „Generalni urbanistički plan 1950. rađen u Urbanističkom zavodu IONO-a, rukovodilac: direktor Zavoda Somborski, M., (Izvor: Minić, O., 1951. Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Nakldni zavod Hrvatske, Zagreb.)

¹¹⁵ Ibid., 21.

Beograd zbog svog geografskog položaja, potpunih i delimičnih rušenja u ratovima, u ranijim fazama razvoja nije ostavio vidnih svedočanstava. Kako dalje Somborski navodi: „Njegov urbanistički lik, izraz je poslednje faze razvoja, koja pada u doba razvitka kapitalizma kod nas, sa svim njegovim karakteristikama koje se odražavaju na razvoj i izgradnju grada. Međutim, urbanistički lik Beograda ostaje još uvek kapitalistički. Promeni lika grada pristupa se odmah posle oslobođenja, ali za njegovu konačnu izmenu potreban je izvestan vremenski period.“¹¹⁶ smatra tadašnji direktor Urbanističkog zavoda IONO-a i rukovodioc izrade GUP-a iz 1950. god. (Sl. 46).

Sl. 46: Grad Beograd - Generalni plan Beograda, Opšti prikaz Generalnog plana, rađenog 1949. i 1950. god. u M 1: 10000, rađen u Urbanističkom zavodu IONO-a, rukovodilac: direktor Zavoda Somborski, M., (Izvor: Minić, O., 1951. Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, p. 6.)

Primenjujući osnovne postavke kako navodi Somborski,¹¹⁷ održan je kontinuitet istorijskog razvoja, rad na izradi projekata obuhvatio je dva raznovrsna zadatka i to:

- rekonstrukciju postojećeg grada, (u koju pripada IC), i
- projektovanje novih delova grada na potpuno slobodnim terenima, (u koju pripada i RP).

Pri rekonstrukciji postojećeg grada, težilo se za tim da se održi kontinuitet istorijskog razvoja grada, zadržavanjem i uvažavanjem vrednih urbanističkih poteza, dovodeći do punog izražaja njegove posebnosti položaja, a da se ujedno, smišljenom rekonstrukcijom i otklanjanjem razvojnih nadostataka, grad skladnije razvija u budućnosti.

¹¹⁶ Ibid., 7.

¹¹⁷ Ibid., 10.

Generalnim planom Beograda predviđeno je uređenje i asanacija RP Beograda, oslobođenog železničkog saobraćaja, stavljanjem u funkciju RP građanima celom dužinom grada, koje su do tada bile neiskorišćene i nedostupne. Planirane su tako nove kvalitetne rečne vizure s bulevarima u RP-u s najznačajnijim kulturnim sadržajima. U izgradnji i uređenju celovitog Beograda, Somborski se zalaže za ostvarenje kvalitetno promišljenih poteza grada, u čemu se nadovezuje na prethodno razmišljanje Dobrovića (po tome pitanju u današnje doba iznosi mišljenje Šećerov)¹¹⁸.

U toku poslednjih sto dvadeset godina života Beograda kao centra, prema Minić (1951: 135), težište grada (čaršije) se više puta pomeralo od tadašnje Ulice 7 jula¹¹⁹ na savskoj padini i okoline Saborne crkve početkom 19. veka prema Knez Mihailovoj ulici (Sl. 47).

Sl. 47: Beograd – postojeće stanje IC, Knez Mihailova ulica, pogled od Kalemegdana (Foto: autor, 2017.)

Daljim razvojem Beograda, centar se pomiče ka jugu da bi početkom 20. veka Terazije preuzele ulogu centra Beograda. Uprkos naglom razvoju Beograda Terazije su i dalje zadržale statusnu ulogu centra. Kao najznačajnije ideje za razumevanje razvoja centra Beograda, Minić,¹²⁰ ujedno ističe: „Centar se istina nije premestio, jer je ostao prikovan već podignutim većim zgradama kvalitetnijim uređenjem i već stvorenom organizacijom, ali je znatno proširio

¹¹⁸Šećerov, V., (2012: 173): „Izgradnjom SMT-a (spoljne magistralne tangente) bio bi ostvaren višefunkcionalni dobitak za grad. Najpre, opasni i ostali teret bi u širokom luku obilazio centralno gradsko područje, otvorila bi se mogućnost izmeštanje železničke pruge oko Klemegdana koja bi oslobodila dunavski i savski amfiteatar za suštinsku prenamenu i silazak grada na reke.“

¹¹⁹Ulica Kralja Petra I (sadašnja)

¹²⁰ Ibid., 135.

svoj domen pružajući se sada duž „Ulice maršala Tita¹²¹“ sve do „Slavije“ i uz „Bulevar Crvene armije¹²²“ do Tehničkog fakulteta. Topografski centar je sasvim prirodno, zauzeo greben Beograda. Jasno je da u odnosu na budući Beograd, koji će se razviti na obema obalama Save (Sl. 48) i zahvatiti više nego dvostruku površinu, sadašnji centar neće biti ni glavni ni jedini.“

Sl. 48: Grad Beograd - Maketa idejnog plana Novog Beograda, sa pogledom od IC-a ka savskoj padini i RP-a. rađenog 1948. god. pod rukovodstvom arh. Nikole Dobrovića (projektant – saradnik arh. M. Macura.) (Izvor: Vrbančić, V., 1951. Urbanistički plan Novog Beograda, p.150)

Ali to ne znači da će u budućnosti njegov značaj biti degradiran, kako je on među prvima utvrdio. U budućnosti će centralna zona grada na grebenu dobiti organizovaniji oblik gradskog centra, upotpunjavanjem objektima javnog karaktera i smanjivanjem učešća čisto stambenih funkcija. Plastično oblikovanje ove zone spada u najosetljivije i najteže obuhvate zbog naročito istaknutog položaja, izloženog pogledu sa reka, pa čak i sa sremskih i banatskih ravnica. Oblikovanje ovog dela grada, tj, pod kojim podrazumevamo IC, presudno je za siluetu i fizionomiju Beograda, za njegov opšti izgled kad mu se iz daljine približavamo, za najjaču impresiju kad se nalazimo u njegovom srcu.¹²³

Najznačajniji problemi su istovremeno i čvorne tačke u centralnoj zoni grada: Trg Republike, Terazije sa terazijskom terasom, (Trg Marksa i Engelsa¹²⁴ i Trg Dimitrija Tucovića¹²⁵).

¹²¹Ulica kralja Milana (sadašnja)

¹²²Južni bulevar (sadašnja)

¹²³ Ibid., 135.

¹²⁴Trg Nikole Pašića (sadašnji)

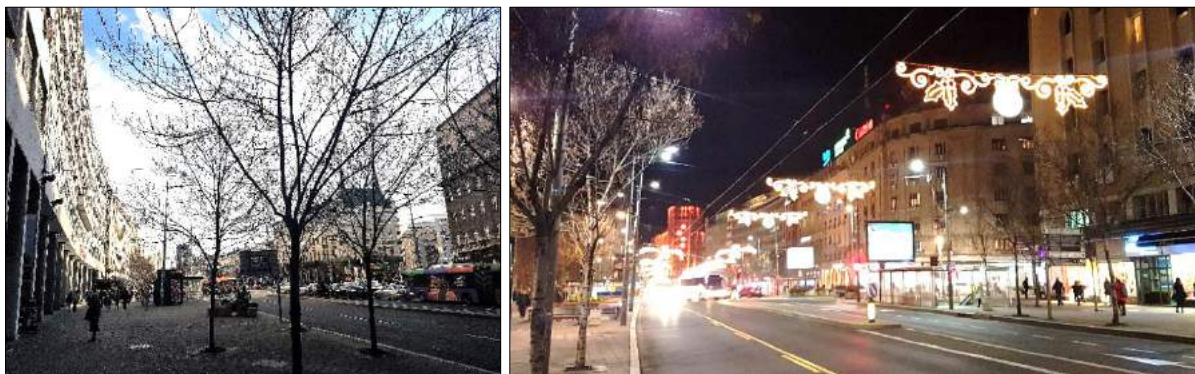
Terazijska terasa pruža retku mogućnost da se iz centra grada, zagušenog visokim kućama, otvori pogled na reku,¹²⁶ na novi deo grada, na Bežanijsku Kosu i daleki horizont sremskim ravnicama. Potpuno otvaranje terase zahteva raščišćavanje jednog šireg pojasa sve do Save. U tom pojasu nema značajnijih objekata, a mnogi su uništeni bombardovanjem tokom Drugog sv. rata. Sa raskrsnice sa Ulicom Kneza Miloša ukazuje se najlepša ulična perspektiva Beograda, što zahteva naročito pažljivu obradu mesta i okvira raskrsnice. Mostovi dakle u ovom slučaju nisu slobodni objekti, već elementi plastike grada.

Uporedo sa intenzivnom izgradnjom Novog Beograda kao sekundarnog centra i Terazije kao središte gradskih aktivnosti, u posleratnom dobu menjalo je svoj izgled. Đokić (2009: 207) smatra da su: „Terazije najurbaniji od svih naših trgova, kako po svojim prostorno fizičkim karakteristikama, tako i po funkcionalnoj raznovrsnosti sadržaja. Iako Beograd poseduje više gradskih trgova, Terazije se prepoznaju kao njegov glavni trg.“ Prvobitna stambena namena prostora s vremenom je izmenjena u korist javne, s građevinama koje su postupno izmenile taj prostor. Sledeći opisani uzorak IC-a Beograda je važan, jer su istaknutim položajem Terazija, kako navodi Paladino (2012: 328) do konačnoga urbanističko-arhitektonskog definisanja, preživele brojne studije i projekte, ali su ipak nedovršene dočekale 50-te god. 20. veka. Raspisima istih propagirala se snaga zemlje koja je u razdoblju posleratnog poleta, socijalne osvešćenosti i socijalističkog ‘preobražaja’ pokušavala koračati uporedno sa svetom. Arhitekt Josip Seissel u osvrtima na te konkurse stalno je isticao opsežnost problema s kojima su arhitekti kod takvih, ‘društveno bitnih’, narudžbi bili suočeni. Podsticaj za arhitektonsko izmirivanje pojmova ‘moderno’ i ‘monumentalno’, u doba kada su savremena nastojanja itekako bila suprotstavljena monumentalnosti kao pridevu svršenih vremena, kod velikog je broja tadašnjih arhitekata izazvala pometnju. Nezavisno od uslovljene monumentalnosti, radovi su pojedinih arhitekata ipak bili uspela arhitektonska rešenja pa ih je (Seissel 1948 cit. po Paladino 2012: 322) ocenio rečima: „Ipak je izvesnom broju arhitekata pošlo za rukom da savremenim jezikom postignu dostojanstvo objekta i nagoveste kako se bez lažnog patosa možemo približiti monumentalnosti jednostavnim i vedrim sredstvima.” Urbanističko-arhitektonsko uređenje prostora Terazija jedan je od značajnih graditeljskih poduhvata u Beogradu toga doba.

¹²⁵Trg Slavija (sadašnji)

¹²⁶Đokić, V., (2009: 207): „Ceo trg je kontinualno izgrađen pa shodno tome prostor odaje utisak zatvorene i oformljene celine. Jedini otvoreni pravac pruža se na sredini zapadne strane trga, ka padinama terazijske terase.“

Godine 1954. Lavoslav Horvat je osvajanjem prve nagrade na konkursu za Saveznu industrijsku komoru (SIK) (Sl. 49a) na terazijskom trgu (Sl. 49b) osigurao ostvarenje opsežne projektantske misli u Beogradu,¹²⁷ prilikom koje je odigrao ključnu ulogu u oblikovnom definisanju njegovog središnjeg dela.

a)

b)

Sl. 49: Grad Beograd – postojeće stanje, Terazije, (IC), a) od zgrade Savezne industrijske komore (SIK) b) u noćnoj prazničnoj scenografiji (foto: autor, 2018.)

3.1.5. Period od 1960. do 2000. godine

U prethodnom delu rada objašnjeni su najvažniji događaji urbanističkog stvaralaštva Beograda koji su prethodili 60-im god. 20. veka. Istraživanje je bilo ograničeno na ranije izneta pitanja i dileme moguće integracije IC-a i RP-a Beograda. Navedeni autori upravo njihovu integrisanost karakterišu kao primarni cilj budućeg urbanističkog uređenja Beograda. U Beogradu, glavnom gradu tadašnje Jugoslavije, 60-ih god. 20. veka, beležimo najznačajnija urbanistička ostvarenja kao vrhunac izvedbe javnih prostornih kompozicija koje su nosile obeležja socijalističkog planiranja. Među realizovanim velikim prostornim kompozicijama toga perioda najvažnije su: Beogradski sajam, 1957. god., Dom sindikata 1957. god., Savezna industrijska komora (SIK) na Terazijama 1958. god., Zgrada Državnog sekretarijata za narodnu odbranu, 1963. god., te Palata federacije-SIV-a, 1961. god. i Muzej

¹²⁷Paladino, Z., (2012: 320): „Za Horvata je u to doba bila presudna odluka o celovitoj rekonstrukciji i dogradnji bloka između Terazija i tadašnjih ulica (Bulevara Crvene armije, Dečanske, Staljingradske i Kolarčeve ulice). Konkavnom linijom pročelja ta je prva velika i značajna građevina zacrtala dalju liniju oblikovanja prostora, a njenim je smeštanjem zatvorena tadašnja Nušićeva ulica, pa je to naposljetku rezultiralo konačnim uobličavanjem terazijskog trga.“

savremene umetnosti, 1965. god. u Novom Beogradu, itd. Brojni primeri dokazuju visoku stručnu razinu, po pitanju razvoja i inovacija, koje su težile hvatati korak sa evropskom urbanističkom i arhitektonskom praksom. Taj period planiranja sa jasnom koncepcijom izgradnje, kada je mišljenje struke bilo prioritarno u uređenju prostora, spoznajemo kao apogej urbanističkog planiranja u tadašnjoj Jugoslaviji. U tome planskom razdoblju započetom šezdesetih godina, kroz uspele realizacije sedamdesetih i osamdesetih god. 20. veka dostignut je vrhunac prepoznatljivosti urbanističkog stvaralaštva.

Posebnu urbanističku vrednost za Projekat za rekonstrukciju centra Beograda iz 1968. god., kao doprinos rešavanju budućeg urbanog tkiva Beograda i njegovog IC-a dala su dva prvonagrađena rada autora:

- Marković, S. i Novaković, B., te
- Košira, F. i suradnika Kajzelj, M.

koji dele prvu i drugu nagradu. Uvažavajući sve teškoće konkursa, njihov rad je stvarni doprinos rešavanju budućeg urbanog tkiva Beograda. Razmišljanjem na temu o širim koncepcijama prostorne organizacije Beograda trebalo je naći rešenje za deo gradskog organizma, koji čini najizrazitije područje sukoba između nasleđa i gradskih perspektiva IC-a, smatraju Marković, Novaković, (1968: 41). Prema njihovoj koncepciji razlozi za takvo shvatanje su:

- Potez Kalemegdan – Slavija je jedini dosadašnji centar Beograda kroz celu njegovu istoriju.
- Ovaj centar se gradi nekoliko poslednjih decenija, ali tako da se ni u jednom trenutku ne pojavljuje kao završen i oformljen.

U posleratnom periodu, nakon Drugog sv. rata oni¹²⁸ smatraju da je: „Njegova dogradnja bila spora i beznačajna usled mnogih teškoća, počev od koncepcijskog sagledavanja, pa sve do finansijskih problema. Novi funkcionalni problemi grada, koji se naglo razvija, problemi vezani uglavnom za komuniciranje, pogoršali su uslove života i rada u njemu.“ Odgovore na izneseni kompleks pitanja, daju kroz konkursni rad za rekonstrukciju centra, koji je zamišljen tako da osigura sagledavanje sa više aspekata:

- Sa stanovišta šireg, društveno-političkog položaja i uloge Beograda, buduće organizacije metropolitanskog područja (ili Urbane regije) Beograda.
- Stanovišta moderne funkcionalne organizacije Beograda kao velikog grada.

¹²⁸Marković, Novaković, (1968: 41).

- Stvaranja novih oblika i kvalitete urbane strukture u najstrožijem centru velegrada.
- Regionalnog položaja i uloge Beograda, kao centra u smislu skupljanja i distribucije kapitala.

U perspektivi očekivanog razvoja Beograda očekuju se nove urbanističke koncepcije. Potrebno je napustiti pojam grada u smislu „Intermuros“, te politiku urbanističkog planiranja usmeriti u pravcu metropolitских koncepcija i razmera.

Pažnja se usmerava i koncentriše se na: Jedan uži sklop urbanih struktura formiranih na lokaciji oko ušća Save u Dunav. Taj prostor može se smatrati „nukleusom metropole“. U tom smislu kroz svoja rešenja, autori¹²⁹ predlažu usvajanje osnovne koncepcije metropolitског centra:

- Potez Slavije i Kalemegdana treba da ostane jedinstveni primer izduženog centra koji objedinjuje više mikro delova: Terazije, Trg Republike, blok knez Mihajlove ulice.
- Da se izgradnja budućeg centra Beograda kao velegrada i metropole usmeri na dva značajna punkta: Slaviju i Savsku padinu.
- Prostor sadašnje Slavije treba da preraste u novi značajni punkt glavnog gradskog centra sa pozicijom geometrijskog centra starog dela Beograda upotpunjen novim sadržajem i oblikovan tako da predstavlja zahvat optimalne rekonstrukcije.
- na prostoru sadašnje Železničke stanice u granicama između reke Save i ulice Brankove, Balkanske i Savske treba oformiti novi ulazni punkt gradskog centra i to postupkom koji u odnosu na postojeće stanje zahteva skoro potpunu rekonstrukciju.

Ova dva punkta, uz uključenje okolnog prostora, prema autorima Marković, Novaković,¹³⁰ treba da: „stvari novi, prostran, kompleks „glavnog gradskog centra“ koji je sadržinski potpun i oblikovano istaknut, te održava izvanredan položaj i reljef celine kao i specifičnost svake od navedenih celina. Umesto svih predviđanja i očekivanih gradskih centara, pomeranjem sadašnjeg glavnog gradskog centra na Slaviju i savsku padinu, omogućuje se usklađenije i optimalnije povezivanje mreže centara svim vidovima saobraćaja. Uspostavlja se impresivan susret onih koji u Beograd dolaze sa njegovim centrima izgrađenim u novim strukturama, koje potenciraju prirodno izraženu siluetu grada.“

¹²⁹Marković, Novaković

¹³⁰Ibid., 41.

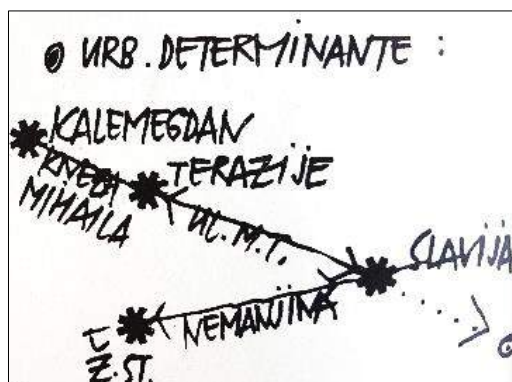
Koncept drugog prvonagrađenog rada autora Košira i saradnika Kajzelja (1968: 45) uz projekat za rekonstrukciju centra Beograda iz 1968. god. je da „gradska osovina“ nije samo kanal između blokova zgrada ili „main shopping street“ već u okolinu čvrsto umrežen deo kompletnog gradskog organizma. Obrazlažući rad autor navodi da je potrebno: „Definisati širi urbanistički koncept i odrediti elemente karakteristične za gradski lik Beograda, kakav je danas i urbanistička načela po kojima je taj lik moguće preoblikovali u preglednu i zanimljivu „legible image“.“

1. Kao osnovne elemente on¹³¹ je uzeo:

- a) pet geografskih (regionalnih) determinanta (Sl. 50a) – Kalemegdan, hrbat brega sa (Ulicom Maršala Tita), Svetosavski plato, Savsku obalu s Dunavskom obalom.
- b) urbanističke detrmiante (Sl. 50b): to su tradicionalno znamenita središta gradskih aktivnosti, markantne tačke napretnosti (povećane temperature) – Trg D. Tucovića, Terazije sa Trgom Republike, kalemegdanski park, Trg Bratstva i jedinstva i komunikativne pravce kojima su središta povezana između sebe (Ulica Maršala Tita, Knez Mihailova ulica).

a)

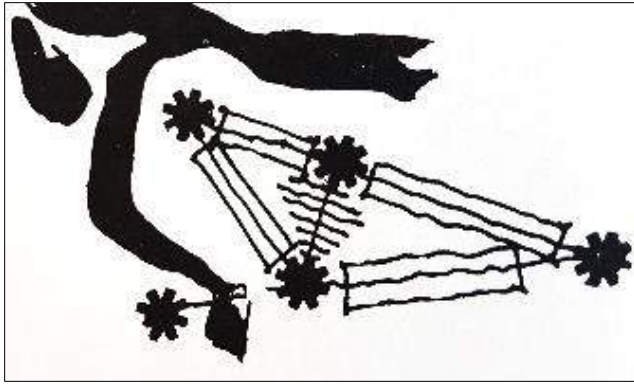

b)

Sl. 50: Grad Beograd – skice Košir, F., a) geografske determinante, b) urbanističke determinante, 1968. god., Uz projekt za rekonstrukciju centra Beograda (Izvor: „Arhitektura“, 22 (99-100), Zagreb, p.p.45-48)

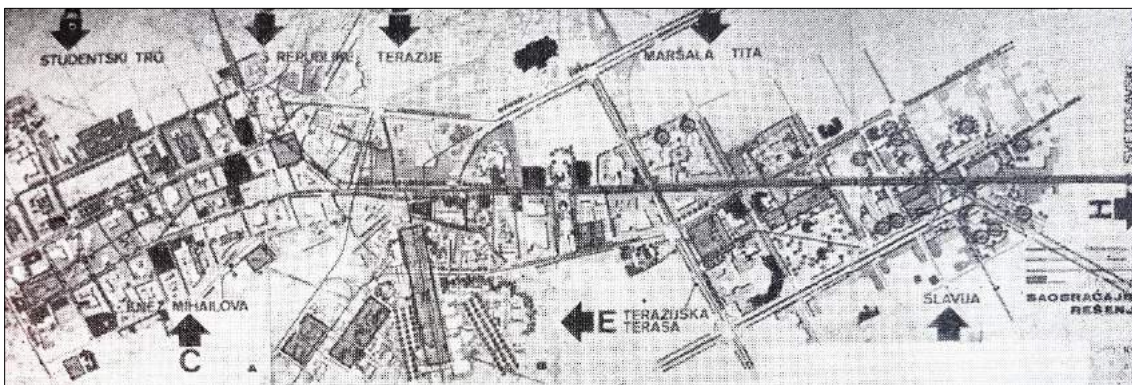
2. Urbanističke determinante su organizovane u zametak sistema trouglova (Sl. 51) Taj sistem bi trebalo razviti i dopuniti intervencijama na terenu koji će da isprazni železnica. Biće oslobođene velike površine izvanredno dragocenog položaja između Novog i starog Beograda dobro povezane jakim saobraćajnim arterijama, blizu Save sa slikovitim pogledima na panoramu Velikog Beograda. Tu su još uvek date mogućnosti da se postavi kulturno žarište stvarno impozantnih dimenzija.

¹³¹Ibid., 45.

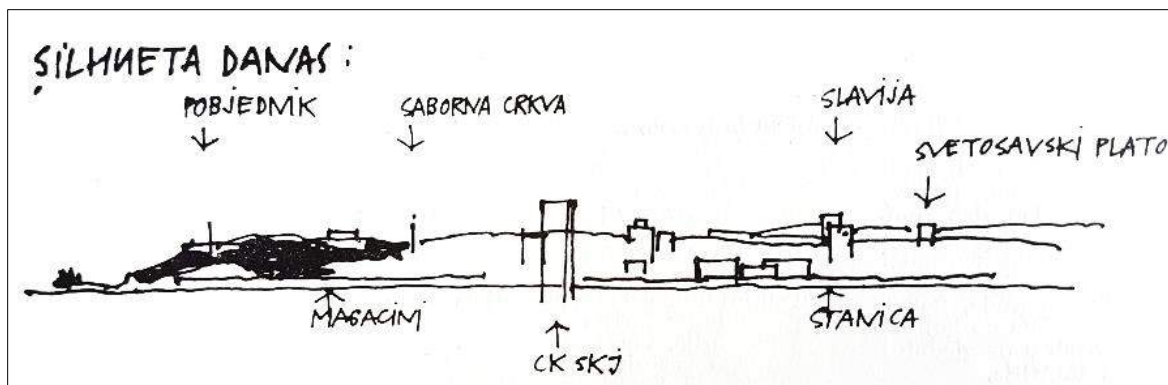
Sl. 51: Grad Beograd – skice Košir, F., urbanističke determinante su organizovane u zametak sistema trouglova, 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100): Zagreb, p.p.45-48)

Takvo dramatično finale se potpuno slaže i sa oba ostala velikopotezna urbanistička ansambla koji se ovde susreću, uzor dobrog aksijalnog klasicizma između Trga D. Tucovića i Trga Bratstva i jedinstva i kompozicijama Terazjske terase (Sl. 52)

Sl. 52: Grad Beograd – skice Košir, F., Opšte rešenje uz projekt Trga Dimitrija Tucovića u Beogradu. 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100): Zagreb, p.p.45-48)

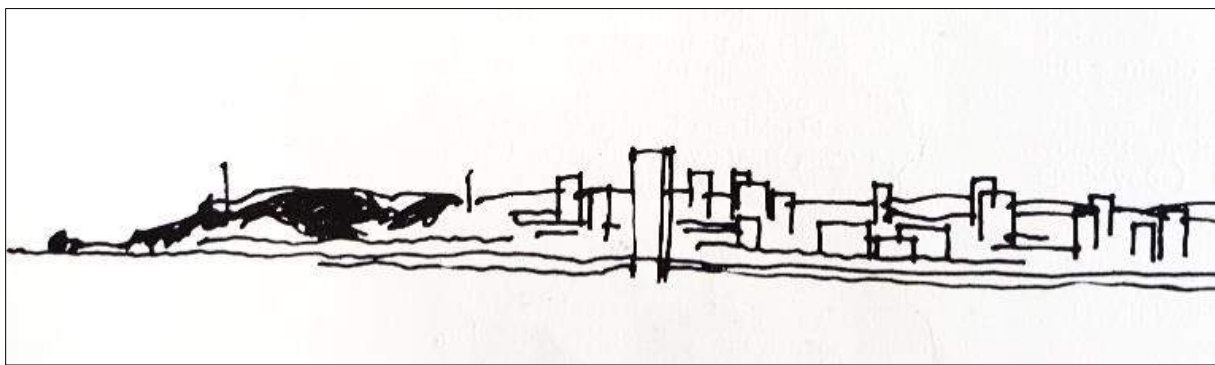
3. U čuvenoj „rečnoj fasadi“ Beograda, kojom se posmatraču otkriva s leve strane obale Save, mogu se detaljno razabrati tri elementa koji su za sebe konačno formirana celina: Kalemegdan, Stari grad i greben s Ulicom Maršala Tita. Ipak se ne može poricati da gradska slika (Sl. 53) traži nove akcente, karakteristične tačke koje bi privlačile pogled i označavala atraktivna žarište, nove kontakte intenzivnih interesa.

Sl. 53: Grad Beograd – skice Košir, F., Silueta danas: Pobjednik-magacini-Saborna crkva- CK SKJ-Ž. stanica-Slavija-Svetosavski plato, 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100): Zagreb, p.p.45-48)

Ekspozirani položaj iziskuje nad horizontalama reka i panonske nizine radikalne urbanističke i arhitektonske dopune, a pred očima mora stalno da lebde i sudbonosne posledice nedovoljno promišljenih odluka.

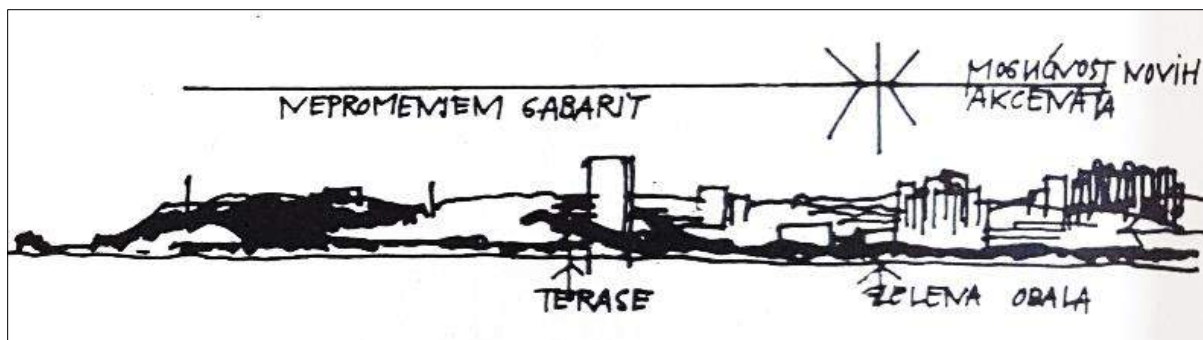
4. Anarhijski raspored solitera celim gradom osiromašio bi ili čak i uništio i one kvalitete koji su se do danas razvili. Zato treba rigorozno poštovati gabarit kvalitetnih delova silhuete. U zoni koja danas još nije definisana, nove intervencije su dobro došle (Sl. 54).

Sl. 54: Grad Beograd – skice Košir, F., Silueta u zoni koja nije definisana, nove intervencije su dobro došle., 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100): Zagreb, p.p.45-48)

Načelno su na raspolaganju dva tipa za izgradnju (Sl. 55) koja bi obezbedila jedinstvenost i preglednost:

- horizontalna tekstura terasa i esplanada s pogledom na Srem i
- grozdovi tornjeva i megastruktura, koncentrisani samo u jednoj zoni, na ekspaniranoj tački „intenzivnih interesa“.

Sl. 55: Grad Beograd – skice Košir, F., Silueta-mogućnost nove: nepromijenjivi gabarit (Terase) - mogućnost novih akcenata (Terase i zelena obala), 1968. god., (Izvor: „Arhitektura”, 22 (99-100): Zagreb, p.p.45-48)

5. Regionalno značajne saobraćajne uređaje, terminal autobuskih veza na duge pruge, velike površine za parkiranje, servisi, koncentrisani su u saobraćajnoj glavi pored železničkih uređaja kod Autokomande.¹³²

Navedeno autorsko rešenje Košira primenjivo je kao utemeljena analiza sa zadatim urbanističkim smernicama i na recentno stručno shvatanje problema budućeg urbanog tkiva Beograda i njegovog IC-a, iako je evidentna poluvekovna vremenska distanca od njegove objave.

O razvoju Beograda 70-ih god. 20. veka koje nazivamo i kriznim razdobljem više saznajemo iz rada Gligorijević, Ž., (2016:49) koja navodi: „da je počeo period postepene promene paradigme planiranja od modernog, funkcionalističkog, ka postmodernom. Sve to je predstavljalo: vraćanje identitetu, kontekstu, formi, istorijskim gradovima i vrednostima koje su u njima nastale, traženjem utehe u tradicionalnim ili kvazi tradicionalnim vrednostima.“ Sva kasnija urbanistička planiranja oslanjaju i nadovezuju se na dva GUP-a Beograda iz 1950 god., te 1972. god. prema Gligorijević (2016: 119) iz razloga što su s njima postavljene ideje, te započete realizacije velikih projekata. U tome vremenskom periodu izrađeno je nekoliko detaljnih planova koji usled izostanka investicija nisu realizovani. GUP-om Beograda iz 1972. god. (Đorđević, A., Glavički, M.)¹³³ predviđen je „silazak grada na Savu i Dunav“, a planirane su veće promene RP-a najviše u:

- velikim industrijskim zonama u priobalju Dunava i
- formiranjem Luke Beograd na Dorćolu.

¹³²Ibid., 45.

¹³³Ibid., 131.

Iako se radilo o GUP-u Beograda iz 1972. god. provođenje plana pokazalo je nakon jedne decenije da je bilo nerealno i preambiciozno, s obzirom na tadašnje ekonomske prilike i nedostatka investicija, da se realizuju planirani veliki strateški projekti¹³⁴ kakvi su:

- Beogradski metro,
- izgradnja Savskog amfiteata,
- nova luka na Dunavu,
- gradske transferzale ili sekundarni centri,

isti nisu ni započeti, iako se može reći da su determinisani urbanističkim planovima nakon Drugog sv. rata do danas.

U vremenskom period 80-ih god. 20.veka¹³⁵ dolazi do ekonomskog slabljenja tadašnje države Jugoslavije, započetim već 70-ih god. i većega kriznog stanja, te je u traženju rešenja promenjen i Ustav 1974. god., a potom je usledila ekonomska decentralizacija 1976.-1977. god. Usled dužeg trajanja krize 1982. god. usvaja se: „Dugoročni program ekonomske stabilizacije“. U tome vremenu dolazi do revizije strateškog plana zacrtanom redukcijom „strateških ciljeva“ umesto ekspanzije u nova neizgrađena područja, interveniše se u već izgrađenim prostorima, pa tako i unutar IC-a, na način da se povećava njegova gustina izgradnje uz poboljšanje životnog standarda.

U tome vremenu prema Ećimoviću (1983: 9) težište planiranja grada stavljeno je na urbanu matricu postojećega grada, čija kvaliteta uslovljava i utiče na buduće intervencije. Taj odlučan stav naročito je istaknut u svim konkursima 70-ih god. Primerena je i studija pod nazivom „Predlog rekonstrukcije Novog Beograda i Savskog amfiteatra“, kao inovacija trajne vrednosti, a ujedno je autentičnog značaja. Pre svake intervencije, treba postaviti pitanje: kakvu budućnost želimo starim jezgrama? Neki smatraju¹³⁶ da je „manje-više“ predvidljiva sudbina istorijskih gradova i IC-a i njihove upotrebe u varijanti čiste i jednostavne kontemplacije. Situaciju nadalje komplikuje činjenica tvrdi Ećimović (1983: 11) da su: „stare

¹³⁴ Ibid., 108.

¹³⁵ Ibid., 137.

¹³⁶ Ećimović, D., (1983: 11): „Princip kontinuiteta, a sa njim i baština, očigledno dobija privilegovanu poziciju, specifičnost pitanja vezanih za staro tkivo, međutim ne iscrpljuje se njegovim čuvanjem, obnovom i promenama namene, generalno ono može biti u lošem stanju, prepušteno sebi i jedino stoga neprivlačno.“

urbane ili poluurbane formacije važan deo spomeničkog fonda naše zemlje (op. a. tadašnje Jugoslavije) koji zahteva preispitivanje njihovog položaja unutar novih procesa urbanizacije. Stoga njihovo istraživanje u pravilu treba promatrati kao proces revitalizacije, a prava se može postići jedino revitalizacijom kompleksnih funkcija naselja.“

I što se približavamo današnjem vremenu, tako se u planskom razvoju IC-a i RP-a beleže brojni primeri koji dokazuju kontinuitet istraživanja morfološke strukture Beograda. Jedan od važnijih primera dogodio se u pionirsko doba primene kompjutera pod nazivom: „Grafičko viđenje Beograda“ i Multivarijantna analiza i kompjuter – atlas kontinualno izgrađenog područja, Subotić (1978: 12). Cilj Perovićeve studije sažet je u četiri osnovna cilja:

- na primeru Beograda pokazati međuzavisnost prostornog razmeštaja stanovnika i njegove aktivnosti u izgrađenom području grada,
- uspostaviti osnovnu klasifikacijsku shemu koja pokazuje rast, odnosno pad tendencija tih kretanja,
- strogim matematičkim načelom eliminisati nepotrebnu brojnost podataka, kako bi bili zadržani samo statistički činiooci, dakle oni koji ukazuju na traženu problematiku,
- oformiti sistem koji omogućuje egzaktnu analizu različitih skupina podataka, inače teško manipulativnih i olakšati njihovo grafičko prikazivanje.

Razmišljanje o rastu i razvoju Beograda u to vreme nije bilo ograničeno na rekonstrukciju IC-a, jer se Novi Beograd kao drugi poseban oblik, urbanističke kompozicije, za celo ovo vreme nezadrživo širi. Istovremeno on postaje najveće jugoslovensko gradilište, poligon novih konstruktivnih, oblikovnih i prostornih eksperimenata. (Sl. 56)

Sl. 56: Grad Beograd - uređeno RP, na levoj (novobeogradskoj) obali Save, (Izvor: Milenković, A., 1979. Čip 19/1979 (319) , p.17; Beograd 1945-1975. Urbanizam: Bratislav Stojanović Arhitektura: Uroš Martinović Izdavač: NIRO „Tehnička knjiga“, Beograd 1978.)

Jednako tako u GUP-u Beograd 2000 bitna je nadgradnja planiranja celovitog grada, kojim se budući Beograd deli na uže područje i širu teritoriju.

U to vreme u periodu 80-ih god. 20. st. analizirajući stanje u kulturi, SANU se više angažovao oko planiranja grada te je osnovan odbor, kako je istakao predsednik Akademije, Kanazir (1985: 6), koji je posle pet godina sistematskog rada na temu: Novi centar Beograda ili Središte kulture „Treći milenijum“, izneo sledeće pretpostavke na tu temu: „Novi centar¹³⁷ bi trebalo da građanima omogući opšti pogled na naučna, tehnička i kulturna dostignuća epohe u kojoj živimo. U brznoj evoluciji ljudske misli menjaju se shvatanja o gradu i urbanim naseljima, pa ovo središte kulture treba da bude, u urbanističkom smislu, ispunjavanje zahteva savremenog sveta, ali i da sadrži dimenziju humanosti koja je u ovo naše doba tako često zanemarivana, a tako neophodna čoveku.“

Prostori Savskog amfiteatra i na naspravnoj obali reke Save na Novom Beogradu, sa Terazijskom gredom i Bežanijskom kosom u zaleđima, smatra autor koncepta „Treći milenijum“, Perović (1985: 7): „gledano sa ušća reke Save u Dunav i velikog ratnog ostrva, deluju kao prirodna monumentalna kapija Beograda kroz koju prolazi najlepši bulevar grada – reka Sava. Istovremeno, ti su prostori i zona spajanja, zona dodira dvaju urbanih modela – tradicionalne matrice istorijskog Beograda i funkcionalističke matrice Novog Beograda.“ Ti su prostori ujedno i nešto najdragocenije čime Beograd raspolaže. Na početku rada, prema Peroviću nameću se najmanje dva problema:

- problem urbane forme tog dela grada i
- problem forme samoga centra.

Predloženi Perovićev koncept (Sl. 57) predvideo je faznu realizaciju razvoja i izgradnju jedne široke teritorije, sa centralnim aktivnostima. U prvoj fazi razvoja planirana je izgradnja ključnih objekata. On se po pitanju urbane transformacije opredeljuje za postepenost prelaska jer smatra da je: „Tradicionalna matrica grada, pokazala u stvarnom životu svoje višestruke prednosti u odnosu na grad urbanističke avangarde.“¹³⁸

¹³⁷ Kanazir, D., (1985: 6): „U Beogradu je potrebno do ulaska u treći milenijum, izgraditi novo veliko središte, centar kulture – jedinstveni kompleks ustanova i objekata kulture čiji bi osnovni zadatak bio masovno prožimanje nacionalne i svetske kulture, kulture kao osnove svakog materijalnog napretka.“

¹³⁸ Ibid., 8 .

Sl. 57: Grad Beograd - Perović, M., i saradnici: Gradski centar – Savski amfiteatar (Dom prijateljstva, 1975). (Izvor: Manević, Z. Kulturno središte Beograda. ČIP, 8-9/1985., (389-390.), Zagreb, p.22)

Po pitanju izgrađenih urbanih struktura, on smatra kao njihove osnovne probleme sledeće: ¹³⁹

- njihov rast i promene,
- lokaciju i transformaciju funkcija,
- i formiranje gradskih prostora u razmeri čoveka.

Pri postavljanju urbanističkog koncepta „Treći milenijum“ on smatra da postoji potreba da se na neizgrađenim terenima u IC-u, oživi tradicionalna urbana forma, prilagodljiva savremenim potrebama. Vrednosnom analizom tradicionalnog grada i evidentiranim slabostima funkcionalističkih naselja izvedeni su principi o razvoju grada koje je izložio alternativnim Modelima¹⁴⁰. U metropolskom području Beograda postoje tri karakteristične mogućnosti (modela) za buduću gradnju urbanih cjelina:

- A. Model, istorijsko tkivo, (op. a. kao IC), bavi se isključivo problemima postojećeg stanja istorijskog jezgra grada i problemima njegove rekonstrukcije.
- B. Model, naselje u duhu Atinske povelje nastalog tokom 60-ih god. 20. veka. Model razmatra probleme prostorne organizacije s formiranim grupama principa koje

¹³⁹ Ibid., 9.

¹⁴⁰ Perović, M., (1985: 9): „Svaki se model sastoji od postojećeg stanja i predloga rešenja. Postojeća stanja ispitivanih modela nisu stvarna stanja na terenu, nego simulacije, izvedeni artefakti sazdani od realnih elemenata i realnih sklopova koji postoje, svedeni na ravan prostor 1x1 km.“

omogućuju da se primenom osnovnih elemenata tradicionalnog grada, kao što su urbani blok, ulica i trg, u okvirima nedefiniranih prostora uspostavi novi urbani red, unese novi urbani sloj.

- C. Model, neizgrađeni tereni, (op. a. kao RP), na kojima u budućnosti treba da se odvija intenzivna stambena gradnja. Postojeće stanje koji je i predlog novog urbanog sistema, idealizovan je ravan teren bez ikakvih prepreka, teren kakav bi mogao da se nalazi na Savskoj terasi i jugozapadnom delu Beograda na desnoj obali Save.

Po pitanju fizičkih struktura IC-a Beograda, koje određuje pomoću Analize njihovih topoloških karakteristika, on smatra da se ono sastoji: „od tri vrste urbanih blokova:

- U najstarijem delu grada na Dunavskoj padini, (reg. Plan Josimović, E.) nalaze se relativno mali kompaktni blokovi prosečne veličine 55x65 m i P= 0,4 Ha.
- Na Savskoj padini, urbano tkivo Beograda sastoji se od neuobičajeno velikih blokova prosečne veličine 120x150m i P= 1,8 Ha.
- Na padinama Vračara i Neimara razvili su se tokom vremena izuzetno izduženi blokovi 40x340m i P= 1,3 Ha.

Prostorni sklopovi većih grupacija tih blokova u Beogradu poseduju niz karakteristika koje su u simulaciji istorijskog jezgra grada kao IC-a dosledno poštovane. Jedna od ključnih karakteristika urbane strukture Beograda mnogobrojni su razgrađeni i nedorečeni prostori.¹⁴¹

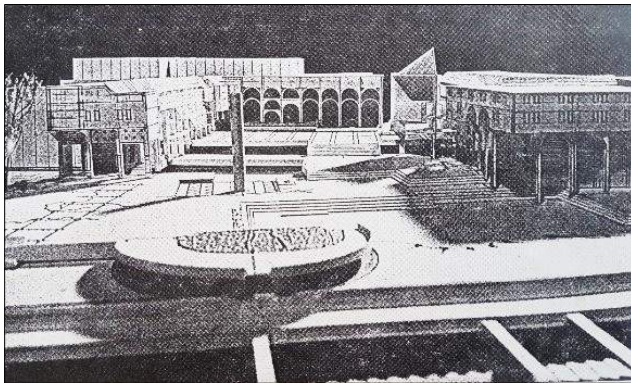
O tome konceptu „Treći milenijum“, mišljenje iznose ugledni savremenici toga doba. O njemu je svoje zapažanje izneo Manević (1985: 22). Za Kulturno središte Beograda, on zagovara i on se opredeljuje za tradicionalizam naspram avangardizma jer revalorizuje elemente urbanog sklopa: trga, ulice, regulacionu linije, parcele, itd. Prepoznao je to kao kraj „modernog“ i rađanje „postmodernog“ doba u beogradskoj arhitekturi.

Na koncept kritički se osvrće Mitrović (1985: 14) jer su s vremenom izrabljeni i „zapušteni“ mnogi prominentni prostori centralne zone grada, kao što je prostor Železničke stanice i Savski amfiteatar. Prevladavale su nelogičnosti u životu grada poput zabrane, represija, neizvesnosti i proizvoljnost, kojima je atakovano na organizovanost i integritet grada, kao i najboljeg „veznog prostora“ starog i novog Beograda, prostora starog beogradskog

¹⁴¹ Ibid., 12.

sajmišta.¹⁴² Smatra da sve dosadašnje koncepcije polaze od odbacivanja dobrih praksi i urbanističkih postavki i u suprotnosti su sa istorijskim tradicijama gradskog života.

Dugogodišnje priželjkivanje Beograđana da grad „side na reku“, zagovara Lojanica (1985: 15). Kada će ljudi prirodno silaziti na šetališta i trgove uz obalu niz padine Savskog amfiteatra, pita se on. Predlaže rešenje (Sl. 58) za jednu fokusnu tačku s projektom „trga na vodi“ koji povezuje grad i reku na lokaciji između dva mosta. On se zalaže za duhovni kontinuitet sa „sopstvenom prošlošću“ i da građevina sadrži „elan nasleđa“.

Sl. 58: Grad Beograd - Lojanica, M., maketa fokusne tačke 2. Središta kulture „Treći milenijum“ (u pročelju iznad kaskada – zgrada Opere narodnog pozorišta, a u prvom planu – rečno pristanište. (Izvor: Lojanica, M., 1985. Beleška uz crteže nekih objekata središta kulture „Treći milenijum“. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.15)

Iz starih urbanističkih planova i drugih istorijskih dokumenata isčitavamo brojne predloge i tekstove koji nam svedoče o kontinuiranoj ideji da se Beograd približi rekama Savi i Dunavu i tako učvrsti svoju poziciju.

Zbog učinjenih niza grešaka Stojanović (1985: 17), izražava žaljenje koje su od kraja 19. veka i završetka Drugog sv. rata „Beograd odvojile od reka“. Navodi niz prirodnih nedostataka RP-a, kao što su velike oscilacije vodostaja i denivelacija Terazijskog grebena, te niz nepovoljnih istorijskih okolnosti. Ukazuje na propuste urbanističkog planiranja, navodeći kao jedan od ključnih primer uspostavljanja železničkih trasa. Sve je to uticalo na neformiranje stabilne urbane matrice u priobalju. U to doba dva problema su suprotstavljena konačnoj realizaciji ove zamisli:

¹⁴² Mitrović, M., (1985: 14): „Ovaj rad bavi se jednom mogućom pretpostavkom uređenja i izgradnje prostora starog sajmišta, prostora izuzetno atraktivnog, prepunog preobiljem raznorodnih mogućnosti: poslovnih, stambenih, rekreativnih.“

- zatečeno stanje kompleksa železničkih postrojenja u Savskom amfiteatru i nehigijensko naselje koje zaustavlja gradsku matricu od reke i
- usvojena planska dokumentacija kojom se prostori u priobalju namenjuju centralnim aktivnostima, ali sa širokim pojasom zelenila.¹⁴³

U formiranju stavova i koncepcije oblikovanja RP-a, prethodno sagledani primeri Ljubljane, Beča ili Bratislave, uče nas koliko kvaliteta i atraktivnosti mogu nositi sobom osmišljeni prostori projektovani od monumentalnog do romantičnog. Pažljiva istraživanja relevantna za proces urbanističkog planiranja nužna su¹⁴⁴ radi bitnih razlika između obala, ne samo u konfiguraciji već i u istorijskom razvoju i aktivnostima u njihovom zaleđu.

Takođe smatra Stojanović (1985: 1), da je: „veoma bitna „analiza vizuelne spoznaje grada sa reka i obala. Ona ukazuje na to da je sa novobeogradskog keja uočljiva složena i dinamična slika postojeće strukture Beograda sa planovima kao posledicom uzdizanja Savskog amfiteatra i siluetom karakterističnih obrisa u okviru koje se ističe veći broj repera. Atraktivnost u sagledavanju priobalnog pojasa postiže se dubokim prodorima u strukturu zaleđa, uvođenjem planova i nagoveštavanjem oblika i sadržaja takvih, najčešće osovinskih prostornih kompozicija.“ Analizirajući elemente koji utiču na oblikovanje priobalnog fronta¹⁴⁵, neophodno je navesti ekspoziciju obala, uočljivu sa nivoa keja ili same reke, kao posledicu blagog skretanja Save na tom delu toka. On se detaljnije bavio specifičnostima problema RP-a i uzajamnog spajanja s IC-om kao nastajanjem jedne složene i slojevite gradske sredine u kojoj funkcija ne bi trebala biti presudan kriterijum.

Na tadašnju aktuelnost urbanističkog koncepta „Treći milenijum“ na prostoru Savskog amfiteatra i Novog Beograda, u svojem radu Bobić (1985: 25), osvrnio se kritičkim pitanjima: „Kako i šta učiniti u novim gradovima da bi oni postali manje idealni, a više urbani? Dok je to ujedno i poziv na zaposedanje i gradnju krucijalnih beogradskih prostora.“ Podsećajući se on nekih ranijih planerskih dilema, postavio je dalje pitanje:

¹⁴³ Ibid., 17.

¹⁴⁴ Stojanović, B., (1985: 17): „Inkorporisanjem urbanog tkiva sadržinski i ambijentalno novog i ključnog, ne samo da se povećava značaj okolnih prostora uz reku, već se inicira i veoma bitno „nizanje“ različitih funkcija uz Savu.“

¹⁴⁵ Stojanović, B., (1985: 17): „Govoreći o vizurama, ne sme se zaboraviti mogućnost sagledavanja prostora Savskog amfiteatra i leve obale Save sa viših kota beogradske strane, gde Kelemegdan, Kosančićev i Zeleni venac, Terazajska terasa i Hajd Park predstavljaju pozicije atraktivnih pogleda.“

- odnosa grada i prirodne sredine, te
- zasnivanja prostornog i funkcionalnog rasta grada, u sklopu jedne napola izgrađene i nedovršene urbanističke koncepcije?

On smatra zabludom da se gustinom fizičke strukture i njenim oblikom, bez odgovarajućeg sadržaja, može popraviti urbanitet grada. I da su te dileme i danas primarne u urbanističkom konceptu i na planu njegovog prostornog uobličavanja.

Umesto forsiranja dugih, kontinualnih poteza i koncentracije velikih centralnih sadržaja iz Perovićeve studije, on zagovara unutar postojeće i buduće strukture formiranje „rasutog centra“, što bi odgovaralo i morfološkim uzorima koji su korišćeni. Savski amfiteatar, neminovno ostaje na drugoj obali – drugi grad, što proizilazi iz zakonitosti mera i nijedan projekat to ne može promeniti.¹⁴⁶ Opređeljuje se takođe za tradicionalni grad, koji po njemu ima apsolutno pozitivnu konotaciju. Kako bi se poput primera istorijski proverenih vrednosti stvorila ambijentalna i morfološka slika svetske urbane baštine, to je primenljivo i unutar postojećih celina funkcionalističkih gradova, ili projektujući „nove celine“ (op. a. RP). Po pitanju strukturiranja prostora smatra da takav pristup sadrži dve neuralgične tačke, koje kazuju da forma:

- sama za sebe ne čini gradski ambijent,
- nastala na iskustvu je i forma nastala određenim procesom.

Isto tako konzervativan pristup planiranja grada predstavlja svako izdvajanje forme kao prostornog rezultata, van konteksta društvenih, ekonomskih, tehnoloških, kulturnih i socijalnih odrednica. Doktrina funkcionalizma na taj se način zamenjuje doktrinom formalizma. Trendovskim opređeljenjem studija, po Bobiću istražila je moguće „morfološke interpretacije prostora“.¹⁴⁷

Posebnu vrednost u našoj tradicionalnoj urbanističkoj kulturi predstavljaju međunarodni konkursi za područja obuhvata teritorija sa integrisanim RP-om na obe obale reke. Ukratko u nastavku istraživanja urbanističkog planiranja Beograda opisano je sve važnije što se odnosi na: „Konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda,“ iz 1986. god. koji je

¹⁴⁶ Bobić, M., (1985: 25): „Programska opređeljenja unutar strukture centra i središta, po opređeljenjima su bliska još uvek neostvarenim stremljenjima regulacionog plana iz 1966. god.“

¹⁴⁷ Bobić, M., (1985: 25): „Pri osmišljavanju grada moraju biti poštovana oba kriterijuma, ako želimo da se približimo dobrom gradu budućnosti.“

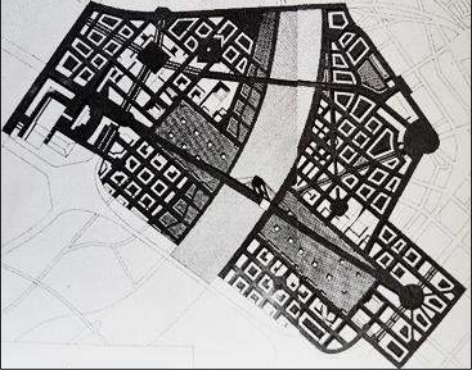

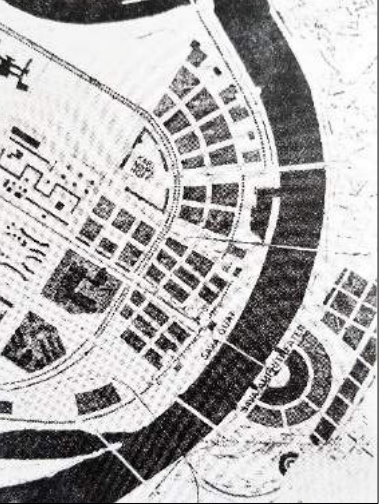
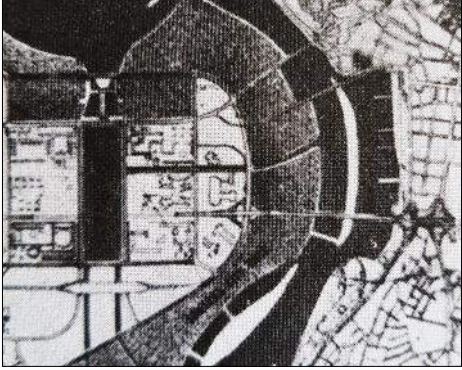
istražen po kriterijumu nagrađenih radova, (Sl. 59) kao novih urbanističkih spoznaja iz vremena 80-ih god. Na tu temu Bogdanović¹⁴⁸ tvrdi: „da i rekonstrukciju beogradskog jezgra, a pre svega zapadnog Vračara prethodno dovedemo u vezu sa odlukama o izgradnji na levoj obali reke“, što je još 1968. god. (s vremenskim odmakom od 20 god. ranije u tome trenutku) izneo kao tezu i prvi konstatovao Košir. Ili, još jedna, isto tako spontana, a ipak kapitalna sugestija koja se nameće samom množinom predloga konkursnih rešenja po kojoj: „pešačko trgovačka, dakle eminentno gradska osovina Novog Beograda nije, kao što smo do sada mislili, osovina palata Federacije – Stanica (ili bar nije samo ona) već je mnogo više potez duž sretno sačuvanog praznog prostora na osovini tzv. Bulevara AVNOJ-a¹⁴⁹.“ Drugim rečima, prema Bogdanoviću (1986: 4) konkurs je potpuno preobrnio sliku: on menja smisao plana čuvenih novobeogradskih „devet kvadrata“ i okreće ih prema starom jezgru (IC-u), umesto prema Palati federacije. Logično bez sumnje, ali eto do sada je izmicalo našim saznanjima, što je još 1947. god. (s vremenskim odmakom od 40 god. ranije u tome trenutku) izneo kao tezu i prvi konstatovao, Saissel.¹⁵⁰

¹⁴⁸ predsednik ocenjivačke komisije

¹⁴⁹ Bulevar Zorana Đinđića (sadašnji)

¹⁵⁰ Saissel, J.: vidi u konkursnom radu Stržić, Z., 1947. Sl. 43, p.81

	<p>>C Druga nagrada: Havrda, T., Prag; Čehoslovačka</p> <p>Treća nagrada: Josić studio; Pariz; Francuska</p> <p>D<</p>	
	<p>>E Četvrta nagrada: Falat, W., Gesiak, W., Radom; Poljska</p> <p>Četvrta nagrada: Ikonov, D., Popović, G., konz. Bobić, Đ., Beograd; Jugoslavija</p> <p>F<</p>	
	<p>>G Pohvaljeni rad: Bassin, P., Černigoj, A., Šajn, B., Ljubljana; Jugoslavija</p> <p>Pohvaljeni rad: CEP, Beograd; Jugoslavija</p> <p>H<</p>	

Sl. 59: Grad Beograd – predlog transformacije, nagradjeni radovi „Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda”, (Izvor: Budućnost Novog Beograda, 1986. god. Arhitektura urbanizam, p.p.41-58)

Koncepcije nagradjenih autora možemo potpunije upoznati preko ocena konkursne komisije.

Rad A¹⁵¹ je ocenjen kao jedan od dva najbolja iz razloga:

- Što polazi od produbljene funkcionalne analize urbane strukture Beograda kao celine, a posebno od distribucije i organizacije centralnih delatnosti u gradu.
- Rešenje traži i postiže optimalnu integraciju grada i svih njegovih komponenti od Zemuna do zaleđa starog Beograda.
- Pri tome se, kao glavni element izdvaja novi centar Beograda na reci Savi i to na samoj obali reke između stare Železničke stanice i Novog Beograda.
- Konfiguracija novog centra prati prirodne, odnosno morfološki logične komunikacijske pravce, vodeći računa o specifičnostima beogradskog toposa.

Rad B¹⁵² je ocenjen kao jedan od dva najbolja iz razloga:

- Što pažljivo usmerava razvoj na Savski amfiteatar (B-NB),
- Predviđa nove aktivnosti i otvorene zelene površine duž Save i predviđa vodu kao ključni ekološki i humanizirajući element.

Rad C¹⁵³ je ocenjen kao druga nagrada iz razloga što:

- Predložena „centralna zona“ na obali Save (grad na reci) sa predloženim strukturama, zastarela je u tretmanu, ali ipak otvorena za dalje projektantske intervencije.
- Predložena „pešačka nit“ provučena od Slavije, pa do Bežanijske kose i Zemuna može biti koristan predlog.

Rad D¹⁵⁴ je ocenjen kao treća nagrada iz razloga što je:

- Preterana pažnja posvećena obrascu i meri razvoja kao i formalnosti i krutosti sheme, naročito Savi,

¹⁵¹ 1.nagrada: Kachlik, J., Prager, J., Varvica, P., Bratislava, Kachlik, R., Koben, J. Košice ; Čehoslovačka, p.12.

¹⁵² 1.nagrada: Domaradzki, K., Dziekonski, O., R., Garbowski, Z., Varšava; Poljska, p. 13.

¹⁵³ 2.nagrada: Havrda, T., Prag, Čehoslovačka, p. 13.

¹⁵⁴ 3.nagrada: Josić studio, Pariz; Francuska, p. 13.

- Interesantan koncept razvoja centralnog parka uključujući i vodene elemente koji bi mogli omekšati prostor.

Rad E¹⁵⁵ je ocenjen kao četvrta nagrada iz razloga što:

- Posедуje jake elemente duž dve glavne osovine: od starog dela grada do Novog Beograda i Zemuna i od centralnog skvera do stambene zone.
- Mostovski element ima vrlo izražen lik i simbol, mogao bi da pruži interesantan otvoren prostor s obe strane reke.
- Planira razvoj u blizini otvorenih prostora duž Save.

Rad F¹⁵⁶ je ocenjen kao četvrta nagrada zato što:

- Ima snažan i jednostavan koncept otvorenog prostora i vodenih puteva (istorijska upotreba) kao strukturni i infrastrukturni elementi u razvoju okvira za Novi Beograd.
- Pruža koncept prepoznatljivih centara i proces rasta sa fazama i razvojem tako da se može postići osećaj celokupnosti u različitim vremenima.

Rad G¹⁵⁷ je pohvaljen jer:

- Autor smatra da je jedan od važnih problema Beograda, integracija gradskog tkiva leve i desne obale Save. Tu integraciju on postiže intenzivnom izgradnjom duž leve obale – u dužini od Muzeja savremene umetnosti do mosta Gazela i isto tako značajnom gradnjom u Savskom amfiteatru.
- Prema mišljenju autora pored postojećih ulica, treba uvesti i jedan novi „savski bulevar“, koji bi pošao od bloka 44 i završio na ratnom ostrvu.

¹⁵⁵ 4.nagrada: Falat, W., Gesiak, W., Radom; Poljska, p. 14.

¹⁵⁶ 4.nagrada: Ikonov, D., Popović, G., konsultant: Bobić, Đ., Beograd; Jugoslavija, p. 14.

¹⁵⁷ Pohvaljeni rad: Bassin, P., Černigoj, A., Šajn, B., Ljubljana; Jugoslavija, p. 14.

Rad H¹⁵⁸ je pohvaljen iz razloga:

- U neizgrađenom prostoru Novog Beograda autori predlažu intervencije sa dva elementa: vodom i zelenilom. U centralnoj zoni predlaže se formiranje Kristalnog jezera, koje bi se sistemom kanala povezivalo sa Dunavom i Savom.
- Neizgrađen prostor uz savsku i dunavsku obalu bio bi bogat zeleni pojas, različitih zasada i sa određenim sadržajima (mjesto aktivne rekreacije i reprodukcije, društvene aktivnosti, rezerva prostora za budućnost).

Iz osvrta na konkurs izdvojeno je nekoliko referentnih dela iz toga vremenskog perioda. Problematiziranje ciljeva, podloga i rezultata koje je obuhvatio „Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda“, sa pitanjima na konceptualnoj razini, jedan deo stručne javnosti (Dakić, Mišćević i Rogić) smatra kvalitetnim. Između ostalog ukazano je na činjenicu da nisu identifikovani problemi (definisano vrednosno polazište), pa predlozi dosežu tek razinu morfoloških predložaka. Rešenje za razvojne probleme Beograda se tražilo u međunarodnoj konkurenciji, koja je pokušala logično poistovećivanje problema u traganju za korisnim analogijama. Pa tako za razliku od grada Zagreba, zapaža Mišćević, u kojemu iole moćniji investitor tretira železničku prugu kao južnu granicu svog prostorom posredovanog dostojanstva, Novi Beograd nastaje kao zanimljiv hibrid političke odluke. I to one koja treba prostorno prezentirati postojanje i sisteme vrednosti nove države i konsekvence „paleoindustrijskog razvojnog koncepta“. Između ostaloga Rogić, postavlja pitanje, o upornosti kritike socijalizma kao stila na tome primeru, za razliku od upornosti održanja socijalizma kao sistema vrednosti.¹⁵⁹ Te osvrte moguće je zaključiti s razmišljanjem istaknutog savremenika Bogdanović, B., (1986: 4): „Možemo još uvek razmišljati nije li radijalna shema, naročito „iznutra“ iz Novog Beograda osmotreno, mogla biti srećnija verzija Novog Beograda od ove postojeće. Zašto? Jedino zato, i samo zato, što bi se potencijalnim prospektima novi deo grada mnogo više otvorio prema vodi. Savetuje nam se da se ozbiljnije pozabavimo dodirnim zonama na levoj i desnoj obali Save. Obilje varijanti dokazuje da se tu upravo u tim „zapuštenim“ delovima grada krije mnogo više nepoznanica što će reći i mogućnosti no što bi se na prvi pogled dalo zaključiti.“ I kako je Bogdanović, B. (1986: 22) u

¹⁵⁸ Pohvaljeni rad: CEP, Beograd; Jugoslavija.

¹⁵⁹ Gligorijević, Ž., (2016: 139): „Krajem 80-ih i posebno tokom 90-ih godina, usled nastalih društvenopolitičkih okolnosti, sve ozbiljnije krize, pomešanih nadležnosti i nejasnih autoriteta i uloga urbanizma i urbanističkih planova je obezvređena.“

jednom razgovoru izjavio: „Pa lepo kad već imate federalni grad, izvucite iz toga neke prednosti i dovedite ih do istog intenziteta funkcionisanja i opterećenosti“.¹⁶⁰

U „Stručno kritičkoj analizi dosadašnjih urbanističkih rešenja za područje Savskog amfiteatra“, koju je izradio radni tim Društva urbanista Beograda (Bogdanović, R., Gajić, Zlatanović Tomašević), 2007. god. sagledana su dosadašnja rešenja izrađena kao dve zasebne izrađivačke teme. Prva se odnosi na Konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda, koji je u prethodnom delu rada bio obrađen. I druga, iz koje smo primenili saznanja jer obuhvata 7 radova iz „Studije SANU-a“ sprovedene 1991. god. U njoj se sagledavaju različiti radovi, koje navodimo hronološkim redosledom pod izvornim naslovima uz kratka pojašnjenja svakoga rada:

- 1) S radom „Varoš na vodi“ sagledana je osnovna ideja koja glasi: rad uvažava „genius loci“ lokacije Savskog amfiteatra, sa stavom da je izvorni „genius loci“ ovog prostora onaj koji je postojao do 19. veka. Prostor Savskog amfiteatra treba da bude „karika koja nedostaje“ u prostoru gradskog tkiva da bi se ostvarila zadovoljavajuća veza između Novog Beograda, Zemuna i Starog grada, (op. a. IC-a). Kod analize toga rada, procenjeno je kao potencijal u odnosu na celinu grada, da Savski amfiteatar predstavlja „interpolirani centralni prostor“ (op. a. RP-a).
- 2) S radom „Ekološki pristup“ prisutna je ideja građenja ekološki zdravog pristupa, koji ima istu vrednost kao i oblik, promenljivost ili razvojnost prostora. U sistem tačaka koje će odrediti novi prostor ulaze prirodne kao i stvorene vrednosti mesta/samog amfiteatra ali i uticaji gradskog tkiva sa obe obale. Cilj ovakvog koncepta rešenja je organsko povezivanje novog i postojećih delova Beograda i mogućnost povratnog uticaja pozitivnog iskustva ovakvog prostora na postojeću matricu Beograda.
- 3) S radom „Futuristička verzija“, dosledna primena jedne orijentacije na prostoru Savskog amfiteatra niti bi bila opravdana niti delotvorna. Kod analize potencijala ovakvoga rešenja izdvajamo kvalitet realnog sagledavanja da postojeća struktura u okruženju na desnoj obali Save treba biti sačuvana u većoj meri (nasleđena blokovska matrica sa pretežno istim proporcijama blokova).
- 4) S radom „Savski bulevar“ karakterizira se ideja elitizma lokacije, kod koje se u oblikovnom rešenju za desnu obalu Save usvaja nasleđena blokovska matrica sa pretežno istim proporcijama blokova. Rešenje favorizuje strukturu tradicionalnog

¹⁶⁰Kovačević, B., S., 1986. Traganje za Beogradom, Razgovor s arhitektom Bogdanom Bogdanovićem, Čip 6/1986 (399), p.p. 22-23

grada, s činjenicom da nedostaje konačni identitet oblikovanja, nešto što bi ovaj prostor izdvojilo od okruženja i nepostojanje oblikovne dominante u prostoru.

- 5) S radom „Blokovska matrica”, polazi se od osnovnih principa da ovaj deo grada mora imati sasvim posebno obeležje, po kome će se razlikovati od ostalih gradova, da planirani prostor treba tako organizovati da omogući zadovoljenje savremenih potreba: funkcionalnosti, ekonomičnosti i privlačnosti. Kvalitet datog rešenja je raznovrsnost sadržaja gradskog centra sa centralnim trgom upravo na Terazije i korišćenje Glavne železničke stanice kao muzeja.
- 6) Rad „Savski siti“ predstavlja podizanje novog grada kulture i nauke po ugledu na svetske primere sa preuzimanjem uloge poslovnog centra Beograda. Nadalje autori smatraju da je prostor idealan za organizaciju grada sa tradicionalnim komponentama kao što su: ulica, trg, blok. Očekuje se da prirodne karakteristike reke budu još više istaknute i zaštićene jednim promišljenim planiranjem masa i rasporedom zelenila, kao deo jedne longitudinalne zelene rekreacijske zone.
- 7) „Ivične zone“ tretira ovaj deo grada tako da ne sme biti „nevidljiv“ i stopljen sa strukturama leve i desne obale Save, već građen po principu: autonomne prostorne kompozicije, prema konceptu urbanog prostora, sa novim aktivnostima, u kojoj se naglašava znamenitost i važnost mesta u središtu. Koncept deluje kao ravnomeran razvoj i ujednačen pristup, sa mogućnošću prilagođavanja nasleđenoj matrici.

U zaključnim razmišljanjima Bogdanović, R., Gajić, Zlatanović Tomašević (2007: 40) sagledavanih prezentiranih koncepata, koji se odnose na temu morfologije izdvojili su kao potrebno:

- Usvojiti programski promišljen koncept, bez suvišnih fiksnih elemenata, koji omogućava razvoj prostora u skladu sa potrebama investitora, odnosno tržišta.
- Za preporuku je koncept koji anticipira razvoj ovog prostora kroz vreme, čime se osigurava oblikovanje i građenje vizualnog identiteta prema aktuelnom trendu, uz potenciranje atraktivne forme objekata.

Atraktivna urbana „makro-forma“ radi specifičnih oblikovnih kvaliteta i unutarne kohezije, diferenciraće se u prostoru Beograda kao element prostorne interakcije desne i leve obale Save na ovoj značajnoj poziciji – kreiranjem novog city-a:

- Moguća ideja više centara različitih intenziteta i karaktera osim glavnog centralnog prostora.
- Osiguranjem prostornih dominant i atrakcija, potencirane atraktivne vizure, uz praćenje prirodnih odnosno morfološki logičnih komunikacijskih pravaca.
- Potenciranjem veze sa Terazijском terasom.

Specifična pozicija Beograda na ušću reke Save u Dunav, kao razvojni potencijal nikada nije bila dovoljno urbanistički iskorištena.¹⁶¹

3.1.6. Period od 2000. godine do danas

Na prelomu 20. u 21. veka u doba globalizma nastupa nova faza urbanističkog planiranja Beograda. Značajno je za taj period to što IC sve više poprima karakteristike evropskih glavnih gradova. Tako se ponovo aktualizuje i povezivanje IC-a i RP-a i pokušaj pronalaska novih koncepata i rešenja pomoću transformacija u smislu traganja za kvalitetnijim identitetom, što postaje jedan od prioriternih urbanističkih ciljeva u planiranju i razvoju grada. Nastoje se zadržati sve prirodne predispozicije toga prostora uz uvažavanje vrednog kulturnog nasleđa iz prethodnih razdoblja. Godine 2009. kompanije Luka Beograd naručila je izradu Master plana transformacije za dorćolski deo priobalja, koji je u obuhvatu dunavskog RP-a od lokacije današnje luke do špica Ade Huje uz angažovanje svetskih arhitektonskih autoriteta Daniel Libeskind Studio i Ghel Architects. Projekat je poznat i pod nazivom „Grad na vodi“ prostornog obuhvata P= 96 Ha zemljišta, ograničen od toplane „Dunav“ na Dorćolu do Pančevačkog mosta. Konzultatska kuća Ghel Architects je nakon učinjenih analiza dala strategiju i smernice prostornog razvoja u okviru Master plana. Cilj je bio stvoriti što kvalitetniji međudnos prostora IC-a i RP-a s njihovom integracijom. Na osnovu strategije i smernica Ghel Architects, pristupio je daljoj razradi idejnih rešenja Libeskind studio. Da bi ostvario visoko postavljene kriterije ponudili su 3 rešenja, kako bi se aktivirao i transformisao ovaj izuzetan potencijal RP-a.

¹⁶¹ Ibid., 40.

Predstavljena su i ukratko analizirana 3 prostorna rešenja:

a)

b)

c)

Sl. 60: Grad Beograd – predlog transformacije za dorćolski deo priobalja, rešenja a) Riverside, b) Downtown, c) Grand Canal, „Libeskind studio“ na projektu „Luke Beograd“, kompjuterska vizualizacija. (Izvor: preuzeto po Mihajlović, M., P., 2017.)

- a) Riverside, (Sl. 60a) uvođenjem vode u gradsko tkivo sa aspekta adaptacije na poplave može se na prvi pogled činiti neracionalno. Na ovaj način mrežom kanala povećava se površina pod vodom, a samim tim njen nivo se smanjuje. Rekreativna parkovna površina postavljena je najbliže reci, dok su kontrolisani kanali koji prolaze kroz blokovsku strukturu.
- b) Downtown, (Sl. 60b) predstavlja unapređenu varijantu gore pomenutog koncepta. Infrastrukturni objekti i putna mreža koriste se kao obaloutvrde. Prisutna je mreža kanala koja zalazi duboko u kopno i urbanu strukturu, dok je deo uz reku tretiran kao parkovna površina.
- c) Grand Canal, (Sl. 60c) ujedno je najambicioznije postavljeno rešenje, jer se u urbanu matricu pored postojećeg bazena Luke Beograd uvodi vodotok glavnog kanala, koji dominira i uvodi fizionomiju prostora planiranog obuhvata. Koncept uvođenja vode u gradsko tkivo, i izgradnje u priobalnom području, kao razvoj grada nije doveden u pitanje, jer su svi njegovi elementi od: urbanog dizajna, javnih prostora do infrastrukturnih rešenja, uključeni i podređeni kontrolisanom nivou vodostaja reke.

Na osnovu kumulativnih strategija i smernica, a prema daljoj razradi idejnih rešenja došlo se do aktualnog predloženog rešenja kao poslednjeg u nizu. (Sl. 61)

Sl. 61: Grad Beograd - aktualno predloženo rešenje, kompjuterska vizualizacija „Libeskind studio“ na projektu „Luke Beograd“ (Izvor: <http://lukabeograd.com/press/GradNaVodi/Masterplan/strategija.html>), pristupljeno 25. 3. 2018.

Posebno pitanje je odakle početi, odnosno koja su to mesta koja su najpogodnija, za početak „silaska“ Beograda na svoje reke, smatra Mihajlović (2017: 108). Struka je gotovo jedinstvena u stajalištu da je konačna integrisanost IC-a i RP-a neupitna, s iznalaženjem najadekvatnijeg rešenja što kvalitetnije buduće izgradnje. Postavlja se i pitanje najprikladnije pozicije za njihovo povezivanje, koje je prema (Lazović 2003, cit. po Mihajlović, M., P., 2017: 109), prostor Terazijske terase, kao najkraći put, zbog njene strukturiranosti u urbanu matricu IC-a.

Jedno od favorizovanih rešenja je koncept sadržan u projektu „Beograd na vodi“.¹⁶² To je konačno jedan velik razvojni iskorak u odnosu na srodne primere rešenja u evropskim metropolama, posebno srednjoevropskih dunavskih gradova poput Beča, Bratislave itd. što ujedno predstavlja i ulančavanje Beograda u njihov kontekst. Da bi se implementirao i sproveo projekat „Beograda na vodi“ (Sl. 62) prethodno je donesen Prostorni plan područja posebne namene uređenja dela priobalja grada Beograda – područje priobalja reke Save za projekt „Beograd na vodi“ iz 2015. god. Ovim planom utvrđuju se koncepcije razvoja, planska rešenja, režimi i uslovi korišćenja, organizacije, uređenja i zaštite područja dela priobalja grada Beograda – područje priobalja reke Save, na teritoriji grada Beograda, na području KO Savski venac, KO Novi Beograd i KO Stari grad. Projekat je većim delom, oko 116 Ha (RAPP, 2014: 3), lociran na teritoriji gradske opštine Savski venac, i na njemu se

¹⁶² Belgrade Waterfront

trenutno nalaze Glavna železnička i Autobuska stanica, koje su planirane za izmeštanje po GP Beograda 2021.¹⁶³

Sl. 62: Grad Beograd, Lokacija strateškog urbanog projekta Beograd na vodi (izvor: bing, 2014. preuzeto po Radosavljević, U., 2017.)

Prostornom planu iz 2015. god. prethodile su brojne različite studije, analize i planovi od usvajanja osnovnog plana 2003. god. (GP Beograda 2021),¹⁶⁴ te su izrađene od 2005. godine: Studija beogradskog priobalja - I faza, Prirodnog jezgra Beograda, Javni prostor Beograda za područje opštine Stari grad. Prostornim planom područja posebne namene uređenja dela priobalja grada Beograda, stavlja se fokus na Savski amfiteatar (Sl. 63) kao ključni razvojni potencijal koji u budućem razvoju predstavlja:

- fokusnu tačku i potencijalni generator razvoja novih aktivnosti na nivou grada i
- sponu sa okruženjem na prostorno-funkcionalnom nivou, jer je već umrežen s postojećim saobraćajnim vezama).

Cilj je od toga današnjega neprimerenog prostora stvoriti budući savremeni gradski centar prostorno integrisan, socijalno prihvatljiv i ekonomski održiv. Projektom je predviđena obimna izgradnja stambenih, poslovnih i komercijalnih sadržaja.

¹⁶³ Gligorijević, Ž., (2016: 143): „Posebnu temu plana (GP Beograda 2021; Ferenčak, Macura. Konceptija GUP Beograd 2021, Urbanistički zavod Beograda), čini isticanje tri kraka prirodnog koridora Dunava i Save i Ratnim ostrvom kao elementom identiteta grada.“

¹⁶⁴ Gligorijević, Ž., (2016: 148): „Izmena GP-a Beograda je sprovedena 2014. god. kako bi se omogućila realizacija projekta „Beograd na vodi“, to jest obezbedio odgovarajući planski osnov. Projekat je Republici Srbiji i Gradu Beogradu partnerski ponudila kompanija „Eagle Hills“ u prostoru koji se tradicionalno naziva Savski amfiteatar, na delu desne obale Save, predviđen svim strateškim planovima Beograda od 1952. godine za urbanu rehabilitaciju i izgradnju novog centra grada.“

Sl. 63: Grad Beograd – postojeće stanje, savsko RP, pogled s Mosta Gazela na Savski amfiteatar, deo strateškog projekta „Beograd na vodi”. (Foto: autor, 2017.)

Projekat „Beograd na vodi”, Radosavljević, U., (2014: 136) definiše kao veliki strateški urbani projekat, koji je predviđen u priobalju reke Save u Beogradu na centralnoj gradskoj lokaciji i obuhvata površinu od 177 Ha. Tako da GP Beograda 2021 tretira lokaciju Savskog amfiteatra kao jednu od najznačajnijih urbanističkih celina u centralnoj zoni starog Beograda kao „Novi centar grada na Savi“. Dalje navodi promenjene okolnosti koje su omogućile takvu vrstu planiranja, kojeg stavlja u kontekst pojačan s procesima u doba naprednije tranzicije iz socijalističkog sistema u liberalni kapitalizam navodi (Lalović, Djukanović 2003, cit. po Radosavljević 2014: 141). Te da su nastupile promene u odnosu na uloge javnog i privatnog sektora u upravljanju urbanim razvojem u Srbiji, koji se konstantno menjaju u procesu tranzicije od socijalističkog ka demokratskom i tržišnom društvu od 90-ih god. 20. veka do danas. Tako da privatni sektor ima sve više uticaja u kreiranju javnih urbanih politika, posebno prilikom predviđene izgradnje ekskluzivnih komercijalnih, poslovnih i stambenih sadržaja. Radosavljević (2014: 145) navodi da: „strateške gradske lokacije često ostaju neizgrađene, iako su planskim dokumentima predviđene za izgradnju čak i kada privatni sektor ima urađene urbane projekte, ili su raspisani urbanističko-arhitektonski konkursi, a često angažovani i poznati svetski arhitekti. Neki od razloga navodi, za takvu slabu realizaciju projekata na strateški važnim gradskim lokacijama leže u nerešenim imovinsko-pravnim odnosima, poput projekta „Grad na vodi“ na prostoru Luke Beograd, i kompleksa Beko. Konačno prema njemu, strateški to ispravlja GP Beograda 2021, jer adekvatno tretira predmetnu lokaciju Savskog amfiteatra kao jednu od najznačajnijih urbanističkih celina u centralnoj zoni grada u vidu projekta za aktiviranje značajnih lokacija. Mišljenja je da će: „zajedno sa centrom starog Beograda, Zemuna i Novog Beograda sa planiranim „Novim centrom na Savi“ na obe obale Save, činiti jedno od najmoćnijih centralnih područja

Beograda (Sl. 64 a,b) i zemlje.“¹⁶⁵ Radosavljević, U. (2014: 152), tvrdi: „Glavna pitanja postaju, kako realizirati kompleksan strateški projekat velikih razmera na lokaciji na kojoj je postojao veliki broj planova i projekata u prošlosti, a koji nisu realizovani.“ Smatra da ukoliko dođe do realizacije strateškog urbanog projekta Beograda na vodi, imidž i slika Beograda (Sl. 65 a,b) na globalnom nivou će se promeniti.”¹⁶⁶

a)

b)

Sl. 64: Grad Beograd, – postojeće stanje RP a) sa reke Save, ka Patrijaršiji i Sabornoj crkvi, b) pogled sa Brankovog mosta na RP ka ušću (Foto: autor, 2017.)

a)

b)

Sl. 65: Beograd, – postojeće stanje RP, a) pogled sa reke Save, ka Starom mostu i Savskom amfiteatru b) pogled od novobeogradske obale Save ka Starom gradu (Foto: autor, 2017.)

Na temu morfogeneze RP-a Beograda u periodu od 1960. do 2020. god. moguće je zaključiti da postoji kontinuitet urbanističkog planiranja i usmerenog rasta IC-a prema RP-u. Beograd sadrži evropske metropolitanske elemente u karakteru grada. Kada je u pitanju IC, spoznajemo

¹⁶⁵ Službeni list grada Beograda, (2003: 941)

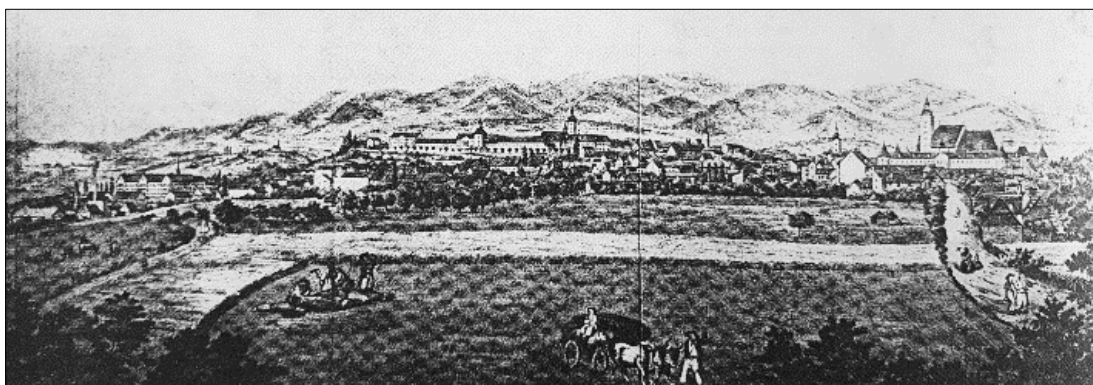
¹⁶⁶ Radosavljević (2014: 164)

da poput evropskih prestonica na Dunavu (Beč i Bratislava), deli srodne probleme koji su se planirali rešavati kroz različite cikluse urbanističkih transformacija. Kod formiranja celovitog Beograda važna je bila gradnja i prelazak na levu savsku, novobeogradsku obalu, kada su pozitivno inicirane sve prirodne i antropogene geografske prednosti. Stvaranje metropole je bila ključna odrednica daljeg razvoja i uređenja IC-a, a tako i RP-a. Ovim istraživačkim radom traži se potvrda o kontinuitetu grada, (što je to još onda bio Beograd, što se uvek može videti ili dodirnuti?) jer hoćete verovati u taj kontinuitet i iz perspektive gradnje „novog dela grada“ na savskom RP-u. I što se približavamo današnjem vremenu, prve polovine 21. veka, u post-industrijskom gradu, razmišljanje ne sme biti ograničeno na jedno pitanje, koje glasi: Šta će biti ako odaberemo i izgradimo neke „scenografske celine“ i prepustimo ih dinamizmu modernog gradskog života? Prema Bogdanović, B., (1986: 22), ta doskora staromodna veština „umetnost u urbanizmu“, nije bila zamenjena nikakvom drugom sličnom, i s toga su poznata pravila njene kompozicije (osovina – organizacija planova – perspektiva – gradacija – ravnoteža), koja su moguća i s primenom na situaciju Terazijske terase i Savskog amfiteatra.

Načelno, na raspolaganju su dva tipa za izgradnju koja bi osigurala jedinstvenost i preglednost savske padine. Prvog formuliše horizontalna tekstura terasa i esplanada, dok drugoga iskazuju „grozdovi“ tornjeva i megastruktura, koncentrisani samo u jednoj zoni. U savskom RP potrebno je ostaviti prostor za javne objekte centra Beograda, koje priključujemo IC-u, kao najminentniji deo centralnih funkcija, a preostali deo se integriše u novu urbanu strukturu Savskog amfiteatra. Takvim zahvatom uspostavlja se balansiranost između IC-a i RP-a, sa žarištima na Terazijama i u Savskom amfiteatrom, te budućim težištem na razvojnoj osovini, Terazijskoj terasi. U tome slučaju dosadašnja „prepreka“ razvoja i integriranja, prepoznata je kao instrument urbanističkog uređenja. Na primeru uređenja Terazijske terase, model razvojne osovine u centru grada, kao uspešan oblik organizacije prostora optimalno bi doprineo njegovoj konkretizaciji, uz uvažavanje identiteta i konteksta IC-a Beograda. Od prvih urbanističkih zamisli i Međunarodnog konkursa za Terazijsku terasu u Beogradu, između Prvog i Drugog sv. rata, u doba Kraljevine Jugoslavije, te u periodu nakon Drugog sv. rata, te skoro poluvekovnog razdoblja delovanja u okvirima FNRJ i SFRJ, pa sve do danas u Republici Srbiji, kontinuirano je planski zacrtana generalnim planiranjem i promišljena ideja integracije IC-a i RP-a. Događaj od posebnog značaja zbio se 1945. god. kada je osnovan Urbanistički institut NR Srbije, te je tim činom uspostavljen institucionalni okvir urbanističkog planiranja Beograda. Započetim projektom „Beograd na vodi“ moguće je ostvariti dugogodišnju urbanističku težnju integracije IC-a i RP-a. U tom slučaju reka Sava

postala bi „reka u gradu“ i glavnom žilom Beograda oko koje su grupirane nove građevine, kao prvom razvojnom fazom celovitog grada. Sledeća faza uređenja dunavskog RP nezavisna je u sprovođenju poput projekta „Grad na vodi“, ali kao mera deluje integrirajuće na celovitost IC-a i RP-a. Tako bi se prevladala postojeća fragmentiranost savskog i dunavskog RP-a prema IC-u. U klasičnom smislu apriorne planimetrijske forme, kao što su IC u Beogradu, s pripadajućim savskim i dunavskim RP-om, bili bi planski izbalansirani u urbanistički uređeni IC celovitog karaktera.

2. Studija slučaja 2: Zagreb

Sl. 66: Grad Zagreb - Pogled na Zagreb s juga 1862. god. Litografija Julija Hühna. (Izvor: Odak, F., Čip 1/1987 (406) Zagreb, p.6)

3.2.1. Istorijski pregled razvoja grada Zagreba

Grad Zagreb (Sl. 66) pokriva područje od približno 641 kvadratnih kilometara. Smešten je u podnožju planine Medvednice, na levoj i desnoj obali reke Save. Grad broji oko 790.000 stanovnika (2011. popis) s urbanom gustinom 1.232,00 stanovnika/km². Razvijao se od naselja Kaptola i Gradeca koji danas čine istorijsko gradsko jezgro pod nazivom Gornji grad. Intenziviran rasta grada dogodio se polovinom 19. veka izgradnjom Donjeg grada koji preuzima ulogu gradskog središta, današnjeg IC-a, u shemi tipičnog urbanističkog rešetkastog uzorka. Razvoj grada Zagreba i prikladnije povezivanje njegovog severa i juga snažno je determinisan položajem antropogenog elementa železničke pruge,¹⁶⁷ koja je od tada fizička prepreka u prostoru, između postojećeg IC-a i RP-a Save. Integrisanje RP-a u urbano tkivo grada i stvaranje veza između gradskih četvrti, na jugu i severu, nisu do danas adekvatno

¹⁶⁷ Lenuci (1909) cit. po Knežević (1992: 194): „Pruga Budimpešta - Zagreb izgrađena je krajem 60-ih god. na kilometar udaljena od centra grada, u nivou cesta koje preseca, pre svega Petrinjske ulice i Savske ceste. Stvorena je prva prepreka razvoju grada prema Savi.“

ostvareni, te ostaju kao primarni urbanistički zadaci. Tako bi se grad približio reci, koja će zauzvrat biti bolje integrisana u gradsku strukturu.¹⁶⁸

3.2.2. Period do pred Prvi svetski rat

Prva regulatorna osnova iz 1865. god. i Druga regulatorna osnova iz 1887.god. odredile su razvoj grada. Njihovim sprovođenjem obustavljeno je prevladavajuće spontano širenje grada u smeru istok-zapad duž Ilice i Stare Vlačke. Drugom regulatornom osnovom, planirana je izgradnja Zelene potkove. Gradsko tkivo novoplaniranoga Donjega grada strukturirano je interpoliranjem praznine - potezom perivoja trgova - koji se protežu duž osnovne urbane ortogonalne strukture Donjega grada. U fazi planiranja i realizacije „Zelene potkove“, koja je trajala do Prvog sv. rata, ključna je bila Gradska uprava za urbanizam na čelu sa Milanom Lenucijem. Na temeljni atribut zagrebačkog urbanog identiteta Zelena potkova slobodno je primenjen koncept bečkog Ringa. Utemeljiteljska urbanistička kultura Zagreba potvrđuje se izgradnjom novog Donjeg grada na prelomu 19. veka, smeštenog u savsku ravnicu. Kako to opisuje (Hudovski, 1892 cit po Odak, F., 1987:7) povodom 120. godišnjice Zrinskog trga u Zagrebu: „Oko se naslađuje gledajući sa Strossmayerovog šetališta ispred nekadašnjeg gradskog zida, ravnicu kojom se poput srebrne niti vijuga bistra kćerka sedoglava Triglava, slavenska naša Sava. Na horizontu dižu se modri potezi dalekih gora, a do nogu naših leže ponosne zgrade novovekovnog belog Zagreba.“ Poput Beča, i u Zagrebu će železničke stanice i šine stvoriti veštačku barijeru, uočila je Radović Mahečić (2004: 117), koju će grad osećati pri valovima širenja tokom 20. veka. Rešenje za gradski predeo južno od železničke pruge utvrđeno je prvi put 1896. god. i potom u regulatornoj osnovi već iduće, 1897. god.:

- prvi put zbog zabrane gradnje kuća, utvrđene prilikom izdavanja lokacije za železničku stanicu, spojnu prugu i radionice za popravku šinskih vozila,
- drugi put zbog izgradnje na području, takođe južno od pruge, darovanu Železnici.

Zabrana izgradnje na gradskoj teritoriji objašnjava se nedostatkom novoga građevinskog reda, koji nije bio usvojen. Izgradnja na železničkom području dopušta se jer je kao industrijsko područje izdvojeno iz četvrti za koju još nisu utvrđena načela urbanizacije. Prva celovita vizija modernog Zagreba, metropolskih dimenzija i značaja, prema Knežević, S. (1992: 169), je:

- Regulatorna osnova iz 1907. god.,

¹⁶⁸ Sočivica, S., (ur.) 2013., Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča, p.18

autora Milana Lenucija, za dio Zagreba od železničke pruge do reke Save. Bit Regulatorne osnove iz 1907. god. jest u tome što odbacuje najtvrdi odrednicu za prostorno planiranje: železničku prugu¹⁶⁹ što se proteže celom dužinom grada, izmešta pruge iz grada na područje južno od reke Save i tako oslobađa teritoriju do reke Save za kvalitetnu urbanizaciju. Lenuci, naprotiv, radikalnim rešenjem problema pruge i njenih uređaja, te izmeštanjem industrijskih pogona u novu prostranu industrijsku zonu na istoku grada, omogućuje nesmetano širenje grada do Save, u prostoru koje već 19. veka spoznaje kao prostor budućnosti Zagreba. Ukidanjem prepreka prirodnom razvoju grada prema jugu Lenuci spaja postojeće urbanizovane delove s planiranima, novima, u jedinstvenu celinu. Generalna osnova iz 1907. god. razlikuje se od svih kasnijih regulacijskih planova mekoćom i slobodom kojom produžuje, proširuje i oblikuje grad kao celovit organizam, a to joj omogućuje upravo odbacivanje pruge kao najtvrdje odrednice. To se vidi, smatra Knežević (1992: 186): „u predloženom nepravilnom rasteru prostranog područja južno od železničke stanice, gde za volju tih zadatasti odbacuje apstraktnu shemu važeće generalne osnove (1887) i iz njih izvodi novu mrežu. U njoj nema snažnih osovina do reke: Lenuci - i sam svedok oblikovanja Donjega grada - i ne pomišlja na kontinuiranje zelenih osovina trgova-perivoja, ni na aplikaciju donjogradske urbane matrice na području do Save.“ Postavljeno je pitanje prema anketi sprovedenoj 1907. god.: „Kako da se odstrane prepreke, koje čine postojeće železničke uredbe sveukupnom prometu, a time i razvitku grada Zagreba prema Savi?“ Regulacija začudo ne uzima u obzir reku. Reka, kao nekad pruga, označava granicu grada (Sl. 67). Njene potencijale Lenuci kompleksno koristi u utilitarnoj sredini, ali za oblikovanje grada Sava mu nije izazov: grad joj okreće leđa periferijom.

¹⁶⁹ Knežević, S., (1992: 169): „U regulatornoj osnovi iz 1865. god. određeno je gde će biti železnička stanica za planiranu prugu Zagreb - Budimpešta. Lokacija železničke stanice, u sredini poteza između drevnih saobraćajnica, Petrinjske ulice i Savske ceste, u osi buduće ulice X (Gundulićeve), obrazlaže se time što »odgovara interesu ukupnoga grada, i što će u svoje vreme uz ovu železničku stanicu biti sagrađena Savska luka.« Iza železničke stanice planirana je luka s dva bazena (za »pristup« i »zimovanje lađa«) do koje od Save vodi kanal.“

Sl. 67: Grad Zagreb – Donji grad - Zrinjevac. U drugom planu pogled ka području južno od pruge i reci Savi. (Izvor: Fotografija iz 1897. god. foto: Stiasni, Muzej Grada Zagreba, Fototeka)

Prema Knežević (1992: 190) i danas su vidljive posledice takvih rešenja u delu Zagreba od železničke pruge do reke Save.¹⁷⁰ Uprkos generacijama urbanističkih planova, raznoraznim konkursima i studijama, te kasnijoj masivnoj izgradnji, Zagreb se ovde još uvek ne može rešiti svoje:

- negativne baštine,

a kamoli potvrditi se:

- uobličanjem svoga novog središta.

Tako u razvoju Zagreba po shvatanju (Hudovskog 1892 cit. po Odak, F., 1987: 7) spoznajemo Donji grad (Sl. 68 a,b) u nizini, bez otvorenih vizura, kao mesto gde se mora stvoriti prostor koji će sam biti dovoljno atraktivan i ugodan za okupljanje stanovnika. Zagreb oseća da je njegova perspektiva razvoja i rasta upravo u nizini, podno Griča i Kaptola i da tu mora stvoriti svoje urbane prostore, koji će dati karakter i sliku „novoga grada“ . Opisani uzorak je primenjiv i za istraživanje teme u današnjem vremenu.

¹⁷⁰ Knežević, S., (1992: 188): „Milan Lenuci izražavao se fragmentom; verovatno nehotice. U slagalici, čiji su delovi nastajali od devedesetih godina 19. do polovine druge decenije 20. veka, a dotiču gotovo sva područja Zagreba, nedostajao je sastojak koji se tiče prostora njegove budućnosti. Ma koliko delića pridolazilo, slika urbanista morala je bez tog dela ostati krnja.“

a)

b)

Sl. 68: Grad Zagreb - Donji grad, a) Lenucijeva zelena potkova, pogled od Zrinjevca ka Praškoj ulici, b) Bogovićeva ulica, sa „Zakladnim blokom“. (Foto: autor, 2018)

3.2.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata

U periodu između dva sv. rata regulaciju područja Trnja promišljaju međunarodni stručnjaci u sklopu međunarodnih konkursa za uređenje grada Zagreba. Na temelju nagrađenih radova, na konkursu za novu regulatornu osnovu grada Zagreba, 1930./31. god., što je po tadašnjim propisima bilo moguće, arhitekti Vlado Antolić i Josip Seissel¹⁷¹ u sklopu Gradske uprave za urbanizam izrađuju:

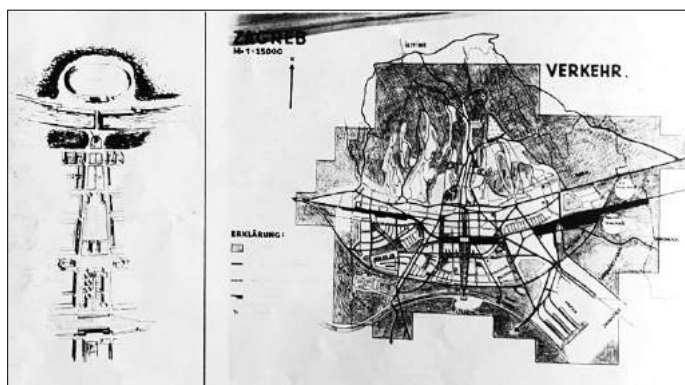
- novu Regulatornu osnovu grada Zagreba, koju zaključuju 1938. god., prvi plan Zagreba koncipiranog na osnovi funkcionalističkih načela,¹⁷² koji je tek rudimentalno sproveden zbog početka Drugog sv. rata.

Jedan od tadašnjih vrhunaca rešavanja prostornih kompozicija IC-a i RP-a, koncipiranog na osnovi funkcionalističkih načela je otkupljeni rad autora: Haffner, R., Mayer, H., (Sl. 69) koji je izdvojen među ostalima (Laslo 1984: 28) radi svoje specifične urbanističke koncepcije

¹⁷¹ Premerl, T., (1981: 9): „Kao članovi radne grupe Zagreb, (Antolić i Seissel) u kojoj su učestvovali i Kavurić, Z., Pičman, J., Weissmann, E, Teodorović, B., Hečimović, V., bave se arhitektonsko-urbanističkim analizama.. Još početkom 30-ih god. 20. veka našu kulturnu klimu povezali su s avangardnim kretanjima svetske arhitektonske misli i praktičkog delovanja.“

¹⁷² Matković, I., Obad Ščitaroci, M., (2012: 50): „Zamisao o linearnom perivoju na severnoj obali Save i potezu namenjenom za sport i rekreaciju na južnoj obali ugrađena je još u Generalni regulacioni plan za grad Zagreb izrađen 1936. godine i može se neprekidno pratiti u kasnijim strateškim dokumentima prostornog uređenja.“

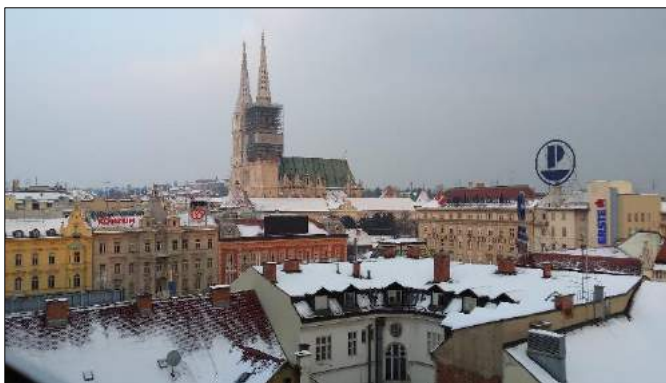
aktuelne i primenjive i u današnje doba, te je ukratko opisan. Internacionalni žiri za predstavljeni rad u zapisniku stručne komisije za „Internacionalni konkurs za generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba“, 1930/31. god. navodi sledeće: „Dobro i skladno rešenje celokupnog oblika grada. Mreža glavnih prometnih cesta rešena je povoljno i daje osobito dobre i neprisiljene veze pojedinih delova grada. Kod toga autor, ipak previše zadire u postojeće izgrađene blokove. Raspored zelenih ploha kao i raspored, te stepenovanje stambenih i industrijskih površina uglavnom su dobro rešeni.“ Primenjen je u tome radu, uspešan oblik urbanističkog uređenja i organizacije prostora s modelom razvojne središnje ose, koja se na potezu sever-jug sastoji od dva razvojna pola. Celovitost pola, lociranog u IC- u simbolizira zgrada Glavne železničke stanice s paritetom segmenta južne stanice, dok pol na jugu u području RP-a reprezentira, javni objekt Gradskog stadiona, planiran za izgradnju na desnoj (novozagrebačkoj) obali Save. Sva druga područja zapadno i istočno od nje povezuju se direktno „pravougaono“ na tu razvojnu osu.

Sl. 69: Grad Zagreb – plan grada i predlog rekonstrukcije centralne ose „Internacionalni konkurs za generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba“, 1930/31. god. Autori: Haffner, R., Mayer, H., Otkup, (Izvor: Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.28)

Prema shvatanju bečkog urbaniste Ronalda Rainera, (1995: 47) grad je organizam koji se neprekidno razvija, i to razvijanje treba mu dozvoliti. On se smatra dobrim poznavaoцем Zagreba i uopšte hrvatske arhitekture između dva sv. rata, jer je 1934. god. studijski boravio u Zagrebu kod arhitekta Josipa Pičmana kao praktikant. O doživljaju i atmosferi tadašnjeg Zagreba (Sl. 70 a,b) Rainer (1995: 47) kaže: „Atmosfera je bila vrlo sveža i ugodna. Rekao bih optimistična i dobra. Možda je tome bio razlog i raspad Monarhije. U svakom slučaju u Zagrebu se osećala samouverenost slobode, za razliku od Beča gde je prevladavao pesimističan ugođaj. Ugođaj zemlje koja je postala puno manja i koja je mnogo izgubila od svoje prethodne moći.“ Te dalje nastavlja: „Ja sam tada smatrao Zagreb moderniji u

arhitekturi od Beča. Zagreb je uopšte bio lep, moderan i otvoren grad. Za razliku, na primer, od Ljubljane koja je ograničena na svog Plečnika i svoj mali krug, Zagreb je bio ekspanzivan grad. Vaše arhitekthe¹⁷³ nisu tada studirale u Beču, nego u Nemačkoj i Francuskoj. Bilo je to za vas tada važno, ti uticaji iz Nemačke i Francuske. Beč više nije imao toliki uticaj. U Zagrebu su tada bile mnogo strožije i konstruktivnije metode gradnje, za razliku od Beča gde je bilo više dekorativno. Stoga ističem da se ne može govoriti samo o uticaju zapadne arhitekture na Zagreb, nego i obrnuto. Dakle, o uticaju zagrebačke arhitekture tridesetih godina, posmatrajući ono što su radili Pičman, Weissmann i ostali. To zaista nije upitno.“

a)

b)

Sl. 70: Grad Zagreb – IC, a) pogled od katedrale ka središnjem gradskom trgu. 1949. god. (Foto: Dabac, Arhitektura 18-22, 1949. Zagreb, p.9) b) Pogled od središnjeg gradskog trga ka katedrali. (Foto: autor, 2014.)

3.2.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine

U periodu nakon Drugog sv. rata, mogu se izdvojiti urbanistički planovi temeljem kojih se do sada planirao razvoj Zagreba s težnjom integracije IC-a i RP-a uz obale Save. Prema Ivanković, Obad Ščitaroci (2011: 367): „Početkom septembra 1946. god. donesena je „Odluka o primeni (nove, nakon privremene) Regulacione osnove Zagreba” čiji je autor Vladimir Turina, te je prihvaćen nacrt odluke o zabrani građenja na području omeđenom Savskom cestom, železničkom prugom, Držičevom ulicom i rekam Savom, koji se čuva za plansku izgradnju prema toj regulacionoj osnovi.“ Na temelju CIAM-ovih načela, osmišljeno

¹⁷³ Pičman je studirao kod Poelziga, Weissmann kod Le Corbusiera u Parizu.

je širenje grada prema jugu, na prostoru Trnja do Save. Autor regulacionih osnova je Vlado Antolić, ondašnji šef urbanističkog instituta Hrvatske u Zagrebu, sa saradnicima: Franz, V., Hribar, S., Halilibrahimov, A. i Lay, I. koji su izradili:

- Idejnu regulacionu osnovu centra Zagreba i
- Direktivnu regulacionu osnovu grada Zagreba iz 1948. god.,

no zbog tehničkih razloga ista nije bila usvojena.¹⁷⁴ Njima je prethodio jedan od najkvalitetnijih urbanističko – arhitektonskih zahvata iz tog vremena u neposrednoj blizini reke Save, izgradnja Cvetnog naselja. Naselje je s tipskim stambenim objektima projektovao prema narudžbi Gradske štedionice arhitekta Vlado Antolić. Izgradnja naselja započela je 1939. god. i danas predstavlja jedno od najznačajnijih urbanističko – arhitektonskih ostvarenja hrvatske moderne. Iz ovoga je vidljiv stručno-autorski kontinuitet iz područja urbanističkog uređenja u periodu pre i nakon Drugog sv. rata u Zagrebu. Posebnom pažnjom rešava se urbanistički problem Zagreba kao: političkog, privrednog i kulturnog centra tadašnje NR Hrvatske.

Ranije izrađena Regulaciona osnova (pre Drugog sv. rata) nije odgovarala socijalističkoj stvarnosti i uslovima novog društvenog poretka, (Antolić, 1949: 5) pa se radi toga izrađuje nova regulaciona osnova s osnovnim karakteristikama:

- U produženju Zrinjevca predviđena je kao osa¹⁷⁵ „glavna reprezentativna“ ulazna cesta s vezom na reprezentativni most preko Save.

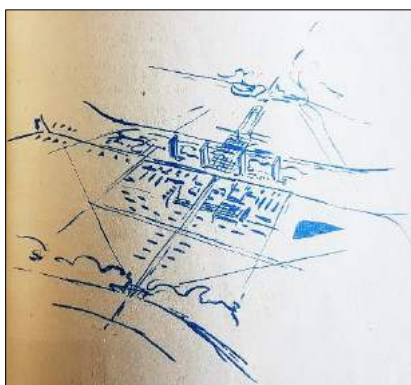
Novo projektovana osa —„boulevard“, (projektovana umesto paralelnih cesta koje su u prethodnoj osnovi predviđene kao spojne na gradske ulice Gajevu i Petrinjsku), pregledna je sadržajno i oblikovno reprezentativna, a iz nje se otvara pogled na Zrinjevac, Gornji grad, katedralu i Sljeme. Obostrano uz taj glavni „boulevard“ predviđen je zeleni pojas, s javnim

¹⁷⁴ Barišić Marenčić, Z., (2013: 282): „Antolić nakon neusvajanja osnove, iz 1953. god. do penzionisanja 1965. god., radi kao savetnik Ujedinjenih naroda za urbanizam i organizuje urbanističke službe u Burmi, Indoneziji i Maleziji.“

¹⁷⁵ Barišić Marenčić, Z., (2013: 279): „Cardo je produžetak ose simetrije grada, današnja Ulica Hrvatske bratske zajednice. Središnja gradska osa određena je tangentskom pozicijom zagrebačke katedrale, središnjega gradskog Trga bana Jelačića (nekad sajmišnog prostora u podgrađu dvojnog Zagreba), zapadnim krakom Zelene potkove (Zrinjevac, Strossmayerov i Tomislavov trg), zgradom Glavne železničke stanice te u produžetku Ulicom Hrvatske bratske zajednice i njenim produžetkom južno od središnjega gradskog Mosta slobode Avenijom Većeslava Holjevca.“

reprezentativnim kulturnim zgradama (opera, kazalište, muzeji, centralna biblioteka). Kao najvažniji deo istaknut je centralni deo grada, određen za ministarstva i ostale centralne upravne i kulturne ustanove.¹⁷⁶ Četiri visoke kuće čine glavni skupni akcent toga ansambla. Završetak današnje Ulice grada Vukovara¹⁷⁷ akcentovan je visokom zgradom. Plastično su istaknute pojedine važnije tačke radi orijentacije i podizanja vrednosti gradskih predela. Time se ujedno razbija monotonija grada, u predelima u ravnici, koji su do sada bili uglavnom bezizražajni i jednolični.

Rad Antolića sa saradnicima (Sl. 71 a,b) se može smatrati kao osnova studije za izradu konačne Direktivne regulacione osnove grada Zagreba. Ako pažljivije pogledamo budući centar grada, zapažamo sledeće planirane elemente. U osi postojećeg parka Zrinjevca planirana je „glavna osa“ grada uz koju su obostrano kulturne ustanove i administrativni centar sa 4 nebodera, koji bi predstavljali dominantu grada. Na mestu postojećih železničkih postrojenja planiran je gradski park. Stambeni kvartovi izgrađeni su na slobodan način.

a)

b)

Sl. 71: Grad Zagreb – IC i RP a) Idejna skica za regulaciju Zagreba 1948; kroki centralnog područja, etapa realizacije. b) Regulacioni plan Zagreba, 1948; Regulacija centra. Uz osu kulturne ustanove, a okomito na nju administrativne centralne ustanove, maketa (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22; Izvor: foto: Szabo, p.26)

U produžetku Zrinjevca¹⁷⁸ predviđena je „glavna osa“ grada sa mostom preko Save (Sl. 72) Uz nju je administrativni centar grada, odnosno centar tadašnje NR Hrvatske. Na most vode

¹⁷⁶ Ibid., 9.

¹⁷⁷ Ulica grada Vukovara (današnja), od 1933. god. zvala se Varaždinska cesta, od 1947. Moskovski boulevard, od 1951-1957. god. Beogradska ulica, a do 1991. Ulica proleterskih brigada.

¹⁷⁸ Ibid., 8.

dijagonalno pešačke staze. U produženju osi nalazi se istorijska osa oba jezgra grada, Griča i Kaptola (Sl. 73).

Sl. 72: Grad Zagreb - idejna regulatorna osnova Zagreba. Antolić, V., Pogled sa Save. Pogled sa mosta na osu grada, na centar, na Gornji i Donji grad i Sljeme. (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, Zagreb, p.26)

Sl. 73: Grad Zagreb - pogled na centar grada sa juga od reke Save ka Donjem gradu, Kaptolu i Gradecu. Antolić, V., (Izvor: foto: Szabo, Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, Zagreb, p.5)

Prostor uz levu obalu reke Save podeljen je na nekoliko zona (Sl. 74 a,b) a čine ih: nova stambena naselja, novi centri, fakulteti i zelenilo. Na osnovu tog nacrtu tokom 50-ih god. 20. veka grade se prvi planirani ulični potezi južno od železničke pruge. Reka Sava je i dalje bila pretnja zbog čestih poplava. Po prvi put je doneta odluka o planskoj izgradnji stambenih objekata s južne strane reke Save.

a)

b)

Sl. 74: Grad Zagreb – IC i RP, a) Idejna regulaciona osnova centra Zagreba. Plan izgradnje. Antolić, V. (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, p.27), b) Regulacioni plan Zagreba, 1948; maketa. V. Antolić (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, p.43)

Direktivna regulaciona osnova Zagreba, autora Antolić, V. (Sl. 75) s planom zona predviđa gradnju naselja i prostora javne namene u RP-u. Iako su ovi stambeni mikrorejoni urbanistički bili vrlo kvalitetno organizovani i međusobno odeljeni zelenim zonama s objektima za rekreaciju, prostor uz reku Savu i dalje je ostao nedefinisan sve do početka 21. veka.

Sl. 75: Grad Zagreb - Direktivna regulaciona osnova Zagreba. Plan Zona. Antolić, V. (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, p.29)

Na sličnom tragu su:

- Direktivna regulatorna osnova iz 1953. god.,¹⁷⁹ te

¹⁷⁹ Matković, I., Obad Ščitaroci, M., (2012: 50): „Neusvojena Direktivna regulaciona osnova iz 1953. god. i Generalni urbanistički planovi Zagreba iz 1971., 1986. i 2003. god. sadrže slične zamisli o oblikovanju poteza pejzažnih, perivojnih i sportsko- rekreacijskih površina smeštenih na obe obale Save, osim u predelima Podsuseda, Trnja i Kajzerice, gde je omogućeno približavanje stambene i javne namene toku reke.“

- Urbanistički program iz 1963. god.

Značajan zahvat u urbanističkoj koncepciji grada Zagreba učinjen je prelaskom „grada preko reke“ Save 1957. god., isprva izgradnjom stambenog naselja Savski Gaj i sklopa Zagrebačkog velesajma, a zatim i naselja Trnsko, Zapruđe i Siget itd. Međutim prostor uz reku Savu i dalje je ostao urbanistički nedefinisan. Obznanjuju se težnje u prostoru između IC-a i RP-a, prisutne još iz doba međunarodnih konkursa za Zagreb iz 1930./31. god. (Ivanković, 2006: 190) i prvi put se, u kontekstu funkcionalnog rešenja prometnih problema novonastale i buduće situacije „velikog“ Zagreba, vidi mogućnost realizacije širokog poteza društvenih sadržaja, postavljenog okomito na današnju Ulicu grada Vukovara. Pozicija današnje Ulice grada Vukovara¹⁸⁰ trasirana je krajem 1930-ih, a prve su izgrađene zgrade:

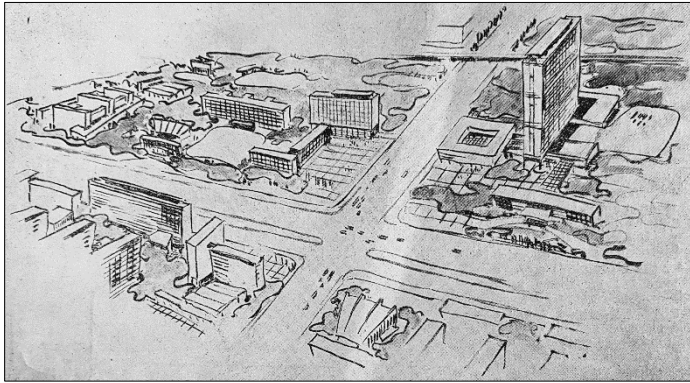
- Produžne škole (I. Zemljak, 1938. god., danas zgrada MUP-a) i
- Ženske realne gimnazije sestara milosrdnica (Z. Vrkljan, 1937.-1939. god.).

Prvi urednik časopisa za arhitekturu i urbanizam u Hrvatskoj, (Šegvić 1947 cit. po Ivanković, Obad Ščitaroci 2011:368) u uvodniku 1947. god., donosi sledeću proklamaciju: „Upravo se od prve petoljetke (petogodišnji plan obnove i izgradnje), od zahteva za izgradnju stambenih i upravnih građevina, škola i bioskopskih sala počelo posmatrati buduće planiranje Zagreba i njegova središnjega, neizgrađenog dela između pruge i Save prostora Trnja, na kojem će se grad prvi put u istoriji početi planski širiti prema plavnoj savskoj ravnici.“ U zagrebačkom urbanom tkivu, u njegovoj srži, jedan je prostor trajan i vredan spomenik vremena, zapažanje su izneli Ivanković, Obad Ščitaroci (2011: 372), te su objasnili današnju Ulicu grada Vukovara,¹⁸¹ u Zagrebu. U Hrvatskoj je današnja Ulica grada Vukovara, bila najvažnije

¹⁸⁰ Knežević, S., (1992: 182): „Lenuci zadržava važnu saobraćajnicu koja i u važećoj regulatornoj osnovi iz 1887. sa severne strane prati pruge od zapadne do istočne gradske međe. Izostavlja, međutim, većim delom južnu saobraćajnicu iz te osnove, koja kontinuirano prati pruge od Savske ceste do istočne međe: nju je onemogućila lokacija železničke stanice i radionice za popravku šinskih vozila, utvrđena 1891. god., otkako se javljaju zahtevi za revizijom generalne osnove. Lenuci joj nalazi alternativu u južnije položenoj cesti, na liniji današnje Avenije Vukovar.“

¹⁸¹ Barišić Marenić, Z., (2013: 282): „Vrkljanova zgrada, danas u primarnoj funkciji Pedagoške gimnazije i akademije, postavom longitudinalnog korpusa južne orijentacije učionica (a ignorirajući zapadni otklon Savske ceste) inicira dispoziciju korpusa uz Vukovarsku nakon Drugog sv. rata - od prve izvedene poslovne zgrade uz Ulicu grada Vukovara (N. Šegvić, 1946.- 1948.), preko više stambenih zgrada D. Galića, B. Rašice, S. Fabrisa, N. Šegvića i niza drugih, na primer do Gradske skupštine K. Ostrogovića (I. etapa, 1955.-1957.), koje su bile realizovane.“

gradilište za viši sloj ‘socijalističkog stanovanja’ i svojevrsan stilski poligon za ispitivanje odrednica novoga stila u prvim godinama nakon Drugog sv. rata. Posebno će u tom kontekstu biti važna vizija Vladimira Antolića 1947.-1949. god. (Urbanistički institut NRH) u kojoj je zamišljena kao novo upravno-administrativno središte Zagreba i Hrvatske, koje neće biti nikad ostvareno do kraja (Sl. 76).

Sl. 76: Grad Zagreb - detalj regulacije Zagreba: ukrštanje tadašnje Moskovske i produžene Runjaninove ulice, Antolić, V. crtež, 1948. god. (Izvor: Antolić V. 1949. Arhitektura 18-22, Zagreb, p.22)

Ocrtavajući reprezentativnu gradsku ulicu (Sl. 77), njen koncept i oblikovne domete, pozicionirao je (Mohorovičić 1950 cit. po Ivanković 2006: 181) novu okosnicu razvoja grada, između Le Corbusierova modela saobraćajnice i novoga pravca socijalističkog realizma. Kao primer za arhitekturu socijalističkog realizma možemo uzeti:

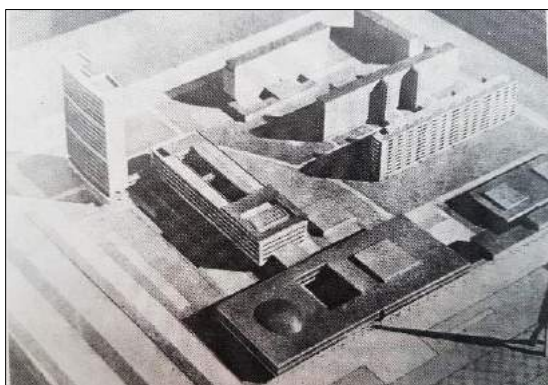
- studije za tadašnju „Moskovsku ulicu“ u Zagrebu,

koja će kao osnovna magistrala istok-zapad činiti okosnicu novoga dela grada. Te studije pokazuju, da i arhitektura socijalističkog realizma potpuno koristi najnaprednije tekovine funkcionalnog rešenja prometa, kao što su eventualna ukrštanja dve etaže, sistem raskrsnice bez sudara saobraćajnih pravaca itd. No kod ovih je rešenja bitna činjenica što ona jednako tako uzima u obzir i čoveka-pešaka, te stvaraju ansambl, u kome dolaze do ravnoteže sve kategorije prometa i kretanja. U magistralama socijalističkog urbanizma brzom prometu odgovara ritam velikih intervala, oblikovan snažnim arhitektonskim masama akcentovanih objekata, zaključio je Mohorovičić.

Sl. 77: Grad Zagreb – postojeće stanje, Ulica grada Vukovara, pogled od Gradske skupštine ka „Zagrepčanki“, (Foto: autor, 2017.)

Prvi osvrt na izgradnju današnje Ulice grada Vukovara objavljen je tek 1958. god. (Kolacio cit. po Ivanković 2006: 181). Kratku istoriju izgradnje iznosi Kolacio, kada je već gotovo realizovana u obliku u kojem će se doživljavati narednih decenija.¹⁸² Ulica grada Vukovara, u novoj direktivnoj regulaciji, zacrtana je kao reprezentativna okosnica razvoja „novoga grada“. U velikom prostoru „prelaska“, na kojemu kasnije nastaju građevine poput Gradske skupštine (zgrada Narodnog odbora grada) (Sl. 78) i Koncertne dvorane „Lisinski“, upravo bivši Trg revolucionara (današnji Trg Stjepana Radića) postaje predmetom preispitivanja novih dosegâ urbanizma, arhitekture i umetnosti.¹⁸³

Sl. 78: Grad Zagreb – Gradska skupština, 1956. Ostrogović, K., Ostrogović, B., Kolacio, Z., Sila, Z., Maketa konkursnog rada smeštena uz tadašnju Ulicu proleterskih brigada, na

¹⁸²Rašica (1958) cit. po Ivanković (2006: 181): „savremena urbanističko-arhitektonska koncepcija mora biti u toj meri progresivna, da je uspemo realizovati u vremenu našeg trajanja, bez opasnosti za promene koje bi se zbile.“

¹⁸³ Ibid., 186.

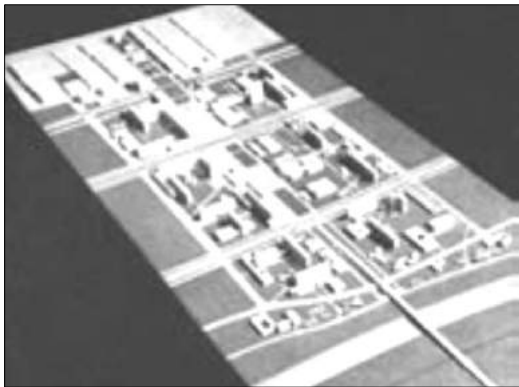
zapadnoj strani tadašnjeg Trga revolucionara. (Izvor: Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985. Br. 196-199/86, p.53)

Preispitivanja – kojih sudbonosne prethodnice od projektovanja istočnoga krila Skupštine s dvoranama predsedništava 60-ih i pokušaja parkovnog oblikovanja prostora prema „Lisinskom” krajem 60-ih i početkom 70-ih do konkursa za spomenik Titu 80-ih i redefinisavanja tematskih okvira 90-ih, čak često i s istim protagonistima, ali uvek bez uspeha i bez realnih mogućnosti da se:

- integrišu „dva grada” uklanjanjem pruge ili njenim spuštanjem,

kako je predlagao Nikola Dobrović 1956. god. – nisu dobila svoj epilog ni do danas.

O Ulici grada Vukovara u vremenskom periodu 1945-1956 Ivanković (2006: 193) konstatira: „U sklopu konkursa iz 1955. god., prvoplasirano urbanističko rešenje Kolacija i Sile (Sl. 79) ukazuje na prometno značenje Ulice grada Vukovara, obeležavajući određenu promenu pristupa, nazirući i odustajanje od eksperimenta kojim će jasno nasuprot kućicama Trnja označiti život i urbanizam socijalizma i ko zna, možda spasonosno pokazati izlaz prema Savi i prema mogućnostima novoga rešenja. Ovo je ujedno bio i prvi javni urbanistički konkurs nakon Drugog sv. rata na području Trnja i Ulice grada Vukovara koji je uveo princip parcijalnog rešavanja celovitog prostora u srcu grada.“

Sl. 79: Grad Zagreb – Urbanističko rešenje 400 metara širokoga središnjeg poteza u osi Zrinjevca, Kolacio, Z. i Sila, Z. 1955. god. (Izvor: Ivanković, V., 2006. Prostor 14 (2006), Zagreb, p.189)

Na primer, na važnost izgradnje središnjega dela Zagreba, posebno realizacije poteza od Zrinjevca preko Save s novom Skupštinom kao akcentom i budućom izgradnjom Koncertne dvorane, Doma Matice iseljenika Hrvatske i zgrade pravosuđa – ukazuje tadašnji predsednik Narodnog odbora Većeslav Holjevac.

Zagreb je neposredno nakon Drugog sv. rata, poput cele zemlje, postao veliko gradilište. Tadašnja Ulica proleterskih brigada u Zagrebu jedna je od najvećih i najmarkantnijih ulica, koja živo ukazuje na krizno stanje gradogradnje. Pasinović, A. (1978: 5) definira: „Koncept te reprezentativističke osmišljene saobraćajnice svojim prometnim karakterom, svojim „jurećim,, merilom i svojom vanljudskom perspektivnošću doista nemilice seče, reže grad. A ulica ima zadatak i karakter povezivanja urbanog tkiva. Tako ta saobraćajnica proleterskih brigada na razini arhitekture¹⁸⁴ još i ima izvesne istorijsko kulturne, pa i umetničke kvalitete, no na razini grada ona je naprosto skalpel, hirurško sredstvo. Povezanost gradskog tkiva može se postići samo pomoću utvrđenih načela kao što su:

- merilo,
- proporcija,
- kompozicija,

ali u tom prometnom potezu moć integracije je sasvim onemogućena.“

Ostajući dokumentom jednoga prevladanog, a u mnogim aspektima danas i osuđenoga prostornog koncepta, a to je koncept izolovano, soliterno postavljenih objekata, prometnica proleterskih brigada nudi mogućnost realizacije arhitekture na razini pojedinačnog objekta, ona je naime hendikepirala mogućnost mišljenja arhitekture u funkciji i na razini urbaniteta.¹⁸⁵

Što se približavamo današnjem vremenu s odmakom od 50-ih god. 20. veka, kao početkom perioda celovite realizacije Ulice grada Vukovara, sagledavamo većinu onoga što se u tome prostoru između IC-a i RP-a razvijalo kroz celo socijalističko razdoblje. U oblikovanju prostora ključnu ulogu imaju prostorni planovi na snazi, kao pretpostavka kvalitetnih koncepata integacije IC-a i RP-a. Kao najznačajnije ideje za razumevanje (Vukić, 1989: 29) urbanističkih procesa, Ranko Radović, detaljnije navodi: „Sad kad je jasno da istoriju i tradiciju arhitekture, kao i posebnosti svakog mesta (ne prostora) moramo stvaralački uvažavati, prisutna je opasnost „radikalnog eklekticizma“, svih oblika istorijskih replika i smušenih ponavljanja, kao i opasnost „dogmatskog uklapanja u bilo kakvo postojeće, u onoj istoj meri poniznosti u kojoj je do juče vladala ledena i naivna logika nadmoći „novih rešenja“ u arhitekturi i gradu u odnosu na sve „staro“ i zatečeno.“

¹⁸⁴ Pasinović, A., (1978: 6): „Ova ulica u svojim najboljim deonicama i jeste svedočanstvo antologijskih ostvarenja naše stanogradnje“

¹⁸⁵ Ibid., 5.

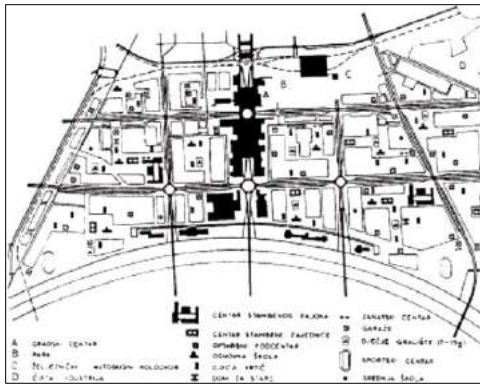
3.2.5. Period od 1960. do kraja 2000. godine

Grad Zagreb obeležava tendencija longitudinalnog širenja u smeru istok-zapad koja je potencirana pozicijom kako prirodnih tako i infrastrukturno-prometnih pravaca, konstatuje Barišić Marenčić, (2013: 279). Taj niz gotovo paralelnih poteza smera istok-zapad strukturiraju:

- severna Medvednica u njenom južnom podnožju,
- ulični potezi Ilice, Vlačke i Maksimirske,
- železnička pruga smera istok-zapad,
- trase gradskih saobraćajnica Ulice grada Vukovara i Slavonske avenije,
- te na jugu reka Sava.

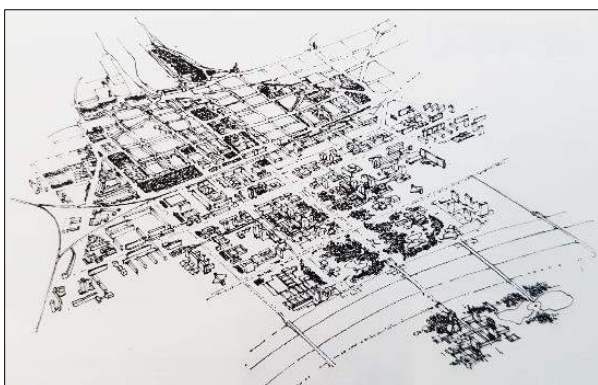
Godine 1965. toj spontanij i neracionalnoj tendenciji širenja grada još od 19. veka, na tragu svojih prethodnika - planera, autorska grupa Urbanističkoga zavoda Grada Zagreba, suprotstavlja koncepciju usmeravanja razvoja grada prema jugu, preko Save, „kako bi uspostavili davnu težnju, po kojoj bi se reka našla u središtu grada, a ne pored njega”. Barišić Marenčić, (2013: 281) navodi: „Trnje, područje najvećih kontrasta u gradu Zagrebu koje je i do današnjih dana zadržalo svoj periferni karakter, a za koje je zbog pozicije u središnjemu gradskom području predviđena namena novoga gradskog centra, predstavlja i u 21. veku težak problem za rekonstrukciju. Urbanisti Urbanističkoga zavoda Grada Zagreba¹⁸⁶, pristupajući projektovanju: Idejnoga urbanističkog rešenja Trnja 1965. god., (Sl. 80) svesni su područja Trnja kao najvećih kontrasta u gradu - respektabilnih modernih ostvarenja naspram neplanski izvedene supstance.“

¹⁸⁶ Barišić Marenčić, Z., (2013: 282): „Urbanist Mirko Maretić promišljanjem Trnja i središnjega gradskog prostora bavi se već 1957. god., ostvarujući Idejnu urbanističku studiju za novi gradski centar i mikroregion Trnje u Zagrebu (s: N. Korica, R. Mišćević, B. Petrović, F. Wenzler).“

Sl. 80: Grad Zagreb – Urbanistički plan. Idejno urbanističko rešenje Trnja (voditelj Maretić, M., s grupom Urbanističkoga zavoda Grada Zagreba,) (Izvor: Barišić Marenić, Z., 2013. Prostor (274-291) Urbanistički zavod grada Zagreba: idejno urbanističko rešenje Trnja, Zagreb, 1965. p.281)

Prostornom organizacijom autorski tim afirmiše središnju gradsku osu za novi gradski centar (Sl. 81) industriju pozicioniraju uz Radničku cestu u istočnoj zoni Trnja, na tragu još Lenucijevog promišljanja iz 1907. god., dok osnovnu supstancu Trnja dele unutar ortogonalnog rastera na ‘kasete’, područja koja u većem merilu strukturišu produžena donjogradska Runjaninova ulica i njoj simetrična istočna gradska saobraćajnica. Središnju gradsku osu autori nazivaju Gradski centar u Trnju. Promišljanja su preteča daljih planiranja „središnje ose“ grada i širenja grada.¹⁸⁷ Tu dinamičnost pokazuje sposobnost da u saradnji Milić, B., Maretić, M., i Kollenz, M., 1981. god. učestvuju na konkursu za centar Trnja i savsko priobalje, koji ostaje nerealizovan.

Sl. 81: Grad Zagreb – Centar Zagreba u Trnju, 1969. god.. Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save. (Izvor: Marinović Uzelac, A., Čip 9/1987 (414), Zagreb, p.19)

¹⁸⁷ Ibid., 282.

Kako je grad rastao, rasla je i izgrađenost gradskog bloka – posebno u prostoru najužeg gradskog centra, smatra Doklešić (1989: 26) Od recentnih planskih dokumenata koji se bave valorizacijom i regulacijom zagrebačkog Donjeg grada – zagrebačkog centra, značajan je:

- DUP Centra grada iz 1974. god. (usvojen kao zakonski dokument 1979. god.)

Bitna pretpostavka DUP-a je rušenje nekvalitetne izgradnje u donjogradskom bloku i uređenje bloka. Predlog urbanističkog plana Donjeg grada, on tumači: „za razliku od dosadašnjih planskih dokumenata koji su se bavili prostorom centra grada i blokovskom izgradnjom, nudi ciljeve do kojih se dolazi „različitim planskim slikama“ (umesto jednom planskom slikom bloka, kako je to određivao plan do sada). Definisati, naime, završnu plansku sliku i scenario svih urbanih događanja na prostoru najživljeg gradskog tkiva (P= 350 Ha i 5 mil. kvadratnih metara izgrađene površine), nemoguće je i nepotrebno. Plan uvodi niz varijantnih slika (uvek u cilju poboljšanja gradskog ambijenta).“

Brojni primeri dokazali su interes za celoviti Zagreb na području Donjeg grada (IC-a) i Trnja (RP-a), koje je potrebno dograditi i nasloniti na IC. U tome je i bitna urbanistička nadgradnja u vremenu koju (Petrokov 1965. cit. po Škreblin 1987: 22), navodi: „Osnova rešenja gradskog saobraćaja jeste prethodna rekonstrukcija zagrebačkog železničkog čvora koji je s pravom nazvan „kost u grlu“ grada. Osnovnu karakteristiku čini nastojanje da buduća teritorija grada postane harmonična celina, bez obzira na to iz kojeg razdoblja poticali objekti.“ To najbolje dokazuje činjenica da su urbanisti planirali celoviti i kontinuirani gradski centar:

- na području od današnjeg Dolca do Velesajma na desnoj obali Save.

Već je danas gotovo dovršena okosnica novog zagrebačkog trga na kojem završavaju nova „gradska vrata“ – prostrani pristup od Mosta slobode i prekosavskog područja i na kojem su već smešteni brojni javni objekti:

- Gradska skupština, Koncertna dvorana „Vatroslav Lisinski“, komunalna banka.

On navodi da nije bilo dovoljno finansijskih sredstava „da se urbanisti odmah upuste u „urbanizaciju“ Trnja, odnosno da se:

- unapređenjem njegove strukture i povezivanjem prema severu,
- te uređenjem savske obale¹⁸⁸ i omogućavanjem da grad „dođe do reke“,

definiše gradsko područje. Umesto da se grad razvija „korak po korak“, u nastojanju da se očuva njegova celovitost, dogmatične inicijative pretvaraju ga u tri nepovezana grada:

¹⁸⁸ Zagreb je pogodila katastrofalna poplava u listopadu 1964. god. sve do železničke pruge na Savskoj cesti.

- grad do železničke pruge,
- grad do Save,
- grad opet prilično udaljen od desne obale Save.“

U svim se GUP-ovima i PUP-ovima o celom tom području uvek iznova samo predviđalo – centralne funkcije, markantne zgrade i institucije, novo središte Velikog Zagreba.¹⁸⁹

Na početku 80-ih god.¹⁹⁰ dolazi do novih „direktivnih osnova“, uprkos neprimerenoj direktivi, naručuju se radovi, šest ekipa urbanista i arhitekata ponovo promišlja taj širi centralni prostor, kojom je obuhvaćena opšta urbana problematika centralne zone (bitna je pretpostavka nastavak Zrinjevca) i zona priobalja Save, a sve to u sklopu revizije Gup-a grada Zagreba.

Tako je početkom 1981. god. odlukama nadležnih organa i posredstvom Zavoda za izgradnju grada, kao predstavnika investitora, te u organizaciji Društva arhitekata Zagreba, započet rad na izradi varijantnih rešenja „Studije centralnog gradskog prostora Zagreba“¹⁹¹ (Sl. 82) na području:

- Trnja i Novog Zagreba, te
- priobalja Save od Železničkog mosta do Mosta mladosti.

Uvodna razmatranja o razvoju nove središnje zone grada Zagreba u vreme 80-ih god. 20. veka. dao nam je Mohorovičić (1984: 6), koji se ograničio prvenstveno na varijantna rešenja. U savremenim okolnostima dinamičnog razvoja života potrebno je stoga stalno pratiti opšte uslove razvoja tih urbanih organizama i povremeno analitički proveriti nastale saglasne ili protivrečne odnose između planom predviđenih koncepcija i životnom stvarnošću determinisanih realizacija, potreba i mogućnosti. Na toj podlozi sprovodi se i revizija GUP-a Zagreba. U navedenim okvirima opšteg razmatranja urbane tematike grada Zagreba, pojavila se pred nama potpuno specifična, ali imperativna potreba izdvojenog proučavanja i

¹⁸⁹ Ibid, 23 .

¹⁹⁰ Hebar, Z., (2017: 9): „S kolegama Jadrankom Janjić i Krešimirom Ivanišem, 1981. god., izradili smo projekt prvog savskog šetališta. Projekat je izveden na deonici od železničkog do Mosta slobode. Taj deo je danas u izvornom izgledu kao pre više od četvrt veka kada je nasip u Trnju zapravo po prvi put uređen kao javni prostor.“

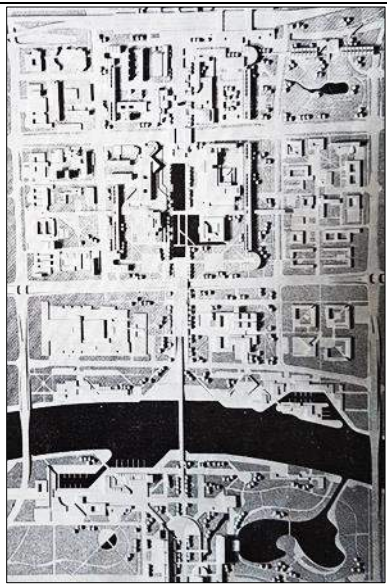

¹⁹¹ Matković, I. Obad Ščitaroci, M., (2012: 46): „Odluku o izradi varijantnih rešenja Studije središnjega gradskog prostora na području Trnja i Novoga Zagreba, te priobalja Save od Železničkog mosta do Mosta mladosti donela su 1981. god. nadležna tela tadašnjih skupština opština Trnje i Novi Zagreb. Svih je šest studija izloženo u sklopu 17. zagrebačkog salona arhitekture i urbanizma, održanog 1982. godine.“

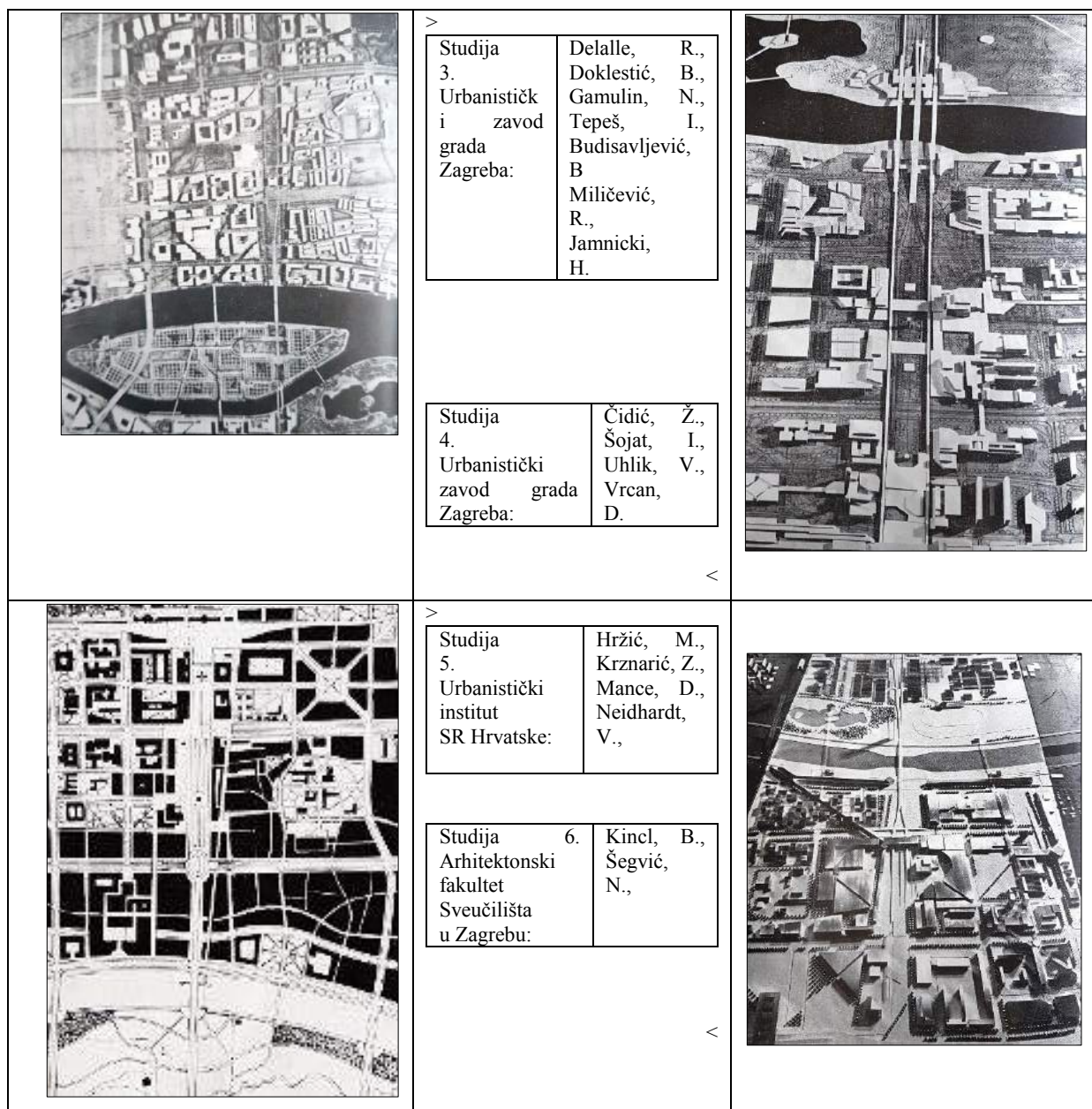
održavanja određenih kontinuiranih vrednosti koje je grad Zagreb u pojedinim istorijskim epohama svog razvoja posedovao u jedinstvenom sadržaju, organskoj konstituciji i fizionomiji svojih središnjih urbanih prostora izuzetne individualne i prepoznatljive kvalitete. U procesu velike ekspanzije površina urbanizovanog područja Zagreba pojavila se, prirodno, osnovna tema definisanja:

- nove konzistentno koncipirane „središnje zone“ grada u prirodnoj osi – simetrali produženja Zrinjevca, južno od zgrade Glavne železničke stanice,
- kao i područja njenog središnjeg priobalja Save.

Zapažajući vitalnu potrebu ovoga grada da u fazi savremenog razvoja definiše svoj identitet u procesu urbanog konstituisanja navedenog centralnog područja grada Zagreba, proizašli su stavovi i preporuke konkursne komisije:

- Centralna zona od Glavne železničke stanice do Save i savsko priobalje moraju formirati individualnu celinu „organski“ povezanu sa starim delovima grada.
- Severnu obalu Save urediti kao šetalište i izlazak „grada na obalu“.

	>	<table border="1"> <tr> <td>Studija 1. Urbanistički instituit SR Hrvatske:</td> <td> Mišćević, R., Mišćević, Lj., Petani, I., Turnšek, M., Ančić, B. </td> </tr> </table>	Studija 1. Urbanistički instituit SR Hrvatske:	Mišćević, R., Mišćević, Lj., Petani, I., Turnšek, M., Ančić, B.	
	Studija 1. Urbanistički instituit SR Hrvatske:	Mišćević, R., Mišćević, Lj., Petani, I., Turnšek, M., Ančić, B.			
<	<table border="1"> <tr> <td>Studija 2. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu:</td> <td> Boltar, D., Jukić, T., Jurković, S., Kollenz, M., Landau Boltar, D., Lipovac, N., Maretić, M., Milić, B., Obad Šćitaroci, M. </td> </tr> </table>	Studija 2. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu:	Boltar, D., Jukić, T., Jurković, S., Kollenz, M., Landau Boltar, D., Lipovac, N., Maretić, M., Milić, B., Obad Šćitaroci, M.		
Studija 2. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu:	Boltar, D., Jukić, T., Jurković, S., Kollenz, M., Landau Boltar, D., Lipovac, N., Maretić, M., Milić, B., Obad Šćitaroci, M.				

Sl. 82: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Preporuke Komisije za procenu Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i Save; (Izvor: „Čip”, Savez arhitekata Hrvatske, (ur. Siladin, B.) 370 (1): Zagreb, p. 5-24)

Koncepcije nagrađenih autora možemo potpunije upoznati preko ocena komisije:

Studija 1,¹⁹² najpre se osvrće na logiku prostornog razvoja, koja je usmerila grad prema jugu „preko pruge“, koja je dugo bila granična linija grada, do radničke periferije i Save. U jednom

¹⁹² Studija 1 - Urbanistički institut SR Hrvatske, (Mišćević, R. Mišćević, L.J., Petani, I., Turnšek, M., Ančić, B.)

razvojnog trenutku, političkom odlukom i direktivnom osnovom (1953. god.) izgradnja se usmerava na novo, južno prekosavsko područje. To je razdoblje šire nesuvisle i spontane ekspanzije te degradiranja „gradskog srca“, u kojem su logika i kontinuitet istorijski uslovljenog razvoja bili poremećeni. U takvim okolnostima mnogi su značajni problemi grada ostali otvoreni i nerešeni (centar, stanica, Trnje, luka Sava, južni Zagreb, industrijske zone, itd.) što je bitno uticalo na generalnu koncepciju prostornog razvoja grada i njegovog centra. Razmišljajući o prostoru gradskog središta, autori Studije 1 suočili su se s nizom pitanja:

- Kako osmisliti taj „sektoriran“, velik i heterogen prostor, delovi kojega se vremenski, strukturno, sadržajno i kompozicijski bitno razlikuju?
- Kako uspostaviti u tom prostoru jedinstvo?
- Kako uspostaviti harmoniju između kulturno-povijesnog nasljeđa (IC-a) i novog (RP-a), još nepoznatog, i stvoriti „celovito srce“ milionskog grada?

Izdvajanjem značajnih problema tog prostora usmerava se pažnja na prostor Tomislavov trg – Glavna železnička stanica – južnokolodvorski trg. To je ključni problem urbanog kontinuiteta gradskog centra, koji tokom posleratnih godina nije bio razrešen, smatraju autori Studije 1. Savski prostor nije nikada bio objektivno sagledan niti je našao svoje mesto u slici i oblikovanju gradskog prostora. Predugo je Zagreb bio „grad pod Sljemenom“, dok je Sava anonimno tekla kroz grad predstavljajući cezuru i dilataciju njegove urbane strukture – severnog i južnog Zagreba. Sava je zamišljena u radu kao „reka u gradu“ s velikim neprekinutim promenadama, kejevima, otvorenim pozornicama, sportovima na vodi, atraktivnim lučicama, restoranima. To je dragocen slobodan prostor milionskog grada, prostor sunca, vode, zelenila i integralni prostor gradskog srca, oni zaključuju.

Studija 2,¹⁹³ u tom pogledu smatra da je područje Trnja najveća hipoteka koju je grad nasledio iz preratnih vremena. Gusta, nepravilna i nekontrolisana, bespravna izgradnja pokrila je velike delove toga centralnog područja, koji se i u svim preratnim i posleratnim planovima tretiraju kao životno središte Velikog Zagreba. Bitne su koncepcijske postavke ove urbanističke studije koja urbanističkim rešenjem pokušava uspostaviti puni kontinuitet magistralne ose grada od Zrinjevca do Save, na taj način da se:

- novi, južni savski prospekt i

¹⁹³ Studija 2 – Arhitektonski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, (Boltar, D., Jukić, T., Jurković, S., Kollenz, M., Landau Boltar, D., Lipovac, N., Maretić, M., Milić, B., Obad- Ščitaroci, M.)

- postojeći, severni – „Lenucijev“,

spoje i međusobno prožmu. Promišljajući osu simetrije grada, u sklopu centralnoga gradskog prostora Zagreba, ova autorska grupa teži ostvariti kontinuitet reprezentativne „središnje ose“ grada od Zrinjevca do severne tangente Save. Poveznicu prostora uzduž simetrale grada autori ostvaruju objedinjujući upušteni parter¹⁹⁴ između dva trakta Ulice hrvatske bratske zajednice, tzv. Trnjanski parterni perivoj, s upuštenim perivojem na Trgu kralja Tomislava. Taj tzv. niski parter gotovo je iste kote kao već izveden pothodnik kod Glavne železničke stanice, uz koji se proteže i trasa novoplanirane tramvajske linije do Save, čime bi se potencirala frekventnost te upuštene, dominantno pešačke zone.

Studija 3,¹⁹⁵ kao predloženi koncept predlaže kontinuitet gradskog prostora, ravnomerno raspoređuje mikro-ambijent u kontinuitetu gradske fizičke strukture od Donjeg grada do Novog Zagreba. To ne znači da za sve prostore vredi jedinstvena karakteristika, jer svaka pojedina prostorna celina poseduje vlastiti identitet i specifičnosti koje karakterišu upravo taj prostor prema istorijskim, morfološkim, sadržajnim i komunikacijsko – informativnim vrednostima. Veći centralitet treba očekivati u prostorima od Glavne železničke stanice do Ulice proleterskih brigada, zatim uz novu Runjaninovu ulicu, Trnjansku cestu, na kejovima Save i na novoformiranom ostrvu. Smatraju da Savu i njene obale treba integrisati u gradsku strukturu, što je posebno značajno za centralni gradski prostor. Područje najjačeg urbaniteta i centraliteta postaje ostrvo i kejovi na levoj i desnoj obali u njegovoj neposrednoj blizini. Izgradnjom ostrva, Zagreb postaje „grad na reci“, a razmaci susednih obala postaju manji (180 i 80 m) i vizuelno prihvatljivi.

Studiji 4,¹⁹⁶ u kojoj pejzaž, tj. reka Sava sa svojim priobaljem, zaslužuje poseban osvrt. Motiv pejzaža u milionskom gradu vrlo je privlačan i inspirativan. Moderna saznanja o gradskoj arhitekturi dovode nas do zaključka da ne može biti otmenijeg centra grada nego što je pejzaž

¹⁹⁴ Diferenciranje pešačkog od ostalog prometa primetno je i na projektnom promišljanju rešenja: Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski (M. Haberle, M. Jurković i T. Dvoržak), Trg S. Radića 4 / Ulica grada Vukovara, 1958.-1973.), te Gradske skupštine (K. Ostrogović, Trg S. Radića 1 / Ulica grada Vukovara, 1955.-1960.), čiji su ulazi izvorno zamišljeni na etaži prvoga sprata.

¹⁹⁵ Studija 3 – Urbanistički zavod grada Zagreba, (Dellale, R., Doklešić, B., Gamulin, N., Tepeš, I., Budisavljević, B., Miličević, R., Jammicki, H.)

¹⁹⁶ Studija 4 – Urbanistički zavod grada Zagreba, (Čidić, Ž., Šojat, I., Uhlik, V., Vrcan, D.)

obogaćen gradskim objektima i sadržajima, koji je lep sam po sebi. Nema tog mnogostrukog sadržaja, složene prostorne i oblikovne strukture, koji bi mogli biti funkcionalniji i sadržajni od ove osmišljene i sadržajima obogaćene „pauze“. Prema tome, ne bismo više smeli govoriti o „zaštiti od Save“, o „premošćivanju reke“, o „drugoj obali Save“, već bi trebalo razmišljati o načinu organizovanja grada, koji ima „zeleni centar“ (i opet nema uzora). Ovaj urbanistički predlog želi upozoriti na tu mogućnost koja (još uvek) postoji u gradu, uprkos izgrađenom Cvetnom naselju i naselju Savica. Ovaj predlog treba shvatiti kao prilog (ispravnijem i potpunijem) razmišljanju o koncepciji razvoja središnjeg gradskog prostora, o organizaciji „proširenog gradskog centra“. Pri tome je uočavanje postojećih vrednosti, njihovo sagledavanje, te ponuda novih vrednosti unutar gradskog središta, nužan prvi korak.

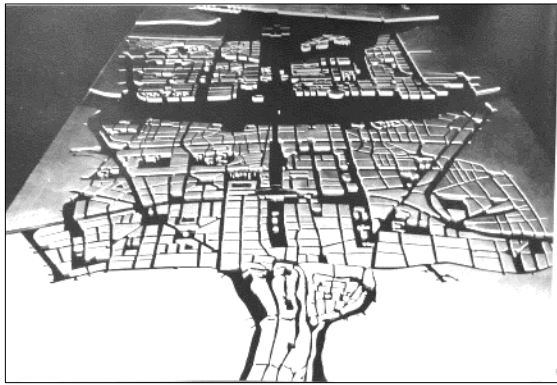
Studija 5,¹⁹⁷ (Sl. 83) obuhvatila je u prvom redu aspekte:

- Prostorno-funkcionalnog, te istorijskog i perceptualnog konteksta,
- Kao i tekture otvorenog i izgrađenog prostora i njegovu strukturu.

Pokušalo se odgovoriti na pitanja o:

- mogućim modelima razvoja centralnih funkcija,
- javnim prostorima grada,
- potencijalnoj čitljivosti „slike“ centra, karakteru njegovih prostora,
- vizualnoj organizaciji strukture,
- integraciji svih elemenata grada u čvrstu, ali fleksibilnu strukturu,
- usklađivanju obala Save i centralnih parkova, na kojima se ostvaruje lice grada, rekonstrukciji Trnja, i organizaciji priobalja Save.

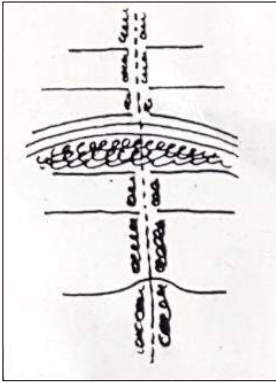
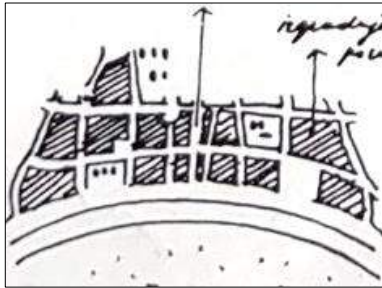
¹⁹⁷ Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske, (Hrzić, M., Krznarić, Z., Mance, D., Neidhardt, V.)

Sl. 83: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske.

Koncept Studije 5, pokazuje da u celovitom oblikovanju prostora ključnu ulogu ima dekoncentracija javnih sadržaja, koju je moguće ostvariti disperzijom centralnih funkcija na nivou šireg „centralnog područja“ grada. Ali kad nivo razmatranja obuhvata osnovne elemente prostorne strukture (Sl. 84a) (glavne avenije, savske obale) naglasak je na centralizaciji i koncentraciji na nivou tih značajnih elemenata. (Sl. 84b) Planirani „Centralni park“ grada između Save i savskih jezera i centralni zeleni meridijanski potez (urbani križ) (Sl. 84c) omogućava čvrstu prostornu i perceptualnu integraciju grada i reke, te severnog i južnog dela Zagreba. Sve granične „linije susreta“ velikih urbanih celina, obale Save i jezera s gradskim tkivom, te perimetre centralnih parkova urbanog križa s gradskim tkivom treba tretirati kao prostor gde grad, park i reka ostvaruju svoje lice. Tu se te velike urbane površine susreću i dopunjuju kreirajući karakter gradske forme (Sl. 84d). Na zagrebačkom urbanom križu „pročelja“ i siluete južnog i severnog dela grada integrišu se u jedinstvenu kompozicionu celinu (Sl. 85).

<p>(Sl. a) Tradicionalni centar karakterišu kontinuirani potezi s koncentracijama u pojedinim središtima.</p>	<p>(Sl. b) Razvijanje modela linija koncentracije, a ne samo tačaka koncentracije.</p>

	
<p>(Sl. c) Sve ulice paralelnog toka izlaze na centralnu parkovnu os („vertikalnu urbanog križa“).</p>	<p>(Sl. d) Sve veće ulice i avenije centra grada meridijanskog toka izlaze na reku, na njene obale i mostove.</p>

Sl. 84: Grad Zagreb – Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, (Sl. a,b,c,d) Koncept sadržajno-oblikovnog nadopunjavanja savskih obala u središnjemu gradskom prostoru: Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske.(Izvor: Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.19)

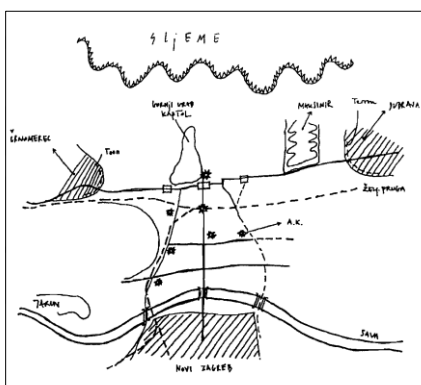
Sl. 85: Grad Zagreb – panorama, Studije centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Koncept sadržajno-oblikovnog nadopunjavanja savskih obala u središnjemu gradskom prostoru: Studija 5 – Urbanistički institut SR Hrvatske. (Izvor: hebar, Z., 2017. revitalizacija prostora uz rijeku Savu s osvrtom na uređenje toka u cjelini, Zagreb, p.124)

Studijom 6,¹⁹⁸ da bi se stvorila gradska slika prikazana u punom smislu reči i označila ova jezgra, predviđaju se gradski tornjevi kao simboličke i završne točke sadržajne i prostorno-organizacijske rešetke novog gradskog centra. Oni pružaju različite kulturno-rekreacijske servise i istovremeno spajaju središnji prostor grada s njegovom užim jezgrom. San svih generacija Zagrepčana da se grad približi Savi i da ona postane središnji motiv gradskog

¹⁹⁸ Studija 6. – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, (Kincl, B., Šegvić, N.)

života, ostvaruje se čvrstom izgradnjom leve obale za stanovanje i atraktivne prostore i pejzažnim oblikovanjem desne obale. Leva je obala oblikovana šetališnom promenadom, nizom atraktivnih vidikovaca. U traženju ravnoteže celokupne gradske slike centralni gradski park ima kapitalno značenje, kako estetsko tako i životno (ekološko, sadržajno). Estetika i ekologija ovde idu zajedno. Ovaj se park kao centar zelenih površina velikoga grada, organski povezuje s onim suburbanim modelom koji transformiramo u novi urbani. Oblikovanje i označavanje gradskog centra: pokušaj zatvaranja celog prostora fizičkom izgradnjom u širem i užem području, ujednačenom izgradnjom najužeg gradskog jezgra i zatim, vertikalom preko Save, kao glavnim vidikovcem dobija se jednostavna i uverljiva slika grada. Projektovana na Zagrebačku goru, superponirana na autentične slojeve najstarijeg i onog novijeg, logički je rezultat istorijskog razvoja grada i dokaz spoja elementarnih matrica u jednu jedinstvenu.

Tako u radu „Elementi definisanja slike Zagreba“, Hrzić (1994: 8) smatra: „Sena nije samo glavni geografski element grada, već i najvažnija psihološka činjenica, pa su mnoge strukture koje se pojavljuju na kartama organizovane upravo oko reke. Stabilnost "srca" Pariza daje psihološkoj strukturi grada dimenziju permanentnosti.“ Unutar Pariza postoji gotovo hiljadu različitih elemenata koji su se našli u kartama ispitanika, ali je samo jedna karakteristika koja je zajednička gotovo svima, a to je Sena. I na primeru Zagreba neuporedivo je najčešće spominjan element reka. Osnovni cilj istraživanja slike takve homogene grupe ispitanika bilo je ustanovljenje učestalosti pojavljivanja elemenata fizičke strukture grada, te izrada sinteznog mentalnog modela Zagreba (Sl. 86). Savu je nacrtalo 92% ispitanika. Više je ispitanika crtalo Savu konkavno u odnosu prema gradu severno od nje, iako je ona konkavna prema jugu.¹⁹⁹

Sl. 86: Grad Zagreb – opšti sintezni mentalni model (crtež Zagreba) (Izvor: Hrzić, M., 1994. Prostor 1-2, Zagreb, p.10)

¹⁹⁹ Ibid., 10.

Najčešće se spominju:²⁰⁰

- putevi izrazite usmerenosti i karakterističnih tačaka s gradijentima aktivnosti Ilica, Savska, Maksimirska, te velike saobraćajnice Avenija Vukovar, HBZ-središnja osa (Sl. 87), Slavonska avenija. Uz mnoge puteve zabeležene su određene sekvence, a druge su zanemarene, no mnogima nedostaje i jasan početak ili kraj (Avenija Vukovar);
- čvorovi koji su najvažnije žarišne tačke i stecišta prometnih tokova (Trg bana Jelačića, Kvaternikov trg, Britanski trg, Trg hrvatskih velikana), te mesta izrazite aktivnosti poput Zrinjevca;
- područja fizički homogena, s kontinuirano raspoređenim elementima jednakih morfoloških karakteristika (Gornji grad, Novi Zagreb);
- obrisi specifičnog statusa i karakteristične namene (katedrala, trgovačko-poslovni centar Cibona, Koncertna dvorana, Glavna železnička stanica);
- rubovi - barijere (železnička pruga) ili važni prirodni elementi (Sava, Sljeme).

Sl. 87: Grad Zagreb – HBZ-središnja osa. Novi urbani akcent (Foto: autor, 2017.)

Vrednosti koje zagrebačka istorijska jezgra poseduju u svojim prostornim središtima:

- Gornji grad u urbanoj fizionomiji Trga Stjepana Radića,
- Kaptol u oblikovnoj celini Kaptolskog trga, a
- Donji grad u nizanju sadržajnih urbanih akcenata koji ispunjavaju Lenucijev zeleni pojas,

potrebno je u novom delu grada tek stvoriti.

Međutim neposredno nakon toga²⁰¹, dolazi do nove studije „Konkurs za spomenik Titu“ u Zagrebu, konstatira Škreblin (1987: 22). Središnja osa, odnosno njen prvi i najteži potez

²⁰⁰ Ibid., 10.

između dve najveće barijere (Železničke stanice i Ulice proleterskih brigada), a bez čijeg je savladavanja sve samo puko naklapanje, proglašava se lokacijom za spomenik J.B. Titu.²⁰² Arhitekti i urbanisti tome bi mogli doprineti samo uz uslov da promene pretpostavke vlastitog odnosa i delovanje i ukoliko im bude stalo do celine problema. Njihov se zadatak sastoji u doprinosu zajedničkog jezika planskih i graditeljskih principa.

Zagrebačka struka toga doba, smatrala je da se pred Zagrebom nalaze velike urbanističke i arhitektonske realizacije. Stoga u Zagrebu treba organizovati nekoliko svetskih konkursa. Na tome tragu Hrzić (1991: 20), predlaže projekt (Sl. 88) posvećen stvaranju novih simbola grada i povezivanju urbanog severa i juga grada. Na križištu tadašnje Avenije Proleterskih brigada i produžene Draškovićeve ulice, sugeriše da je potrebno izgraditi „cour-carre“ 100x100m i milenijski toranj s Metropolitanom. Draškovićeve ulice jedina ide od severa do juga grada, od Sljemena do Novog Zagreba. Avenija proleterskih brigada nema ni početka ni kraja, nema akcenta ni trga. To nepoznato mesto u Zagrebu ima neobično veliki potencijal za rađanje nove urbane arhitekture Zagreba na kraju milenijuma.²⁰³

Sl. 88: Grad Zagreb – crtež Hrzić. M., Milenijski toranj s Metropolitanom, pogled ka križištu tadašnje Avenije Proleterskih brigada i produžene Draškovićeve. (Izvor: 12 predloga zagrebačkih arhitekata Zagrebu 1992. za Zagreb 1994., p.21)

O istorijskom razvoju Zagreba Maroević (1991: 9) navodi: „Sava je južna granica grada tek do 60-ih god, a istovremeno je i zagrebačka nedosegnuta težnja. Grad joj nikada nije stvarno

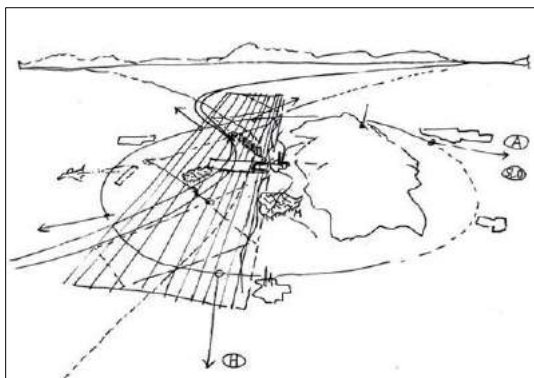
²⁰¹ Studija centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save

²⁰² Škreblin, M., (1987: 22): „U trenutku u kojem se u ovoj zemlji (op.a. Jugoslaviji) nikad nije teže živelo od rata na ovamo, politička situacija intenzivira se konkursima za spomenik Titu i u ostalim našim republičkim centrima.“

²⁰³ Ibid., 20.

prišao i zadržao se na njenim obalama. Čak ni dobro raspoređenim zelenilom nije potvrdio da se smatra gradom na reci. Sava je šansa koju Zagreb još nije iskoristio. Možda hoće u budućnosti.“ Razmišljanje nije bilo ograničeno na RP u Zagrebu, već on detaljnije analizira i grad između stanice i Save, na kojemu konstatira da se nižu dve duge i široke saobraćajnice koje povezuju istok i zapad, s mnogo zgrada u kasetama, s budućim centrom koji do sada još nije postao, s aksom sever-jug na produžetku zrinjevačke vertikale, koja još prima sadržaje i polako raste prema kohezioj tački koja će ovom delu grada dati karakter metropole i izvan istorijskog jezgra. Bolje bi rekli da je to još grad u nastajanju, gde se još menja zatečena prostorna matrica u kome su saobraćajnice i slobodno stojeće zgrade osnovni prostorni elementi. Na tim se prostorima još nije dogodio pravi grad s vlastitom fizionomijom.²⁰⁴

I što se približavamo današnjem vremenu, među idejama velikih prostornih kompozicija koje doprinose integrisanju IC-a i RP-a u Zagrebu prepoznat je rad Helene Paver Njirić²⁰⁵ za oblikovanje prostora Ulice Hrvatske bratske zajednice i središnjeg trga u Zagrebu iz 1992. god. (Sl. 89 a,b)

a)

b)

Sl. 89: Grad Zagreb – Predlog za oblikovanje prostora Ulice Hrvatske bratske zajednice i središnjeg trga u Zagrebu. a) skica strukturalne analize poteza (Izvor: Čip 3-6/1992 (460-463), Zagreb, p.20) b) „Potez“, središnji prostor grada Zagreba, 1992. (Izvor: www.njiric.com)

²⁰⁴ Ibid., 9.

²⁰⁵ „Konkurs za oblikovanje prostora Ulice Hrvatske bratske zajednice i središnjeg trga“ - Žiri je podelio četiri nagrade. Prvu je dodelio radu Helene Paver Njirić, drugu grupi autora (Marijan Hrzić, Tomislav Odak, Branko Siladin, Ante J. V. Kostelac, Radovan Tajder i drugi) dok su dve jednako vredne treće nagrade dodeljene Grozdanu Kneževiću sa saradnicima, te Mihajlu Kranjcu.

Cilj konkursa (investitor je bio Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovekove sredine, a konkurs je raspisalo Društvo arhitekta Zagreba), bio je izbor najkvalitetnijeg rešenja prvenstveno za realizaciju:

- spoljašnjih površina od Ulice grada Vukovar do Autoputa (Slavonska avenija, op. a.),²⁰⁶ te
- dobijanje detaljnih uslova za oblikovanje otvorenih površina na parcelama uz Središnji trg i Ulicu Hrvatske bratske zajednice, te
- propozicije za oblikovanje i program objekata uz Središnji trg i Ulicu Hrvatske bratske zajednice,²⁰⁷

Stručni žiri je komentarisao sve pristigle radove, a za rad Helene Paver Njirić naveli su: „Kako, za razliku od drugih autora, zauzima drugačiji pristup, odstupa od tradicionalnih elemenata i predlaže jedan demokratičan pristup otvoren svim medijima, mogućim događanjima i kasnijim intervencijama. Time iskazuje najnovija kretanja u evropskoj i svetskoj arhitekturi. Treba istaknuti da i sam grafički prikaz uvodi nove tendencije tretirajući urbanizam kao polugu stvaranja jednog novog življenja, što je izuzetno važno za ovaj središnji gradski i trnjanski prostor“, navodi se u izveštaju.

Na prekretnici 20. i 21. veka brojni primeri urbanističkog planiranja dokazuju neposredni interes i razumevanje problema RP (koje u Zagrebu nije unutar gravitacijskog područja IC-a). Prikazani su primeri urbanističkog planiranja, koje je bilo ograničeno prvenstveno na RP-a i priobalni pojas uz reku Savu, dok istovremeno u tadašnjem vremenu ne beležimo veće novosti u realizaciji istoga. Opisani uzorak za „kompleks zgrada Vlade, ministarstava i državnih upravnih organizacija Republike Hrvatske“²⁰⁸ prema kriterijima stručne komisije

²⁰⁶ Mattioni, V., (1992: 15): „Preskočivši barijeru Slavonske avenije, autori su se našli u Prisavlju. Tu pred Savom središnja osa postaje esplanadom, odakle se može sagledati celi savski luk, a tema središnje ose ovde prelazi u temu „waterfront“. Pitanja koja se tu otvaraju nisu ništa novija od teme središnje ose i njihove „istorije“ idu zajedno.“

²⁰⁷ Mattioni, V., (1992: 14): „Ostaje upitno kako se mogu za urbani predložak uzeti ostaci negdašnje periferije, kada su oni gradski samo po teritorijalnom pripadanju, dok su po svojoj morfologiji marginalnost – opreka gradu.“

²⁰⁸ Konkurs za izradu idejnog urbanističkog - arhitektonskog rešenja Komplexa zgrada Vlade, ministarstava i državnih upravnih tela Republike Hrvatske u Zagrebu iz 1996. god. (2. nagrada: Bach, N., 2. nagrada: Sabolović, M., 3. nagrada: Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D., 3. nagrada: Neidhardt, V.)

jedinstven je i sretan susret prostora, urbaniteta i teme koja svojim značenjem prelazi merilo regionalnih vrednosti. Na tom prostoru integrišu se:

- kontinuitet postojećih zagrebačkih državotvornih kulturoloških prostora i
- njihova simbolična osovina, (čiji kontinuitet u toj točki prelazi obale reke otvarajući prostore novog dela grada).

On u isto vreme otvara temu odnosa „grada prema reci“ i oblikovanja njene obale kao eminentno urbanog prostora. Ideja (prethodno opisane) „zelene potkove“, briljantno je realizovana u okviru jednog vremena i određenog gradskog tkiva, traži svoju kulturološku transformaciju savremenog trenutka koja se nedvosmisleno mora odraziti u interpretaciji temeljne „gradske osovine“ na kojoj se već danas nižu značajni javni objekti. Definišući svoju „morfološko-sadržajnu“ strukturu na obali Save (Sl. 90) „kompleks zgrada Vlade“ time će odrediti i temeljne urbane elemente odnosa grada i reke, keja kao urbanog elementa sa svim parametrima demokratizacije gradskog života.

Sl. 90: Grad Zagreb – postojeće stanje savskog RP-a, od središnjega gradskog Mosta slobode, ka zapadu (Prisavlju) (Foto: autor, 2017.)

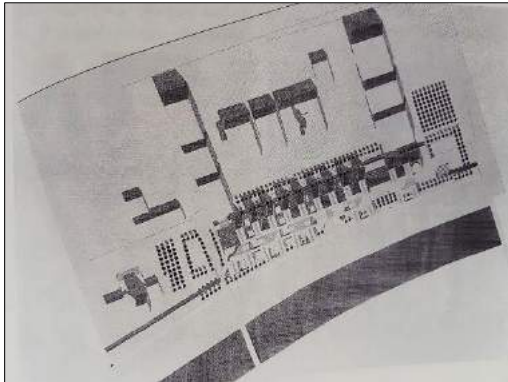
U radu Nenad Bach,²⁰⁹ (1996: 30) u kompleks „uvlači“ vodu u obliku vodene plohe i fontana, te omogućuje raznolike umetničke intervencije. Rešenjem kompleksa (Sl. 91) nastojala se istaći simbolika mesta formiranjem „južnog savskog pročelja“ Zagreba – s još jednim značajnim javnim objektom na „tipološkoj gradskoj osovini,, (uz Zrinjevac, Glavnu železničku stanicu, Gradsku skupštinu, Koncertnu dvoranu, NSK,²¹⁰ HRT²¹¹ i Muzej

²⁰⁹ Mišljenje stručne komisije (1996: 30)

²¹⁰ Nacionalna i sveučilišna knjižnica

²¹¹ Hrvatska radiotelevizija

savremene umetnosti), a u vizuri na istorijsko središte grada i panoramu Medvednice sa značenjski revalorizovanim Medvedgradom.

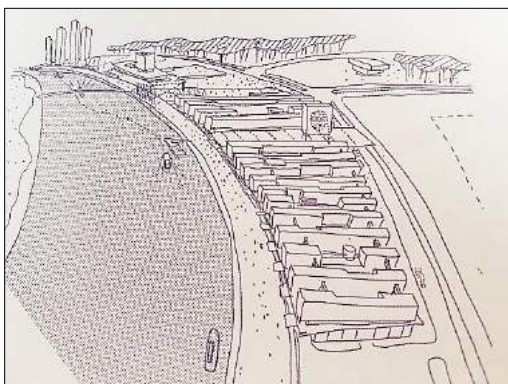

Sl. 91. Grad Zagreb – konkursni predlog Komplex zgrada Vlade, iz 1996. god., Bach, N. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.30)

Polazišta rada autora: Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D., (1996: 32) traženje je nove sinteze kroz analizu postojećeg stanja grada:

- nepravilnih površina (Gornji grad),
- pravilnih površina (Donji grad) i
- pojedinačnih elemenata (Novi Zagreb).

Zamisao rada (Sl. 92) je da se prostor uz Savu pretvori u zonu fizičke i vizualne veze grada i reke – promenadu doživljaja. Uspostavom novih odnosa prema Savi korišćenjem reke kao javnog prostora kulturne, sportske i prometne aktivnosti. Bez stvaranja zida prema reci – izvršen je odabir horizontalnog razvoja zgrade s mnoštvom zelenih prostora i stvaranje uvek novih sekvencija promenom gledišta.

Sl. 92. Grad Zagreb – konkursni predlog Komplex zgrada Vlade, iz 1996. god., Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.32)

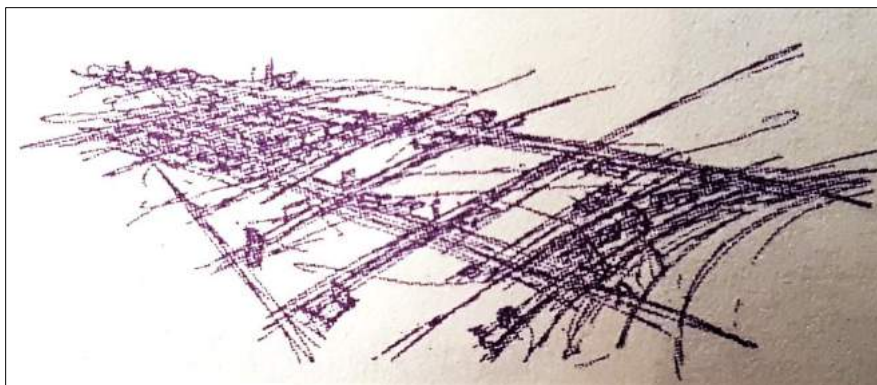
U predloženom urbanističkom rešenju Berc, D., Pavelić, D., Hrabak, H., (1996: 36) naglašava se dostupni javni prostor s pretpostavljenim policentričnim rasporedom kao nosiocem urbanih kvaliteta u to gradsko područje. Na parceli predviđenoj za izgradnju zgrade Vlade zabeleženo je potpuno nepostojanje metropolitnske strukture. Okolna izgradnja, nezavisno od svojih kvaliteta, nema moć transformacije svog okruženja: Most slobode funkcioniše isključivo kao komunalna infrastruktura, dok su kompleks HRT-a i „Kockica“²¹² vrlo inertni naspram okoline. Dve su osobine parcele od izričitog gradskog značaja, koje se prihvataju i potenciraju:

- 1) savski nasip kao nosilac javnoga gradskog života, mesto posećuju stanovnici svih delova grada, (danas funkcioniše isključivo u rekreativne svrhe, dajući mu tako suburbani karakter) i
- 1) zagrebački skyline, srazmerno prazan s velikim potencijalom u smislu formiranja City-a, čije zametke očitavamo i u današnjoj silueti.

U urbanističkom rešenju Modričin, L., Pavlinović, Ž., Žajkić D. – Olcott, I.,²¹³ (1996: 39) konstatovali su: „Pošli smo sa stanovišta da se jedinstvena istorijska prilika izgradnje kompleksa ovakvog obima mora iskoristiti kao generator nove urbane zrelosti grada Zagreb, te novoga arhitektonskog sloga temeljenog na uverenju da arhitektura može i mora podstaknuti demokratski sistem vlasti, umesto da ga samo izražava subjektivnom i samim time irelevantnom monumentalnom simbolikom.“ Dominantna tema projekta (Sl. 93) je odnos arhitekture i akvatorija reke Save, te spoznaja o njenom potencijalu kao vodećom urbanom elementu, na mestu koje je već odavno postalo regulacijski artefakt, a da nije uspostavilo vezu između raznorodnih urbanih matrica koje se tu dodiruju.

²¹² Kockica, znana i pod imenom Zgrada ministarstava, autor, Vitić, I., izgrađena 1968. god. u Zagrebu za sedište centralnih komiteta Saveza komunista Hrvatske.

²¹³ Jedno od dva pismena priznanja

Sl. 93. Grad Zagreb – konkursni predlog Komplex zgrada Vlade, iz 1996. god., Modričin, L., Pavlinović, Ž., Žajkić D. – Olcott, I., Ptičja perspektiva – skica. (Izvor: Čip 9-101996 (508-509), Zagreb, p.39)

Ovaj projekat sugerise pomak od ustaljenih urbanih geometrija s dve obale i uspostavlja novu geometriju savske tangente s poprečnim arhitektonskim prodorima koji fizički povezuju realitet reke s realitetom grada. Ovaj predlog temelji se na arhitektonici transparentnih nizova malog preseka koji se uzdižu od tla i tako omogućuju arhitekturu oslobođene kompozicije.²¹⁴

3.2.6. Period od 2000. godine do danas

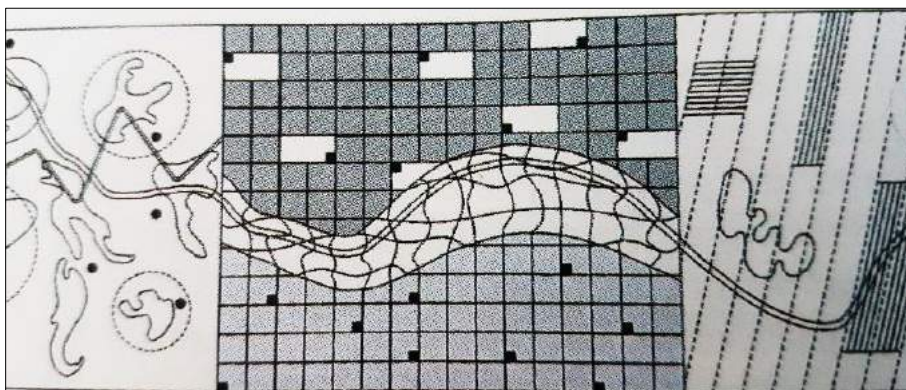
U sklopu međunarodnog urbanističkog seminara „Okviri metropole“ s temom „Prostor između“ iz 1997. god. održana je i radionica „Sava između dva Zagreba“, konstatovao je Budisavljević (2002: 55). U radionici su učestvovala tri grupe²¹⁵ tada najmlađe generacije zagrebačkih arhitekata i studenata čije radove prenosimo kao podsetnik na kontinuirano bavljenje zagrebačkih arhitekata i urbanista savskim prostorom. Je li Sava deo grada, jesu li tri zagrebačka „entiteta“:

- grad severno od reke,
- grad južno od reke i
- sama reka,

²¹⁴ Ibid., 39.

²¹⁵ „Okviri metropole/Sava između dva Zagreba“; Seminarski projekti grupa u sastavu: „Invazija; mentori Hrzić, M., Polak, N. (Kranjc, R., Kritovac, T., Latin, D., Milas, M., Mrduljaš, M., Šmit, K.)“, „Pružimo Savi priliku; mentor Ivaniš, K. (Berc, D., Dellale, S., Hrabak, H., Pavelić, D.)“, „Zagreb in Sava out; mentor Jurković, S. (Buvinić, M., Domanovac, I., Furlan Zimmermann, M., Gajšak, I., Gašparović, S., Suljić, A.)“.

tri samostalne celine i treba li ih ujedinjavati ili ne, pitanja su na koja su se tražili odgovori. Temom seminara „Prostor između“ želela su se podstaći razmišljanja o mestu i ulozi raznih tipova praznih prostora u gradu, posebno u okviru dviju opozitnih zagrebačkih tipologija – severnog i južnog grada.²¹⁶ Kako mladi stručnjaci, toga doba doživljavaju i vide ulogu Save u zagrebačkom okruženju? Glavna poruka grupe „Invazija“ je Sava kao mesto susreta dvaju nedovoljno povezanih gradskih entiteta, severnog i južnog, pod geslom: „Zagreb prisvaja Savu delatno je prelazeći. Područja se mogu zgusnuti, prorediti, preparirati ili konzervirati“. Umesto Zagreba oko Save, predlaže se Zagreb na i oko Save: Na pravcima infrastrukturnih vektora njihovim produženjem i proširenjem. Članovi grupe „Pružimo Savi priliku“ (Sl. 94) smatraju da: „Zagreb nema nikakvog razloga oponašati pristup gradova niklih i evoluiranih uz reku.“ Mogućnost formiranja „artificijelnog krajolika“ Zagreb treba shvatiti kao prednost i koristiti se bez kompleksa već prisutnim velikim merilom. Buduće intervencije u prisavskom prostoru u funkciji su stvaranja jedinstvenog organizma „sita“, koje bi prosejvalo i usmeravalo urbane elemente različitih planiranih granulacija podižući kvalitetu tog prostora, uz čuvanje njegovog pejzažnog karaktera. Grupa je prepoznala tri granulacije koje se čitaju iz postojeće prisavske morfologije i to smatraju za polaznu osnovicu budućih intervencija. Definisanjem „kontaktne zone“ i mudrom soliternom dispozicijom sadržaja unutar nje, stvorio bi se originalan, Zagrebu svojstven i primeren središnji prostor.

Sl. 94. Grad Zagreb – predlog transformacije „Okviri metropole/Sava između dva Zagreba“; „Pružimo Savi priliku“ Merilo i položaj Save podaruju Zagrebu velegradski potencijal za ulazak u treći milenijum. Ivaniš, K., (Berc, D., Dellale, S., Hrabak, H., Pavelić, D.) (Izvor: Čip 3-6/2002 (576-577), Zagreb, p.56)

²¹⁶ Ibid., 55.

Osnovno pitanje za grupu „Zagreb in Sava out“ dugoročnog planiranja Zagreba jeste – Šta s rekom Savom? No pre odgovora postavimo još nekoliko pitanja. Šta sve Sava nije? Ona nije gradska reka, nije plovna reka, niti reka za kupanje. Građani od nje očekuju psihološki oslonac da uz grad imaju očuvanu prirodu. Nađen je odgovor u premeštanju Save, odnosno matice na jug i udvajanje reke na dva toka.²¹⁷

Predlog „Savlje“ nije projekat, tvrdi Richter (2002: 57) u sklopu Međunarodnog urbanističkog seminara: „Prostor između“, sa seminarskim projektom: Sava između dva Zagreba. On je više projekcija jednog razmišljanja o mogućnosti koja se još uvek pruža, budući da se na tom delu zagrebačkog prostora nije dogodilo ništa što bi jedan takav zahvat onemogućilo. Vratiti reci dio terena koji je nekad zauzimala na način da to istovremeno određuje i nju i nas koji njen karakter prepoznamo, te na određeni način unapređujemo. U pogledu urbanističko-arhitektonske izgradnje Savlja trebalo bi razmišljati:

- s jedne strane o njegovoj akvatorijskoj specifičnosti,
- a s druge strane da je reč o geometrijskom središtu grada, središtu koje je sticajem okolnosti ostalo neizgrađeno, gotovo prazno.

Atraktivnost prostora, sugerira njegovu vrednost. To je gradograđevni poduhvat prvog reda. Reč je pre svega i iznad svega o kulturi – o kulturi razmišljanja. Kulturno razmišljanje mora izraziti ispravan odnos prema prirodi. Karakteristika kulturnog razmišljanja je racionalna i emotivna umerenost bez megalomanija.²¹⁸ Definisane teritorije i uticaja savskog priobalja²¹⁹ izazov je definisanja Zagreba i mogućnosti promene mappinga grada. Tema reke i grada javlja se na prelomu 20. veka kao kontinuirano promišljanje o odnosu prostora grada i reke.²²⁰

²¹⁷ Ibid., 56.

²¹⁸ Ibid., 57.

²¹⁹ Ivaniš: (2002: 54): „Sava je Zagrebu 19. i 20. veka bila dovoljno daleko kao opasnost od poplave i dovoljno blizu za radost rekreacije, odmora i sporta. Na Savi sve do Jaruna od polovine 19. veka niču kupališta: Hutererovo, Gospodarićevo, Gradsko; sportski klubovi, izletišta i šetališta; veslački klubovi HVK i Uskok; plivački klubovi ZPK i Marathon, posle ASK Mladost, Hipodrom i Lokomotiva na Kajzerici.“

²²⁰ Ivaniš, K., (2002: 53): „Sava je glavna karika u lancu održivosti Zagreba. Rekreacija i sport ne mogu biti jedini sadržaji na prostoru priobalja, ali bi vredelo izboriti se za njegov osnovni oblik i funkciju: da ostane prazan prostor s puninom sadržaja, prostor zelenila, igre, odmora i mira – cezura između dva Zagreba.“

U rešavanju IC-a i RP-a postavlja se čitav niz dilema:

- vrednovanje prirodnog i/ili definisanje nove granice grada uz obale reke,
- dostupnost prostora kao nova urbana kvaliteta i/ili definisanje javnijih prostora,
- programsko restrukturiranje grada i/ili prostorno širenje sadašnjih sadržaja.

Urbanističko-arhitektonski natječaj za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god. ispunio bi svrhu smatra Ivaniš (2002: 54) ukazivanjem na štetnost isključivoga hidrotehničkog odlučivanja u priobalju. Nije li Zagreb konglomerat Kaptola i Gornjeg grada, Donjeg grada, zaselaka na severnoj i južnoj obali Save, te Južnog Zagreba s bezbrojnim toposima i entitetima? Istorija nam nudi jasnu dijagnozu morfologije, strukture, pa i patologije Zagreba. Vezu tih entiteta određuju (ređe) planeri (češće) spontani urbani procesi. Entiteti žive i kao vrlo zanimljiva i vitalna karakteristika grada. Besmisleno je nasilno urbanističko i planersko spajanje, sugeriše Ivaniš. Tako u daljem planiranju RP-a i uređenju prostora Save spoznajemo preporuku koju je komisija uputila raspisivaču, a podrazumeva:

- S obzirom na izuzetnu vrednost ovog prostora za dalji razvoj grada, neophodno je da se u aktuelni predlog GUP-a unese grafički prikaz zone prostora i tekstualna odredba kojom se prostor „središnje ose“ i prostor Save proglašavaju prostorom od posebnog značaja za grad, koji se izuzima od parcijalnih i pojedinačnih rešenja.

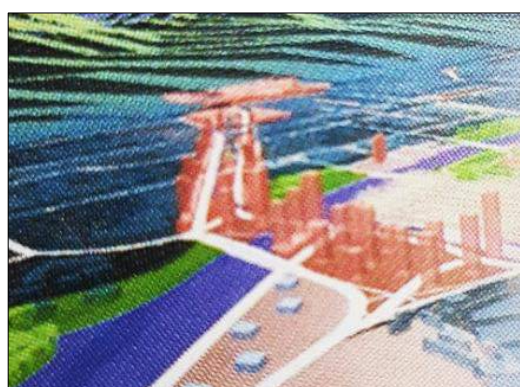
Tri jednako vredna nagrađena rada²²¹ okarakterisana su kao celoviti predlozi, a u daljem korišćenju, mogu se izdvojiti njihovi komplementarni predlozi, koji su ukratko predstavljeni. U prvom slučaju (Sl. 95 a,b) autor rada Milas, Periša, Prlić (2002: 60) definisao je konstatacije, koje su mu očito bile i polazište za predlaganje intervencija u prostoru: „Sava je najveća inženjerska urbana barijera u regiji, preširokog koridora od 300m, nesigurna i neatraktivna bez pravog živog kontakta osim na Savskoj ulici.“ Centar nije u stvarnom gradskom težištu i prostorno najveći deo grada zapadno od Savske ulice izolovan je od urbanog života, dalje navode autori. Budući velegrad Zagreb, linearan po strukturi i fragmentiran po karakteru, treba Savu kao ekološku arteriju. Cilj je grad približiti Savi potencirajući postojeće različitosti. Sava treba postati integrirajući faktor, koji će se oformiti

²²¹ Wenzler, F., (2002: 48): „Jedan rad je dao dobru ideju za centralni deo, drugi za uzvodni, treći za nizvodni. Uglavnom su najviše vrednovani oni radovi koji daju prednost prirodnom ambijentu oko Save. Posebno je važno naglasiti da bi trebalo sprečiti privatizaciju obala Save. Obalni pojas s obje strane Save bi trebao ostati pristupačan svima.“

naizmeničnim izlaskom urbane strukture severno i južno od Save do vode, te čuvanjem i oblikovanjem zelenila, koje prodire u strukturu grada. Među velikim prisutnim prostornim kompozicijama Donjega grada i „središnje ose“ (Ulice Hrvatske bratske zajednice), kao alternativni „drugi oblik kompozicije“ izdvojena je Savska ulica.²²² Autor je smatra mogućim moderatorom novog urbaniteta. To omogućava železnička pruga na vijaduktu bez nasipa i postojeća Savska ulica kao povijesna pristupnica prema gradu s izuzetnim vizurama, te nova zapadna cesta u smeru prema jugu sa značajnim intervencijama uza Savu sa severne i južne strane. Visoki soliteri u zelenilu omogućavaju prodor savskog zelenila duboko u gradsku matricu, što je istakao autor kao najznačajnije ideje za razumevanje integrisanja IC-a i RP-a.

a)

b)

Sl. 95: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“ a) perspektiva grada Zagreba, b) perspektiva Savske ceste, kompjuterska vizualizacija. Autori: Milas, M., D., Periša, A., Prlić, Z. (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.60-61)

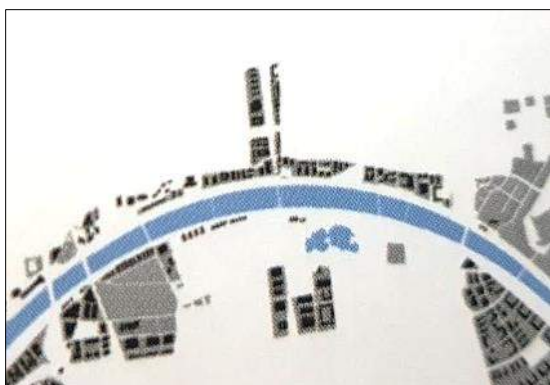
U drugom slučaju (Sl. 96) autor rada Delalle R., Delalle J.S., (2002: 62) proveo je: „kritičku analizu stanja u prostoru koja odaje dobro poznavanje prostora i postojećih problema. U polaznim osnovama postavljeni su kriterijumi građenja konceptijskog predloga organizacije i uređenja prostora s naglašenim ciljevima integralnosti grada, uspostave prirodne i fizičke ravnoteže, predlog fizionomsko-estetskog oblikovanja, prirodno pejzažnog uređenja na temeljima bioekoloških fizionomskih karakteristika krajolika, važnosti vodosnabdevanja grada. Predlaže oblikovanje središnjeg prostora pri čemu sagledava deo prostora Trnja, Savu i deo središnjeg prostora Novog Zagreba kao novo gradsko središte Zagreba u 21. veku“

²²² Ibid., 60 .

Sl. 96: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“ perspektiva Zagreba, kompjuterska vizualizacija. Autori: Delalle R., Delalle J.S., (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.63)

U trećem slučaju (Sl 97) autor rada Hebar (2002: 64), u okviru predložene metode proveo je kritičku analizu u prostoru, dosadašnjih pogrešaka i promašaja, kao izraz postojeće podjeljenosti grada i odnosa prema reci. U centralnom gradskom prostoru autor je intervenisao na severnoj obali, dok južnu obalu ostavlja kao zelenu površinu.

Sl. 97: Grad Zagreb – predlog rekonstrukcije „Uređenje prostora Save“, koncept morfološkog rešenja. Autor: Hebar, Z. (Izvor: Konkurs za uređenje prostora Save na potezu od Podsuseda do Ivanje Reke iz 2001/2002. god., Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.65)

Premda sve dosadašnje studije, planove i projekte, sagledani prethodno u različitim vremenskim periodima, obeležava srodna težnja za povezivanjem grada na dvjema rečnim obalama, po shvatanju Matković, Obad Ščitaroci (2012: 48), autorski pristupi razlikuju se:

- S jedne strane, čuva se neizgrađeni savski prostor s težnjom očuvanja prirodne sredine.
- S druge strane, predlaže se povezivanje dveju obala gradnjom i s visokim intenzitetom korišćenja.

Analiza prostornih površina, ukazala je na predele za koje je izrađeno najviše predloga za urbanističke koncepte uređivanja reke Save i njenog priobalja na području Zagreba, a prvi je:

- središnji gradski prostor na levoj obali Save (između Jadranskog mosta i Mosta mladosti).

Predlozi koji razmatraju mogućnosti uređivanja središnjega dela savskog priobalja često su povezani s temom uređivanja središnje gradske urbanističke ose (Ulica Hrvatske bratske zajednice / Avenija Većeslava Holjevca) i prostora Trnja. Urbano raskršće koje čini Sava i na nju okomita središnja gradska osa jedna je od najizazovnijih tema zagrebačkog urbanizma.

Drugi predeo obuhvatio je:²²³

- sadržajno-oblikovno nadopunjavanje dviju savskih obala u središnjemu gradskom prostoru, između Jadranskoga mosta i Mosta mladosti, (leva je obala planirana kao izgrađena, uz oblikovanje jasno određenoga pročelja grada na Savi, s ‘urbanom promenadom’, dok je desna predviđena kao pejzažno ili perivojno uređena, sa športskim i rekreacijskim sadržajima.)

Izvorno smešten podalje od njenog toka, Zagreb tijekom stoljeća svoga razvoja nije razvio odnos prema Savi kakav imaju mnogi europski gradovi koji svoj začetak beleže upravo na rekama. Pejzažno oblikovanje Savskog perivoja u nekoliko predloga povezano je s pejzažno-perivojnim uređenjem poteza središnje gradske ose, s kojom zajedno čini gradski pejzažno-perivojni centar. Jedan od koncepata za uređivanje reke Save s RP-om na području Zagreba, koji se može smatrati potvrđenim zbog ponavljanja u velikom broju predloga, jeste prepoznavanje vrednosti savskoga krajolika i neizgrađenih prostora uza Savu i oblikovanje RP-a kao pejzažnoga graničnog gradskog pojasa u izgrađenom tkivu grada.²²⁴ Analiza planiranih načina gradnje u RP-u utvrdila je zastupljenost raznovrsnih tipova gradnje, no ukazala je i na područje RP-a koje, prema oceni iz brojnih predloga, treba označiti i naglasiti gradnjom velike gustine i visine. Radi se o području²²⁵ izuzetnoga historijskog značenja i

²²³ Ibid., 55.

²²⁴ Ibid., 52.

²²⁵ Ibid., 55.

identitetskog potencijala uz prilaze Jadranskom mostu, na južnom kraju najstarije istorijske veze grada i Save - Savske ceste.²²⁶

Radikalnije bi planirao gradnju na završetku Savske ceste (vidi na primeru Sl. 98 b) kako bi se oblikovao reprezentativni početak, te jedne od najurbanijih gradskih ulica što povezuje Savu s istorijskim jezgrom, zapažanje je izneo Hebar (2015)²²⁷. Smatra da je davnih 70-ih god. 20. veka kolega Ivan Crnković na jednom od konkursa za prostor Trnja upravo Savsku prepoznao kao:

- „razvojnu osu“, (a ne kao svi ostali isključivo takozvanu „centralnu osu“ od Glavne železničke stanice na jug).

Istorijski tok ne može se tek tako zanemariti, jer i ako pogreše urbanisti, život ipak pokazuje da je prostor kontakta Save i izgrađenih struktura najintenzivniji upravo na prostoru kod Savskog mosta tj. prostoru potencijalnog Savskog trga. Hebar je mišljenja da bi se koncept uređenja RP-a Save (Sl. 98) mogao zasnivati na tome da se smenjuju zone s fasadom izgrađenih struktura na liniji današnjih nasipa, sa zonama zelenila tj. parkova i rekreacijskih površina.

Tako je vredno zapažanje, koje je izneo Richter²²⁸ o razvoju IC-a i RP-a u Zagrebu aktuelno i u današnjem vremenu: „Ja lično sam otprilike pred 25 god. načeo temu uloge Save u Zagrebu, pa sam predložio jezero u gradu, ili grad na jezeru, jezero s ostrvom, dva jezera, sve do kraja, da smo krenuli kao krajnji cilj, grad na kanalima.“ „Tema²²⁹ se uvek ponavlja kao pitanje i kao dilema:

- da li spojiti severni i južni deo grada, sa jednom gradskom strukturom, ili
- odvojiti još jače sa zelenim eko parkom.

²²⁶ Savska koja nestaje. Čip 4/1987 (403), Zagreb. (zadnja str.): Za razliku od ulice koja da bi to bila oko sebe okuplja zgrade, cesta se smestila u krajolik odan prirodi. U Zagrebu, Savska je cesta jedna od retkih saobraćajnica koja u svom donjem toku još nije postala ulica. Tradicija naziva nosi istorijsko podsećanje na približavanje grada plavnoj reci, njeno prelaženje, vremena lova, ribolova, seoskih zanimanja. Savska cesta u svom rastepenom kraju, dopirući i ne više do reke već samo do tramvajske okretnice (a da nije ni postala ulica), u zadnjim je činovima svog nestajanja.

²²⁷ Hebar, Z., 2015. Prostor treba prepoznati, Intervju sa Sašom Šimpraga, 4.02.2017. Internet, www.arspublicae.tumblr.com,

²²⁸ Dokumentarni film Prezrena rijeka (Sava) (2003:13:00 min.)

²²⁹ Dokumentarni film Prezrena rijeka (Sava) (2003:14:00 min.)

Ja sam naravno tada ustao ogorčen protiv te ideje. Mora se nastaviti jedna ortogonalna struktura, pošto ta ortogonalna struktura jeste identitet grada. Ako mi krenemo samo sa letimičnim pogledom od Preradovićevoeg trga, Trga bana Jelačića, čitava Tkalča koja ide par kilometara, a puna je ljudi, onda je to sigurno znak, da grad može puniti još jedan centar“, zaključuje izlaganje Richter.

Sl. 98: grad Zagreb - postojeće stanje rečno priobalje Save, pogled s desne (novozagrebačke) obale i od središnjega gradskog Mosta slobode, ka istoku (Foto: autor, 2017.)

Svi gradovi u svetu suočeni su s opštim zajedničkim i različitim, specifičnim problemima, uređenja IC-a i RP-a. Zadaci s kojima je suočen grad Zagreb mogu se podeliti u dve kategorije:

- Metode očuvanja i razvoja IC-a, (problem uklapanja novih trendova, a da se ne uništi postojeći IC).
- Uobličenje grada - oživljavanje RP-a, kao dela grada suočenog s krizom identiteta (problem osobnosti područja RP-a koje nema svojstven karakter).

Stoga neka Zagreb više ne raste u širinu, nego neka se uređuje, neka stvarno postane metropola s metropolskim ugođajem, neka raste prema unutra u kvaliteti prostora koji će se stvarati, neka postane grad uzor, grad koji se neprestano dovršava, grad koji sazreva u istinskom spoju povijesnog iskustva i stvaralačke sadašnjosti, kako obrazlaže rešenje Maroević (1991: 9). Postavlja se pitanje uklapanja kompaktnog IC-a i promišljanja prostora RP-a oko Save, a da se nikad nije došlo do definitivnog koncepta ili konkretnijeg rezultata. Sporo i rasparcelisano se provode i realiziraju koncepti i urbanistički planovi. Čini se da niko do sada, s niti jednim urbanističkim planom u potpunosti u tom kontekstu, nije ispunio očekivanja. Zagreb nikad nije bio grad na Savi, ali prelaskom preko Save, postavilo se pitanje na koje se očito ne može odgovoriti isključivo tradicionalnom strukturom IC-a, te dosadašnjim predstavljanim racionalističkim i neoracionalističkim predlozima RP-a.

3.3. Studija slučaja 3: Osijek

Sl. 99: Grad Osijek – osječka zimska luka u snegu, 1909.god. slika, ulje na platnu, 85x90; sign.d.d.: Guido Jeny. Pogled s reke Drave. (Foto: autor, 2017.)

3.3.1. Istorijski pregled razvoja grada Osijeka

Analizirajući razdoblje planiranja i izgradnje Osijeka,²³⁰ od 60-ih god. 20. veka nemoguće je izostaviti analizu razvoja u vremenu koje mu je prethodilo (Sl. 99). Razdoblje društvenih i gospodarskih promena, vreme industrijalizacije istorijski je okvir nastanka modernoga evropskog grada. Osijek se tokom istorije planski razvija u okvirima evropskog kulturnog okruženja. Između 1848. i 1900. god. evropski gradovi poprimaju identitet koji ih i danas određuje, posebno u pogledu prostorne strukture gradskog središta, smatra Dusparić (1996: 173).

3.3.2. Period do pred Prvi svetski rat

Istorijski okvir nastanka modernog Osijeka određen je zbivanjima u Austrijskoj Monarhiji i uspostavljanjem dvojne Austro – Ugarske Monarhije 1867. god. U novim političkim uslovima Tvrđa²³¹ gubi stratešku važnost, a vodeću ulogu u razvoju grada preuzima Gornji grad, koji postaje administrativno, privredno i kulturno središte Osijeka.

²³⁰Grad, pokriva teritoriju od približno 275 kvadratnih kilometara, sa urbanom gustinom 393 st./km² i smešten je u ravnici na desnoj i levoj obali reke Drave, između rkm 16 i rkm 24 od ušća u Dunav, ima približno 108.048 stanovnika (2011. god. popis).

²³¹Ambruš, V., (1988/89: 71): „Dokidanjem topničke potege 1883. god., počelo je uređenje (nasipanje) obale od Solarskog trga do Regimentskog vrta. Na samoj obali izgrađena su brojna skladišta za prihvatanje robe. Na prostoru današnjeg Preradovićevog šetališta, istočno od Šamačke ulice, uređeno je Lučko polje na kojemu je bila deponija drva i građevinskog materijala. Izvršena je nagodba 1885. god. između Visokog vojnog erara i Opštine grada Osijeka o primopredaji nekih zemljišnih parcela u Tvrđi.“

Na prelomu 19. st. u 20. vek gradski se prosperitet ogledao i u rastu broja stanovnika. Regulacijskom planu iz 1904. god. kojim se predviđalo širenje Gornjeg grada prema Tvrđi i železničkoj pruzi prethodila je:

- Regulatorna osnova za Gornji grad iz 1901. god. i njen dodatak iz 1902. god.

Predviđena nova namena tvrđavskog zemljišta za prostor između Vukovarske ceste i reke Drave u celini je određena:

- Regulatornom osnovom grada Osijeka iz 1912. god. i
- Raspisom pozivnog konkursa za taj prostor 1925. god.

Planirala se izgradnja 25 novih gradskih blokova, nekoliko novih trgova, te dva nova perivoja²³² (Sl. 100). Upravo su prestankom vojne uloge Tvrđe (premeštanjem Glavne komande u Petrovaradin seli se i administracija) i postupnim prelaskom vlasništva prostora oko Tvrđe iz vlasništva vojnog erara u vlasništvo grada²³³ stvoreni preduslovi za buduće planiranje grada i izgradnju, konstatovali su Jukić, Pegan (2006: 36).

Sl. 100: Grad Osijek – panorama, pogled od Gornjeg grada ka „Lučkom polju“ pored reke Drave i Tvrđi, oko 1900. god. (Izvor: privatna zbirka Ambruš, V.)

3.3.3. Period između Prvog i Drugog svetskog rata

Iako se nakon Prvog sv. rata razvijao u novim političkim i gospodarskim uslovima, planiranje grada se nastavilo prema ranijim idejama i regulacionim planovima. S obzirom na istorijske kulturne veze i blizinu Austrije, uticaj „bečke škole“ moguće je pratiti i nakon 1918. god. u

²³² Ambruš, V., (1988:78) Plan V. Axman za gradilište na prostoru Lučkog polja (1910. god.)

²³³ 1923. god. obavljena je i primopredaja tvrđavskog zemljišta, koje je postalo gradsko. Povezivanje Tvrđe s ostalim delovima grada (Gornjim i Donjim gradom) trebalo je biti ne samo prometno, već i strukturalno i funkcionalno.

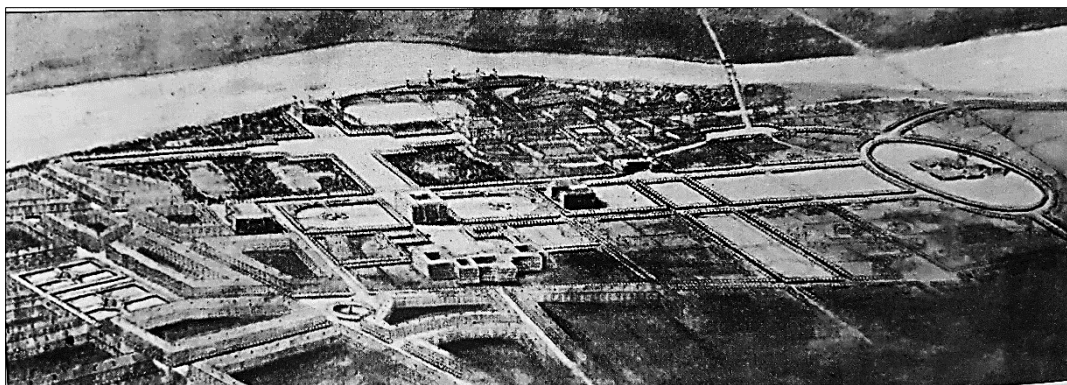
planiranju grada Osijeka. Taj se uticaj odvijao direktno preko aktivnog sudelovanja bečkih arhitekata.²³⁴ Sagledavali su grad manje u celini, a više u pojedinim segmentima (Sl. 101).

Sl. 101: Grad Osijek – postojeće stanje, panorama IC-a, GČ Tvrđa i GČ Gornji grad, pogled od poslovnog kompleksa „Eurodom“ ka zapadu. (područje obuhvata za konkurs iz 1925. god.) (Foto: autor, 2014.)

Osijek je uz Zagreb bio jedan od malobrojnih hrvatskih gradova koji su 20-ih i 30-ih god. 20. veka osmišljavali središta sprovođenjem međunarodnog konkursa. Za razliku od Osijeka gde je sproveden pozivni konkurs samo za deo novog centra grada, nakon toga je raspisan međunarodni javni konkurs za Zagreb 1930./31. god. i osmišljavanje njegovog tadašnjeg celovitog gradskog prostora. Prostor obuhvaćen konkursom u Osijeku bio je omeđen: sa severa rekom Dravom, s istoka železničkom prugom, sa zapada Mažuranićevim vencem, s juga Vukovarskom cestom. Konkurs je bio raspisan 1925. god., te je prvu nagradu i izradu regulacijskog plana dobio rad pejzažnog arhitekta Alberta Escha (Sl. 102) kojemu je poverena dalja razrada. Esch je južno od tadašnje Ulice kralja Aleksandra (današnje Evropske avenije) planirao novu gradsku mrežu ulica i sistem gradskih blokova s naizmenično postavljenim javnim zgradama i parkovnim ili sportskim površinama.

²³⁴Pozivni konkurs za uređenje središnjeg dela grada iz 1925. god. Pozvani autori: Albert Esch, Fritz Kratochwil, Wilhelm Debor.

Sl. 102: Grad Osijek – panorama, crtež Esch, A., 1925. god. Prvonagrađeni rad na međunarodnom pozivnom konkursu za uređenje središta Osijeka. Pogled s juga ka Tvrđi i reci Dravi. (Izvor: Jukić, T., Pegan, S., 2006. Urbanistički razvoj i transformacija Osijeka 1918.-1945. Osječka arhitektura 1918.-1945. HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku (ur.) Martinčić, J., Hackenberger, D., Osijek, p.42)

Novu „gradsku osu“ u smeru sever-jug obeležavaju planirana Gradska skupština i Strossmayerov dom, kao krajnji polovi „gradske ose“. U smeru istok-zapad produžena je tadašnja Ulica kralja Aleksandra. Eschovim radom predviđeno je strukturalno i funkcionalno uključivanje Tvrđe u planirano gradsko tkivo. Albert Esch bio je uspešan i kao planer, jer je dobio dve Prve nagrade na javnim konkursima za uređenje delova Osijeka i Beograda 1925. god. (Topčiderski park)²³⁵. Ti konkursi imaju veliki značaj za tadašnju jugoslovensku urbanističku praksu jer su jedni od prvih i malobrojnih međunarodnih konkursa raspisanih za uređenje gradova između dva sv. rata. Na osnovu toga, tri godine kasnije 1928. god. Kosta Čutuković preradio je osnovu Alberta Escha, te je kao takva prilagođena stvarnim potrebama i mogućnostima grada. Odustaje se od planiranog sprega „urbanog križa“ dveju ulica, kojeg simbolizira: produženje Evropske avenije i planirana gradska osa sever – jug, koja se proteže od planirane Gradske skupštine do reke Drave. Takav urbanistički plan definiše model integracije IC-a i RP-a koji sadrži:

- postojeći Gornji grad u formiranju njegovih ekstenzija, ka baroknoj marijeterzijanskoj Tvrđi, načinom uključivanja postojeće strukture, i
- planirane morfološke strukture unutar „gravitacionog polja“, koja se delimično planski realizuje, u toku procesa uklanjanja bedema.

²³⁵Schmidt, (1995) cit. po Jukić, T., Pegan, S., (2002: 23): „To je: rad tima Esch, Kotritschek i Rückauf za park Topčider u Beogradu iz 1925. za koji su na konkursu dobili prvu nagradu.“ (PROSTOR 1[23] 10[2002] 21-32 Urbanističko rešenje centra Osijeka)

Upravo u tom prostoru²³⁶ ostvareni su najkvalitetniji primeri osječke moderne arhitekture između dva sv. rata.²³⁷ Tako u razvoju spoznajemo da sprovedenim delimičnim Eschovim zahvatom, za uređenje središta Osijeka, prostor oko Vijećničkog trga, nije urbanistički planirani „Novi centar Osijeka“, koji bi iskoristio jedinstvenu mogućnost „ključnog faktora“ prostornog integrisanja IC-a i RP-a (Tvrđe, Gornjeg grada i reke Drave). Kad je posredi urbanističko planiranje na razini celovitog grada upravo taj prostor u budućnosti potrebno je postaviti, kao „težište razvoja“ i instrument razvoja korišćenjem „urbanog križa“. Na njemu je potrebno bazirati planirani koncept prostornog usmeravanja „novoga žarišta“ uređivanja prostora, kao alternativni model integracije IC-a i RP-a.

Nacrtom o promeni regulatorne osnove zemljišta, prihvaćenim 1929. god., data je konačna osnova prema kojoj se prišlo parcelaciji i realizaciji gradskih blokova. Stupanjem na snagu Građevinskog zakona iz 1931. god., svaki grad u Kraljevini Jugoslaviji morao je sastaviti uređajnu osnovu o regulaciji. Osnova se trebala sastojati iz:

- regulacionog plana,
- uredbe o njegovom izvođenju i
- građevinskog pravilnika.

Pre izrade regulacionog plana morao je biti odobren projekt regulacije, odnosno idejna skica regulacionog plana, kojeg prati nacrt uredbe koja je pojašnjavala skicu. Kada je usvojen Program za izradu projekta regulacije grada Osijeka, počeo je 1934. god. posao izrade: Uređajne osnove o regulaciji za grad Osijek, pod vođstvom Ivana Laya, te je izrađena nova osnova pod nazivom Generalni katastarski plan opštine Grada Osijeka, koji je usvojen 1936. god. Oblikovanjem novog gradskog središta Osijeka s javnim građevinama, parkovima, ulicama i trgovima formiran je deo grada koji doprinosi njegovom identitetu (Sl. 103).

²³⁶Ambruš, V., (1996: 357): „Osječki graditelji, arhitekti i inženjeri koji grade „Novi centar Osijeka“, prostor oko Vijećničkog trga, uz uvažavanje postojećeg stanja, prezentuju arhitektonski izraz karakterističan 20-ih i 30-ih god. 20. veka, a kao najvažniji izdvaja se pripadnik „minhenske škole“ arhitekt Axmann, V.“

²³⁷Dusparić, V., (1996: 355): „Kretanja vezana za modernu arhitekturu 20-ih god. u Hrvatskoj nisu mimoišla ni Osijek. Protagonisti tih događaja su osječki graditelji, Axmann, V., Slaviček, A., Pelzer, LJ., te zahvaljujući arhitektonskim konkursima, zagrebački arhitekti, Albini, A., Vrkljan, Z., Auer, B.“

Sl. 103: Grad Osijek – IC, pogled od Uredske zgrade Okružnog ureda za osiguranje radnika iz 1938. god. autora, Auer, B., Vrkljan, Z., ka tadašnjem Vijećničkom trgu, današnja lokacija Parka Petra Krešimira IV. (Izvor: privatna zbirka Ambruš, V.)

Središnji deo Osijeka je nastao između dva sv. rata, nastavio se vremenski i prostorno na reprezentativni potez secesijske izgradnje Europske avenije, kao kvalitetan primer modernog urbanizma u nas, smatraju Jukić, Pegan (2006: 48). Tako u razvoju Osijeka spoznajemo primenjivost tvrđnje Košira (1982-1983: 35) koji konstatuje: „Kapitalistički Gornji grad u Osijeku nastaje kao produkt industrijske revolucije, karakterističnog je položaja između železničkog kolodvora i Drave. Urbanističke strukture, kao što vidimo ispoljavaju opšte zajedničke poteze, specifične za sve gradove istog razdoblja s približno sličnom socijalnom i ekonomskom strukturom društva. Ako urbanističke strukture imaju određene, osobne, formalne karakteristike, koje su rezultat specifičnih lokalnih osobnosti, karakteristične fizionomije, individualni identitet, genius loci, onda je postignuto sve što se može postići.“

3.3.4. Period nakon Drugog svetskog rata, od 1945. do 1960. godine

Izgradnja grada u razdoblju 1945 – 1960. god. temelji se na urbanističkoj matrici nastaloj u prethodnim razdobljima, čije su osnovne karakteristike između ostalog sledeće:

- Položaj neposredno uz reku, ali samo na jednoj njenoj (desnoj) obali.
- Rekonstrukcija pojedinih delova grada (središte Gornjeg grada i Gornjodravska obala).

Problemi urbanističkog planiranja Osijeka nastavljaju se rešavati intenzivnije i neposredno po završetku Drugog sv. rata. Događaj od posebnog značaja zbio se 1948. god. kada je u okviru rada na izradi direktivne regulacione skice za grad Osijek izrađena osnova za centralni deo grada čiji su autori Seissel, Halilibrahimov (1948: 60). Tim radom (Sl. 104) predviđeno je pomeranje železničke pruge koja danas prolazi ovim delom i rastavlja Gornji grad i Tvrđu od

Donjega grada. Izgradnjom ovako dobijene površine spojila bi se oba dela grada. Taj teren leži centralno obzirom na celu gradsku površinu i podesniji je za izgradnju objekata kojima će se odvijati društveni život grada. Severni deo toga kompleksa koji leži uz reku Dravu, predviđen je stoga za izgradnju javnih građevina. Glavni plastički akcent celog predela čine javni objekti severnog dela. Prostranim terasama oko tih zgrada i parkovnim grupama povezuje se ovde grad sa rekom Dravom. U planu iz 1948. god. naglašena je ideja zaokruživanja centralnog prostora grada sa širenjem na levu obalu Drave.

Sl. 104: Grad Osijek – prikaz regulacije centralnog dela grada u modelu.1948. god. Seissel, J.; Halilibrahimov, A., (Izvor: Seissel, J. Arhitektura 18-22, 1949. Zagreb, p.61)

Osijek je smatra Venturini (1968: 27) još davno pre proklamovanja privredne reforme bio prepušten samom sebi. Zapostavljen i na kulturnom planu, nekako po strani od republičkog centra (op.a. Zagreba) s kojim su ga u ranijim istorijskim razdobljima vezivale uvek dobre i prisne veze, lišen pomoći i podrške koja daje podsticaje za dalji rast i razvoj kulture, grad kao da je svim „objektivnim“ faktorima guran na put pasivizacije i stagnacije, na sudbinu sve manje važnog provincijskog centra.

3.3.5. Period od 1960. do 2000. godine

Nakon što su 1958. god. predstavljene osnove urbanističkog plana Osijeka²³⁸ iste su usvojene kao Urbanistički zonski plan grada Osijeka, koji je izradio 1960. god. Urbanistički institut NR Hrvatske. Gradska skupština Osijeka prihvatila je 1965. god. Urbanistički plan grada Osijeka s idejnom studijom GUP-a (Sl. 105) i time akceptirala budući harmoničniji urbanistički razvoj.

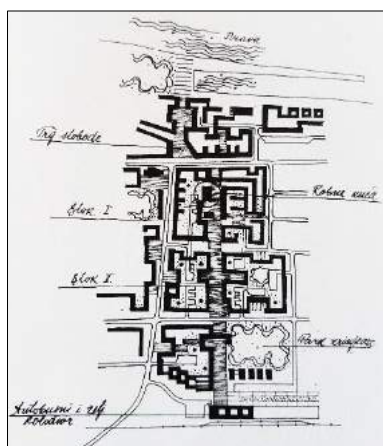
²³⁸ Mišćević, R., 1958. Osnove generalnog urbanističkog plana Osijeka „Privreda br.6/1958. kotara Osijek

Sl. 105: Osijek – idejna studija Generalnog urbanističkog plana – zonski plan, (Izvor: Mišćević, R. 1965. god. Urbanistički institut SR Hrvatske. Općinska skupština Osijek, p.65-prilog)

Taj plan-postao je ne samo osnova, nego apsolutni regulator svih građevinskih delatnosti u gradu. Odredbe plana i glas njegovog glavnog kreatora Radovana Mišćevića dobile su gotovo snagu zakona i Osijek je u tom pogledu postao uzorni prototip. Reč i koncepcija stručnjaka, urbanista, arhitekata dobile su na ovom terenu upravo onu težinu i snagu autoriteta za koje se tako često borimo na rečima.²³⁹

Gornji grad ostaje i dalje trgovački i poslovni centar (današnji IC) s organizacijom prostora i namena koje ga pretvaraju u pravi gradski city. Valorizacija reke Drave dobija u prostornoj predstavi posebno istaknuto mesto i integriše se sve više u strukturu grada. Ta šansa velikih potencijalnih prostornih mogućnosti koja je dosad bila neiskorišćena naglašava – kauzalno - važnost neometanog pristupa obali i značenje organizovanja pešačkih komunikacija u smeru sever-jug. Javlja se tako koncept direktnog pešačkog povezivanja kolodvora i reke Drave (Sl. 106) koji prostorno i funkcionalno donosi Osijeku izvanredne mogućnosti afirmisanja na delu Bakemine neoracionalističke ideje o „humanizaciji centra“ prilagođavanjem prostora ljudskim merilima.

²³⁹Ibid., 28.

Sl. 106: Grad Osijek – rekonstrukcija bloka „Centar“ – novo trgovačko središte s lokacijom Robne kuće „Prehrana“, autora Mihelič, M. (Izvor: Venturini, D., 1968. god. Arhitektura 97-98, Zagreb, p.29)

Prednost ovog koncepta pešačke magistrale koja kontrapunktira dosadašnjem šoru – upravo su polinomske i teško ih je čak i nabrajati. Spomenimo samo tri iz niza najvažnijih:

- Poslovni i stambeni prostor u najstrožem centru grada povećan je i eliminisana je neprimerena struktura u neposrednom susedstvu glavne gradske ulice i zamenjene prospektom koji pruža velike mogućnosti.
- Najstroži centar je prostorno i sadržajno u velikoj meri obogaćen.
- Predviđeni sadržaji na ovoj pešačkoj magistrali su atraktivni. Robna kuća „Prehrana“²⁴⁰ samo je jedan od prvih elemenata ove prostorno-sadržajne kompozicije, ali se idejne pretpostavke ovog pešačkog prospekta njome potvrđuju.

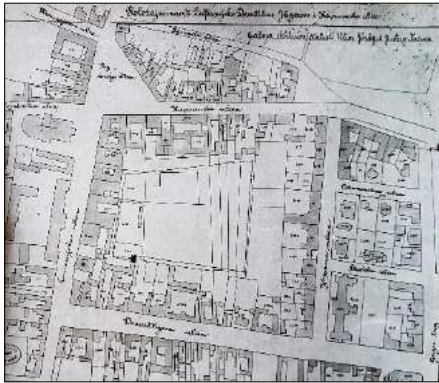
Radi sve brojnijih opasnosti nekonkurentnosti IC-a i protežiranja stambene izgradnje posebnu vrednost i vrhunac realizacije prostornih kompozicija predstavlja blok Centar u Osijeku. Blok Centar u poprečnom pravcu, novim pravcem povezuje glavni javni prostor novog predela s prirodnom okolinom, rekom i strukturom postojećeg IC-a. Nastao je krajem 60-ih god. 20. veka.²⁴¹ u okviru rekonstrukcije urbanog bloka u središtu grada transformacijom unutar blokovskih ambijenata u otvorene javne prostore (autor urbanističkog plana Mišćević R.). Fizičke strukture Bloka Centar posreduju između karakterističnih struktura tradicionalnog grada i struktura revalorizirane prakse modernog urbanizma srazmerno doprinosu osmog kongresa CIAM-a (Hoddesdon, 1951.) na temu „srce grada“ (The core of the city), što preciznije daje, Prelog (1984-85: 75).

Istorijskim prostornim razvojem grad je formirao prethodno spomenute tri osnovne aglomeracije: Donji grad, Tvrđu i Gornji grad. Svaka od njih u određenom vremenskom

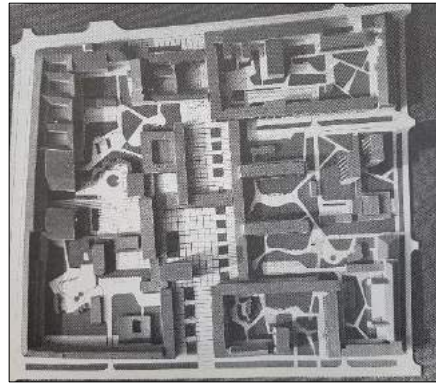
²⁴⁰Na saveznoj razini države Jugoslavije bila je prisutna i godišnja Borbina nagrada za arhitekturu, odnosno nagrada dnevnog lista “Borbe”, čija je svrha bila popularizacija najznačajnijih arhitektonskih postignuća te godine. Robnoj kući – Supermarket (1963.-1967.) u centru Osijeka autora Milana Miheliča, 1967. god. dodeljena je Savezna Borbina nagrada.

²⁴¹Cupec, S., Musović, M., (1996: 460): „Godine 1963. započinje izgradnja Blok Centra, koji je pretežno izgrađen do 1970. god. Rekonstrukcijom Blok Centra izveden je urbanistički zadatak rešavanja složenih odnosa između novih objekata u Blok Centru, te postojećih zgrada, kao istorijskog nasleđa.“

razdoblju ima svoj značaj i svoje centralne prostore. Danas je stvarni centar grada u Gornjem gradu, po shvatanju Miščevića (1965: 33). Po svom položaju i planiranom prostornom razvoju centar grada se ne nalazi u njegovom fizičkom težištu, što izaziva nejednake uslove iskorišćavanja njegovih sadržaja. Prema urbanističkom planu postojeći gradski centar zadržava osnovnu poslovno-trgovačku funkciju – gradski city. Rekonstrukcijom prostora užeg centra (Sl. 107 a,b). oslobodiće se nove površine koje će se isključivo koristiti za izgradnju poslovnih i trgovačkih objekata (Sl. 108).

a)

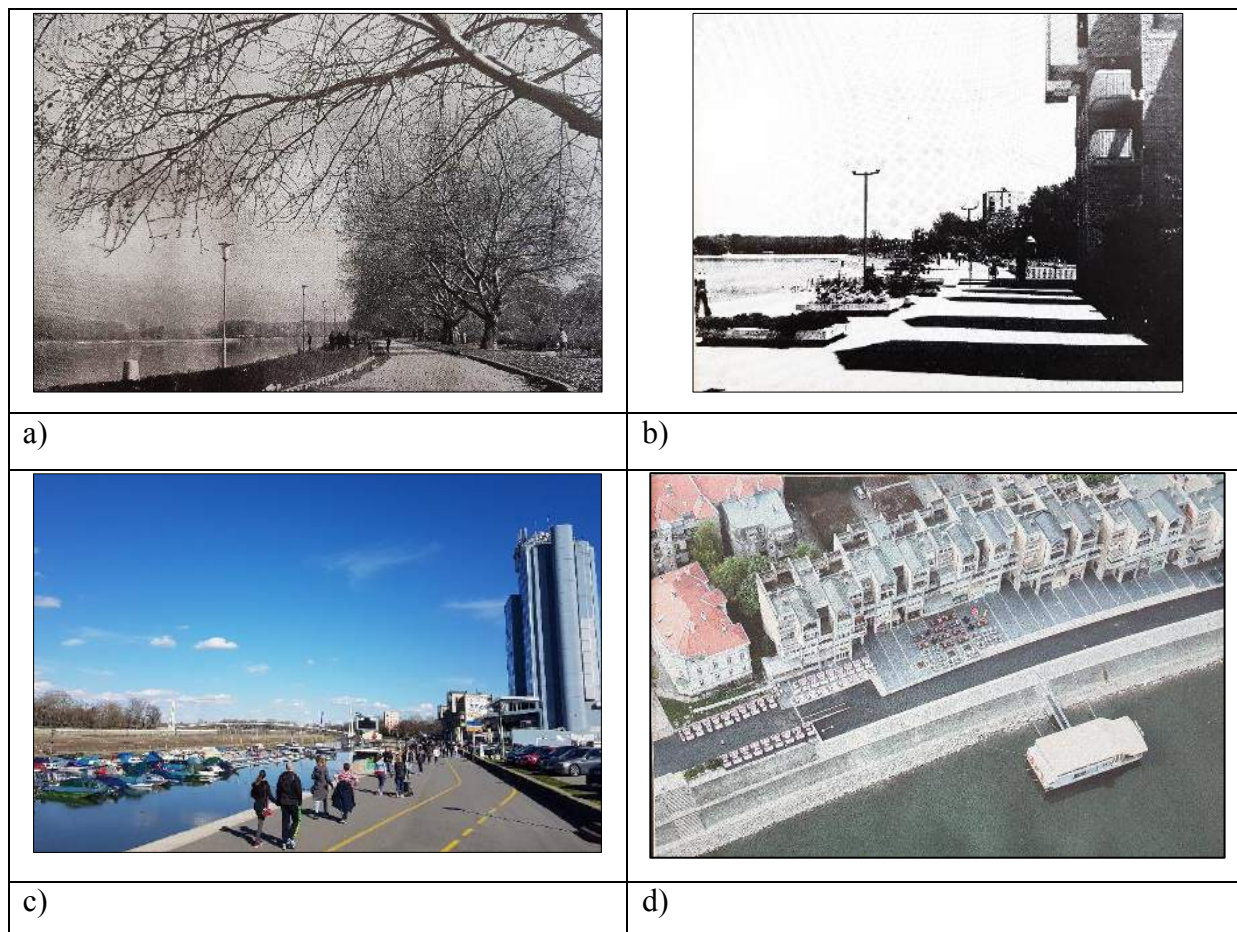
b)

Sl. 107: Grad Osijek – plan IC-a a) Položajni nacrt starog bloka Županijske, Deszathyeve, Jägerove i Kapucinske ulice, 1919. god. b) Urbanistički projekt rekonstrukcije gradskog centra 1967/ 68. (kompleks bloka „Centar“); maketa: Balaško, I. (Izvor: Miščević, R., 1965. Osijek-urbanistički plan, p.34)

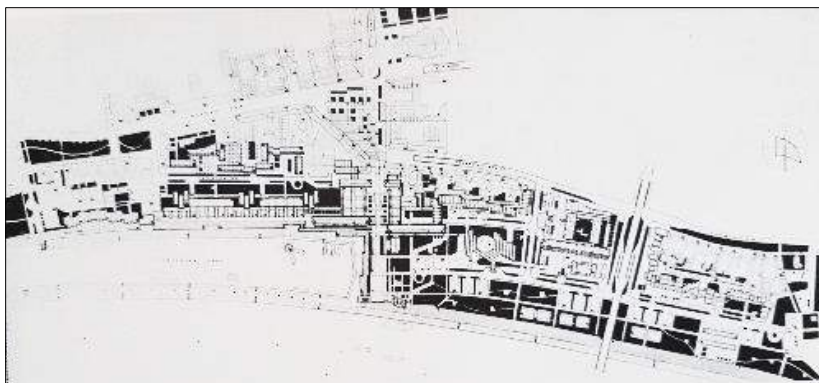

Sl. 108: Grad Osijek – Robna kuća „Prehrana“ (EMONA – Supermarket) u blok Centru i stambeno-poslovni objekti, 1967/70. god. Miščević, R. (Izvor: Miščević, R., 2009. Fenomen grada, p.128)

Drugi značajan poduhvat na području Gornjeg grada bila je izgradnja Gornjodravске obale, navode Cupec, Musović (1996: 461) koja je započela 1971. god. i do 1990. god. jednim delom je ostvarena. Blizina IC-a i reke Drave s Zimskom lukom pružala je mogućnosti izgradnje dravskog šetališta – promenade u smislu ambijentalnog kvaliteta i vrednosti, s doprinosom izgradnje pešačkog mosta 1980. god. Najvažniji zeleni element grada je dravska promenada (Sl. 109). Ona predstavlja neprekinuti promenadni pojas od putničkog pristaništa na istoku do „Pampasa“ na zapadu. Ova promenada uz rekreativne sadržaje leve obale i same Drave predstavlja osnovu unutrašnje gradske rekreacije. Rekonstrukcija i dalja izgradnja grada (Sl. 110) teći će u smislu snažnijeg otvaranja prema reci, kako bi Osijek dobio karakter „grada na reci“, koji danas samo delimično ima, tako u vreme planiranja i izgradnje promenade konstatuje Mišćević, R. (1965: 53).

Sl. 109: Grad Osijek – dravska promenada, gradu daje posebne vrednosti a) šetalište uz Dravu, pre izgradnje (Izvor: Osijek, urbanistički plan, 1965., p.50); b) promenada kod Zimske luke, (Izvor: Arhitekt Radovan Mišćević, p.75); c) promenada kod Zimske luke (Foto: autor, 2018); d) rekonstrukcija – dravska promenada 2015. god. (Izvor: Foto: Vekić, A.)

Sl. 110: Grad Osijek – rekonstrukcija gradskog centra i dravska promenada 1971/72. god. OC, Osijek Centar, urbanističko rešenje, Trg Slobode. (Izvor: Mišćević, R., planovi, projekti, realizacije, p.78)

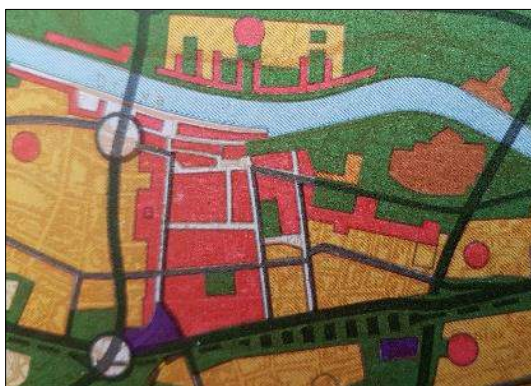
Paralelno s oblikovanjem velike dravske promenade na desnoj obali, planira se oblikovanje prostora leve obale. Aktivizacija, ovog, inferiornog, ali za grad neobično značajnog područja zavisi od izgradnje prelaza i sazrijevanja većih potreba građana za rekreacijom. Vrednosti postojećeg prirodnog ambijenta, postojeće kvalitete obale za izgradnju centralne gradske plaže, sportsko rekreacijskog kompleksa „Copacabana“ (Sl. 111), zabavnog parka, te Zoo - vrta ubrzalo je izgradnju ovog centra.

Sl. 111: Grad Osijek – panorama rekreacioni centar „Leva obala“ - Copacabana. Pogled s leve obale Drave, ka RP-u i IC-u. (Izvor: Mišćević, R., 2009. Fenomen grada p.130)

Reka i njene obale, uređene i obogaćene rekreativnim, gradskim javnim, društvenim i rasonodnim sadržajima postaće najprivlačniji deo gradskog središta, mesto ljudskih susreta, važan društveni činilac u predloženoj humanističkoj koncepciji grada. Mišćević (1975: 45) navodi: „Posebno značenje dato je zadržavanju i unapređenju zelenih površina dravskih obala koje sa vodenim površinama čine osnovu novog kvaliteta „grada na reci“. Veliki zeleni kompleksi u istočnoj i zapadnoj široj zoni grada u neprekinutom nizu duž velikih dravskih

promenada uvlače se sve do najužeg gradskog centra i istorijskog jezgra, gde se oblikuje njegovo “zeleno srce“. Fizička struktura grada dopunjena prirodnim ambijentom pruža stvarnu predstavu grada: njegove unutrašnje usklađenosti i orijentacije.“ U sistemu oblikovanja vizuelnih percepcija posebno mesto pripada arhitektonskom formiranju gradskih obala s gotovo svih tačaka prilaza i promatranja, kao i gradskih prilaznih osovina (Sl. 112). Rekonstrukcija gradskog centra, uređenje rečnih obala, oblikovanje gradskih ansambala, kao i vredna pozicija grada izražena u njegovom prirodnom zelenom ambijentu upućuju i opravdavaju potrebu kontinuiteta tih trendova.²⁴²

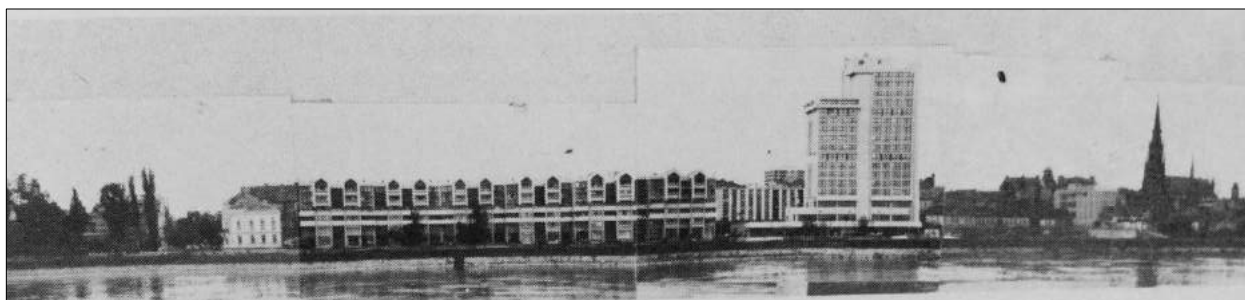

Sl. 112: Grad Osijek – GUP Osijek 2000, Plan namene površina, Centri: gradski, rejonski i mesnih zajednica, Historijska jezgra Mišćević, R., 1975. Urbanistički plan Osijek 2000, Skupština opštine Osijek, Urbanistički institut SR Hrvatske 1975. na osnovu Programa i pretkonceptije urbanističkog plana Osijeka iz 1973. god.

Integracija IC-a i RP-a značajno poboljšava sliku grada. Tom temom bavili su se Jukić, Pegan (2002: 54). Oni preporučuju da treba štititi prepoznatljivu nisku siluetu grada s malobrojnim višim akcentima. Zaštićeno područje IC-a treba obnoviti, tako da se neguju strukturne vrednosti arhitekture celokupnog područja. Konture i oblik grada Osijeka posledica su njegovog postupnog rasta uz reku Dravu, dok se razmer između reke i grada menjao kroz vreme (Sl. 113). Regulacija reke sa promenadno oblikovanom obalom uspostavlja sasvim novi razmer približavanja između reke i grada.²⁴³

²⁴²Ibid., 46.

²⁴³Dražić, Đ., (1984 – 1985: 115): „Područje uz Dravu pritom treba postati istinski generator urbaniteta buduće gradske strukture, dinamički interakcijski prostor u kojemu se novo doživljava a staro potvrđuje, vremenske i fizičke granice poništavaju, a delovi matrice stapaju u jedinstvenu celinu.”

Sl. 113: Grad Osijek – Gornji grad kod Zimske luke. Silueta grada prema reci Dravi, „waterfront“, (Izvor: Dražić, Đ., 1984-1985. Po-etika ponašanja u urbanom kontekstu. Arhitektura 189-195, Zagreb, p.115)

Gradski konkurs Novi deo grada Osijeka, na levoj obali Drave sproveden je 1982/83. god. Trezveno razmišljanje tim povodom izneo je jedan od članova konkursne komisije Mušič (1983: 6), pod nazivom: *Naši novi gradovi u gradovima*, jer je smatrao da Osijek svoju urbanističko-arhitektonsku fizionomiju treba uspostaviti putem javnog jugoslovenskog konkursa. U tome trenutku odbačen je stav da se materijalizacijom humanističkih načela u formiranju gradske zajednice izraze vrijednosti koje želi afirmisati samoupravni socijalizam.²⁴⁴ Očigledno je da je paralelno sa strmom linijom porasta urbane koncentracije tekao i uzavreli proces urbanizacije. Osijek je plansko-programski krenuo takođe u tim „burnim sedamdesetim“, iako krajem tog intenzivnog graditeljskog razdoblja. Zanimljivo je da se u najvećem broju spomenutih primera sukobljavamo s izrazitim pragom u razvoju grada. Trebalo je „preskočiti reku“, otvoriti novi pravac rasta, objediniti dotadašnje usitnjene napore, obnoviti razrušeni grad, stvoriti novu komunalnu infrastrukturnu jedinicu. Mnoge od „novih lokacija“ bile su (ili jesu) očigledno atraktivne i arhitektonski: Novi Beograd između dve najveće reke, Zagreb na Savi, Osijek na Dravi. Na početku 80-ih god. 20. veka došlo je do naglog otrežnjenja – posle prvih znakova ekonomske krize. Mušič, također smatra: „da je u novonastaloj situaciji potrebno spomenuti još dve značajne okolnosti:

- prvo, reorganizujući se posle ustavnih promena (Jugoslavija, 1974. god.), mi smo se zapravo dezorganizovali,
- drugo, sledeći pre svega ekonomske i urbanističko-tehničke kriterijume, mi smo zanemarili ekologiju čoveka i neke bitne elemente prirodne sredine.“

²⁴⁴Mušič, V., (1983: 6): „Prvi je bio Novi Beograd, zatim Novi Zagreb, pa Skopje posle akcije zemljotresom razrušenog grada, a najtipičniji je primer Split 3, koji je značajno uticao na plansko-programsku i metodološku orijentaciju jugoslovenskog urbanizma, jer daje kritiku funkcionalističkog urbanizma.“

Osijek očigledno mora krenuti na levu obalu reke Drave:

- kako bi očuvao levu obalu od stihijske urbanizacije, te
- zaokružio i uravnotežio gravitaciju prema postojećem centru,

reč je o dugoročnoj orijentaciji izgradnje i razvoja grada. Iz tog razloga, na osječkom konkursu značajan je pre svega karakter osnovne „makroforme“ nove gradske strukture. Drugim rečima, u slučaju Osijeka prema Mušiču: „glavni motivi i obeležja morfološke matrice i njenog oblikovanja i menjanja još su značajniji nego u slučaju drugih spomenutih gradova. Upravo zbog te okolnosti u osječkim elaboratima ima veoma mnogo istraživanja „otvorene forme“, systemske matrice itd.“ Konkursni radovi pokazuju nadalje, da u oblikovanju arhitekture grada još uvek zaostajemo za suvremenim trendovima, da kasnimo u kritici urbanizma i u postmodernoj pluralizaciji. U razmišljanjima o ovom konkursu, postavlja se pitanje sadržajne orijentacije:

- treba li tražiti opšte metodološke osnove i
- istraživanje lokacije i strukture budućega grada, odnosno dela grada.

Treba tražiti ovo drugo, iako postoji potreba za usavršavanjem naučne metodologije, npr. za optimizacijom forme na temelju: analize faktora ograničenja. Istražuju se na razini grada elementi „oblikovne strukture“ tipični za manje prostorne jedinice u gradu. Ovime smo dotakli bitno pitanje arhitekture, koje se:

- s jedne strane odnosi na morfološka obeležja grada kao celine i
- s druge strane na tipologiju gradskih prostora.²⁴⁵

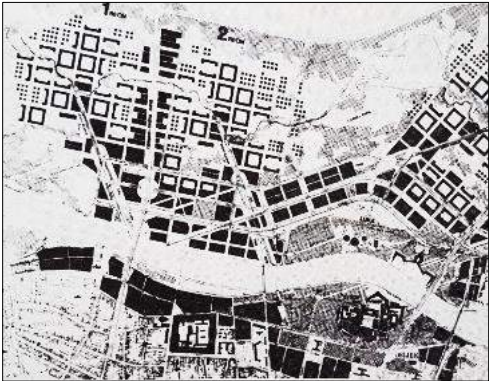

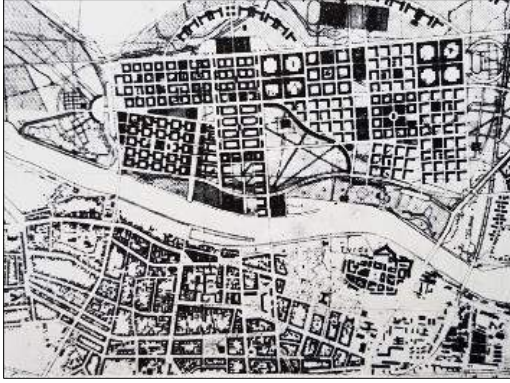
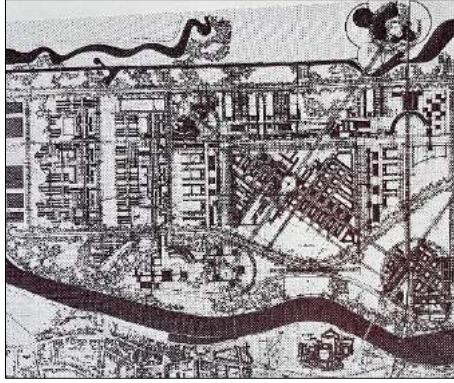

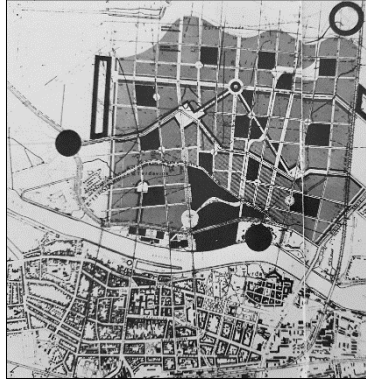
Konkurs (Sl. 114) je raspisan u vreme koje obeležava opšte prevrednovanje jugoslovenskog savremenog urbanizma, konstatovala je komisija u izveštaju²⁴⁶, da bi potom iznela opšti stav o stanju urbanističkog planiranja toga vremenskog perioda. Krajem 70-ih god. 20. veka naglašena je potreba za obimnijom rekonstrukcijom gradova, postaju sve prisutniji „postmoderni“ pravci oblikovanja, čije je glavno obeležje tolerantnost u primeni i evokaciji istorijskih oblika, tipičnih za grad. U istraživanju morfologije i tipologije urbanih prostora i arhitekture grada, kao arhitekture „grada u gradu“, treba vrednovati grad kao mesto kolektivnih sećanja, ulogu geometrije u organizaciji i percepciji urbanog prostora, te ulogu

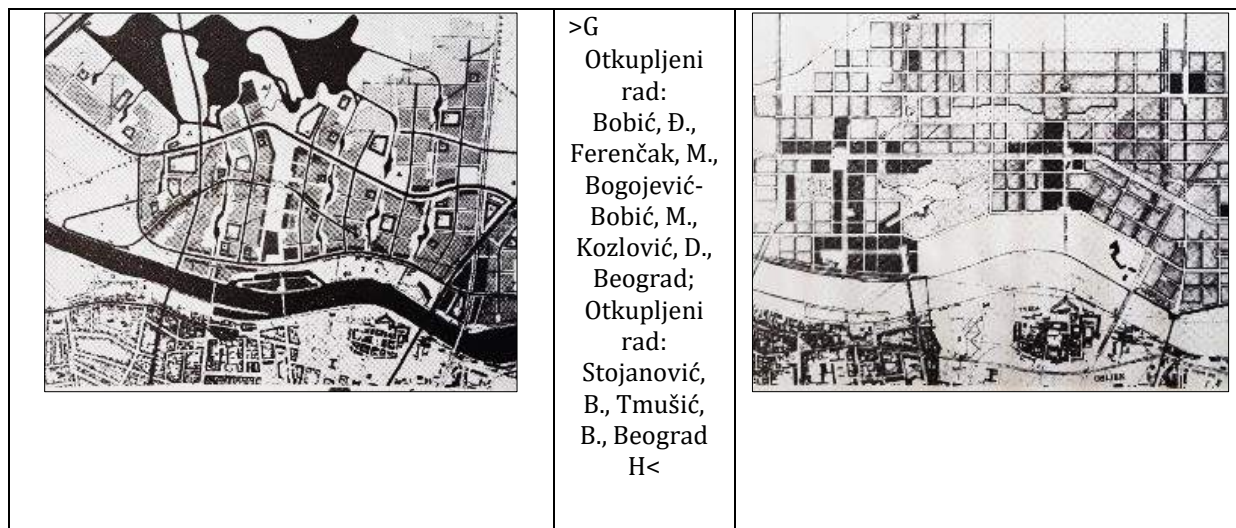
²⁴⁵ Ibid., 7.

²⁴⁶ Čobanov, B., Dusparić, V., Musović, M., 1982/83 Urbanistički program za novi dio Osijeka na lijevoj obali Drave; (ur.) Mišćević, R., Savez arhitekata Hrvatske, p.7

tipično gradskih prostora – ulica, trgova i drugih prostornih elemenata – kojima se može raščlaniti životna sredina i gradski prostor za potrebe čoveka. Uz ove postavke tipične za planirani grad, treba posmatrati i kvalitete koji mogu proizaći iz organskog rasta grada, iz rasta po malim inkrementima, uslovljenog pluralizmom volje i mogućnostima stanovništva. Osnovni razlozi za „prelazak preko reke Drave“ su:

- Tendencija stihijskog i neracionalnog zauzimanja prostora.
- Funkcionalni problemi linearnog rasta grada i sve veća ekscentričnost današnjeg centra Osijeka uz reku.
- Široka reka kao barijera, ali i kao bitan motiv oblikovne koncepcije, „prirodna“ veza između starog i novog Osijeka.

	<p>>A</p> <p>Prva nagrada: Bobić, M., Gaković, B., Beograd; Prva nagrada: Dražić, Đ., Šmit, E., Zagreb</p> <p>B <</p>	
	<p>>C</p> <p>Druga nagrada: Koželj, J., Kranjc, M., Ljubljana; Druga nagrada: Košir, F., Ljubljana</p> <p>D <</p>	
	<p>>E</p> <p>Treća nagrada: Bradić, D., Bradić, D., Ružić, Ž., Bilić, T., Zagreb; Treća nagrada: Bassin, P., Černigoj, A., Šajn, B., Ljubljana</p> <p>F <</p>	

Sl. 114: Grad Osijek – plan grada, urbanistički konkurs Novi deo grada Osijeka, na levoj obali Drave, (1982/83).

Svojim procenama komisija ukazuje na pitanja koja se postavljaju u vezi sa kretanjem urbanizma od 80-ih god. 20. veka u Jugoslaviji. U opisima nagrađenih radova ukratko sagledavamo sledeće:

Rad A²⁴⁷(1982/83: 19) ocenjen je kao jedan od dva najbolja zato što u potpunosti autor daje izrazitu artikulaciju tlocrtne forme grada sa dva područja izgradnje:

- veznom linearnom urbanom strukturom i
- centralnim gradskim sadržajima duž reke.

Poseban značaj pridaje se spuštanju zelenih bulevara prema reci i formiranju linearnog centra uz levu obalu Drave čineći sa drugom obalom, gradski centar na reci. Rad kao sinteza predstavlja sponu između prošlih i današnjih pristupa organizaciji grada. Autori su iste godine saželi iskustva svoga rada, koja su pisana u obliku publikacije „101 tema za novi Osijek“, koja ima posebnu vrednost u teoretskoj urbanističkoj baštini Osijeka, koja je izdvojena i detaljnije opisana u nastavku rada.

Rad B²⁴⁸ (1982/83: 25) je ocenjen kao jedan od dva najbolja jer se autor maksimalno zalaže za poštovanje nasleđenih vrednosti postojećeg grada. Približavanje urbanih struktura reci na levoj obali predlaže se samo delimično i u manjoj meri u interpretaciji urbane strukture slijedi tradicionalni blokovski pristup. Autori zaključuju da je Osijek u svome razvoju dostigao

²⁴⁷Kao jedan od dve podjednako vredne prve nagrade, (autora Bobić, M., Gaković, B., iz Beograda).

²⁴⁸Kao jednu od dve podjednako vredne prve nagrade, (autora: Dražić, Đ., Šmit, E. iz Zagreba).

gornju granicu postojećeg kapaciteta forme. Kontinuirani razvoj grada može se postići jedino odabirom ispravne strategije razvoja na principu poštovanja i dograđivanja odnosa prema reci Dravi²⁴⁹ i dovršavanja prostorne matrice postojeće urbane strukture.

Rad C²⁵⁰(1982/83: 31) je ocenjen kao jedna od dve podjednako vredne druge nagrade jer se autori u odnosu na postojeći grad i obalu reke odlučuju za vrlo određen i prenaplašen pristup formiranju arhitekture grada uvodeći nove urbane strukture blokova u više varijacija. Neposredni kontakt s obalom i postojećim gradom dat je samo na mestu pešačkog prelaza reke. Kao srce buduće gradske celine oni ostavljaju rečni prostor netaknut kao uzdužni pejzažni kontinuum.²⁵¹ U odnosu prema reci grad na taj način održava određenu distancu, nadvladavajući je na čvorištima povezivanja.

Rad D²⁵²(1982/83: 37) ocenjen je kao jedna od dve podjednako vredne druge nagrade zato što postavlja tezu „rasta u vremenu“ po kojoj način rasta grada odlučujuće utiče na izražajnost urbanističkog plana. Pojas uz Dravu rezervisan je za „specijalne“ gradske aktivnosti. Drava postaje specifična arterija proširene osječke aglomeracije, arterija na kojoj se sakupljaju „posebni programi“.

Rad E²⁵³(1982/83: 43) ocenjen je kao jedna od dve podjednako vredne treće nagrade jer je izabrao fleksibilnu matricu grada, koja će, s jedne strane, biti strukturalno vezana s postojećim gradom i s druge strane, (Sl. 115) otvorena mogućnostima koje će doneti budućnost (Sl. 116).

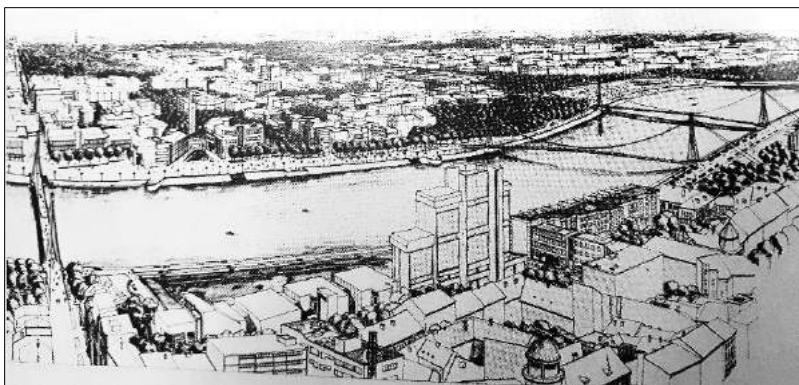
²⁴⁹Dražić, Đ., Šmit, E. (1982/83: 25): „Reka Drava po značenju koje posjeduje u prostornoj matrici, nosilac je razvoja strategije grada. Iz sprovedenih analiza spoznaje se da je longitudinalni karakter postojeće gradske strukture najvažniji nosilac njenog identiteta, a silueta grada prema reci, u sklopu u kome se očitavaju pojedini gradski simboli makroreda ili mikroreda, njen glavni simbolički element.“

²⁵⁰Kao jedna od dve podjednako vredne druge nagrade, (autora: Koželj, J., Kranjc, M. iz Ljubljane).

²⁵¹Koželj, J., Kranjc, M. (1982/83: 31): „Drugom dominantnu odrednicu prostora predstavlja reka kao rub i dinamičan makropejzažni element, na jednoj i kao kohezivni sistem između postojećeg i novog grada, te blizina i daljina, na drugoj strani.“

²⁵²Kao jedna od dve podjednako vredne druge nagrade, (autor: Košir, F. iz Ljubljane).

²⁵³Kao jedna od dve podjednako vredne treće nagrade, (autora: Bradić, D., Bradić, D., Ružić, Ž., Bilić, T. iz Zagreba).

Sl. 115: Grad Osijek – panorama IC-a i RP-a „obale reke i njeni kejovi obrasli su zelenilom“ crtež autora: Bradić, D., Bradić, D., Ružić, Ž., Bilić, T., 1982/83. Zagreb.

Sl. 116: Grad Osijek – postojeće stanje panorama IC –a Gornjeg grada s pogledom ka levoj obali Drave. (Izvor: Glas Slavonije Foto: Davor Kibel), pristupljeno 25. 7. 2017.

Rad F²⁵⁴(1982/83: 49) ocenjen je kao jedna od dve podjednako vredne treće nagrade zato što predstavlja novi koncept grada. Izduženi, longitudinalni ili napola koncentričan grad, postupno se pretvara u koncentričan grad sa širim centralnim predelom, sa većim vodeno-zelenim klinovima, koji dodiruju centar Osijeka u vodenom Dravskom trgu. Polovina ovog predela ne predstavlja centar u klasičnom smislu, nego centralni rekreacijski kompleks, stara jezgra Tvrđe okružene parkovima. U priobalnom pojasu ostavlja se prostor za javne objekte centra Osijeka, koji dodajemo centru grada, kao najjemenitiji deo centralnih funkcija, a preostali deo integrišemo u novu urbanu strukturu.²⁵⁵

²⁵⁴Kao jedna od dve podjednako vredne treće nagrade, (autora: Bassin, P., Černigoj, A., Šajn, B. iz Ljubljane).

²⁵⁵Bassin, P., Černigoj, A., Šajn, B. (1982/83: 47): „Centralni bulevar na trasi današnjeg nasipa deli centralno područje od ostalog dela Novog Osijeka i služi kao pristupna ulica za javni program uz Dravu. Centralni otvoreni prostor Osijeka formiran je kao veliki Dravski trg. U centru Osijeka nalazi se Centralni park koji obuhvata teren na levoj obali i postojeće parkove na desnoj obali uz Tvrđu.“

Predloženi model integracije Novog Osijeka u celoviti grad ima za cilj da novi deo Osijeka postane integralni deo grada uprkos prepreci 200 metara široke reke, što se postiže:

- a. Fizičkim i prometnim povezivanjem. (Pod fizičkim povezivanjem podrazumeva se da se zgrade, bar na prostoru užeg centra, što više približe reci kako bi se grad sa što manjom cezurom produžio u novi deo.)
- b. Programskim ili funkcionalnim sadržajima. (U programskom smislu na levoj obali locirane su centralne funkcije koje su komplementarne i kompatibilne s postojećim gradom, ali ipak samostalne kako bi privukle i posetioce iz gravitacijskog područja starog Osijeka.)
- c. Socijalnim. (Leva obala ne bi smela dobiti drukčiju socijalnu strukturu kao stari deo grada, pa je planom predviđen spektar različitih ambijenata za sve kategorije stanovništva.)
- d. Oblikovno. (Odnosno morfološko-tipološko povezivanje postignuto je preuzimanjem geometrije i merila gradskih blokova te arhitektonskih tipova s desne obale. Ova tipologija modifikovana je na osnovu novih funkcionalnih zahteva, ali je ipak postignut kontinuitet urbanih formi.)
- e. Vizualnim sadržajima. (Vizualnim povezivanjem podrazumeva se prilagođavanje novog dela grada s već postojećim vedutama stare Tvrđe, Katedrale i hotela „Osijek“.)

Rad G²⁵⁶ (1982/83: 55) ocenjen je kao jedan od dva podjednako vredna otkupa jer predstavlja pokušaj da se u inicijalnu skicu Osijeka preko Drave unesu takvi elementi organizacije prostora koji će definisati stav o specifičnim, danas aktuelnim, urbanističkim dilemama i koji će istovremeno omogućiti otvorenost, daljnju nadgradnju, prihvatanje i drugačijih koncepcija, organizacije gradskih elemenata i celina – onakvo kako vreme, saznanja i potrebe razlikovanja to budu nalagale. Osijek i njegov centar ostaju jedinstveni, oni prelaze i tesno se povezuju preko Drave.

Rad H²⁵⁷ (1982/83: 61) ocenjen je kao jedan od dva podjednako vredna otkupa jer navodi da se autor rešenjem na mestima kontakta urbanih struktura desne obale i reke suviše približio Dravi omogućujući tako prostorno i funkcionalno povezivanje s postojećim gradom i prirodnim fenomenom, ali ih istovremeno obezvređuje izgradnjom stambenih objekata.

²⁵⁶Jedan od dva podjednako vredna otkupa, (autor: Bobić, Đ., Ferenčak, M., Bogojević-Bobić, M., Kozlović, D. iz Beograda.)

²⁵⁷Jedan od dva podjednako vredna otkupa (autora: Stojanović, B., Tmušić, B. iz Beograda.)

Pored nagrađenih radova, treba spomenuti vezano za temu istraživanja još tri rada koji su nakon protoka vremena, pokazali da u svojim koncepcijama poseduju specifične urbanističke vrijednosti integracije novog dela grada.

Prvi od njih je rad Wenzler, F., Halambek – Wenzler, M. (1982/83: 18) iz Zagreba, koji u osvrtu: Prostorno ekološki koncept Osijeka, konstatuje uslove i ograničenja „ekološkog jezgra grada“. Visoka vrednost pejzaža i prirodne specifičnosti Osijeka ograničavaju, ali i omogućavaju stvaranje novih autentičnih vrednosti grada na reci. Predloženi koncept zasnovan je na hidrotehničkom rešenju, kopanjem paralelnog toka Drave, po celoj dužini urbane aglomeracije, što podseća na rešenje dunavskog prostora Beča (koje proizlazi iz drugačijih potreba grada). Uvažavajući sva pozitivna opredeljenja, nameće se problem neprostudiranog odnosa s postojećim gradom i neopravdanosti ekonomsko-tehničkih faktora, kao i manje uspelog prostorno-funkcionalnog povezivanja i integracije s postojećom urbanom aglomeracijom.

Osnovni ciljevi toga rada su:

- unapređenje kvaliteta života u starom i novom Osijeku,
- očuvanje autohtonosti pejzažnih kvaliteta obale,
- stvaranje ekološkog jezgra grada,
- realnost i ekonomičnost u izgradnji i životu grada.
- stvoriti prostor za formiranje kvalitetne južne fasade grada na obali.

Interesantan za temu je rad (Sl. 117) autora Ranka Radovića iz Beograda, (1982/83: 14), koji je u potpunosti ispunio uslove programa. Predloženi koncept ponavljanja „collage City“ istorijskih motiva postojećeg „grada na desnoj obali“ može se shvatiti kao antiistorijsko tumačenje istorijskog nastanka i razvoja grada uz neke formalističke sugestije.²⁵⁸ Predloženim rešenjem ne postiže se povezanost s postojećim gradom i obalom Drave (udaljenost urbanističkih struktura iznosi cca 350 m), što uz nejasan i nečitak prometni sistem, poštovanjem nebitnih prirodnih datosti opterećuje rešenje, mišljenje je stručne komisije.

²⁵⁸Radović, R., (1982/83: 30): „Sad kad je jasno da istoriju i tradiciju arhitekture, kao i posebnosti svakog mesta (ne prostora) moramo stvaralački uvažavati, prisutna je opasnost „radikalnog eklekticizma“, svih oblika istorijskih replika i smušenih ponavljanja, kao i opasnost „dogmatskog uklapanja“ u bilo kakvo postojeće, u onoj istoj meri poniznosti u kojoj je do juče vladala ledena i naivna logika nadmoći „novih rešenja“ u arhitekturi i gradu u odnosu na sve „staro“ i zatečeno.“

Sl. 117: Grad Osijek – plan grada, Rad autora Ranka Radovića (Izvor: Mišćević, R. (ur.) Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave 1982/83. p.71)

Poslednji primer je rad (Sl. 118) koji prema oceni stručne komisije nije zadovoljio program konkursa za Novi deo grada Osijeka, na levoj obali Drave. Autori Doklešić, B., Gamulin, N., Obsieger, B., Pasinović, A., (1982/83: 101) iz Zagreba protive se programiranoj izgradnji novog dela grada na levoj obali Drave i svoju ideju razvija prema planu iz 1956. god. predlaže samo rekonstrukciju i manju dogradnju postojećih naselja, a međuprostor organizuje kao novi parkovni prostor – gradski vrt sa odgovarajućim pratećim sadržajima za korišćenje slobodnog vremena stanovnika. Svu programsku izgradnju autori predlažu na području sadašnjeg grada na desnoj obali putem rekonstrukcije pojedinih delova grada, te izgradnjom u južnim zonama.

Sl. 118: Grad Osijek – plan grada, Autori Doklešić, B., Gamulin, N., Obsieger, B., Pasinović, A., 1) Grad za sanaciju, (stari Osijek), 2) Grad za obnovu i nadograđivanje, (prizemni Osijek), 3) Grad uz velike infrastrukturne sisteme, (luka, Osijek na „ledini“), 4) Novi gradski vrt (Izvor: Mišćević, R. (ur.) 1982/83. Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave, p.101)

Stručna komisija je donela odluku da nema svrhe za razmatranje rada van konkurencije, jer su im neprihvatljivi stavovi autora, budući da:

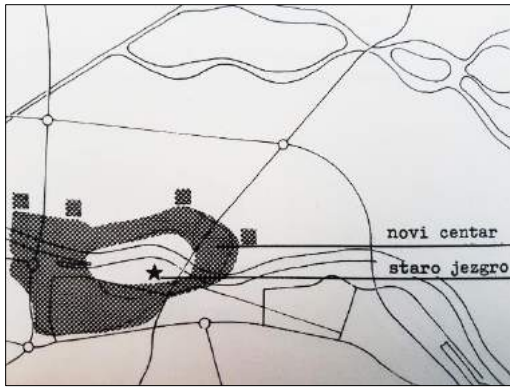
- ne rešavaju pitanje budućeg razvoja grada,

- jer otežavaju nelogičnu i neracionalnu organizaciju grada s izrazito nepovoljnim položajem IC-a, te
- zbog apriori negativnog stava prema mogućim kvalitetnim rešenjima grada, s obe strane reke.

U kratkom rezimeu može se konstatovati da je Novi deo grada Osijeka na levoj obali Drave, planiran za 70 000 st., na području obuhvata od približno 663 Ha, i s prosečnom gustinom stanovnika izraženom od 85/150 st/Ha. Do današnjih dana na levoj obali reke nije ostvarena nijedna pretpostavka iz predstavljenih radova. Možemo dalje konstatovati da je najviše pristiglih radova bilo iz Beograda 22, zatim iz Zagreba 11, Ljubljane 8, Sarajeva 4, Osijeka 2, Novog Sada 2, Rijeke, Titograda i Subotice po 1 rad. Konkurs za izradu idejnog urbanističkog rešenja novog dela Osijeka na levoj obali Drave svakako da spada među najznačajnije posleratne urbanističke konkurse. Ne samo po broju učesnika (56 radova sa nekoliko stotina stručnjaka), već pre svega po temi i rezultatima konkursa, naveo je David, M., (1983: 7).

Neposredno nakon osvojene prve nagrade u Osijeku, objavljeno je istraživanje „101 tema za novi Osijek“. U njemu po tezi autora Bobić, Gaković (1983: 9), osetljiviju dimenziju grada čini njegova vizuelizacija, dimenzionisanje elemenata urbanih prostora, karakter urbanih i arhitektonskih elemenata, tipologija prostora, ambijentacija grada. Osnovni koncept predloga može se izraziti sintagmom „grad na reci – grad na vodi“ (Sl. 119). Osijek je danas linearno razvijen uz desnu obalu Drave. Izgradnjom leve obale grad će obuhvatiti reku, ali njegov potencijalni prostor daljeg razvoja, po ispunjenju ovog plana, je uz reku ka zapadu. Bilo da se buduće aktivnosti razvoja grada budu odigravale u kontinuitetu ili diskontinuitetu sa zatečenim strukturama grada, ovaj razvoj će se dešavati prema zapadu. Sa te strane, sadašnjim planerskim akcijama, treba omogućiti dalji razvoj i otvorenost matrice²⁵⁹.

²⁵⁹Ibid.,16.

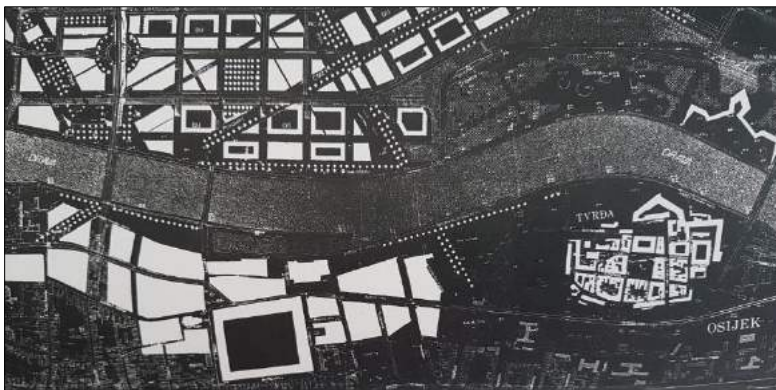
a)

b)

Sl. 119: Grad Osijek – plan grada, a) crtež, b) maketa; u odnosu na motive toka Drave i urbanog nasleđa desne obale, novi deo grada ne može se posmatrati izdvojeno iz celokupne slike budućeg Osijeka. (Izvor: Bobić, M., Gaković, B., 1983. 101 tema za novi Osijek)

Generalna teza o razvijanju grada na obalama reke kroz njihov predlog (Sl. 120) je dosledno interpretirana.²⁶⁰ Parkovski motiv oko Tvrđe, stvara snažan zeleni i rekreacioni motiv u samom središtu grada, omogućavajući prožimanje i nadgradnju građenog i prirodnog – rada, stanovanja i rekreacije. Urbana struktura Novog Osijeka zajedno sa nasleđenim kontinuitetom parkovskih i rekreativnih zona uz Dravu, opasuje rečni tok formirajući jedinstveno prostorno i funkcionalno jezgro grada.²⁶¹

Sl. 120: Grad Osijek – plan grada, centar na reci Dravi (Izvor: Bobić, M., Gaković, B., 1983. 101 tema za novi Osijek)

²⁶⁰Bobić, M., Gaković, B., (1983: 20): „Rekonstrukcijom delova grada na desnoj obali i izgradnjom na levoj, reka mora ostati osnovni motiv na kome se teži i oko koga se grad razvija. U svakom pogledu Drava je najmarkantniji motiv grada.“

²⁶¹Ibid., 19.

Zbog toga na liniji izlaska postojećeg centra grada na reku treba forsirati njegov prelazak na drugu obalu kroz sadržaje novog dela grada. Uspostavljanjem kontinuiteta zelenih prostora oko Tvrđe, sa rekreativnom zonom na levoj obali, kompletira se slika gradskog središta na obalama.²⁶² Zeleno jezgro je u centru. Ako želimo puno iskorišćenje kvaliteta reke ne smemo je okovati u celom toku kroz grad.²⁶³ Grad na reci podrazumeva koncentraciju sadržaja u kontaktnoj zoni na njenim obalama. Prostorna organizacija koja favorizuje tokove ka i duž reke podrazumeva razmeštaj centralnih funkcija duž tih tokova.²⁶⁴

Na vrhuncu urbanističkog planiranja grada, polovinom 80-ih god. 20. veka usledio je i pozivni konkurs za stambeno – poslovno naselje Blok „Centar II“ u Osijeku²⁶⁵ iz 1985. god., koji je, navodi Hebar (1986: 10), uspeo da pokaže da se na jedno konkretno urbanističko pitanje – kako obnoviti i dograditi jedan manji i jedan veliki stambeno-poslovni blok u središtu grada – mogu dobiti različiti odgovori. Dijapazon rešenja bio je raznolik: od insistiranja na stvaranju parkovnog prostora u središtu većeg bloka, preko težnji za njegovim presecanjem, do stvaranja trga u središtu. Autori su pokazali visoki nivo svesti za istorijsku matricu postojećih blokova insistiranjem na očuvanju i obnovi njihove fasade, te lociranjem nove izgradnje u unutrašnjosti bloka. Trebalo je definisati osnovnu urbanističku podlogu i dati programsku proveru za kasniju izradu određenog urbanističkog plana.

Tako su autori Jošić, Hanžek, Galijašević (1986: 12), predložili deo grada, a ne projektiranje stambeno – poslovnog naselja. Oni smatraju da se urbanizam ostvaruje dubljenjem i stvaranjem morfologije praznih prostora u pretpostavljenoj masi izgrađenosti, a ne zbrajanjem samostalnih objekata. Osijek je prirodni grad, ali to ne znači da je nastao spontano, spontanost prati razvoj, ali ga ne inicira, zaključuju oni.

Osnovni koncepcijski stavovi autora Dražić, Šmit (1986: 13), su da je Blok Centar II očuvani ostatak ruralne matrice, (površinom identičan osječkoj Tvrđi ili užem centru Zagreba), a

²⁶²Ibid., 22.

²⁶³Ibid., 26.

²⁶⁴Bobić, M., Gaković, B., (1983: 58): „Proces izgradnje novog dela grada mora poštovati prirodnost i kontinuitet rasta grada. Razvoj budućeg dela Osijeka otpočeće na spoju dve obale kod postojećeg mosta. Počevši od te tačke etape realizacije će se nizati šireći gradsku strukturu prema zapadu i u dubinu prostora.“

²⁶⁵Odazvalo se 7 pozvanih autorskih grupa, a komisija je izdvojila četiri rada. To su radovi autorskih timova koji su opisani u nastavku.

morfološkim karakteristikama i formalnim kapacitetom neprimeren unutar lokacije centralnog gradskog područja i novoj nameni koja iz nje proizlazi. Stoga njegovu rekonstrukciju treba shvatiti kao razgradnju i usmeriti na transformaciju u gradsko područje, uzimajući, naravno, u obzir sve bitne karakteristike zatečenog konteksta. Umesto gotovim rešenjima, trebalo bi težiti otvorenom sistemu gradske regulative, koja omogućava dovršavanje manjih, ali kompletnih fragmenata. Na taj način osigurao bi se kontinuirani rast, razvoj i uklapanje novog područja u celovitu gradsku strukturu.

Gradski prostor, smatraju Musović, Dusparić, Dujmović (1986: 14), a naposljetku centralni gradski prostor (Sl. 121) nadoograđuje se u razvojnom procesu delovanja, polazeći od onog što postoji, od istorijskog nasleđa, pa tek potom od onog što bi moglo biti. Kako je prometna mreža osnovni generator urbane forme, to se u formiranju fizičkih struktura bloka Centar II funkcionalna i logična kretanja poštovana i potencirana. Postavljeni ciljevi rada bili su:

- uskladiti prostorno funkcionalne delove i celinu zahvata s urbanim nasleđem, matricom i morfologijom grada,
- ostvariti specifičnosti delova i celine u ukupnosti gradskog centra,
- uspostaviti sistemsku geometriju komunikacija koja određuje morfologiju grada,
- reafirmisati gradski prostor (trgovi, ulice, parkovi, dvorišta, prizemlja)

Sl. 121: Grad Osijek – Morfologija centralnog gradskog prostora, pešačke površine. Autori: Musović, M., Dusparić, V., Dujmović, B., (Izvor: Hebar, Z., 1986. blok centar II u Osijeku Čip 6/1986 (399), Zagreb, p.14)

Projekt obrađuje Blok Centar II kao sastavni deo centra Osijeka, smatraju Bassin, Černigoj, Šajn (1986: 15), koji se nadoograđuje i nadopunjuje u skladu sa estetskim, funkcionalnim i tehnološkim zahtevima i mogućnostima. Za takav pristup nužna je bila analiza morfologije

centra grada, tipologije urbanih elemenata Osijeka te oblikovnih elemenata arhitekture Osijeka. Analiza urbane tipologije pomogla je da se projekt Blok Centar II potpuno integriše u postojeće gradsko tkivo, dajući mu istovremeno specifičan urbanističko-arhitektonski karakter. Blok Centar II postaje novi centar, koji bogatstvom programa spoljašnjih i unutrašnjih prostora privlači u sebe gradski život i sprovodi ga istovremeno od severa prema jugu, od reke Drave do autobusnog i železničkog kolodvora (Sl. 122).

Sl. 122: Grad Osijek – panorama područja obuhvata planiranog zahvata Blok Centra II, perspektivni crtež rada autora Mišćević, R., Mišćević, Lj. (Izvor: Hebar, Z., 1986. blok centar II u Osijeku Čip 6/1986 (399), p.10)

Analiza dosadašnjih ideja o formiranju RP-a utvrdila je da je odnos grada i reke, a posebno odnos IC-a i reke, proveravan kroz čitav niz generalnih i izvršnih urbanističkih planova (Sl. 123), među kojima su:

- Urbanistički plan Osijek 2000, 1975. god.
- GUP, Zavod za urbanizam i izgradnju – Osijek, 1988. god.

Sl. 123: Grad Osijek – Urbanističko rešenje dela središta Osijeka (Gornjodravaska obala) 1971/72. god. Urbanistički institut SRH – Zagreb. Autor makete: Milić, V. (Izvor: Arhitekt Radovan Mišćević, Urbanizam-Arhitektura, planovi, projekti, realizacije, p.79)

Osnovna koncepcija predloženog Urbanističko rešenje dela središta Osijeka (Gornjodravaska obala) teži uklanjanju postojećih suprotnosti i nelogičnosti i isto tako otvaranju novih mogućnosti orijentaciji i razvoju gradskog središta prema reci. Kroz ovaj projekt preneće se značajne gradske funkcije i sadržaji na obalu i ona će postati produženi i obogaćeni deo užeg gradskog središta (Sl. 124). Nova izgradnja mora osigurati kompozicijsko i prostorno-funkcionalno jedinstvo trga i obale. Da bi se ovo postiglo potrebno je isključiti glavne prometne tokove.

Sl. 124: Grad Osijek – postojeće stanje dravskog RP-a, pogled od Zimske luke ka Promenadi (Foto: autor, 2017.)

Urbanističko rešenje dela gradskog središta Osijeka (Gornjodravaska obala) koje je poslužilo za realizaciju, rezultiralo je neuspehom u stvaranju novog gradskog prostora. Umesto oslanjanja na nasleđenu blokovsku matricu, planiraju se i izvode slobodnostojeći objekti i sklopovi u obliku meandra. Nepodudarnost u svojstvima novih i zatečenih elemenata gradske strukture ima za posledicu prekid morfološkog kontinuiteta što otežava očuvanje okoline, a time i njenog urbanog identiteta. Prilika da se novi deo grada (Sl. 125) pretvori u „kariku koja nedostaje u označiteljskom lancu urbanih simbola“ je propuštena, jer se ona mogla ostvariti „jedino preko strukturalnih sličnosti s karakterističnim elementima neposrednog odnosa šire okoline“, tj. pomoću predložaka odabranih u urbanom tkivu.

a)

b)

Sl. 125: Osijek – postojeće stanje IC, a) Kapucinska ulica, b) Trg A. Starčevića (Foto: autor, 2017.)

U Osijeku je nakon Konkursa za izradu idejnog urbanističko-arhitektonskog rešenja središta Osijeka, sprovedenog 1994. god. na osnovu prvonagrađenog rada autora Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D. izrađen Urbanistički plan uređenja središta Osijeka (UPU), koji je usvojen 2002. godine u granicama obuhvata od 57 Ha. (Sl. 126 a,b). Osim što je imao za cilj da proveri prostorne mogućnosti urbanističkih rešenja za blok Centar i blok Centar II, pomoću njega su definisane konačne slike grada na potezima uz reku Dravu od hotela „Osijek“²⁶⁶ do Solarskog trga.²⁶⁷

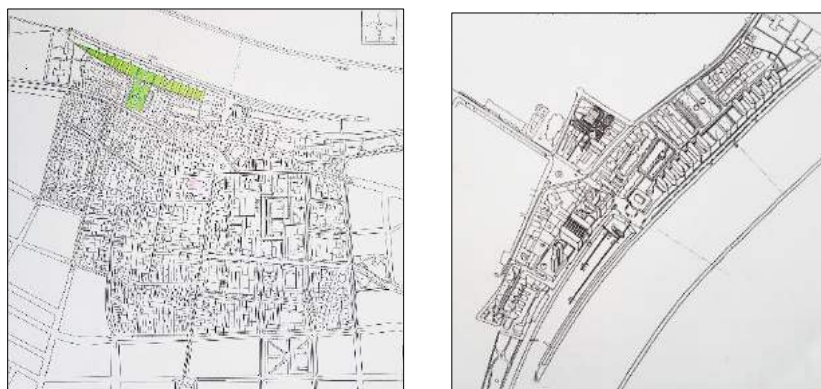
²⁶⁶Siladin, B., (1994: 24): „Sugestivna interpretacija prostora između Šamačke ulice i Zimske luke, možda danas pomalo futuristička, najpreciznije otkriva potencijale ovog prostora i upućuje na mogućnost da se centralni prostori ovog grada preliju na obalu reke, a da se i dalje ne multipliciraju bedemi prema reci.“

²⁶⁷Siladin, B., (1994: 25): „Autori Dusparić, V, Musović, M., Hebar, Z., uverljiv i velik doprinos u radu za središte Osijeka dali su sjajnim prijedlogom rešenja Gornjodravske obale koji otkriva mogućnost formiranja visokokvalitetnog stanovanja praktički u samoj gradskoj jezgri, što je ujedno i najprimereniji odgovor na tako aktuelno pitanje strukturiranja obalnog poteza i saniranja grubih grešaka na tom prostoru.“

Sl. 126: Grad Osijek – plan IC-a i RP-a a) prvonagrađeni rad: autori Bradić, S., Nizić, I., Bradić, D., Bradić, D., b) Urbanistički plan uređenja središta Osijeka, izrađen po konceptu prethodnog rada, ID iz 2017. („Službeni glasnik“ Grada Osijeka broj 7/00, 5/02, 6/04, 3/12).

Iste godine autorska grupa drugonagrađenog rada (Sl. 127 a,b) izradila je Programske smernice za izradu regulacionog plana središta Osijeka. Autori programskih smernica Dusparić, Hebar, Musović (1994) smatraju da: „Pored pokušaja okretanja grada reci, obalni pojas istočno od Radićeve ulice, a posebno obalni pojas od Ribarske ulice do Solarskog trga, ostaje nedefinisan, s nejasnim teorijskim, praktičnim prostornim i funkcionalnim odnosom grada i reke. Ovim smernicama, uz nužnu istorijsku analizu odnosa grada i reke, daje se mogućnost viđenja rešenja složenog odnosa koji se uspostavlja na mestu susreta fizičkih struktura grada i obala reke.“

Sl. 127: Grad Osijek – plan IC, RP, a) drugonagrađeni rad: Dusparić, V., Hebar, Z., Musović, M., b) aksonometrijski prikaz uže zone i obale Drave. (Izvor: Programske smernice za izradu regulacionog plana središta Osijeka. 1994. p.1)

Ako sagledamo primere sličnih gradova na reci, stanje, iskustva i pravce razvoja, može se oceniti da svaki grad ima određene karakteristike odnosa prema reci. Analiza odnosa grada i reke pokazuje zajedničke karakteristike, ali i različitosti odnosa, te ukazuje na mogući pravac razvoja odnosa grada i pripadajuće mu reke.

Po izvršenoj analizi i uspostavljenim parametrima sličnosti i različitosti urbanih aglomeracija i njihovih odnosa prema rekama uslovno uzevši mogu nastupiti 3 karakteristična slučaja:

1) Grad pored reke,

podrazumeva se razvoj grada dužinom jedne obale, gde funkcije – posebno fizičke strukture ne dolaze u neposredni kontakt s rijekom. Tipičan primer je razvoj Zagreba do 50-ih god. 20. veka, razvoj Ljubljane u odnosu na reku Savu, ali i razvoj Beča.

2) Grad na reci,

može se podrazumevati takav odnos grada i reke gde grad najčešće prema reci okreće svoje lice, eksponirajući svoje funkcije dužinom reke ponekad i s izgrađenim fizičkim strukturama na obe obale. (razvoj Zagreba posljednjih godina, delimični razvoj Osijeka).

3) Reka u gradu,

podrazumevamo takav odnos posebno fizičkih struktura i reke, pri kojem oni čine jedinstvenu prostornu celinu. To znači, razvoj fizičkih struktura na obe obale, najčešće su to gradska središta, pri čemu prelaz preko reke ne znači savladavanje prostorne barijere, već reka i urbana aglomeracija dužinom obale čine funkcionalnu, prostornu i jedinstvenu celinu. Primer gradova: Ljubljana, Sarajevo, Osijek (prema GUP-u).

Sprovedene analize ukazuju da gradovi kroz vreme svog istorijskog nastanka i razvoja menjaju svoj odnos prema reci u razvojnem nizu: pored reke – na reci – reka u gradu, ili stabiliziraju svoj razvoj u jednoj od faza i u nekom prelaznom obliku. Iz primera navedenih gradova nije uočen obrnut redosled razvoja, zaključuju Dusparić, Hebar, Musović (1994: 7).

Umesto da se širi duž obe obale, grad se razvio samo na desnoj obali. U podnožju Tvrđe, dalje nizvodno, nalazi se rečna luka pod imenom „Tranzit“. Proteže se na uskom, dugom području duž Drave, danas je bez funkcije u neprimerenom stanju.²⁶⁸ Luka „Tranzit“ zauzima povlašćeno mesto u srcu gradskog tkiva. Ona predstavlja jezgro velikog širenja grada koju, čine livnica „OLT“ i bivša kasarna, (koja menja namenu početkom 20 veka u Campus).²⁶⁹ U srcu grada i industrijskog tkiva, rečna luka bi trebalo da se pretvori u mešoviti urbani predeo u kojem je stanovanje pogodno zbog postojećih i budućih karakteristika terena smeštenog u podnožje tvrđave i uz reku Dravu.

Lokacija u Osijeku na konkursu „EUROPAN 4“ prostor je izuzetnog potencijala za grad koji želi kvalitetno živeti na reci, konstatuje Vukić (1995-1996: 10). U hrvatskim gradovima

²⁶⁸Europian Hrvatska. Europian 4. E4.CRO. Graditi grad preko grada. Lokacija: Osijek.

²⁶⁹Ibid., 22.

intenzitet građevinskog preduzetništva nikada nije bio toliki da može kvalitetno zadovoljiti ideje planera o stvaranju novih i redizajniranju postojećih delova grada. Stoga su mnogi gradski prostori u Osijeku samo torzo prostori, odnosno polurealizovane ili pak napuštene ideje o urbanom prostoru. Lokacija u Osijeku je stvarni prostor koji zahteva reurbanizaciju, ali ujedno i simbolički nukleus nove definicije zajedničkog življenja u hrvatskim gradovima.²⁷⁰

Postoje dva načina (strategije ponašanja u urbanom prostoru) prostornog oblikovanja:

- Lokacija se posmatra kao fizički prostor novog građenja u odnosu na okolne konstante, reagujući na prostor lokacije arhitektonskim dizajnom, stvaranjem samostalne gradske celine, baveći se oblikovanjem lokacijskog programa, što je vidljivo u radu „Povedi me na reku“.
- Pristup sa širom ambicijom, pokušaj zasnivanja analitičkog odnosa prema zadatom prostoru, preispitivanjem alternative sadašnjem stanju, sistemsko razmišljanje o artikulaciji prostora, vidljivo je u radu „Urbani otisak“.

Koncepcije prema kojima atrakcija oblika građevine može generisati ukupni kvalitet prostora već su dugo godina dokazano nedelotvorne. Jer „Graditi grad nad gradom“ u Hrvatskoj sutra moglo bi značiti ne samo susret s iscrpljenim urbanim sadržajima nego i redefiniciju većine elemenata zajedničkog života u gradu. Drugim rečima prostor tranzicije trebalo bi zasnovati na tranziciji prostora.²⁷¹

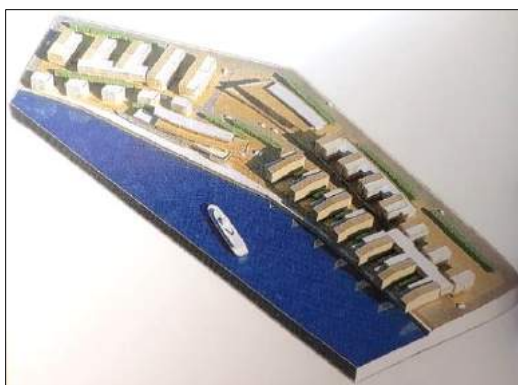
Rad „Povedi me na reku“, (Sl. 128) autora Stipa, A., Mosco, V,²⁷² predstavlja uspešno generisan odnos mikro-specifičnosti lokacije (oblik, pozicija, značaj, kontinuitet) i makro-urbano-tipološke matrice okoline, odnosno grada Osijeka. Uspostavljanjem kvalitetne osnove longitudinalno transferzalne mikro urbane matrice lokacije, predložena je čvrsta i jasna arhitektonska kompozicija zgrada koja udovoljava traženoj strukturi namena, te je transferzalno u jezgru omogućen kvalitetan pešački, promenadni karakter uz obalu reke Drave na severnom limesu lokacije.²⁷³

²⁷⁰Ibid., 12.

²⁷¹Ibid., 14.

²⁷²Vukić, F. (1995-1996: 26): „Pristup kao takav trebao bi omogućiti stvaranje složenog organskog sistema kakve nalazimo u istorijskim središtima, samo što će taj proces biti ubrzan pročišćavanjem i oblikovanjem prirodnih i urbanih morfologija, koje postoje na i oko ove, lokacije.“

²⁷³Ibid., 27.

Sl. 128: Grad Osijek – predlog transformacije RP-a, nagradeni rad „Povedi me na reku“ Stipa, A., Mosco, V, ITA European-4, Luka „Tranzit“ Osijek (Izvor: Jurković, Ž., Koški, Ž., Lovoković, D., 2015. Urbanistički i arhitektonski natječaji u Osijeku 1994. - 2014., p.50)

Rad „Urbani otisak“, autora Lončar, I., Rajčić, M., (Sl. 129) predstavlja onu grupu radova koja se prvenstveno zadržala na rešavanju pojedine lokacije na konceptualnom nivou i koncentrisala se na urbanom procesu²⁷⁴ koji formira urbani prostor. Prazni prostor, tzv. artificijelni pejzaž, jednostavno se spušta i prelazi reku, te je na taj način cela lokacija izvanredno povezana s rekam Dravom. Povezanost s rekam vezena je za temu meandarskih prostora, što se pojavljuje na svim prostornim i programskim nivoima, kako na nivou pojedinih platoa tako i u postavi volumena iznad platoa. Najveći kvaliteta rada je otvoreni sistem, esecijalnost osnovnih parametara i definisanje osnovnih „urbanih“ pravila lokacije što omogućava konzistentnu realizaciju u dugom vremenskom roku (što je uvek problem velikog urbanog sklopa), te ukazuje na to da je građenje grada iznad grada urbani proces.

Sl. 129: Grad Osijek – predlog transformacije RP-a, nagradeni rad „Urbani otisak“, Lončar, I., Rajčić, M., (Izvor: European Hrvatska. European 4.E4. CRO. Graditi grad preko grada, p.28)

²⁷⁴Vukić, F. (1995-1996: 30): „Žarišnu razinu plana kao procesa, ne definiše problem figuracije ili tipologije sistema (tipološki sistem je samo veza unutar strukturalnog reda), definiše je snaga konture „praznog“, ono tvori glavnu strukturalnu i komunikacijsku mrežu.“

Nije se pristupilo daljoj razradi konkursnih radova, za predmetni prostor izrađen je Detaljni plan uređenja „Luka-Donji grad“ koji je na snazi od 2009. godine. Oblikovanjem prostora i rasporedom namena, plan nije preuzeo rešenje iz prvonagrađenih radova.²⁷⁵ Tokom 2017. god. završena je prva faza radova na desnoj obali reke Drave, (lokacija unutar obuhvata „Luka-Donji grad“) kao produžetak izvorne dravske promenade²⁷⁶ u funkciji spajanja RP Gornjeg grada, Tvrđe i Donjeg grada (Sl. 130).

Sl. 130: Grad Osijek – postojeće stanje nakon rekonstrukcije RP-a, Promenada - treće generacije, Tranzit „Luka-Donji grad“ (Foto: autor, 2017.)

3.3.6. Period od 2000. godine do danas

Analizirajući prethodna razdoblja planiranja i izgradnje Osijeka u 20. veku, nemoguće je zaključiti temu mogućih modela integracije IC-a i RP-a, a da se ne sagledaju do kraja ponuđena urbanistička rešenja izrađena u vremenskom periodu, na prelazu iz 20. u 21. vek. Ukratko, u sledećem delu rada predstavljena su tri različita koncepta urbanističkog uređenja RP-a, koja su istovetna po tome, što su sve tri lokacije nalaze unutar planiranog područja obuhvata, predstavljenog još 70-ih god. 20. veka pod nazivom: „Rekonstrukcija gradskog centra i dravska promenada“, koju je prvi Radovan Mišćević, promišljao kao celinu „Osijek Centar“.

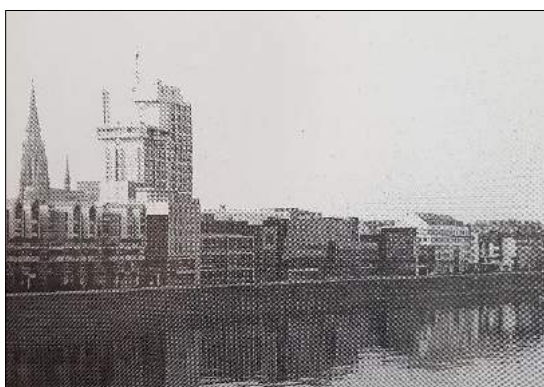
Koncepti urbanističkog uređenja RP-a i IC-a odnose se na sledeće teme:

- 1) Kulturno-poslovni centar Zimska luka iz 1997. god.

²⁷⁵Ibid., 31.

²⁷⁶Mišćević, Lj. (2016.) sugerisao je da treba planirati treću generaciju Promenade, koja je oplemenjena s tehnološkim inovacijama i energetski efikasnom urbanom opremom. (Stručni skup – okrugli sto, organizator Grad Osijek i GF Sveučilišta J.J. Strossmayer, 2016. god.)

Postojeće stanje lokacije, za Kulturno-poslovni centar „Zimska luka“ čija se izgradnja planirala između Lučkog prilaza, Šamačke ulice, Ribarske ulice i reke Drave, obuhvata P=1,33 Ha. Veličina i način postojeće izgrađenosti/neizgrađenosti rezultat su nasleđenog istorijskog stanja te započetih, a nikad u celosti realizovanih urbanističkih planova. Danas je to lokacija na kojoj se susreće mnoštvo dvojnosti/suprotnosti (prirodno i urbano, istorijski i novo) što mu daje karakter najosetljivijeg „žarišta“ u urbanističkoj strukturi IC-a i RP-a grada Osijeka. Nakon vremenskog odmaka od 20 god. po izradi poslednjih celovitih urbanističko-arhitektonskih rešenja nameće se i u sadašnjem vremenu kao lokacija u koju se prioritarno treba intervenisati, jer je uglavnom neizgrađen, ali izuzetno atraktivan prostor grada.²⁷⁷ Prihvaćeni rad (Sl. 131) Šmit (1998: 6) za realizaciju razvija arhitekturu koja s velikom gustom i masama stvara severno pročelje grada na reci Dravi. Za taj konkursni rad²⁷⁸ nije nikada ugovorena izrada projektne dokumentacije, jer je u međuvremenu izmenjena vlasnička struktura, te su sprovedeni novi natječaji sa izmenjenim konkursnim programima.

Sl. 131: Grad Osijek – predlog rekonstrukcije konkursni rad Šmit, E., Kulturno-poslovni centar Zimska luka iz 1997. god. (Izvor: Katalog izložbe natječajnih radova, UHA i DAO 1998, p.14)

2) Prostor Bele lađe²⁷⁹ s kontaktnim zonama iz 2008.-2009.god.

²⁷⁷Bradić/Nizić, (1998, 18): „Poslovnim prostorima smeštenim uz šetalište kompleks dobija novi karakter, zbivanja uz Dravu se dimenzioniraju, obala Drave postaje ravnopravni deo centra grada koji se „konzumira“ i u radnom delu dana, a ne samo u trenucima odmora.“ (3. nagrada)

²⁷⁸Rad autora Edvina Šmita u nastavku konkursa proglašen je najboljim rešenjem za predmetni prostor, a kao 2. nagrada (Majdandžić, S.). nakon razrade, dve jednako vredne nagrade.

²⁷⁹Zgrada „Bele lađe“ srušena je 2009. godine. Na tom prostoru nakon toga nisu zabeležene planske i projektne aktivnosti.

Drugi istražen primer bavi se celovitim oblikovanjem RP-a i IC-a grada Osijeka. Ključnu ulogu u budućnosti urbanističkog uređenja grada imaće Gornjodravska obala, ne samo kao silueta i lice (waterfront), već i kao naličje (radi prenošenja tradicije iz postojećeg IC-a i celovitog funkcionisanja u vremenu s RP). Postojeći IC treba da posluži kao baza za novu dogradnju, na koji će se planirani RP skladno nasloniti integriranjem, a ne da se kao takav „razjeda ili nagriza“, tj. dodatno dezintegriše. Predložena urbanističko-arhitektonska rešenja²⁸⁰ izgradnje poslovno-stambene građevine vodila su računa o atraktivnosti prostora (IC Gornjeg grada – RP). Predloženim projektom topografske arhitekture (autori Mutnjaković, A., Mutnjaković, B.) želi se najatraktiviji gradski prostor pretvoriti u „cvatući park“. Projektom se želi ostvariti privlačni i rentabilni poslovni ambijent kao trajno izvorište blagostanja vlasnika i grada (Sl. 132).

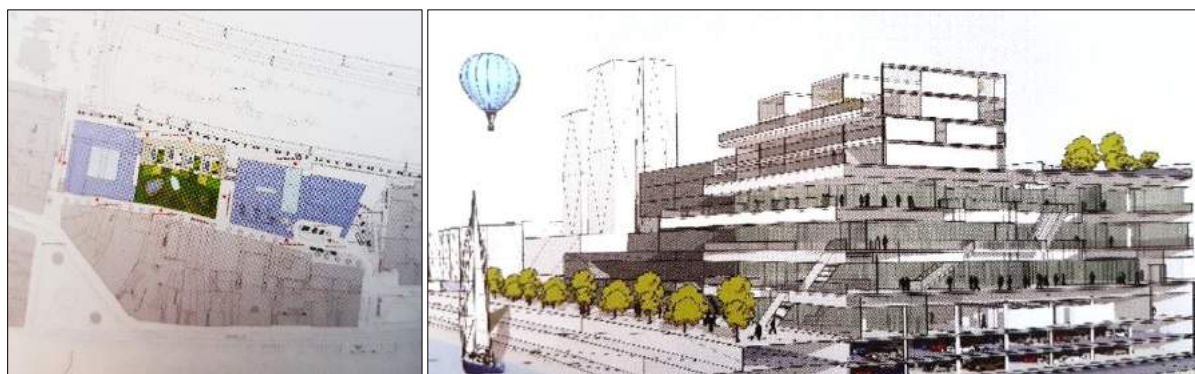
Sl. 132: Grad Osijek – panorama IC-a i RP-a, idejno rešenje, „Topografska arhitektura“ Mutnjaković, A., Mutnjaković, B., autorska brošura, Bela lađa, Osijek, 2009. (Izvor: Mutnjaković, A.)

Autori podrazumevaju da su već davno evropski gradovi razrešili: „Suvišnu raspravu o mogućnostima i načinu uređenja prostora, pri čemu se predlozi kreću od potpuno neizgrađenih površina, do predloga koji preferiraju izgradnju koja će definisati novi odnos grada i njegove reke i „vratiti“ stanovnike na obalu reke. “S uverenjem u tezu da je umetnost otkrivanje istine, može se razumeti predloženi projekt i kao istraživanje istine autohtonog Osijeka kao ideje o gradu. Ima li Osijek hrabrosti da sledi Mutnjakovićevu ideju grada?

²⁸⁰Jedna od dve jednako vredne nagrada: (grupa autora: Mutnjaković, A., Mutnjaković, B. i druga grupa autora: Rechner, P., Rechner, B., Jukić, D., Grigić, O.)

3) Blok „Šamačka-sjever“ i zgrada „Promenada centar“ iz 2009. god.

Lokacija nove zgrade „Promenada centra“ – predviđena je unutar građevinskog područja grada Osijeka, u samom gradskom središtu, neposredno uz reku Dravu (Sl. 133) uočili su Jurković, Koški, Lovoković, (2015: 263). Svi traženi novi sadržaji integrisani s postojećim treba da doprinesu artikuliranju bloka „Šamačka-sever“ tako da izmiruju mnoštvo traženih namena tj. različitost projektnih programa, te da oblikovno i funkcionalno pripadaju središtu Osijeka.

a)

b)

Sl. 133: Grad Osijek – predlog rekonstrukcije RP-a, a) plan po fazama realizacije, b) kumpjuterska vizualizacija, prvonagrađeni rad autora: Medić, B., Puljiz, P. 2009. (Izvor: Jurković, Ž., Koški, Ž., Lovoković, D., 2015. god. Urbanistički i arhitektonski natječaji u osijeku 1994.-2014., Osijek, p.p.266-267)

Opisani uzorak je značajan kao treći, ujedno poslednji istražen primer, radi kreiranja odnosa javnog i privatnog sektora, jer jednako se tako kao i u Zagrebu i Beogradu (Radosavljačić, U. 2014: 143), konstantno vrši njihova izmena u procesu tranzicije od 90-ih god. 20. veka do danas. Glavna karakteristika promenjenih odnosa je u tome što privatni sektor ima sve više uticaja u kreiranju javnih urbanih politika i posebno na ostvarenje privatnih interesa prilikom izgradnje velikih urbanih projekata. Kao na sličnim primerima u Beogradu, (na primeru IC-a i RP-a Zagreba i Osijeka) pokazalo se prema Radosavljačić, U., (2014: 145) da: „strateške gradske lokacije ostaju neizgrađene, iako su planskim dokumentima predviđene za izgradnju čak i u slučaju kada su završeni urbanističko-arhitektonski konkursi i privatni sektor ima izrađene projekte.“

Na poslednjim primerima vidljivo je da se na predmetnoj lokaciji u vremenskim periodima od po jedne decenije ponavljaju urbanističke teme i aktivnosti s različitim novim ili starim idejama o privođenju nameni područja RP-a. Počevši od objedinjenog rešenja IC-a i RP-a kao

planiranja velikih prostornih kompozicija iz 60-ih god. 20. veka kada njihova integrisanost ukazuje na vrednost celine grada, spoznaje se razlika prema kasnijim urbanističkim rešenjima izrađenim u post-industrijskom gradu. Što se približavamo današnjem vremenu za razliku od ranijih urbanističkih rešenja recentni radovi su fragmentirani sa suženim granicama obuhvata i područjem teritorija, ne sagledavajući kontekst i kontinuitet urbanističkog uređenja IC-a i RP-a grada.

Trendovi savremenog urbanističkog razmišljanja u post-industrijskom gradu prevladavajuće se ograničavaju na pojedine parcele pored reke. Celo socijalističko razdoblje nakon 2. sv. rata do 90-ih god. 20. veka provodilo je urbanističke planove, koji su predstavljali vrhunac materijalizacije prostornih kompozicija toga doba. Nakon toga usledili su u tranzicijskom periodu na prelomu 20. veka interpretacije „kodifikacije“ grada. U budućnosti je usled sve brojnijih opasnosti, potreban kvalitetno provedivi urbanistički plan integracije IC-a i RP-a, uz uvažavanje konteksta i identiteta grada (Sl. 134).

Sl. 134: Grad Osijek – postojeće stanje, pogled s reke Drave, uzvodno ka IC-u Gornjeg grada i na RP (Foto: autor, 2017.)

Nakon prikaza trendova urbanog razvoja u evropskim gradovima primerima dobre prakse Bratislavi, Beču i Ljubljani uslijedile su studije slučaja urbanističkog uređenja Beograda, Zagreba i Osijeka koji su istakli planske aktivnosti i realizacije u IC-u i RP-u, kao odgovore na izazove urbanističkog planiranja i uređenja orijentisanog prema polovini 21. veka.

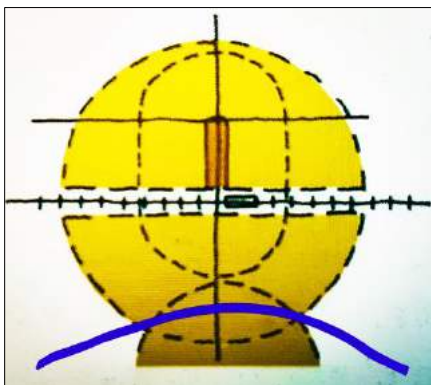
3. Deo

MODELI INTEGRACIJE ISTORIJSKOG CENTRA I REČNOG PRIOBALJA

Glava IV: Mera i karakter integracije istorijskog centra i rečnog priobalja

Izrađeni su modeli urbane strukture prema Liewelyn-Davies (2006-2008: 40); fragmentiranost, balansiranost i celovitost koji su primenjeni na studije slučajeva gradova i njihov IC i RP kao jedinice susedstva heterogene namene površina. Jedinica susedstva poslužila je u ovom slučaju kao korisno sredstvo organizacije prostora uklopljena u integrisano okvirno rešenje IC-a i RP-a i sagledana kao deo grada čije se aktivnosti i forme preklapaju. Tako se izbegava praksa velikih projekata zamišljenih i opisanih kao susedstva IC-a i RP-a, ali zapravo projektovanih poput odvojenih enklava.

4.1. Model 1: fragmentiranost

Sl. 135: Model 1: fragmentiranost, IC sa železničkom prugom, okružen grupom susedstva (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Model fragmentiranosti (Sl. 135) prepoznat je po više kriterijuma na primeru grada Zagreba, a među ostalima utvrđeno je:

- a) Kod odnosa grada prema reci, uočena su dva grada pored reke (Zagreb i Novi Zagreb), kao višeslojni delovi.
- b) Urbane strukture udaljene su od RP-a, kao rasparcelisani delovi.
- c) IC i RP udaljeni su (RP cca 2,5 km od Glavnog trga - Trga Bana Josipa Jelačića) i prekinuti železničkom prugom.
- d) Postojanje prepreke za integraciju zbog geotehničko-hidrotehničkih uslova, železničke pruge i neplanirane izgradnje.

- e) Prema GUP-u²⁸¹ karta korišćenja i namena površina (Sl. 136) prikazuje da prevladava u:
- IC: M-mešovita, D-Javna i društvena i Z-javna zelena,
 - RP: M-mešovita, D-Javna i društvena i K1- Poslovna, S-Stambena, R- Sportsko-rekreacijska, Z1-javna zelena-javni park i Z-zaštitne zelene,
- s karakterom korišćenja i namena površina u IC-u manje i RP-u veće heterogenosti.
- f) Koncepti²⁸² koji su usvojeni i sagledavaju integracije IC-a i RP-a pretežno su nepotpuni, jer nemaju karakter „celovitog grada“, te partikularno sagledavaju IC i RP.
- g) Konkursom koji predlaže meru integracije s uređenjem razvojne osovine - „centralne ose“ istraženo je: 6 varijantnih rešenja u Studiji središnjega gradskog prostora na području Trnja i Novoga Zagreba, te priobalja Save od Železničkog mosta do Mosta mladosti iz 1981. god.

Sl. 136: Zagreb - GUP, Generalni urbanistički plan grada Zagreba, Karta korišćenja i namena površina (Izvor: Ispis GeoportalZG), pristupljeno 28. 3. 2018.

Predstavljena SWOT analiza nam pomaže pri oceni mogućeg prostornog razvoja. SWOT analiza je analiza prostornih, socijalnih, ekonomskih i okolišnih prednosti, slabosti, prilika i pretnji planirane izgradnje RP-a i njegovog uticaja na IC.

Tabela 1: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu fragmentiranost“ s primenom na: grad Zagreb.

²⁸¹Generalni urbanistički plan grada Zagreba (Službeni glasnik 16/07, 8/09, 7/13, 9/16 i 12/16)
(Izvor: <https://geoportal.zagreb.hr/Karta?tk=2>)

²⁸²Urbanistički plan uređenja Staro Trnje, Savica za zonu Prisavlje - Ulica V. Ruždjaka, planirana Strojarska; Detaljni plan uređenja Savska – Vukovarska. (Izvor: <http://www1.zagreb.hr/slglasnik>)

S-strengths Prednosti	W-weaknesses Slabosti	O-opportunities Prilike	T-threats Pretnje
Blizina Save	Postojeća vizualna degradacija	Razvoj i uređenje RP-a kvaliteta životne sredine	Konfliktnost s lokalnom zajednicom
Tradicionalna, nasleđena struktura IC-a	Nepovezanost sekundarne prometne mreže	Sportsko-rekreacijska namena, razvoj turizma	Pogoršanje uslova korišćenja i dostupnosti rečne obale
Prometna dostupnost, velikih poslovnih i komercijalnih sadržaja	Socijalna struktura stanovništva, nezainteresiranost lokalne zajednice	Smanjenje negrađevinskih površina, povećanjem građevinski opremljenog zemljišta	Neodržavanje, pomanjkanje finansijskih sredstava, upravljanje, monitoring
Gotovo neograničene razvojne površine RP-a	Niska gustina naseljenosti, rast disperzijske izgradnje RP-a	Revitalizacija IC-a i izgradnja RP-a, promene delatnosti (Rast radno aktivnih)	Rast cestovnog prometa (buka, vibracije, aero zagađenje)

Primenjen je metodološki pristup prema Zavrtnik, Pogačnik (2012: 296) i prilagođen specifičnosti problematike s izradom:

- Analize postojećeg stanja istraživačkog područja.
- Plana prostornih modela, kao podloge za simuliranje prostornog razvoja.
- Primerenosti zahvata promatrajući modele, uz prikaz rezultata.
- Ishodišta za optimizaciju i oblikovanje alternativa.

U (Tab. 1) kod istraživanja uticaja izgradnje RP-a na IC utvrdilo se:

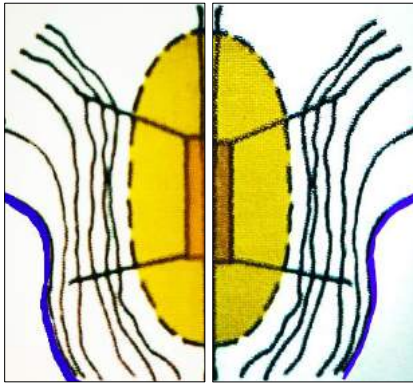
- 1) Analizom postojećeg stanja zapažena je relativna udaljenost reke Save u odnosu na IC, s prilikom budućeg razvoja i uređenja RP-a.
- 2) Simuliranjem prostornog razvoja potrebno je uključiti prednosti tradicionalne nasleđene strukture IC-a, s mogućnosti prostornog razvoja turističke i rekreacijske namene u RP-u.
- 3) Primerenim zahvatom potrebno je poboljšati prostornu dostupnost poslovnih i komercijalnih sadržaja, s ostvarenim povećanjem komunalno opremljenog zemljišta.
- 4) Nova regulacija objedinjenog korišćenja IC- i RP-a ostvariva je optimizacijom i redistribucijom njihovih razvojnih površina i sadržaja, planiranom izgradnjom RP-a, uz paralelnu revitalizaciju i rekonstrukciju IC-a.

Na primeru grada Zagreba (Republika Hrvatska), (Sl. 137) utvrđene su specifičnosti i obavljeno je kvantificiranje podataka; za predstavljeni odnos IC:RP utvrđena je mera 1: 2,44. IC – određen je područjem teritorija Gradske četvrti Donji grad, na površini od $P= 3,02 \text{ km}^2$, br. stanovnika= 45.108, te izraženom prosečnom gust. od 14.936 st/ km^2 ili 150 st/Ha . RP - određeno je područjem teritorije Gradske četvrti Trnje, na površini od $P= 7,37 \text{ km}^2$, br. stanovnika 45.267, te izraženom prosečnom gust. 6.142 st/km^2 ili 61 st/Ha .

Sl. 137: Grad Zagreb - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

4.2. Model 2: balansiranost

Sl. 138: Model 2: balansiranost, IC na padinama okružen grupom susedstva RP-a (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Model balansiranost (Sl.138) prepoznat je po više kriterijuma na primeru grada Beograda, a među ostalima utvrđeno je:

- a) Kod odnosa grada prema reci, uočena su dva grada pored reke (Beograd i Novi Beograd), kao višeslojni delovi i u odnosu na IC postojanje dva RP-a (dunavskog i savskog).
- b) Urbane strukture IC-a u primereno srednjoj (pešačka dostupnost) su udaljenosti od RP-a, s pretežno neprimerenim sadržajima u RP-u (servisno-skladišne namene).
- c) Odnos IC je u ravnoteži s RP-om (savskim i dunavskim), IC je u delimičnom kontaktu s RP-om, (cca 400m-800m udaljenosti).
- d) Postojanje zatečenih prepreka za integraciju zbog geotehničko-hidrotehničkih razloga, železnice, „sive strukture“, topografije i denivelacije terena.
- e) Prema GUP-u²⁸³ karta korišćenja zemljišta (Sl.139) prikazuje da prevladava u:
 - IC: Stanovanje, Komercijalne zone, Javne službe, Sport, Zelene zone.
 - RP (dunavskom): Stanovanje, Komercijalne zone, Javne službe, Sport, Komunalne i Privredne.
 - RP (savskom): Komercijalne zone, Zelene zone i Stanovanje,

²⁸³GP Beograda 2021, (2003): Poseban strateški cilj GP Beograda 2021 jeste orijentacija Beograda ka Dunavu. Ta orijentacija se ogleda kroz nizanje različitih privrednih, maritimnih, turističkih, rekreativnih, ali i centralnih i stambenih sadržaja duž desne obale Dunava. Protezanje novih centralnih sadržaja sa desne obale Dunava dublje ka unutrašnjosti gradskog tkiva biće najdominatnije na Dorćolu i duž Ruzveltove ulice. (Sl. list Grada Beograda 2021., Godina XLVII, br. 27-914, 2003. god.)

s karakterom korišćenja i namena površina u RP-u (savskom) manje i RP-u (dunavskom) veće heterogenosti.

- f) Koncepti²⁸⁴ koji sagledavaju integraciju IC-a i RP-a, pretežno su jednostrane orijentacije (dominantno je RP Savskog amfiteatra i Novog Beograda) u odnosu na RP (dunavsko), te ih je potrebno aktivnostima urbanističkog planiranja izbalansirati, kako bi u budućnosti postali ravnomerni.
- g) Konkurs koji predlaže meru integracije s uređenjem IC-a i RP-a:
- Projekt za rekonstrukciju centra Beograda iz 1968. god.
 - Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda iz 1986. god. (RP – savsko, unutar obuhvata)

Sl. 139: Grad Beograd – plan grada GP Beograda 2021, (Izvor: <http://urbel.com/usvojeni-planovi/>), pristupljeno 25. 3. 2018.

²⁸⁴GP Beograda 2021, (2003): Plan detaljne regulacije dela centralne zone prostorna celina marina "Dorćol"; Plan detaljne regulacije dela područja Ade huje (zona a), opštine Stari grad i Palilula; Detaljni urbanistički plan Kalemegdana; Plan detaljne regulacije prostorne celine Kosančićev venac; Prostorni plan područja posebne namene uređenja dela priobalja grada Beograda - područje priobalja reke Save za projekat "Beograd na vodi" (Sl. list Grada Beograda 2021., Godina XLVII, br. 27, 2003. god.)

Tabela 2: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu balansiranost“

Studija slučaja : Beograd,

S-strengths Prednosti	W-weaknesses Slabosti	O-opportunities Prilike	T-threats Pretnje
Blizina Dunava i Save	Degradacija i nesklad deniveliranog IC-a i RP-a s vizualnom degradacijom	Revitalizacija RP-a, promene delatnosti (Rast skupina radno sposobnih, aktivnih)	Konfliktnost s lokalnom zajednicom i ugrožavanje delatnosti IC-a
Prometna dostupnost, velikih poslovnih i komercijalnih sadržaja	Neiskorišćena međunarodna infrastruktura, rečnog i železničkog prometa	Integracija IC-a i RP-a, razvoj turizma	Poslovanje postojećeg javnog prevoza, železnice i rečnog pristaništa
Promena načina korišćenja zemljišta, inf. opremanje	Ograničene aktivnosti gradskog stanovništva	Dostupnost novih delatnosti na području RP-a uz kontrolu rizika	Rast putnog prometa (buka, vibracije, aero zagađenje)
Globalni zahvat u Podunavlju, povećanje vrednosti zemljišta	Visoka gustina naseljenosti RP-a	Oplemenjivanje kvalitetno uređenih i komunalno opremljenih površina	Preoblikovanje vizualno estetske komponente, koja gubi izvornu osobinu

U (Tab. 2) kod istraživanja uticaja izgradnje RP-a na IC utvrđeno je:

- 1) Analizom postojećeg stanja zapažena je srednja daljina, IC-a u odnosu na Dunav i Savu s prilikom revitalizacije RP-a, uz promenu delatnosti i očekivani rast radno-aktivnih skupina stanovništva.

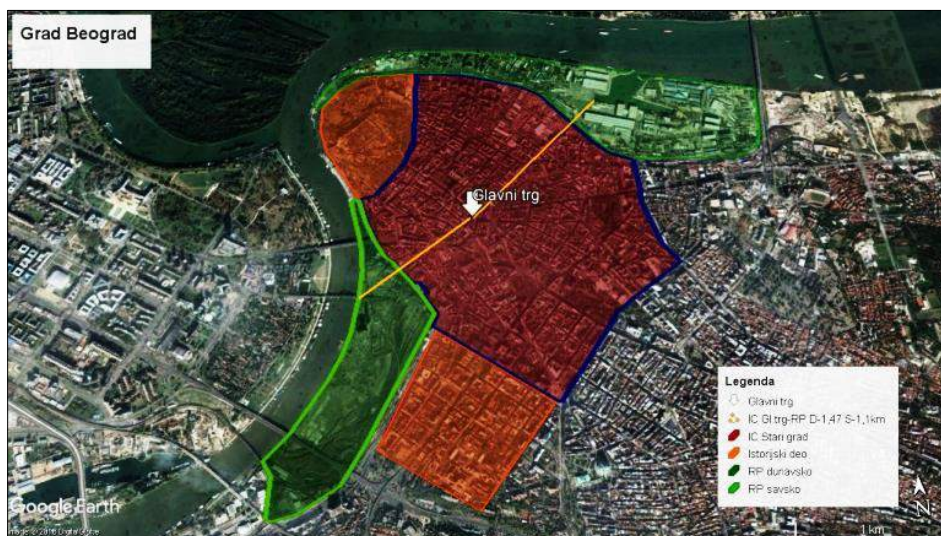
- 2) Simuliranjem prostornog razvoja moguće je postići integraciju IC-a i RP-a s povećanom prometnom dostupnosti između poslovnih i komercijalnih sadržaja.
- 3) Primerenim zahvatom ostvariva je promena načina korišćenja zemljišta i njegovo infrastrukturno opremanje s novim delatnostima na području RP-a.
- 4) Novom regulacijom objedinjenog korišćenja IC-a i RP-a ostvariv je globalni zahvat u Podunavlju, uz povećanje vrednosti uređenog zemljišta RP-a.

Na primeru grada Beograda (Republika Srbija), (Sl. 140) utvrđene su specifičnosti i obavljeno je kvantificiranje podataka za predstavljeni odnos IC:RP²⁸⁵ u meri 1: 2.

IC - određen je područjem teritorije Opštine Stari grad, P= 698 Ha, br. stanovnika= 70.000, te izraženom prosečnom gust. od 7.957 st/km² ili 79 st/Ha

* Opština Stari grad, (kopnena površina) P kopna= 473 Ha, stanovnika= 70.000, te prosečnom gust. 14.799 st/km² ili 148 st/Ha

RP (savsko) - određeno je područjem teritorije Opštine Savski venac P= 1.400 Ha (14 km²), br. stanovnika 47.682, te izraženom prosečnom gust. 3.405 st/km² ili 34 st/Ha²⁸⁶

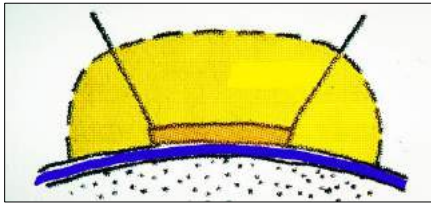

Sl. 140: Grad Beograd - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

²⁸⁵Opština Savski venac

²⁸⁶Karta Beograda. Internet: Com/beogradske opštine/karta

4.3. Model 3: celovitost

Sl. 141: Model 3- celovitost – optimalan kao „urbanistička celina“, IC uz RP (Izvor: Urbani dizajn, urbana struktura, Liewelyn-Davies, 2006-2008. god. p. 40., autorska adaptacija)

Model celovitost (Sl. 141) prepoznat je po više kriterija na primeru grada Osijeka, a među ostalima utvrđeno je:

- a) Kod odnosa grada prema reci, uočen je sveukupan grad na reci (desna obala Drave).
- b) Urbane strukture IC-a u neposrednom su kontaktu RP-a, koje je kompaktno uređeno s urbanim sadržajima na reci.
- c) Odnos centara (1-Gradska četvrt Gornji grad; 2-Gradska četvrt Tvrđa; 3-Gradska četvrt Donji grad) i RP-a je neprekinutog karaktera s IC-om na reci.
- d) Prepreke za integraciju, radi nerasparselisanosti gotovo da ne postoje.
- e) GUP predviđa prelaz grada na levu obalu. Prema GUP-u karta korišćenja i namena površina, (Sl. 142) prikazuje da prevladava:
 - IC: M-mešovita, S-Stambena, D-Javna i društvena, K-poslovna i Z-javna zelena namena,
 - RP: M-mešovita, T – Privredna, ugostiteljsko turistička, R- Sportsko- rekreacijska, Z₁-javna zelena-park i Z-zaštitne zelene,
s karakterom heterogenosti, korišćenja i namena površina u IC-u i RP-u .
- f) Koncept: „reka u gradu“ delom je ostvaren planskom realizacijom na desnoj i levoj obali reke (sport i rekreacija, Zoo - vrt, ŠRC Copacabana, Krunska tvrđava) u RP-u.
- g) Konkursi: Osijek – urbanistički konkurs Novi deo grada Osijeka, na levoj obali Drave iz 1982/83. god.; Konkurs za izradu idejnog urbanističko-arhitektonskog rešenja središta Osijeka, iz 1994. god.

Sl. 142: Osijek - GUP, 2017. god. (Izvor: <https://www.osijek.hr/urbanisticki-planovi/generalni-plan-grada-osijeka/gup-go-iid-2017>), pristupljeno 25. 3. 2018.

Tabela 3: SWOT analiza prilika i ograničenja za redistribuciju urbane strukture IC-a i RP-a prema „Modelu celovitost“

Studija slučaja 3: Osijek,

S-strengths Prednosti	W-weakenesses Slabosti	O-opportunities Prilike	T-threats Pretnje
Blizina Drave	Neiskorišćenost međunarodne infrastrukture, rečnog i železničkog prometa	Razvoj IC-a i RP-a, planirana kvalitetna životna sredina	Smanjena upotreba rečne obale, neiskorišćenost sadržaja
Modernizacija nasleđene strukture IC-a s kvalitetnijom prometnom komunikacijom	Nepovezanost primarne i sekundarne prometne mreže	Preusmeravanje funkcija postojeće infrastrukture	Ugrožavanje primarne delatnosti IC-a
Postojeća planska površina RP-a, nije	Nasleđena struktura IC-a, nezainteresovanost	Revitalizacija RP-a, razvojne površine za sport i rekreaciju,	Neodržavanje, nedostatak finansijskih

pretežno opterećena izgradnjom	lokalne zajednice	kulturu, turizam	sredstava, upravljanje, monitoring
Neograničene razvojne površine RP-a dela desne i leve obale reke Drave	Niska gustina naseljenosti, niski stupanj komunikacije, vlažnost tla leve obale	Smanjenje negrađevinskih površina (neplodno, močvara)	Umanjenje kumulativne vrednosti (cene) urbane strukture IC-a

U (Tab. 3) kod istraživanja uticaja izgradnje RP-a na IC utvrdilo se:

- 1) Analizom postojećeg stanja zapažen je razvoj IC-a na reci Dravi, kao kvalitetno planirana urbana sredina s uređenim RP-om.
- 2) Simuliranjem prostornog razvoja moguća je modernizacija nasleđene strukture IC-a s kvalitetnijom prometnom komunikacijom, te s preusmeravanjem funkcija izgrađene infrastrukture na RP.
- 3) Primerenim zahvatom ostvariva je revitalizacija postojećeg planskog područja RP-a, saizgradnjom novih sadržaja u funkciji sporta, rekreacije, ugostiteljstva i turizma.
- 4) Novom regulacijom objedinjenog korišćenja IC- i RP-a ostvarivo je dovršenje privođenja urbanoj nameni s proširenjem građevinskog područja IC-a na RP.

Na primeru grada Osijeka (Republika Hrvatska), (Sl. 143) utvrđene su specifičnosti i obavljeno je kvantificiranje podataka za predstavljeni odnos IC:RP.

IC i RP - određeni su područjem teritorije Gradske četvrti Gornji grad, P= 2,46 km², br. stanovnika = 16.520, te izraženom prosečnom gust. od 6.715 st/km² ili 67 st/Ha.

Sl. 143: Osijek - postojeće stanje IC-a i RP-a, (Izvor: autor, 2018. god.)

Kroz aktuelnu plansku dokumentaciju opisane su njihove opšte ili specifične urbo-morfološke karakteristike. Istražena eksplorativna područja obuhvata IC-a i RP-a, pokazala su mogućnost kreativnog preoblikovanja namena i redistribucije korišćenja površina, ukoliko se provede mera kvalitetne rekonstrukcije unutar područja.

Nepobitno je ustanovljeno na primeru²⁸⁷ odabranih gradova:

1. Preobražaj „Staroga grada“ u Beogradu u vremenskom periodu 60-ih god. 20. veka sastoji se od predloga da se IC kvalitetnije rekonstruiše i revitalizuje, tako da se na nastaloj površini u skladu s trendovima izgrade neboderi, ili znakovi iz poretka industrijskog označavanja. Kada se ta odluka posmatra kao znak, ona upućuje na dovršavanje procesa brisanja tradicionalnog urbanog subjekta u gradu. Međutim kvalitetnim analizama Košir je pokazao širinu sagledavanja problema rekonstrukcije IC-a i mogući način balansiranja obe padine (dunavske i savske) i RP-a u odnosu na istorijsko težište IC. Na taj način radikalni racionalizam provođen u tome periodu na Novom Beogradu, evoluirao je preusmerenjem urbanističkog planiranja na savsku padinu radi karakteristika njene otvorenosti i pogleda grada prema van. Skladno tome dokazana je tvrdnja koju navodi Cullen (1990: 162): „Koliko god zvuči kontradiktorno, malo je gradova koji gledaju van, većina ih gleda unutra, svaka ćelija je samodovoljna“. Zapazilo se da je upravo takvim urbanističkim planiranjem

²⁸⁷ Rogić Nehajev, I, 1988. Diskontinuitet urbanog subjekta – tri posljedice. Čip 5/1988 (422) Zagreb.

Beograda na području obuhvata IC-a i RP-a prepoznat sažeti neoracionalistički pristup u glasju s tadašnjim europskim trendovima.

2. Uporedo s razlomom urbanog subjekta IC-a i RP-a u Zagrebu, povezano je odlaganje pitanja o izlasku „grada na reku“. Grad je izbio na reku u određenim vremenskim periodima isključivo na pojedinim punktovima, s prepoznatljivim sadržajima oko „zlatnih greda“ ili nasleđenih okosnica razvoja, npr. Savska cesta. Ostale delove je prepustio neplaniranoj izgradnji bez sprovođenja planiformnog koncepta. U sagledanim planskim predlozima aktuelizuju se zamisli o daljem povezivanju grada i reke, no u vremenu koje je prethodilo, one ostaju marginalne u interesnoj dinamici glavnih protagonista korišćenja grada. Koliko je odlaganje pitanja o izlasku „grada na reku“ strukturalno osigurano najviše pokazuje odnos Antolićevog „Cvetnog naselja“ i Vitićeve „Kockice“. Sve oko toga područja više je upućivalo na odsečenost Zagreba od Save, nego li na racionalno korišćenje gradskog zemljišta. Kada se jedan deo RP-a planski realizovao, rasprave u stručnim krugovima otkrile su da odnos prema reci Savi nije nikako razumljiv sam po sebi. U budućem planiranju RP-a potrebno ga je podrediti kontaktu IC-a s RP-om, a ne da se područje obuhvata preobrazi u nove poslovne parcele, kojoj reka Sava kao granica i okvir i nije nužno potrebna.
3. Klasična industrijska struktura funkcioniše i kao označitelj i kao označeno, posebno je naglašena na primeru IC-a i RP-a grada Osijeka, ako pogledamo od Gornjeg grada prema istoku tj. nizvodno rekom Dravom u području između Tvrđe i Donjeg grada. U racionalističkom konceptu regulaciju centralnog dela grada izradili su Seissel, Halilibrahimov 1948. god. Osnovna označiteljska opozicija na tome primeru stvara se između industrijskih okomica prema reci kod: „HEP –Toplane“ i luke „Tranzit“, koji prodiru u zaobalno područje industrijskog kompleksa „OLT-a“ (neprimerenog stanja u prostoru), i okomica univerzitetskog „Kampus“, te stambenog naselja (Vijenac Ivana Meštrovića) iz 60-ih god. 20. veka. Upravo to područje biće ključno za razvoj i planiranja celovitog grada u 21. veku. Jer takvo industrijsko samo-označavanje nije prisutno tamo gde je urbani subjekt održao kontinuitet (Tvrđa i Gornji grad) uz povećanu svest o urbanom, javno dostupnom i uređenom RP-u.

4.4. Praktična vrednost naznačenih modela

Daljom analizom ponuđeni su odgovori na različita pitanja koja se periodično aktuelizuju za pojedine primere istraživanih gradova. A ona su univerzalnog karaktera: Kakva je praktična vrednost naznačenih modela? Koliko su oni merodavni u tekućim urbanim preobražajima RP-

a? Mogu li se izvršiti integracije, IC-a i RP-a, ako da na koji način? Ukoliko ne postoji mogućnost integriranja IC i RP predloženim konceptima, zbog kojih razloga ih je nemoguće realizovati?

Faktori u postupku prepoznavanja urbane tipologije jesu: 1. položaj reke i RP-a; 2. njihovi odnosi s okolnim gradskim tkivom i IC-om 3. ostali faktori od važnosti za tipološku prepoznatljivost gradskoga tkiva (na primer: perivoji, parkovi, vodene površine i dr.).

Za gradove se mogu u procesu analize prema Dusparić, Hebar, Musović (1994: 7) postaviti određeni kriterijumi po grupama s obzirom na karakter integracije:

- Broj reka na koje su orijentisani gradovi u svom razvoju, Beograd na Savu i Dunav, Zagreb na Savu i Osijek na Dravu (nije moguće zaključiti da je neki grad „više orijentisan“ ka vodenim površinama ako ima veći broj vodotoka, uz istovremeno zanemarivanje ostalih faktora. (primer Beograda – ušće Save u Dunav kao prirodni fenomen).
- S obzirom na karakteristike istorijskog razvoja (u odnosu na reku) uočavaju se dve grupe:
 - a) Gradovi koji su od najranije faze svoga razvoja orijentisani na reku – istorijsko jezgro nalazi se uz reku, (primer Osijeka i Beograda),
 - b) Gradovi koji su u novijoj istoriji osvojili obalu reke, ili je u svom razvoju premostili.

(Od posmatranih gradova Zagreb nema IC na reci Savi i u novijoj istoriji svog urbanog razvoja, nakon Drugog sv. rata, približio se Savi i premostio je.)

- Činjenica da se IC grada tokom istorije dugo razvijao uz jednu obalu reke.

Može se utvrditi da su Zagreb i Osijek, nastali i razvijali se na jednoj obali reke (Zagreb u novijoj istoriji svog urbanog razvoja, neposredno pred Drugi sv. rat i nakon njega na desnoj obali Save). Beograd nastaje i razvija se na dve reke i tri obale, desne Dunava i desne Save, i u novijoj istoriji svog urbanog razvoja, neposredno pred Drugi sv. rat i nakon njega na trećoj levoj, novobeogradskoj obali Save).

S obzirom na različitost ili istovetnost načina korišćenja – namene RP uz reku. (Može se zaključiti da su analizirani gradovi RP u velikoj meri prepustili planiranim i uređenim (Osijek) ili manje uređenim sportsko – rekreacijskim i zelenim strukturama (Beograd i Zagreb), te u manjoj meri izgrađenim strukturama središnjih sadržaja, koji urbano aktiviraju levu obalu reke Drave (Osijek) i desnu obalu Save (Zagreb):

- S obzirom na izgrađenost i vrstu i broj sadržaja urbanog prostora na jednoj i drugoj obali.

Uočavaju se tri primera²⁸⁸:

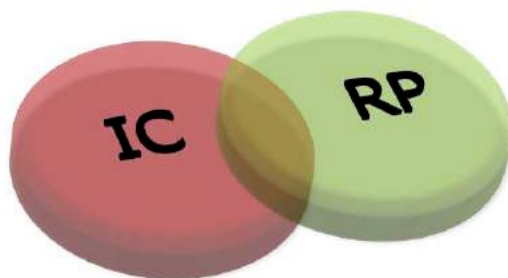
- a) Preferirana je izgradnja na jednoj obali (istorijsko nasleđe, razvijen IC i urbani kontinuitet) na primeru Osijeka.
- b) Aglomeracija na drugoj strani reke sadrži sve elemente samostalne urbane aglomeracije koju reka Sava deli, ali i povezuje – dvojni grad. (Novi Beograd; Novi Zagreb).
- c) Leva i desna obala poseduju podjednako vredan urbani prostor sa isto tako vrednim sadržajima koji se međusobno dopunjuju (urbanistički koncepti ostvareni delimično u Beogradu, ograničeno u Zagrebu, nepotpuno u Osijeku).

4.5. Teorija skupa i rezultat morfogenog procesa

U zavisnosti od načina rasta IC-a kao rezultat morfogenog procesa unutar „gravitacionog polja“, moguće je poslužiti se teorijom skupa²⁸⁹ prema Pogačniku (1988: 12) pri operacijama geokodiranja dvodimenzionalnih prostornih elemenata, u ovom slučaju IC i RP²⁹⁰

Grad Osijek, polazi od modela celovitosti.

Dva se skupa mogu "zbrojiti". Unija skupova IC i RP, označena sa $RP \cup IC$, skup je svih elemenata koji su članovi ili skupa IC ili skupa RP (Sl. 144)

SL. 144: Unija skupova IC U RP (Izvor: autor, 2018. god.)

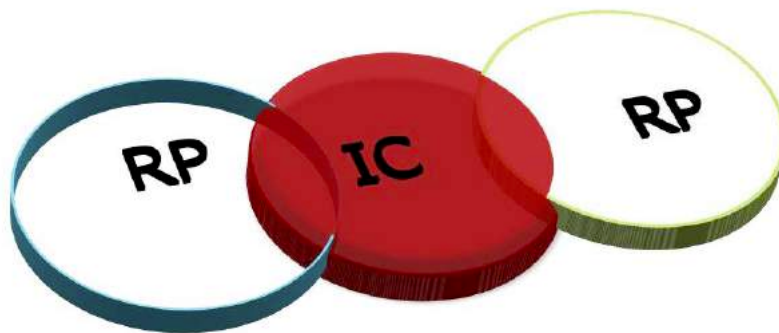
²⁸⁸ Dusparić, V., Hebar, Z., Musović, M., (1994: 7-8)

²⁸⁹ Skup se može shvatiti kao bilo koja „kolekcija različitih objekata“ posmatrana kao celina. (Izvor: Allenby, R.B.J.T, Rings, Fieldsand Groups, Leeds, England: Butterworth Heinemann, 1991.)

²⁹⁰ Matematički odnos između skupova se može vizualizirati Vennovim dijagramom. Za praktični deo važno je sagledati njihove međusobne udaljenosti.

Grad Beograd polazi od modela balansiranoosti RP-a (dunavsko) i IC-a i RP-a (savsko).

Novi se skup takođe može konstruisati određivanjem "zajedničkih" elemenata svih skupova. Presek skupova RP i IC i RP, označen sa $RP \cap IC \cap RP$, je skup svih elemenata koji su članovi i skupa IC i skupova RP-a (Sl. 145).

Sl. 145: Presek skupova $RP \cap IC \cap RP$ (Izvor: autor, 2018. god.)

Grad Zagreb, polazi od modela fragmentiranost.

Dva se skupa takođe mogu "oduzeti", (npr. izlazi van IC i horizontalno raslojava strukturu RP-a). Relativni komplement skupa IC u skupu RP (još se koristi i naziv skupovna razlika skupova RP i IC), označeno sa $RP \setminus IC$, je skup svih elemenata koji su članovi skupa RP, ali nisu članovi skupa IC (Sl. 146).

Sl. 146: Relativni komplement skupa IC u skupu RP, $IC - RP$ (Izvor: autor, 2018. god.)

Specifičnost hipoteza bila je definisana specifičnim terminima IC (istorijski centar) i RP (rečno priobalje). Nakon što je istraživanjem na izrađenim modelima proverena valjanost hipoteza potvrđeno je sledeće:

1. IC i RP najvažnije su sastavnice suodnosa grada i reke i njihova integrisanost ukazuje na vrednost celine grada, (tvrdnja dokazana na sve tri studije slučaja grada).
2. Integracija IC-a i RP-a može se ostvariti planiranjem usmerenog rasta IC-a uz uvažavanje konteksta i identiteta grada, (tvrdnja dokazana na sve tri studije slučaja grada).
3. Planiranje prostorne integracije moguće je unutar „gravitacionog polja“ među razvojnim polovima IC-a i RP-a (tvrdnja dokazana na sve tri studije slučaja grada), pri čemu su se pokazali za gradove različiti intenziteti uzajamnog privlačenja IC-a i RP-a: Osijek – intenzivno, Beograd – srednje intenzivno, Zagreb – nisko intenzivno).

Mera integracije i traženje mogućih scenarija urbanističkog razvoja iskazana je za područje IC-a i RP-a odabranih gradova sa budućom primenom na situaciju:

- Beograd – realni scenario ostvariv je:
artikulisanjem usmerenog rasta IC-a s varijacijama (dunavskim i savskim) uređenja RP-a i integracijom IC-a s novim urbanim područjem RP-a u prostorno fizički sklop (re-kompozicija – ponovo sastavljanje delova u celinu).
- Zagreb – pesimistički scenario integracije IC-a i RP-a poželjno je promeniti:
otklanjanjem konceptualnog procepa između planova uređenja „centralne ose“ i realizacije uređenja RP-a u cilju umanjenja separacije IC-a u odnosu na novo urbano područje RP-a.
- Osijek – optimistički scenario integracije IC-a i RP-a oslanja se na:
kompleksnost i originalnost izričaja IC-a u međudnosu s RP-om, dok je moguća transpozicija IC-a u novo urbano područje RP-a na levoj obali reke.

Integrisana urbana morfološka metoda temelji se na praksi italijanske (Muratori) i engleske (Conzen) urbane morfološke škole. Prvi urbani sistematski pregled istorije grada po shvatanju Cataldi, Maffei, Vaccaro (2002: 3) i teoretskih pretpostavki prema Muratoriju prepoznat je po „različitim školama“ održive zajednice. Dok je ujedno vizija popularnog građenja poznata procena mentaliteta grada. Upravo takva ne integrisana u ostala područja poduprta različitim tipologijama računa na osobnost prethodnog stila po kriterijumu:

zatvorenog plana, jasne postavke i novog empirizama, odbacujući racionalizam i neoracionalizam. Prema Muratoriju da bi se postiglo takav razvoj, potreban je novi teoretski okvir, koji će biti oplemenjen sudarom umetničkih i tehničkih škola. Ta teorija primenjiva je i danas na primerima istraživanih gradova jer predstavlja urbanu okolinu konsolidovanu u prirodni okolinu. Postoji saglasnost da se grad može čitati i analizirati putem medija svoje fizičke forme. Stopa promene u funkciji ili obliku kohezivne celine IC-a i RP-a pokazalo se u istraživanju razlikuje se od mentaliteta grada (odnosa prema njegovoj reci), ali se općenito uklapa u cikluse povezane s ekonomijom, kulturom sredine i društvenim uređenjem. Ciklusi izgradnje i preobrazbe smatra Moudon (1997: 7) važni su procesi za istraživanje urbanističkog planiranja i razvoja, ali se retko proučavaju u savremenim gradovima. Istraživanje se također usredotočilo na ono što Conzen naziva planom urbanog tkiva, koje tvore kohezivnu celinu, poput IC-a i RP-a, bilo zato što su sve izgrađene u isto vreme ili unutar istih ograničenja, ili zato što su podvrgnuti zajedničkom procesu transformacije.

ZAKLJUČAK

Tumačenje rezultata i izvođenje zaključaka

U početnim prostornim analizama kao postojeće stanje u prostoru istražen je raspored, obim i intenzitet zatečenih pojava unutar IC-a i RP-a. Ispitane su relacije koje su uspostavljene između IC-a i RP-a kao predmet analize, te se pokazalo bitno razrešenje njihovog međusobnog položaja, značaja i uloge u okviru prostorne celine grada. Postavljeno je pitanje promene identiteta IC-a usled izgradnje RP-a i razlika u odnosu na nekadašnje istorijsko stanje. Aktuelno je i pitanje mere između tranzicijske, izrazito tržišno usmerene izgradnje i normativno regulisane organizovane gradnje koja je usvojila nekadašnja kvalitetna rešenja. Preduslovi valjanog ophođenja sa gradom prema Kara-Pešić (2016) su: „Budno i trajno praćenje pojava, hrabro suočavanje sa naizgled nerazrešivim čvorovima njegovog razvoja, otkrivanje dubljih, skrivenih ili zagubljenih vrednosti, strpljivo i promišljeno zacementiranje nedorečenog umesto prevratničke površnosti, upozorenja na neželjene težnje umesto prepuštanja stihiji.“

Na temelju prethodno iznetih analiza tri grada (Ljubljana, Beč i Bratislava) kao primera dobre evropske prakse i tri grada (Beograd, Zagreb i Osijek) kao studije slučaja izvedene su zaključci razvoja gradova i u njima IC-a i RP-a koje su krenule novim razvojnim smerom, pa se razvijaju slične urbane forme. Vrlo je mali broj specifičnih urbanih tipova. Prva determinisanost među istraženim gradovima (studije slučaja) zasnovana je na kombinaciji IC-

a i prirodnih obeležja RP-a. Urbane morfološke promene u vremenskom periodu nakon Drugog sv. rata, a posebno 60-ih god. 20. veka usled porasta broja stanovnika i teritorijalnog širenja poseduju karakter intenzivnog razvoja modernizacije, te su u jedinstvenom društveno-političkom uređenju (socijalističko samoupravljanje) i edukacijskoj bazi arhitektonsko-urbanističkih škola (Beograd, Zagreb i Ljubljana) stvorile prepoznatljivi jedinstveni uzorak urbanog razvoja s karakterom socijalnog označavanja na prelazu iz racionalističkog u neoracionalistički stilski izraz.

Značajni faktori za prepoznavanje urbane tipologije tokom istraživačkog postupka bili su:

- položaj reke i RP-a.
- njihovi odnosi s okolnim gradskim tkivom i IC-om.
- izgradnja železničke pruge, nakon čega je usledila izgradnja grada oko pruge i stanice.
- preobražaji ulične mreže usled razvoja industrije.
- ostali faktori od važnosti za tipološku prepoznatljivost gradskoga tkiva (tvrđave, zelene strukture, ostale vodene površine i dr.).

U tome vremenskom periodu 70-ih god. 20. veka moderna arhitektonska forma materijalizuje se kao statična aditivna struktura, kao jedan prepoznatljivi fragment, potpune isključivosti od konteksta IC-a i lokalnih stilskih obilježja. Bez karaktera individualnosti i empirizma (npr. prevladavajućeg prirodnog pejzaža RP-a) uz dominantnost radikalizacije geometrijskog univerzalizma, krajem 20. veka bilo je veoma teško preusmeriti pravac istraživanja na druge sistemske arhetipe. Vidljivo je postalo da se upravo na primerima sprovedenih urbanističkih konkursa (na temu izgradnje novog dela grada i uređenja RP-a) za Beograd, Zagreb i Osijek u periodu 80-ih god. 20. veka takvi arhetipovi u jednostavnijem, složenijem ili isprepletenom obliku, masovno u formi i izrazu „citiraju“ dok je na pojedinim recentnim radovima takođe primećen proces njihove „morfogeneze“. Ovim istraživanjem namera je bila da se upravo kvalitetnije razume IC i RP i njihov karakter porekla i svojstava, koji će rasvetliti sve njihove racionalne karakteristike urbanističkog uređenja, kako bi ustanovili način njihovog povezivanja ili razloge njihove razdvojenosti. Potrebno je prihvatiti da je svaki istražen IC manje ili više povezan sa svojim RP-om, odnosno određen granicom svoje materijalne izgrađenosti kao IC-a u odnosu na fizički prostor pripadajućeg kopna RP-a. Takve oblike moguće je premeriti i dobiti podatke o njihovim fizičkim svojstvima, kao što je veličina i grada ili drugim svojstvima kao što je insolacija i karakteristična ruža vetrova iz kojih

proizlazi priroda zatečenih oblika. Za svaki istražen IC karakteristično je da poseduje plansku mrežnu strukturu koja se pojavljuje u ravninskoj varijanti²⁹¹, koja je u pravilu ortogonalna s kontinuiranim smerovima položenim paralelno uz reku. Kao takva mreža unutar IC-a unosi prepoznatljivi red u opšti oblik grada specifičan po načelu koncentrične organizovanosti. Upravo takav model prepoznat je kao polazište urbanističkog planiranja RP-a, bez obzira je li postojeći celoviti grad pravilan ili nije. Tim uspostavljenim i definisanim argumentom kao relacijom između IC-a i RP-a moguće je tražiti sve buduće mogućnosti integrisanja IC i RP uz uključivanje prevladavajućih prirodnih ili antropogenih faktora.

Sve istražene situacije i uslove, u studijama slučajeva, treba vremenom uskladiti, kako bi svaki grad u svojoj promenljivosti, prilagođavanju ili uspostavljanju novih odnosa između IC-a i RP-a postao ukupno oblikovan prema vlastitom urbanističkom redu. Svaki pojedinačni IC i RP dokle god se oni kao takvi promišljaju nezavisno, mogu tek puni smisao uspostaviti u harmoniji međusobne integrisanosti i potpunom jedinstvu unutar celovitog grada. Urbana struktura je ta koja poseduje osnovu za detaljnu razradu „konstitutivnih elemenata“ u modelu integracije IC-a i RP-a, te svakog daljeg povezivanja i mogućeg preklapanja s okolnim područjima s jedne ili druge obale reke. Predmetne pojedinačne strukture IC-a i RP-a planski treba da srastaju u neslučajnom odnosu. Jedan od mogućih načina, a ujedno i najracionalniji odabrani u ovom radu je da se postojećem IC-u kao delu grada omogući otvaranje u vidu „neprekinutog produženog gradskog jezgra“ prema RP-u. Budućnost urbanističkog planiranja i razvoja grada rasvetliće da li je odabrani način ponekad više uspešan npr. u gradovima Beogradu i Osijeku ili drugde manje primeren npr. u Zagrebu. Upravo je tokom prve polovine 21. veka određena transmisija post-industrijskog grada u kojoj je moguće celovitim oblikovanjem dopunjavati i korigovati vrednosti, te smisao pojedinačnih struktura IC-a i RP-a s izraženim opštim ciljem i svojstvom složenije i funkcionalnije ukupne strukture grada.

Područje IC-a i RP-a pokriveno je s urbanističkim planovima. Planovi istraživanih slučajeva gradova imaju elemente generalnog urbanističkog plana, koji predstavlja najbitniji deo strateškog planiranja i svake politike urbanističkog uređenja grada. S ciljem razvoja RP-a urbanistički planovi detaljnije su odredili namene površina i za nove delatnosti poput poslovne, stambene, ugostiteljsko-turističke, sportsko-rekreacijske namene, a koje se nisu razvijale na način da bi u industrijskom gradu prevladavale unutar područja RP-a. U pogledu urbanističkih planova ustanovljene su različite manjkavosti, koje proizlaze iz poštovanja imovinsko-pravnih odnosa područja „sive gradnje“, koja u RP-u omogućuje dugoročno

²⁹¹ Beograd sa specifičnošću: padine prema Dunavu i Savi, te denivelacija IC-a i RP-a

zadržavanje statusa planskih razvojnih područja, ali bez privođenja primenjenoj nameni. Iz tog razloga se predlaže inventarizacija i valorizacija urbanističkih planova, koja se temelji na planskim pretpostavkama i trendovima urbanističkog uređenja (Ljubljane, Beča i Bratislave), dodatno na izrađenim SWOT-analizama i međusobnoj usklađenosti namena površina s dopunjenim ocenama o raspoloživosti prirodnih izvora, koji doprinose integraciji IC-a i RP-a u pojedinim primerima gradova. Planovi urbanističkog uređenja RP-a, trebalo bi da uspostave kvalitetne uslove i mogućnosti za integraciju IC i RP s definisanim vremenskim periodom monitoringa nakon izgradnje RP-a. Jednako tako je sa selektivnim regulisanjem spontanih procesa, poput neprimerenih aktivnosti gradnje, moguće dugoročno zaštititi prostore integracije RP-a i IC-a. Planovi urbanističkog uređenja RP-a nužno bi trebalo da uključe i karte privlačnosti za različite namene površina, gde treba uskladiti horizontalne sektorske planove koji se s neposrednim RP-om prekrivaju (turizam, plovidba) i takmiče s prevladavanjem i dominacijom u prostoru. Za izgradnju RP-a nužna je planska harmonizacija različitih sektora, koji pretendiraju na istu obalu reke. Planom urbanističkog uređenja potrebno je u budućnosti predložiti alternativu koja ima određene prednosti u pogledu važećih planova za RP.

Rezultati istraživanja ukazuju na nužnost koncipiranja novih centralnih funkcija u međuprostoru između postojećeg IC-a i planiranog RP-a. Jednako tako razvojem rečnog turističkog prometa kombinovanim s marinom i pristaništem, te oplemenjivanjem područja sportskim i rekreacijskim sadržajima, omogućili bi se organizovani obilasci i obogatila bi se turistička ponuda grada. Za dalji razvoj područja RP-a potrebno je posebno poboljšati dostupnost i opremljenost centralnih funkcija IC-a radi sinergijskog učinka na razvojna gradska žarišta nižeg reda. Ukupna buduća društvena korist bila bi u tome da urbanistički uređeni RP podstakne i definiše dalji razvoj grada, tako da omogući privredni rast i društveni napredak, koji predstavlja održivi razvoj.

Značaj rezultata sa teoretskog i praktičnog stanovišta

Gledajući na to da istraživački rad ulazi u područje urbanističkog planiranja i obrađuje temu modela integracije IC-a i RP-a post – industrijskih gradova, potrebno je prepoznati takav instrument urbanističkog uređenja, koji bi na primeru integracije IC-a i RP-a optimalno doprineo konkretizaciji i sprovođenju ciljeva urbanističkog planiranja. Izbor se oslanja na protekle rezultate i iskustva na području RP-a u gradovima primerima dobre prakse kao što su Ljubljana, Beč i Bratislava. Vidljivo je da na određenim predstavljenim primerima RP

prelazi iz bazične dosadašnje industrijske, komercijalne, servisno skladišne namene i transformiše se u trajni oblik opšteg intenzivnog razvoja integrisanog sa IC-om.

- Planovi urbanističkog uređenja područja RP-a kao instrument razvoja

Ako koristimo dosadašnja iskustva iz predstavljenih primera, moguće je pretpostaviti da se budući uticaji i posledice u prostoru radi izgradnje RP-a dominantno pojavljuju u neposrednoj blizini obale reke kao i u gravitacijskom polju, namenjenom za integrisanje. Jedan od bitnih uticajnih faktora budućeg stanja u prostoru je način korišćenja površina, koje je usmereno u dva pravca: prvi predstavlja repositioniranje postojećih sadržaja unutar samoga IC-a, a drugi pravac se odnosi na transpoziciju sadržaja iz IC-a u RP. Obrnuti slučaj da se sadašnji način korišćenja površina iz RP-a usmeri u IC nije opažen na istraženim primerima.

U radu je posebno naglašena predvidiva celovita korist izgradnje RP-a za poboljšanje uslova rada i stanovanja. Svaki novouređeni RP utiče na dalje širenje spektra uslova za razvoj grada. Tako je moguće analizirati oruđe i ishodište modela prostornog razvoja sa njihovim glavnim ciljevima razvoja koje sledi u RP-u:

- dugoročni opšti razvoj grada, te
- povećanje broja radnih mesta, zapošljavanje.

U budućnosti radi toga, treba posebnu pažnju usmeriti na raspored privrednih subjekata između IC-a i RP-a (multinacionalna preduzeća, privredna društva), njihovom broju zaposlenih, dohotku, sektoru delatnosti. Razumevanje pojava i njihova prepletenost unutar IC-a i RP-a u celovitoj prostornoj strukturi je u tome, da želimo neuravnoteženu postojeću strukturu IC-a i RP-a uključiti u partnerstvo IC-a i RP-a, s gravitacijskim poljem kao središnjim multifunkcionalnim područjem za integrisanje.

Značaj rezultata studije slučaja Beograda sa teoretskog stanovišta

Model balansiranoš, prepoznat je po više kriterijuma na primeru grada Beograda, a među ostalima utvrđeno je: „Kod odnosa grada prema reci, uočena su dva grada pored reke (Beograd i Novi Beograd), kao strukture sastavljene od više delova, i postojanje dva RP-a, dunavskog i savskog, u odnosu na IC. Urbane strukture IC-a u primereno srednjoj (pješačka dostupnost) su udaljenosti od RP-a, s pretežno neprimerenim sadržajima u RP-u (servisno-skladišne namene). Odnos IC je u ravnoteži s RP-om (savskim i dunavskim), IC je u delimičnom kontaktu s RP-om, (cca 400-800 m udaljenosti). Postojanje zatečenih prepreka za

integraciju zbog geotehničko-hidrotehničkih razloga, železnice, topografije, denivelacije terena, „sive strukture“.

Analizom postojećeg stanja zapažena je srednja udaljenost IC-a u odnosu na Dunav i Savu s prilikom revitalizacije RP-a, uz promenu delatnosti i očekivani rast radno-aktivnih grupa stanovništva. Moguće je postići integraciju IC-a i RP-a s povećanom prometnom dostupnosti između poslovnih i komercijalnih sadržaja. Primerenim zahvatom ostvariva je promena načina korišćenja zemljišta i njegovo infrastrukturno opremanje novim delatnostima na području RP-a. Novom regulacijom objedinjenog korišćenja IC- i RP-a ostvariv je globalni zahvat u Podunavlju, uz povećanje vrednosti uređenog zemljišta RP-a.

U zavisnosti od načina rasta IC-a kao rezultat morfogenog procesa unutar „gravitacionog polja“, moguće je poslužiti se teorijom skupa pri operacijama geokodiranja dvodimenzionalnih prostornih elemenata, u ovom slučaju IC i RP. Primer Beograda, polazi od modela balansiranosti RP-a (dunavsko) i IC-a i RP-a (savsko). Novi skup se takođe može konstruisati određivanjem "zajedničkih" elemenata svih skupova. Presek skupova RP (dunavsko) i IC i RP (savsko), označen sa $RP \cap IC \cap RP$, je skup svih elemenata koji su članovi i skupa IC i skupova RP. Nakon što je istraživanjem na izrađenom modelu proverena valjanost hipoteza ovim radom potvrđeno je: „IC i RP najvažnije su sastavnice suodnosa grada i reke, integracija IC-a i RP-a ostvariva je planiranjem usmerenog rasta IC-a i prostorna integracija moguća je unutar „gravitacionog polja“ među razvojnim polovima IC-a i RP-a. U tome slučaju utvrdilo se srednje intenzivno uzajamno privlačenja IC-a i RP-a. Realni scenario ostvariv je u Beogradu artikulisanjem usmerenog rasta IC-a s varijacijama (dunavskim i savskim) uređenja RP-a i integracijom IC-a s novim urbanim područjem RP-a u prostorno fizički sklop putem rekompozicije tj. ponovnim sastavljanjem delova u celinu.

Značaj rezultata studije slučaja Beograda sa praktičnog stanovišta

Na temu morfogeneze RP-a Beograda u periodu od 1960. do 2020. god. moguće je zaključiti da postoji kontinuitet urbanističkog planiranja i usmerenog rasta IC-a prema RP-u. Beograd sadrži evropske metropolitanske elemente u karakteru grada. Kada je u pitanju IC, spoznajemo da poput evropskih prestonica na Dunavu (Beča i Bratislave), deli srodne probleme koji su se planirali rešavati kroz različite cikluse urbanističkih transformacija. Kod formiranja cjelovitog Beograda važna je bila gradnja i prelazak na levu savsku, novobeogradsku obalu, kada su pozitivno inicirane sve prirodne i antropogene geografske prednosti. Stvaranje metropole je bila ključna odrednica daljeg razvoja i uređenja IC-a, a tako i RP-a. Ovim istraživačkim

radom traži se potvrda o kontinuitetu grada, jer ljudi žele da veruju u taj kontinuitet i iz perspektive gradnje „novog dela grada“ na savskom RP-u. I u današnje vreme, tokom prve polovine 21. veka, u post-industrijskom gradu, razmišljanje ne sme biti ograničeno na jedno pitanje, koje glasi: Šta će biti ako odaberemo i izgradimo neke „scenografske celine“ i prepustimo ih dinamizmu modernog gradskog života?

Načelno, na raspolaganju su dva tipa za izgradnju koja bi osigurala jedinstvenost i preglednost savske padine. Prvog formuliše horizontalna tekstura terasa i esplanada, dok drugoga iskazuju „grozdovi“ tornjeva i megastruktura, koncentrisani samo u jednoj zoni. U savskom RP potrebno je ostaviti prostor za javne objekte centra Beograda, koje priključujemo IC-u, kao najeminentniji deo centralnih funkcija, a preostali deo se integriše u novu urbanu strukturu Savskog amfiteatra. Takvim zahvatom uspostavlja se balansiranošću između IC-a i RP-a, sa žarištima na Terazijama i u Savskom amfiteatru, te budućim težištem na razvojnoj osovini, Terazijskoj terasi. U tome slučaju dosadašnja „prepreka“ razvoja i integrisanja, prepoznata je kao instrument urbanističkog uređenja. Na primeru uređenja Terazijske terase, model razvojne osovine u centru grada, kao uspešan oblik organizacije prostora optimalno bi doprineo njegovoj konkretizaciji, uz uvažavanje identiteta i konteksta IC-a Beograda. Od prvih urbanističkih zamisli i Međunarodnog konkursa za Terazijску terasu u Beogradu, između Prvog i Drugog sv. rata, u doba Kraljevine Jugoslavije, te u periodu nakon Drugog sv. rata, te gotovo poluvekovnog razdoblja delovanja u okvirima FNRJ i SFRJ, pa sve do danas u Republici Srbiji, kontinuirano je planski zacrtana generalnim planiranjem i promišljena ideja integracije IC-a i RP-a. Započetim projektom „Beograd na vodi“ moguće je ostvariti dugogodišnju urbanističku težnju integracije IC-a i RP-a. U tom slučaju reka Sava postala bi „reka u gradu“ i glavna žila Beograda oko koje su grupisane nove građevine, kao prva razvojna faza celovitog grada. Sledeća faza uređenja dunavskog RP sprovodi se nezavisno, poput projekta „Grad na vodi“, ali kao mera deluje integrišuće na celovitost IC-a i RP-a. Tako bi se prevladala postojeća fragmentiranost savskog i dunavskog RP-a prema IC-u. U klasičnom smislu apriorne planimetrijske forme, kao što su IC u Beogradu, s pripadajućim savskim i dunavskim RP-om, bili bi planski izbalansirani i urbanistički uređeni IC celovitog karaktera. Činjenica o preobražaju „Staroga grada“ u Beogradu u vremenskom periodu od 60-ih god. 20. veka sastoji se od predloga da se IC kvalitetnije rekonstruiše i revitalizuje, tako da se na nastaloj površini sukladno trendovima sagrađe neboderi, ili znakovi iz poretka industrijskog označavanja. Kada se ta odluka posmatra kao znak, ona upućuje na dovršavanje procesa brisanja tradicionalnog urbanog subjekta u gradu. Među tim kvalitetnim analizama

Košir je prvi 1968. god. pokazao širinu sagledavanja problema rekonstrukcije IC-a i mogućí način balansiranja obe padine (dunavske i savske) i RP-a u odnosu na istorijsko težište IC. Na taj način radikalni racionalizam sproveden u tome periodu na Novom Beogradu, evoluirao je preusmerenjem urbanističkog planiranja prema savskoj padini radi karakteristika njene otvorenosti i pogleda grada prema van. Zapazilo se da je urbanističkim planiranjem tadašnjeg Beograda na području obuhvata IC-a i RP-a prepoznat sažeti neoracionalistički pristup u saglasnosti s evropskim trendovima.

Značaj rezultata studije slučaja Zagreba sa teoretskog stanovišta

Model fragmentiranosti prepoznat je po više kriterijuma na primeru grada Zagreba, a među ostalima utvrđeno je: „Kod odnosa grada prema reci, uočena su dva grada pored reke (Zagreb i Novi Zagreb), kao strukture sastavljene iz više delova. Urbani elementi udaljeni su od RP-a, kao rasparcelisani delovi. IC i RP udaljeni su (RP cca 2,5 km od Glavnog trga) i prekinuti železničkom prugom. Postoje prepreke za integraciju kao što su: geotehničko-hidrotehnički uslovi, železnička pruga i neplanirana izgradnja.“ Analizom postojećeg stanja zapažena je relativna udaljenost reke Save u odnosu na IC, s prilikom budućeg razvoja i uređenja RP-a. Simuliranjem prostornog razvoja potrebno je uključiti prednosti tradicionalne nasleđene strukture IC-a, s mogućnošću prostornog razvoja turističke i rekreacijske namene u RP-u. Primerenim zahvatom potrebno je poboljšati prostornu dostupnost poslovnih i komercijalnih sadržaja, s ostvarenim povećanjem komunalno opremljenog zemljišta. Nova regulacija objedinjenog korišćenja IC-a i RP-a ostvariva je optimizacijom i redistribucijom njihovih razvojnih površina i sadržaja, planiranom izgradnjom RP-a, uz paralelnu revitalizaciju i rekonstrukciju IC-a. U zavisnosti od načina rasta IC-a kao rezultat morfogenog procesa unutar „gravitacionog polja“, moguće je poslužiti se teorijom skupa pri operacijama geokodiranja dvodimenzionalnih prostornih elemenata, u ovom slučaju IC i RP. Zagreb, polazi od modela fragmentiranost. Dva skupa se takođe mogu "oduzeti", (npr. izlazi van IC i horizontalno raslojava strukturu RP-a). Relativni komplement skupa IC u skupu RP je skup svih elemenata koji su članovi skupa RP, ali nisu članovi skupa IC. Nakon što je istraživanjem na izrađenom modelu proverena valjanost hipoteza ovim radom potvrđeno je: „IC i RP najvažnije su sastavnice suodnosa grada i reke, integracija IC-a i RP-a ostvariva je planiranjem usmerenog rasta IC-a i prostorna integracija moguća je unutar „gravitacionog polja“ među razvojnim polovima IC-a i RP-a. U tome slučaju utvrdilo se nisko intenzivno uzajamno privlačenja IC-a i RP-a. Pesimistički scenario integracije IC-a i RP-a u Zagrebu poželjno je promeniti

otklanjanjem konceptualnog procepa između planova uređenja „centralne ose“ i realizacije uređenja RP-a u cilju umanjavanja separacije IC-a u odnosu na novo urbano područje RP-a.

Značaj rezultata studije slučaja Zagreba sa praktičnog stanovišta

Izvorno smešten podalje od toka reke, Zagreb tokom istorije nije razvio odnos prema Savi kakav imaju mnogi evropski gradovi koji svoj začetak beleže upravo na rekama. Pejzažno oblikovanje Savskog perivoja u nekoliko predloga povezano je s pejzažno-perivojnim uređenjem poteza središnje gradske ose, s kojom zajedno čini gradski pejzažno-perivojni križ. Jedan od koncepata za uređivanje reke Save s RP-om na području Zagreba, koji se može smatrati potvrđenim usled repeticije u velikom broju istraženih predloga, jeste prepoznavanje vrednosti savskoga krajolika i neizgrađenih prostora uza Savu i oblikovanje RP-a kao pejzažnoga graničnog gradskog pojasa u izgrađenom tkivu grada. Analiza planiranih načina gradnje u RP-u utvrdila je zastupljenost raznovrsnih tipova gradnje, no ukazala je i na područje RP-a koje, prema oceni iz brojnih predloga, treba označiti i naglasiti gradnjom velike gustine i visine. Radi se o području izuzetnoga istorijskog značaja i identitetskog potencijala uz prilaze Jadranskom mostu, na južnom kraju najstarije istorijske veze grada i Save - Savske ceste. Upravo radikalnijim planiranjem Savske ceste moguće je u RP-u oblikovati njen reprezentativni početak, kao jedne od najurbanijih gradskih ulica koja povezuje Savu s IC-om. Nužno je u sagledavanju budućih koncepata upravo Savsku cestu razmotriti kao „razvojnu osu“ u gravitacijskom polju između IC-a i RP-a, a ne isključivo takozvanu „centralnu osu“ (Ulicu Hrvatske bratske zajednice) od Glavne železničke stanice prema jugu i RP-u. Severni i južni deo grada moguće je spojiti u slučaju Zagreba jednom gradskom strukturom, koju treba nastaviti kao jedinstvenu ortogonalnu strukturu, koja je prepoznata kao identitet IC-a. Zadaci s kojima je suočen grad Zagreb mogu se podeliti u dve kategorije:

- Metode očuvanja i razvoja IC-a, (problem uklapanja novih trendova, a da se ne uništi postojeći IC).
- Oblikovanje grada - oživljavanje RP-a, kao dela grada suočenog s krizom identiteta (problem osobnosti područja RP-a koje nema svojstven karakter).

Stoga je i u buduće aktuelna tema uklapanja kompaktnog IC-a i promišljanja prostora RP-a oko Save, a da se nikad do sada nije došlo do definitivnog koncepta ili konkretnijeg rezultata. Sporo i rasparcelisano se sprovode i realizuju koncepti i urbanistički planovi. Čini se da niko do sada, ni sa jednim urbanističkim planom, nije u potpunosti ispunio očekivanja. Zagreb

nikad nije bio grad na Savi, ali prelaskom preko Save, postavilo se pitanje na koje se očigledno ne može odgovoriti isključivo nasleđenom strukturom IC-a, te dosadašnjim predstavljenim racionalističkim i neoracionalističkim predlozima RP-a. Istražene činjenice neposredno su povezane s razlomom urbanog subjekta IC-a i RP-a u Zagrebu, to jest odlaganjem pitanja o izlasku „grada na reku“. Grad je izbio na reku u određenim vremenskim periodima isključivo na pojedinim punktovima, s prepoznatljivim sadržajima oko „zlatnih greda“ ili nasleđenih okosnica razvoja, npr. Savska cesta. Ostale je delove prepustio neplaniranoj izgradnji bez sprovođenja planiformnog koncepta. U sagledanim planskim predlozima aktuelizuju se zamisli o daljem povezivanju grada i reke, no u vremenu koje je prethodilo, one ostaju marginalne u interesnoj dinamici glavnih protagonista korišćenja grada. Koliko je odlaganje pitanja o izlasku „grada na reku“ strukturalno osigurano najviše pokazuje odnos Antolićevog „Cvetnog naselja“ i Vitićeve „Kockice“. Sve oko toga područja više je upućivalo na odsečenost Zagreba od Save, nego na racionalno korišćenje gradskog zemljišta. Kada se jedan deo RP-a planski ostvario, rasprave u stručnim krugovima otkrile su da se pitanje reke Save nikako ne podrazumeva samo po sebi. U budućem planiranju RP-a potrebno je ga je podrediti kontaktu IC-a s RP-om, a ne da se preobraze u nove poslovne parcele, kojoj reka Sava kao granica i okvir i nije nužno potrebna.

Značaj rezultata studije slučaja Osijeka sa teoretskog stanovišta

Model celovitost, prepoznat je po više kriterijuma na primeru grada Osijeka, a među ostalima utvrđeno je: „Kod odnosa grada prema reci, uočen je sveukupan grad na reci (desna obala Drave). Urbane strukture IC-a u neposrednom su kontaktu RP-a, koje je kompaktno uređeno s urbanim sadržajima na reci. Odnos RP-a je neprekinutog karaktera s IC-om na reci. Prepreke za integraciju, radi nerasparcelisanosti gotovo da ne postoje. Analizom postojećeg stanja zapažen je razvoj IC-a na reci Dravi, kao kvalitetno planirana urbana sredina s uređenim RP-om. Simuliranjem prostornog razvoja moguća je modernizacija nasleđene strukture IC-a s kvalitetnijom prometnom komunikacijom, te s preusmeravanjem funkcija izgrađene infrastrukture na RP. Primerenim zahvatom ostvariva je revitalizacija postojećeg planskog područja RP-a, sa izgradnjom novih sadržaja u funkciji sporta, rekreacije, ugostiteljstva i turizma. Novom regulacijom objedinjenog korišćenja IC-a i RP-a ostvarivo je dovršenje privođenja urbanoj namjeni s proširenjem građevinskog područja IC-a na RP.

U zavisnosti od načina rasta IC-a kao rezultat morfogennog procesa unutar „gravitacionog polja“, moguće je poslužiti se teorijom skupa pri operacijama geokodiranja

dvodimenzionalnih prostornih elemenata, u ovom slučaju IC i RP. Grad Osijek polazi od modela celovitosti. Dva se skupa mogu "zbrojiti". Unija skupova IC i RP, označena sa $RP \cup IC$, skup je svih elemenata koji su članovi ili skupa IC ili skupa RP. Nakon što je istraživanjem na izrađenom modelu proverena valjanost pretpostavki ovim radom potvrđeno je: „IC i RP najvažnije su sastavnice suodnosa grada i reke, integracija IC-a i RP-a ostvariva je planiranjem usmerenog rasta IC-a i prostorna integracija moguća je unutar „gravitacionog polja“ među razvojnim polovima IC-a i RP-a. U tome slučaju utvrdilo se intenzivno uzajamno privlačenje IC-a i RP-a.“ Na primeru Osijeka ostvariv je optimistički scenario integracije IC-a i RP-a radi njihove originalne kompaktnosti. Transpozicija IC-a u novo urbano područje RP-a na levoj obali reke, i dalje ostaje kao najmanje moguće ostvariva varijanta. Optimistički scenario integracije IC-a i RP-a u Osijeku oslanja se na: kompleksnost i originalnost izraza IC-a u međuodnosu s RP-om, dok je moguća transpozicija IC-a u novo urbano područje RP-a na levoj obali reke.

Značaj rezultata studije slučaja Osijeka sa praktičkog stanovišta

Kao jedan od najvećih problema Osijeka javlja se konzervativizam ili neaktualnost celovite planske dokumentacije za centar grada, (Odluka o izmenama i dopunama Odluke o donošenju „Urbanističkog plana uređenja središta Osijeka“ iz 2017. god.), koji svojim urbanim, istorijskim i prirodnim vrednostima, te investicionim i razvojnim potencijalima pruža mogućnost formiranja savremenog gradskog centra. Kao lokacija od javnog interesa u koju je potrebno prioritetno intervenisati, nameće se pretežno neizgrađen, ali izuzetno značajan i atraktivan prostor RP-a, između Šamačke ulice i reke Drave, uz dovršenje Gornjodravske obale. Prostorne sredine ili ambijenti obrazuju se vekovima ili pak jednim tvoračkim aktom. Istraživanjem je analizirano koje su razvojne šanse urbanističkog uređenja grada iskorišćene u prošlosti. Došlo se do spoznaje da opruge u strukturi i razvoju urbanističkog planiranja, u kontekstu pristupanja i punopravnog članstva Republike Hrvatske od 2013. god. tj. „izvan“ i „unutar“ Europske unije nisu uvek iste: snage, razvojnog značaja i dometa za grad. Jer osim poznatih lokalnih, regionalnih i nacionalnih razvojnih komponenti, dostupnim sredstvima iz fondova Europske unije, postoji suštinska mogućnost uređenja i razvoja grada. U tom žanru evropskom gradu ništa ne može stajati na putu uspešne realizacije. Primetno je da se u Osijeku u vremenskim periodima od po jedne decenije ponavljaju urbanističke teme i aktivnosti s različitim novim ili starim idejama o privođenju nameni područja RP-a. Počevši od objedinjenog rešenja IC-a i RP-a kao planiranja velikih prostornih kompozicija iz 60-ih god. 20. veka kada njihova integrisanost ukazuje na vrednost celine grada, spoznaje se razlika

prema kasnijim urbanističkim rešenjima izrađenim u post – industrijskom gradu. Što se približavamo današnjem vremenu za razliku od ranijih urbanističkih rešenja recentni radovi su fragmentirani sa suženim granicama obuhvata i područjem teritorija, ne sagledavajući kontekst i kontinuitet urbanističkog uređenja IC-a i RP-a grada. Trendovi savremenog urbanističkog razmišljanja u post–industrijskom gradu uglavnom se ograničavaju na pojedine parcele pored reke. Celo socijalističko razdoblje nakon Drugog sv. rata do 90-ih god. 20. veka sprovodilo je urbanističke planove, koji su predstavljali vrhunac materijalizacije prostornih kompozicija toga doba. Nakon toga usledili su u tranzicijskom periodu na prelomu 20. veka s brojnim primerima interpretacije „kodifikacije“ grada. Usled sve brojnijih opasnosti, (zatvorenost sredine, pasivnost, spontana izgradnja) zbog toga je u budućnosti neophodan kvalitetan urbanistički plan integracije IC-a i RP-a, uz uvažavanje konteksta i identiteta grada Osijeka.

Činjenica da klasična industrijska struktura funkcioniše i kao označitelj i kao označeno, posebno je naglašena na primeru IC-a i RP-a grada Osijeka, ako pogledamo od Gornjeg grada prema istoku tj. nizvodno rekom Dravom u području između Tvrđe i Donjeg grada. Osnovna označiteljska opozicija na tome primeru stvara se između industrijskih okomica pored reke Drave kod: „HEP –Toplane“ i luke „Tranzit“, koji prodiru u zaobalno područje industrijskog kompleksa „OLT-a“ (poput zarivenog klina – neprimerenog stanja u prostoru), i okomica univerzitetskog „Kampus“a“, te stambenog naselja (Vijenac Ivana Meštrovića) iz 60-ih god. 20. veka. Upravo to područje biće ključno za razvoj i planiranje celovitog grada u 21. veku. Jer takvo industrijsko samo-označavanje nije prisutno tamo gde je urbani subjekt održao kontinuitet (Tvrđa i Gornji grad) uz povećanu svest o urbanom, javno dostupnom i uređenom RP-u.

Rasprava o rezultatima istraživanja

Svi istraženi gradovi suočeni su sa razvojnim problemima, koji su različiti. Svaki grad unutar mreže gradova u svojoj zemlji ima svoj specifičan problem, kojeg je poželjno rešiti. Dodatno su jedinice lokalne samouprave okupirane birokratijom svake vrste i zadacima tehničke prirode, koje dominiraju u svakodnevici upravljanja. Ali svi su svesni da je za kvalitetnu inventarizaciju potrebno identifikovati problem, koji ne sledi shemu traženja dobrog rešenja na postavljene probleme, s čim je u 21. veku kontinuirano suočena urbanistička praksa. U evropskim gradovima među izabranim urbanističkim temama pojavljuju se zajednički problemi i trendovi. Međutim, jasno je da ih ne možemo unificirati, jer postoje određene sličnosti, ali i još veće razlike. Sigurno da postoji jedna određena grupa gradova koja je

suočena s krizom identiteta, te pitanjem na koji način dati osobnost centralnim područjima koja nemaju svojstveni karakter. Aktuelni primeri nam sugerišu da ne smemo upasti u strukovnu zamku na primeru kad se obnavljaju delovi IC-a i RP-a, da imamo tako jednoličan rezultat, za koji je teško reći, da pripada bilo kojem gradu. Jer novoizgrađeni delovi gradova u Evropskoj uniji imaju tendenciju da izgledaju isto u svakom gradu.

Izazov prisutnosti reke u gradu i građenja na plavnom zemljištu izaziva potrebu za povlačenje paralele sa primerima iz istorije građenja gradova. Analizirajući primere dobre evropske prakse Ljubljane, Beča i Bratislave, nameće se osnovni zaključak da su tehnička opredeljenja u borbi sa rekom stvarala gradove posebne atmosfere i urbane slike. Građenje grada na reci znači neprekidan kontakt građenih struktura i otvorenih prostora grada sa rekom. Potrebno je bilo uočiti probleme uklapanja novih urbanističkih trendova u postojeći grad, a da se ne degradira postojeće, usklađivanjem staroga i novoga. Jednako tako kod urbanističkog uređenja javlja se problem kako dati osobnost području koje nije izgradilo svojstven karakter kao što je RP, a potrebno ga je oživeti jer je dugoročno suočen s krizom identiteta.

U ovom istraživačkom radu značajna se pokazala obnova (neposredna ili posredna), koja je usledila nakon Drugog sv. rata, jer je kreiran socijalistički model urbanističkog uređenja, koji je jasno prepoznat na slučaju Beograda, Zagreba i Osijeka. Uništeni delovi IC-a u Beogradu zamenili su delove istorijske strukture izgradnjom novih. Prvi talas obnove je bio bez pravog razumevanja za kvalitetno interpoliranje unutar preostalog nasleđa IC-a, sve do sredine 50-ih god. 20. veka.

Jednako tako u periodu 60-ih god. 20. veka došlo je do izuzetnog razvoja privrede porasta kupovne moći u Jugoslaviji. U tome vremenskom periodu prevladala je kolektivna izgradnja s karakterom prefabrikacije, dok je njegova druga karakteristika obeležje urbanističkog uređenja po meri automobila koje je diktiralo koncepcije urbanističkih planova. Danas je taj urbani fenomen saglediv u prostoru kao najizraženiji kontrast između IC-a i visokih urbanih koncentracija (Novi Beograd, Novi Zagreb, „Novi grad“ u Osijeku).

Na kraju 80-ih i početkom 90-ih god. prošlog veka, dogodile su se promene prvo na političkom planu, što je kasnije uzrokovalo među ostalim socijalne, privredne i prostorne promene. Padom berlinskog zida, usledilo je propadanje socijalističkog načina uređenja u istočnoj Evropi, obeležen raspadom SSSR-a, SFRJ i Čehoslovačke. Upravo su se s tim događajima ubrzano raspali i dotadašnji modeli socijalističkog planiranja i izgradnje, a otvaranjem prema međunarodnom planu tradicionalna proizvodnja, postala je nekonkurentna.

Novouspostavljene države u tranziciji upustile su se u nekontrolisani rast u promenjenim okolnostima kapitalističkog uređenja. U tome periodu zabeležen je neplanski rast područja prestonica poput Beograda, Zagreba, Bratislave. Paralelno se odvija proces seobe industrijske proizvodnje izvan evropskih granica. Uz pojavu automatizacije posledično se u gradovima javlja sve veća nezaposlenost i sve manja konkurentnost na introvertiranim domaćim tržištima.

Na prijelomu 20. veka stvara se međuvladina i nadsacionalna zajednica evropskih država, pod nazivom EU. Svim pomenutim događajima u evropskim državama konstantno se smanjuju specifičnosti urbanističkog uređenja, jer se evropski prostor intenzivno globalizuje. Uzrok takvih pojava i kriza je današnja slika grada s izraženim posledicama u istraženom RP-u, dok u IC-u postupno iščezavaju velike koncentracije stanovništva u nasleđenim „strukturama“. U današnjem vremenu analizom gradova slučajeva u većoj ili manjoj meri moguće je sagledati oblik ekstremne kapitalističke eksploatacije prostora, dok je društvo suočeno sa posledicama u prostoru, velike ekonomske krize.

Ovim radom istražen je kontekst mreže gradova građenih u tadašnjoj Jugoslaviji pre (uopšteno) i nakon (detaljnije) 60-ih god. 20. veka, te je kao takav pohvala urbanističko - arhitektonskom kontinuitetu nastalom u toj zemlji. Suštinski razlog je taj jer je urbanizam Jugoslavije, onaj kontekst u kojem jedino biva moguće predstaviti urbanizam Beograda, što je naravno slučaj i s urbanizmom Zagreba i Osijeka, pa tako i Ljubljane. Činjenica da je neki grad nastajao pod određenim uticajem i međusobnoj interakciji nepromenljiva je kategorija jer urbanističko planiranje sa artefaktima IC-a i RP-a kao i njihova prošlost ne mogu se rekontekstualizovati. Ona je unutar sebe i urbanističkog koncepta bila definitivna i dovršena. Rad je jednim delom povest jugoslovenskog urbanizma, kao što je jedna opšta povest Beograda, Zagreba i Osijeka u kojima je takvo urbanističko stvaralaštvo nastajalo.

Zaključna misao usmerena je na budućnost integrisanog IC-a i RP-a i usklađivanje gradskih razvojnih ciljeva koji uključuje uređenje RP-a. RP predstavlja promene hidro-geološke izgradnje terena radi privođenja nameni velikog „priobalnog pojasa“ i s multipliciranjem novih prostornih pojava koje su povezane s novim korišćenjem RP-a. Radi planiranja rekonstrukcije RP-a i revitalizacije IC-a, s poboljšanom međusobnom dostupnosti, menja se:

- Prostorni raspored stanovništva.
- Bilans namena površina.

- Raspored ljudskih delatnosti u prostoru, odnos između intenziteta i dinamike funkcionisanja IC-a i RP-a.

U raspravi je nemoguće izostaviti osvrt na moguće scenarije razvoja nakon izgradnje RP-a. Tako na primeru crnog scenarija očekujemo povećanje razlika ekonomsko-socijalne prirode između stanovništva domicilnog u IC-u i novonaseljenog u RP-u. Maksimalne pozitivne učinke moguće je ostvariti s poboljšanjem osnovnih uslova korišćenja povezanih s tržištem, usmerenim na evropske ekološke kriterijume i standarde, te povezane činioce usled izgradnje nove infrastrukture.

Na kraju rada postavlja se pitanje, je li ideja urbanističkog uređenja i izgradnje RP-a koja se provlači iz polovine prošlog veka zastarela, možda zakasnela i je li moguće s budućom realizacijom postaviti nove socijalno-ekonomske i ekološke standarde koji uključuju normative grada u 21. veku. Sve to navodi na pitanje, kakve novine donosi ovo istraživanje. Doprinos je zasigurno upravo uključivanje u te standardne procese evropskih gradova i njihove privredne normativne vrednosti, koji su primenjeni na gradovima kao slučajevi dobre evropske urbanističke prakse u Dunavskoj regiji. Treba naglasiti i bitnost izgradnje RP-a za uspešno uključivanje Beograda i Zagreba u mrežu evropskih prestoničkih gradova na rekama.

Pri spoznaji mogućih promena gradskih perspektiva u budućnosti, koje će nastati usled izgradnje RP-a, postavlja se i sledeće pitanje: Hoće li nova investirana sredstva odgovarati planiranim učincima urbanističkog uređenja u testiranom RP-u, te hoće li proizvesti lokacijski izolovani ili opšti gradski efekat? Potrebno je dalje raspravljati o budućoj implementaciji i korekciji postojećih urbanističkih planova u istraživačkom području IC-a i RP-a. Pri planiranju izgradnje RP-a sektorski interesi ne smeju prevladati i postati dominantni nad interesom lokalne zajednice. Rezultate istraživanja moguće je koristiti kao prostorno planske prednosti usled izgradnje RP-a, a posebno s opredeljenjem projekcija prostorne ranjivosti i dodatnih razvojnih mogućnosti istraženog područja IC-a i RP-a unutar konteksta celovitog grada. Upravo iz toga razloga rezultate je moguće pravovremeno primeniti na istražena problemska područja u Beogradu, Zagrebu i Osijeku.

Literatura

Primarni izvori:

Antolić, V. 1948. Industrijalizacija naš najteži urbanistički problem. „Arhitektura“, Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost, Sekcija arhitekata saveza društava inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.p.52-53

Antolić, V. 1949. Regulacioni plan i direktivna regulaciona osnova Zagreba „Arhitektura“, Časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost, (ur.) Šegvić, N. 18-22 Sekcija arhitekata saveza društava inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.p.5-31

Barišić Marenčić, Z., 2013. Prolegomena opusu urbanista Mirka Maretića, PROSTOR, 21(2013), 2(46) Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb. p.p.274-291

Bobić, M., Gaković, B., 1983. 101 tema za novi Osijek. GOŠA, „Biro za građevinarstvo“. Beograd.

Bobić, M., 1985. NB – perspektiva 2000. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb. p.25

Bobić, M., 1992. Budućnost urbane utopije. Matica srpska za društvene nauke, (92-93), Beograd. p.p. 23-47

Bogdanović, B., 1986. Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda. Arhitektura urbanizam, vanredni broj. Godina 25. (ur.) Bogunović, U., Beograd, Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje, p.p. 3-5

Bogdanović, R., Gajić R., Zlatanović, V., 2007. Stručno kritička analiza dosadašnjih urbanističkih rešenja za područje Savskog amfiteatra, DUB, Beograd.

Budisavljević, B., 1997. Budućnost Save, okviri metropole s temom „prostor između“/Sava između dva Zagreba“, Čip 5/6, 2002, (576-577), Zagreb, p.55

Bugarič, B., 2006. Preobrazbe javnega prostora; od modernizma do potrošništva, UI, letnik 17, št. 1–2/06, Ljubljana, p.p.5-7

Bugarič, B., 2008. Strukturno vsebinske preobrazbe slovenskih obalnih mest. UI, letnik 19, št. 1, Ljubljana, p.p.47-49

Carmona, M. et al. 2003. Public places – urban spaces; The dimensions of urban design. London, Architectural press.

Cataldi, G., Maffei, G., L., Vaccaro, P., 2002. Saverio Muratori and the Italian school of planning typology, *Urban Morphology International seminar on Urban Form* (2002) 6 (1), p.p.3-14.

Cupec, S., Musović, M., 1996. Građevinarstvo, urbanizam, arhitektura, Prostorni razvoj grada, Obilježja i dinamika. Od turskog do suvremenog Osijeka. Zavod za znanstveni rad HAZU. (ur.) Martinčić, J., Gradsko poglavarstvo Osijek. Šk Zagreb, p.p.458-462

Čorak, Ž., 1988. Dijalektika Dolca i Zrinjevca u ideologiji obnove Donjeg grada, *Otisci*. Zagreb, p.17

David, M., 1983. Predgovor u knjizi, 101 tema za novi Osijek, (Bobić, M., Gaković, B.) GOŠA, „Biro za građevinarstvo“, Beograd, p.7.

Dobrović, N., 1980. Urbanizam Beograda 58, tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Perovića M. R. Zavod za planiranje grada Beograda. Tehnika, 12, No.11. Beograd.

Dimitrovska Andrews K., Mihelič B., Stanič, I., 2001. Razpoznavna struktura mesta: primer Ljubljane, *UI letnik* 12, št. 2/01, Prenova mesta – odprti prostor, Ljubljana. UIRS, p.p.5-16

Dimitrovska Andrews, K., Nikšić, M. 2005. Vloga urbanističnega oblikovanja pri notranjem razvoju naselij. *UI letnik* 16, Št. 1/05, Ljubljana, p.p.21-28

Doklešić, B., 1989. Obnova zagrebačkoga donjogradskog bloka, Čip 5/1989, Zagreb, p.26

Domljan, Ž., 1988. Korakom do grada. Tri teze o urbanizmu – na primjeru Zagreba, *Otisci osamdesetih*. (ur.) Hrzić, M., Arhitektura, Broj 204-207/1988. Zagreb. Savez arhitekata Hrvatske, p.p.64-65

Dusparić, V., Musović, M., Hebar, Z., 1994. Programske smjernice za izradu regulacijskog plana središta Osijeka, Zavod za urbanizam i izgradnju, d.d. Osijek.

Đokić, V., 2004. Urbana morfologija: grad i gradski trg. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.

Đokić, V., 2009. Urbana tipologija: gradski trg u Srbiji. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.

Ećimović, D., 1983. Razotkrivanje grada. Čip 10/1983 (367), Zagreb, p.p.9-11

Ellin, N. 2006. *Integral Urbanism*, Routledge, New York.

Fisković, C., 1978. Nagrada AVNOJ-a 1977. Cviti Fiskoviću, Čip 1/1978 (298), Zagreb, p.23.

Gligorijević, Ž., 2016. Odnos strategije urbanog razvoja i planskih politika Beograda 1995. – 2015. doktorska disertacija, Beograd, Univerzitet u Beogradu-Arhitektonski fakultet.

Hebar, Z., 2017. Revitalizacija prostora uz rijeku Savu u Zagrebu s osvrtom na uređenje toka u cjelini. Zagreb, Udruga hrvatskih urbanista, Društvo građevinskih inženjera Zagreb.

Ivančević, R., 2001. Za Zagreb (...suprotiva mnogim). Tri Zagreba: Zadaci našeg doba amoralno zaboravljeni u Novom Zagrebu. Zagreb. Biblioteka suvremene umjetnosti, p.472.

Ivanković, V., Obad Ščitaroci M., 2011. Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952. PROSTOR 2(42) 19(2011), p.p.362-375

Jukić, T., Pegan, S. 2001. Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka, kritika i prijedlozi. AF, Zagreb.

Jukić, T., Pegan, S., 2006. Urbanistički razvoj i transformacija Osijeka 1918.-1945. Osječka arhitektura 1918.-1945. HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku (ur.) Martinčić, J., Hackenberger, D., Osijek, p.p.35-52.

Knežević, S., 1992. Regulatorna osnova Milana Lenucija za dio Zagreba od željezničke pruge do rijeke Save iz 1907. Rad Instituta povjesti umjetnosti 16/1992, p.p.169-197

Knežević, S., 1996. Zagrebačka zelena potkova. Školska knjiga, Zagreb.

Košir, F., 1968. Uz projekt za rekonstrukciju centra Beograda. Arhitektura (99-100), Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb, p.p.45-50

Liewelyn-Davies, 2006-2008. Urban Design Compendium – naslov originala; Priručnik za urbani dizajn – prevod; Urbana struktura, (ur.) Petrović, G., Polić, D., Orion art. Prograf, Beograd, p.40

Mariotti, J., Koželj, J., 2016. Po sledeh postsocialističnega prestrukturiranja mest: spreminjajoča se središča v srednje- in vzhodnoevropskih prestolnicah. UI, letnik 27, št. 1, 2016, Ljubljana, p.p.27-35

Marković, S., Novaković, B., 1968. Razmišljanja na temu o širim koncepcijama prostorne organizacije Beograda, „Arhitektura”, 22 (99-100), Zagreb, p.p.41-44

Maroević, I., 2002. Kronika zagrebačke arhitekture 1981.-1991. Zagreb. Institut za povijest umjetnosti.

Matković, I., Obad-Ščitaroci, M., 2012. Rijeka Sava s priobaljem u Zagrebu; Prijedlozi za uređivanje obala Save 1899.-2010. Prostor Vol.20 No.1(43), Zagreb, Sveučilište u Zagrebu AF, p.p.46-59

Mihajlović, M., P., 2017. Planiranje urbanog priobalja u kontekstu primene mera adaptacije na poplave: primer Beograda, AF, doktorska disertacija, Beograd.

Minić, O., 1951. Rekonstrukcija centralnog dela Beograda, Generalni urbanistički plan 1950. rađen u Urbanističkom zavodu IONO-a, rukovodilac: direktor Zavoda Somborski, M., Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Beograd, Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb, p.p.135-136

Miščević, R., (ur.) 1982-83. Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave; Jugoslavenski, opći, javni i anonimni, anketni natječaj za izradu idejnog urbanističkog rješenja, Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb.

Miščević, R., 1984-1985. Traganje za boljim gradom, Razmišljanja u povodu osječkog natječaja. ČIP – CIAM, (189-195), Zagreb. Savez arhitekata Hrvatske, p.p.108-109

Moudon, A., 1997. Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. Urban Morphology (1997) 1, p.7.

Pasinović, A., 1978. Sukob s okolinom; O prometnici Proleterskih brigada u Zagrebu, još jednom, Čip 2/1978 (299) Zagreb, p.5.

Pasinović, A., 2001. Izazov mišljenja o prostornom jedinstvu, (ur.) Križić Roban, Mala biblioteka, Instituta za povijest umjetnosti, , S, Zagreb, p.433

Perović, M. 2008. Iskustva prošlosti. Beograd, Građevinska knjiga, Biblioteka Agora, AMB Grafika.

Pogačnik, A. 1988. Kvantitativne metode v prostorskem in urbanističnem planiranju. Ljubljana, UL – FGG.

Radosavljević, U. 2014. Formiranje modela urbanog menadžmenta u realizaciji strateških projekata. Neobjavljena doktorska disertacija, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.

Seissel, J. 1947. Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda, „Arhitektura”, mjesečnik za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost, (ur.) Šegvić, N. 3 (1) Savez društava inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.p.18-23

Seissel, J.; Halilibrahimov, A. 1949. Osijek – regulaciona osnova novog centralnog dijela grada, Urbanistički institut Hrvatske, Arhitektura, 18-22, Savez društva inženjera i tehničara FNRJ, Zagreb, p.p.60-61

Somborski, M., 1951. Problemi urbanističkog planiranja Beograda, (ur.) Oliver Minić, Generalni urbanistički plan 1950, Izdanje Izvršnog odbora N.O. Beograda, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, p.p.5-10

Šašek Divjak M., 2008. Urbanistično načrtovanje strateškoga prostorskoga razvoja Ljubljane, UI, letnik 19, št. 1, Ljubljana, p.p.14-23

Šećerov, V. 2012. Strateško planiranje grada, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd.

Venturini, D., 1968., Robna kuća „Prehrana“ u Osijeku, „Arhitektura“ 97-98, (ur.). Delfin, Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb., p.p.27-33

Vukić, F., 1995-1996. Prostor tranzicije – tranzicija prostora. Katalog natječaja, Europan Hrvatska, Europan – 4, E4.CRO GRADITI GRAD PREKO GRADA, idejno urbanističko rješenje prostora nove putničke luke poduzeća „Tranzit“ u Osijeku, p.p.9-14

Vukotić Lazar, M., (ur.) 2008. Beograd u mapama i planovima od XIII do XXI veka, (Kartografska građa). Urbanistički zavod Beograda, Beograd.

Zavrtanik, J., Pogačnik, A., 2012. Dileme na pobudah temelječega prostorskoga planiranja. Geodetski vestnik 56/2 (2012), Ljubljana, p.p.290-307

Wenzler, F., 2002. Sava spaja i razdvaja, Čip 5/6 2002 (576-577), Zagreb, p.p.48-52

Sekundarni izvori:

Ambruš, V., 1988/89. Osijek na prijelazu u 20. stoljeće. Peristil 31/1988. Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, p.p.71-78

Ambruš, V., 1996. Arhitektura, akademizam. Martinčić, J., (ur.) Od turskog do suvremenog Osijeka. Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Šk, Zagreb, p.p.357-358

- Aymonino, C., 2009. *Origini e sviluppo della città moderna*, biblioteca Marsilio, Venezia.
- Bajić-Brković, M., 2009. *Mogu li kreativne ekonomije da proizvedu održiva rešenja? - neka evropska iskustva*. Beograd, *Arhitektura i urbanizam*. Br. 24-25. pp.47-60
- Bentley, I., et al. 1985. *Responsive environment* Architectural press, Oxford.
- Budisavljačić, B., 1987. *Za urbaniste ili povjesničare?* Čip 3/1987 (408), Zagreb, p.4.
- Calabi, D. 2008. *Storia dell'urbanistica europea*. Milano, Bruno Mondadori.
- Carmona, M., et al. 2003. *Public places-urban spaces; The dimensions of urban design*. London Architectural press.
- Cook, P., Furnier, C., 2003. „Friendly alien“ Čip 1-2 2003 (584-585), Intervju Mrduljaš, M., Zagreb, p.p.20-25
- Cullen, G. 1990. *Gradski pejzaž*. Građevinska knjiga.
- Černe, A., 2004. *Analiza pred planom. Prostorske znanosti za 21.stoletje*. (ur.) Prosen, A. Ljubljana, UL, FGG, IPŠPUP. p.p.31-40
- Černe, A., 2007. *Urbano – kompleksnost, raznolikost, spremenljivost, stalnost in individualnost, O urbanizmu. Kaj se dogaja s sodobnim mestom?* Zbornik radova, (ur.) Čerpes, I., Dešman, M., Založba Krtina., Ljubljana. p.p 95-114
- Čerpes, I., Dešman, M., 2007. *O urbanizmu. Kaj se dogaja s sodobnim mestom?* Ljubljana, Založba Krtina.
- Dakić, S. 1984-1985. *U susret Zagrebu. Uz novi Generalni urbanistički plan Zagreba*. Arhitektura-CIAM, Br. 189-195, Zagreb, p.p.124-131
- Dražić, Đ. 1984/1985. *Po-etika ponašanja u urbanom kontekstu*. Arhitektura – CIAM, br. 189-195, Zagreb, p.p.110-119
- Dusparić, V., 1996. *Urbanistički razvoj*. Martinčić, J.,(ur.) *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Šk. k. Zagreb, p.173-175.
- Đokić, B., 2007. *Morfološka istraživanja u urbanizmu*, *Arhitektura Urbanizam* 20/21, IAUS, Beograd, p.p.61-63
- Fischer, J., 2008. *Water Wasser EAU*. h.f.ullmann, Tandem Verlag GmbH.

- Frampton, K., 1995. O kritičkom regionalizmu, o restauraciji i „maniji čišćenja“. Intervju Nada Beroš, o suvremenim trndencijama u arhitekturi. Čip 5/12 95, (492-499) Zagreb, p.p.34-35.
- Frampton, K., 1987. Razgovor s K. Framptonom, Irace, F., (preuzeto Domus 661/1985), Čip 1/1987 (406), p.p.28-29
- Gaberščik, B., 2010. Za področje prostorskega reda umik države iz gospodarstva ni prava usmeritev. Čas je za spremembe v urejanju prostora. (ur.) Simoneti, M. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, p.p.63-66
- Gajšek, M., 2008. Vseslovenska metropola Ljubljana kot razvojni motor Evrope. Novi prostorski akti Mestne občine Ljubljana, p.p.8-11
- Harloe, M., 1996. Cities in the transition. V: Andrusz, G., Harloe, M., in Szelenyi, I. (ur.): Cities after socialism – Urban and regional change and conflict in post-socialist societies, Oxford, Blackwell. p.p.1-29
- Hebar, Z., 1986. Blok „Centar II“ u Osijeku. ČIP, 6/1986. (399), Zagreb, p.p.10-15
- Hebar, Z., 2002. Sava, Čip 5/6 2002 (576-577), p.p.64-65
- Hrzić, M., 1983. Kontinuitet urbanosti Novog Sada. Čip 7/1983 (364), Zagreb, p.p.24-26
- Hrzić, M., 1991. Milenijski toranj s metropolitonom – svjetski natječaj. 12 prijedloga zagrebačkih arhitekata Zagrebu 1992. za Zagreb 1994. Društvo arhitekata grada Zagreba. (ur.) Siladin, B., Društvo arhitekata grada Zagreba, p.p.20-21
- Hrzić, M., 1994. Aspekti konceptualizacije okolice. Elementi definiranja slike Zagreba. Prostor Vol. II (1994) No. 1-2, Zagreb, p.p.1-16
- Jukić, T. 1988. Urbana obnova Rotterdamu. Čip 2/1988 (419), Zagreb, p.p.10-11
- Jukić, T., Pegan, S., 2002. Tradicionalne vrednote, kvantitativna rast in kakovosten razvoj, Študija za urbanistično zasnovo Osijeka. UI letnik 13, št. 1/02. Ljubljana, p.p.49-55
- Jurković, Ž., Koški, Ž., Lovoković, D., 2015. Urbanistički i arhitektonski natječaji u Osijeku 1994. - 2014. Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Građevinski fakultet Osijek, p.p.263-270
- Kadijević, A., 2011. Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću. PROSTOR 2(42) 19(2011), Zagreb, p.p.466-477

- Kanazir, D., 1985. „Na pragu trećeg milenija“, Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.6
- Kara – Pešić, Ž. 1989. Odbačen pre nego što je shvaćen, predgovor (Castex, J., Depaule, J-C., Panerai, P. 1989. Urbane forme. Beograd, Agora), p.p.7-15
- Kardelj, E., 1978. bilješka o razgovoru E. Kardelja s predstavnicima Saveza urbanista Jugoslavije, Čip 1/1978 (298), Zagreb, p.6
- Kos, D., 2008. Narava v mestu ali mesto v naravi? UI, letnik 19, št. 2, Ljubljana, p.7
- Košir, F. 1982-83. Programsko prostorna studija. Novi dio grada Osijeka na lijevoj obali Drave. (ur.) Mišćević, R. Savez arhitekata Hrvatske. Zagreb, p.35
- Košir, F. 1993. Zamisel mesta. Ljubljana, Slovenska matica.
- Koželj, J., 1988. Iz arhitekture: Tipologija mestne stanovanjske arhitekture i njena sovisnost z morfologijom mestnega prostora. Čip 2/1988 (419), Zagreb, p.5
- Kovačević, B, S. 1983. Beogradski grad, Mišljenje i Građenje, Čip 10/1983 (367), Zagreb, p.12-14
- Kovačević, B., S., 1986. Traganje za Beogradom, Razgovor s arhitektom Bogdanom Bogdanovićem. Čip 6/1986 (399), Zagreb, p.22-23.
- Koželj, J., 2008 „Sodobni urbanizem ne določa, ampak predvsem omogoča“, Ljubljana, novi prostorni akti mestne občine Ljubljana; Glasilo Mestne občine Ljubljana, številka 2, letnik XIII, predstavitev novega Prostorskega načrta MOL, 21. in 22. april 2008., p.4.
- Krčum, N., Šećerov, V., 2014. Problemi upravljanja zemljištem u gradu – uklapanje nove i tradicionalne fizičke strukture. Lokalna samourava u planiranju i uređenju prostora i naselja. Upravljanje zemljištem, (ur.) Lukić, B. (et al.), Beograd. Forma - B, APPS, p.p.133-139
- Križić-Roban 1995. Vitalni urbanitet Ronalda Rainera, Čip 5-12/1995 (492-499), Zagreb, p.p. 46-47
- Križnik, B., 2005. Ideološki učinki mestne preнове, UI, letnik 16, št. 1/05, Ljubljana, p.p.29-35
- Lalović, K. and Djukanović, Z., 2003. 'Possibilities of Applying the E-government Management Concept in Serbian Cities', in Conference publication CORP 8TH International Symposium on ICT and Planning and Impacts of ICT on Physical Space, Vienna: Vienna University of Technology.

- Laslo, A., 1984. Internacionalni natječaj za generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba, 1930/31. Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.28
- Lojanica, M., 1985. Bilješka uz crteže nekih objekata središta kulture „Treći milenij“. Čip 8-9/1985 (389-390), p.15.
- Low, Setha M. (ur.) 2006. Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije. Zagreb, Naklada Jesenski.
- Magaš, B.,1984-1985. Tragovi kretanja. Arhitektura. CIAM. Godina 37-38. (ur.) Hrzić, M., Zagreb. Savez arhitekata Hrvatske, p.p.62-65
- Maier, K., 1998. Czech planning in transition; Assets and deficiencies. International Planning Studies, 3(3), p.p.351-365
- Manević, Z., 1985. Kulturno središte Beograda. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.p.22-24.
- Manević, Z., 1983. Zagreb-Beograd 1912-1941. Čip 10/1983 (367) Zagreb, p.31
- Mann, R., 1973. Rivers in the City. New York, Praeger.
- Maretić, M., 1996. Gradski centri. Zagreb. Školska knjiga.
- Marinović - Uzelac, A. 1986. Naselja, gradovi, prostori. Gradski centar i tri uporne urbanističke zablude. Zagreb, Tehnička knjiga, p.p.170-180
- Marinović-Uzelac, A. 1987. Dragan Boltar – jedan život za urbanizam. Čip 9/1987 (414), Zagreb, p.16
- Maroević, I., 1991. Moj grad Zagreb – metropla na rubu srednje Europe. 12 prijedloga zagrebačkih arhitekata Zagrebu 1992. za Zagreb 1994. Društvo arhitekata grada Zagreba. (ur.) Siladin, B., Društvo arhitekata grada Zagreba, p.p.8-9
- Maroević, I., 2000. Konzervatorsko novo iverje. Matica hrvatska u Petrinji.
- Mattioni, V., 1992. Pogled iz Trnja; Urbanističko arhitektonski anketni natječaj za oblikovanje prostora Ulice Hrvatske bratske zajednice i Središnjeg trga u Zagrebu. Čip 3-6/1992 (460-463), Zagreb, p.p.13-20
- Milas, M. D., Periša, A., Prlić, Z., 2002. Sava, Rad 04, Čip 5/6 2002 (576-577), Zagreb, p.p.60-61
- Milenković, A., 1979. Beograd 1945-1975. Čip 10/1979 (319), Zagreb, p.17

Miščević, R., 1965. Osijek – urbanistički plan. Urbanistički institut SR Hrvatske. Općinska skupština Osijek.

Miščević, R., 1975. Urbanistički plan Osijek 2000, Skupština općine Osijek, Urbanistički institut SR Hrvatske 1975. na osnovu Programa i pretkonceptije urbanističkog plana Osijeka iz 1973. god.

Miščević, R., 1979. Arhitekt Radovan Miščević, Urbanizam Arhitektura, Planovi, projekti, realizacije; Urbanistički projekt rekonstrukcije gradskog centra (kompleks bloka „Centar“); Rekonstrukcija gradskog centra i Dravska promenada, Zagreb.

Miščević, R., 1996. Gradski centri. Čip 9/10 1996 (508-509), Zagreb, p.47

Miščević, R., 2009. Fenomen grada. Zagreb, Naklada Mlinarec/Plavić, Denona

Mitrović, M., 1985. Savska građevina - „Staro sajmište“ Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.14

Mohorovičić, A. 1950. Prilog teoretskoj analizi problematike arhitektonskog oblikovanja, „Arhitektura”, 1-2: Zagreb, p.p.5-12

Mohorovičić, A. 1984. Uvodna razmatranja o razvoju nove središnje zone grada Zagreba, Čip 1/1984 (370), Zagreb, p.6

Mušič, V. 1980. Urbanizem – bajke in resničnost. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Mutnjaković, A. 2012. Bijela lađa, idejno rješenje, 2009. (neobjavljeni rukopis)

Nedović-Budić, Z., Tsenkova, S., in Marcuse, P. 2006. The urban mosaic of post-socialist Europe. V: Tsenkova, S., in Nedovic-Budic, Z. (ur.): The urban mosaic of post-socialist Europe: Space, institutions and policy, Heidelberg, Physica-Verlag, p.p.3–20.

Nikšić, M., 2003. Javni prostor in podoba mesta. UI. Letnik 14, št. 2/03, Ljubljana, p.p.60-64

Odak, F., 1987. 120. godišnjica Zrinskog trga u Zagrebu, Čip 1/1987 (406), Zagreb, p.p.6-9

Odak, T., 1986. Hrvatska arhitektonska alternativa 1945-85. Arhitektura u Hrvatskoj 1945-1985. (ur.) Hrzić, M., Broj 196-199/86, Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb. p.42

Odak, T., 2006. Hrvatska arhitektura dvadesetog stoljeća, neostvoreni projekti. Studio forma urbis, Zagreb.

- Paladino, Z., 2012. Arhitektonski opus Lavoslava Horvata u Beogradu. PROSTOR 2(44) 20(2012), p.p.310-327
- Perović, M., 1985. Eksperiment: – „Treći milenij“. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.7.
- Pogačnik, A. 2013. Prostorskonačtovalska kompozicija. Trajanus, Kranj.
- Prelog, M., 1984-85. Zakašnjeli spomen jedne godišnjice. Atenska povelja (1933-1983). Arhitektura 189-195, Zagreb, Savez arhitekata Hrvatske, p.p.74-75
- Premerl, T., 1981. Isticanje i provedba suvremenih arhitektonskih načela, Arhitekt Vlado Antolić, 1903 – 1981., Čip, 10/1981 (343), (ur.) Premerl, T., Savez arhitekata Hrvatske, Zagreb p.9.
- Premerl, T., 2015. Hrvatska moderna arhitektura između dva rata: nova tradicija, EPH Media, Zagreb, p.64
- Radović Mahečić, D., 2004. Urbanistički razvoj hrvatskih gradova od Napoleonova doba do pada Habsburške Monarhije u europskom kontekstu. Zbornik I kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb, p.p.117-126
- Radović, R. 1979. Živi prostor. Nezavisna izdanja 24, 6. Oktobar. Beograd.
- Radović, R., 1987. Povezivanje starog i novog u povijesnim dijelovima grada-natječaj, Čip 3/1987 (408), Zagreb, p.4.
- Rainer, R., 1995. Vitalni urbanitet Ronalda Rainera; intervju Sanja Filep, Čip 5-12 1995 (492-499), Zagreb, p.p.46-48
- Ralić, P., 1978. Komunistički urbanizam a ne urbanistički futurizam, Čip 2/1978 (299), Zagreb, p.23
- Reba, D., 2010. Ulica – element strukture i identiteta. Beograd. Orion art.
- Redl, L., 1988. O aspektima blage obnove grada i nekim temama aktualnog diskursa – razgovori, Vera Grimmer, Čip 4/1988 (421), Zagreb, p.p.21-23
- Richter, V., 2002. Savlje, Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.57
- Rogić Nehajev, I., 1988. Diskontinuitet urbanog subjekta – tri posljedice – Rijeka. Čip 5/1988 (422), Zagreb, p.7.
- Rusan, A., (ur.) 1996. Kompleks zgrada Vlade. Čip 9-10/1996 (508-509), Zagreb, p.p.29-39

Sailer-Fliege, U. 1999. Characteristics of post-socialist urban transformation in east central Europe. *GeoJournal*, 49(1), p.p.7–16

Sekulić Gvozdanović, S., 1988/89. Novo u starom.(ur.) Zlamalik, V., Peristil, zbornik radova za povijest umjetnosti, 5. kongres saveza društava povjesničara umjetnosti SFRJ. Društvo povjesničara umjetnosti. Zagreb, Br. 31-32, p.51.

Silađin, B., 1994. Središte Osijeka, Natječaji, Čip 7-8 1994. (482-483), Zagreb, p.24.

Sočivica, S., (ur.) 2013. Stadt bauen, ZG forum, Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča Grad Zagreb, gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada Izložba Izgradnja grada – primjeri za i iz Beča u Zagrebu.

Stanič, I., 2004. Živeti na hodniku, UI 1, leto 2004, letnik 15, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, p.5

Stefanovska, J., Koželj, J., 2012. Urbanistično načrtovanje in težave tranzicijskog razvoja v Skopju. UI, letnik 23, št. 1, 2012, Ljubljana, p.p.16-24

Stojanović, B., 1985. Beograd – grad na vodama. Čip 8-9/1985 (389-390), Zagreb, p.17.

Subotić, I., 1978. „Grafičko viđenje Beograda“ (Istraživanje strukture Beograda) Perović, M., Čip 1/1978 (298), Zagreb, p.p.12-13

Ščekić, M., 1987. Postmoderna je moderna; 13. Salon arhitekture u Beogradu, Rekonstrukcija starih gradskih centara. Čip 4/1987 (409), Zagreb, p.21

Škreblin, M., 1987. Kost u grlu grada, uz natječaj za spomenik Titu u Zagrebu Čip 9/1987 (414), Zagreb, p.p.22-23

Šmit, E., 1998. Katalog izložbe natječajnih radova, Osijek 1998. DAO. Natječaj za idejno urbanističko-arhitektonsko rješenje kulturno-poslovnog centra Zimska luka u Osijeku, 1997. Društvo arhitekata grada Osijeka, Udruženje hrvatskih arhitekata., p.p.5-6

Venturi, M., 2002. Postevropsko mesto u Evropi, UI. Letnik 13. št. 2/02, Ljubljana, p.p.6-10

Vončina, F., 1981. Korištenje prostora u uvjetima ekonomske stabilizacije. Čip 10/1983 (343), Zagreb, p.29

Vukić, F., 1989. Modernizam budućnosti „Futurizam i ruski konstruktivizam“, (predavanje Ranka Radovića u Zagrebu), Čip 5/1989, Zagreb, p.29

Wenzler, F. 2002. Sava spaja i razdvaja. Čip 5-6/2002 (576-577), Zagreb, p.p.48-52

Wurster, C.B., 1963. The Form and Structure of the Future Urban Complex, u: L. Wingo (ed.), pp.73-102.

Ostali izvori:

Osijek - GUP, 2017. god. (Izvor: <https://www.osijek.hr/urbanisticki-planovi/generalni-plan-grada-osijeka/gup-go-iid-2017>)

Urbanistički plan uređenja središta Osijeka („Službeni glasnik“ Grada Osijeka broj 7/00, 5/02, 6/04 i 3/12).

DPU prostora „Luka-Donji Grad“ u Osijeku, 2009. (Službeni glasnik Grada Osijeka broj 2/09)

Zagreb - GUP, Generalni urbanistički plan grada Zagreba, karta korišćenja i namena površina (Izvor: Ispis GeoportalZG),

UPU uređenja Staro Trnje, Savica uz zonu Prisavlje 2011.

DPU Savska Vukovarska 2012.

Grad Beograd – plan grada GP Beograda 2021, (Izvor: <http://urbel.com/usvojeni-planovi/>) (Sl. list Grada Beograda 2021., Godina XLVII, br. 27, 2003. god.)

Javni prostor Beograda za područje opštine Stari grad

Studija beogradskog priobalja – I faza (Izvor: <http://urbel.com/wp/wp-content/uploads/2017/12/priobalje.pdf>)

Novi prostorski akti Mestne občine Ljubljana, Glasilo Mestne občine Ljubljana, številka 2, letnik XIII

STEP 2025 Urban Development Plan Vienna, Av Astoria druckzentrum GmbH, Beč, 2014.,p.18 (Izvor: www.step.wien.at pristupljeno 18.10.2017.)

Hebar, Z., 2015. Prostor treba prepoznati; intervju Šimpraga, S., Internet www.arspublicae.tumblr.com

Kara – Pešić, Ž., 2016., rukopis predgovora, (Vraćanje gradu, Ambruš, D, Dusparić, V. neobjavljeno)

Richter, V., 2003. Prezrena rijeka (Sava), dokumentarni film, scenarij i režija: Ivančević, R., Žižić, B., Zagreb film.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Savannah>

<http://uzemneplany.sk> (korespodencija: sonascepan@gmail.com)

<https://www.asb.sk>

<https://reality.etrend.sk>

<https://www.aktuality.sk>

<http://www.uzemneplany.sk>

www.opusteno.rs

www.njiric.com

<http://urbel.com/usvojeni-planovi/>

<https://www.osijek.hr/urbanisticki-planovi/generalni-plan-grada-osijeka/gup-go-iid-2017>

<http://lukabeograd.com/press/GradNaVodi/Masterplan/strategija.html>

Biografija autora

Denis Ambruš rođen je 27. aprila 1970. u Osijeku. Posle završenog Matematičko-informatičkog smera u srednjoj školi CUO „Braća Ribar“ u Osijeku, studirao je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2005. stekao zvanje diplomiranog inženjera arhitekture. Zvanje magistar nauka stekao je 2012. na Fakulteta za gradbeništvo in geodeziju Univerze v Ljubljani, gdje je završio Interdisciplinarni podiplomski študij prostorskoga in urbanističnoga planiranja (IPŠPUP). U periodu 2001. – 2006. radio je u projektnim arhitektonskim uredima „NOMAD“, „PROJEKTUM“ i „Ekonomsko-tehničkom zavodu - ETZ,, u Osijeku. Nakon toga 2006. – 2012. zaposlen je kao asistent na Građevinskom fakultetu Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, te je nastavno angažovan na predmetima Elementi visokogradnje I, II, te Urbanističko planiranje. U mandatnom razdoblju 2013-2017. obnašao je funkciju zamjenika gradonačelnika Grada Osijeka. Na arhitektonsko-urbanističkim konkursima u zemlji i inostranstvu između ostaloga osvojio je: prve nagrade 1996. za Konkurs za idejno urbanističko rešenje sportsko rekreacijskog kompleksa “Gradski vrt” u Osijeku i 2003. za Konkurs za idejno rešenje svečane bine liturgijskog prostora u Osijeku. Zatim drugu nagradu 2006. Konkurs za idejno oblikovno rešenje Spomenika na središnjem gradskom Trgu u Osijeku. Kao i treću nagradu 2007. za Konkurs za izradu idejnog urbanističko-arhitektonskog rešenja uređenja šireg područja središnjeg gradskog Trga u Belom Manastiru, te otkup 1997. na Konkursu za idejno urbanističko-arhitektonsko rešenje kompleksa “Zimska luka” u Osijeku. Na međunarodnom natječaju „ Solutions“ u sklopu 25. Salona mladih 1998. u Zagrebu ocjenjivač Makoto Sei Watanabea dodelio mu je „honourable mention“. Autor je niza poslovnih i drugih projekata, navodimo realizirane: 2007. Zgrada za odgoj i obrazovanje - područna škola u Sarvašu, Centar za održavanje i kontrolu prometa u Đakovu, 2005. Zgrada gradske pijace u Belom Manastiru, 2004. Stambena zgrada u Osijeku, 2003. Poslovno upravna zgrada Hypo banke u Osijeku i 2003. Svečana bina liturgijskog prostora u Osijeku. Sudionik je domaćih i međunarodnih skupova urbanista i prostornih planera, između ostalog: Asocijacije za razvoj održive urbane zajednice - STRAND (2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017); Asocijacije prostornih planera Srbije - APPS (2012-plenarno predavanje, 2013, 2014, 2015, 2016- plenarno predavanje, 2017, 2018); Geografskog društva u Federaciji Bosne i Hercegovine (2012); Društva urbanista Beograda - DUB (2007, 2008, 2009, 2011); Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije - DUPPS (2010 - plenarno predavanje); Svjetske asocijacije unutarnjih plovnih putova - IWI (2009 - plenarno predavanje, 2011) Udruženja inženjera

Beograda - UIB (2016); Svetske asocijacije za dokumentaciju i konzervaciju modernog pokreta, Lisabon (Portugal) - docomomo (2016). Trenutno vrši obveze: 2015.- člana Izvršnog odbora Vijeća dunavskih gradova i regija, Ulm (Njemačka) – CoDCR, 2017.- vijećnika Županijske skupštine Osječko – baranjske županije, 2017.- člana vijeća Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Osijeku. Živi u Osijeku i otac je jednog djeteta. Kroz profesionalni angažman teži promicanju humanističkih načela kod pojedinca unutar društva.